

БЕЗБЕДНОСТ ПОЛИЦИЈА ГРАЂАНИ

Бања Лука
година VI
број 1-2/10

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

УРЕДНИШТВО

Издавач: Управа за полицијско образовање,
Бања Лука

За издавача: Доц. др Миле Шикман

**Главни и одговорни
уредник:** Мр Горан Амићић

Редакциони одбор: проф. др Душко Вејновић, предеједник
доц. др Милан Даничић, члан
доц. др Миле Шикман, члан
доц. др Урош Пена, члан
доц. др Миле Матијевић, члан
Спољни сарадници:
проф. PhD. Jiri Straus, члан
проф. др Зоран Кековић, члан
доц. др Дане Суботић, члан
доц. др Желимир Кешетовић, члан
доц. др Саша Мијалковић, члан

Технички уредник: Саша Јојић

Лектор: Јованка Борић

Преводилац: Јелена Вигњевић

Адреса Булевар Живојина Мишића 10А
уредништва: Бања Лука
телефон: 051/333-603
телефакс: 051/333-699
e-mail: direktor_vsup@education.muprs.org

Тираж: 300 примјерака

Штампа: ППГП „Комесграфика”, Бања Лука

ISSN1840-0698

УДК: 351.74

**Рјешењем Министарства просвете и културе Републике Српске
број: 6-01-8-1/05 од 31.01.2005. године
„Безбједност-Полиција-Грађани” Бања лука,
уписан је у Регистар јавних гласила под редним бројем 487**

САДРЖАЈ

ПОЛИЦИЈСКА ОБЛАСТ

- Мр Горан Амићић
**НАГРАЂИВАЊЕ И МОТИВАЦИЈА ЗАПОСЛЕНИХ У
ПОЛИЦИЈИ..... 5**
- Тихомир Нарић
Бранко Милетић
**МАПИРАЊЕ РИЗИКА У САОБРАЋАЈУ
са посебним освртом на регију Добој
у периоду 1998–2008. година 23**
- Борислав Шарић
**КОНТРОЛА – ДЈЕЛАТНОСТ РУКОВОЂЕЊА У
ПОЛИЦИЈИ И СРЕДСТВО УНУТРАШЊЕ КОНТРОЛЕ..... 35**
- Дарко Маричић
**РАД ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 47**
- Снежана Трнинић-Ђаковић
ПОЛИЦИЈСКИ ПОСЛОВИ И РИЗИК ПОВРЕЂИВАЊА..... 61

КРИМИНАЛИСТИЧКА И КРИМИНАЛИСТИЧКОПРАВНА ОБЛАСТ

- Др Миле Шикман
Владо Јованић
**ПОЈАМ И ИСПОЉАВАЊЕ ПРАЊА НОВЦА КАО
ДЈЕЛАТНОСТИ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА..... 81**
- Доц. др Урош
Александар Миладиновић
**ПРОБЛЕМИ РАСВЈЕТЉАВАЊА РАЗБОЈНИШТАВА,
С КРАТКОМ ЕМПИРИЈСКОМ АНАЛИЗОМ 101**

Проф. др Драган Јовашевић
Доц. др Љубинко

**ПОЈАМ, НАЗИВ, ПРЕДМЕТ И ПРАВНА ПРИРОДА
МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА
– II дио рада –121**

Доц. др Горан Бошковић
Велибор Бајичић

**КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ ПРИМЕНЕ
МЕТОДА ТАЈНОГ НАДЗОРА У СУЗБИЈАЊУ
ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА133**

Доц. др Саша Мијалковић

**ОРГАНИЗАЦИОНА ОБЕЛЕЖЈА
„АУТОМАФИЈЕ“ У СРБИЈИ149**

Мр Марина М. Симовић-Нишевић
Мр Владимир М. Симовић

**ПРАВНЕ, ПОЛИТИЧКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ
ОСНИВАЊА МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА
И ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА И
УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА161**

Спец. Драгана Вујић

**НЕДОЗВОЉЕНА ДОКАЗНА СРЕДСТВА И ПОСЉЕДИЦЕ
УПОТРЕБЕ НЕДОЗВОЉЕНИХ ДОКАЗНИХ СРЕДСТАВА
У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ189**

Владо Врањеш

**НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ СА КОЈИМА СЕ СУСРЕЂУ
ПОЛИЦИЈСКИ СЛУЖБЕНИЦИ ПРИЛИКОМ ВРШЕЊА
ПРЕТРЕСА КАО РАДЊЕ ДОКАЗИВАЊА У
КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ205**

БЕЗБЈЕДНОСНА ОБЛАСТ

Гојко Павловић, дипл. правник – мастер
Проф. др Душко Вејновић

**ДРУШТВЕНИ АМБИЈЕНТ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА
БЕЗБЈЕДНОСТИ СА ТЕЖИШТЕМ НА
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ215**

Др Горан Милошевић
Мр Драган Цветковић
КУЛТУРА КОНФЛИКАТА.....229

Предраг Крајновић
**МЕТОДА ЗОНСКЕ ОДБРАНЕ У
ОТКРИВАЊУ ТЕРОРИСТИЧКОГ НАДЗИРАЊА
ВЕОМА ВАЖНИХ ЛИЧНОСТИ.....249**

ОПШТЕОБРАЗОВНА ОБЛАСТ

Др Зоран Кековић
Др Дане Субошић
Раденко Васиљевић
**ОДЛУКА О РАДНОМ ВРЕМЕНУ КАО ОДГОВОР
НА РИЗИКЕ У РАДУ УГОСТИТЕЉСКИХ ОБЈЕКТА265**

Др Срђан Милашиновић
Др Љубиша Деспотовић
Др Желимир Кешетовић
**ЗАПАДНИ БАЛКАН И ПОСТДЕЈТОНСКА
ЕПОХА – РЕНЕСАНСА АУТОРИТАРНОСТИ У ХХИ ВЕКУ281**

Доц. др Милан Гужвица
Мр Мирослав Миљуш
**ПРЕДИКЦИЈА УДАРАЦА РУКОМ НА ОСНОВУ
ТЕСТОВА ЗА ПРОЦЈЕНУ ПРЕЦИЗНОСТИ.....301**

Мр Дарко Паспалъ
**ПРОЦЈЕНА ИЗДРЖЉИВОСТИ У СНАЗИ СТУДЕНАТА
ВИСОКЕ ШКОЛЕ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА.....313**

Мр Горан Амицић
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

НАГРАЂИВАЊЕ И МОТИВАЦИЈА ЗАПОСЛЕНИХ У ПОЛИЦИЈИ

***Резиме:** Награђивање и мотивација запослених сматрају се најкомплекснијим и најосетљивијим активностима управљања људским ресурсима. Овим активностима запослене треба подстаћи да раде на такав начин да се организациони циљеви и интереси у потпуности остварују. Реч је о активностима које се остварују креирањем система награђивања, под којим се подразумевају плате, стимулације, накнаде и друге вредности које послодавац обезбеђује запосленима у замену за уложени рад. Систем награђивања чине материјалне компензације и стимулације (материјалне награде) и нематеријалне компензације и стимулације (нематеријалне награде).*

***Кључне речи:** Награђивање, мотивација, људски ресурси, зарада, компензације, стимулације, бенефиције.*

УВОД

Управљање људским ресурсима у полицији је једна од најзначајнијих функција менаџмента у полицијској организацији, која обједињује бројне активности, као што су: планирање људских ресурса, регрутовање потенцијалних кандидата за попуну слободних радних места, селекција пријављених кандидата, заснивање радног односа, развој људских потенцијала, социјализација и оријентација запослених, оцењивање перформанси запослених, тренинг и образовање запослених, награђивање и мотивација запослених и заштита запослених у полицији.

Савремени услови функционисања организација, честе промене у окружењу и други актуелни процеси, изискују додатне напоре за адекватно остваривање функције управљања људским ресурсима у полицији. На менаџерима полицијске организације је да те услове и процесе на прави начин идентификују, како би се правилно и

благовремено одредиле активности које је неопходно предузети да се функција управљања људским ресурсима успешно реализује.

Активности управљања људским ресурсима разврставају се на различите начине, понекад се у тим разврставањима добијају и контрадикторни садржаји. И поред тога, у стручној литератури преовлађује став да управљање људским ресурсима подразумева следеће активности: 1) планирање и запошљавање, 2) развој запослених, 3) награђивање и мотивацију запослених и 4) заштиту запослених.

1. МАТЕРИЈАЛНЕ КОМПЕНЗАЦИЈЕ, НАГРАДЕ И СТИМУЛАЦИЈЕ

Материјалне, односно финансијске компензације нису једнозначан и једнодимензионалан концепт, оне су сложен конструкт различитих облика мотивације, усмерених на обезбеђење и побољшање материјалног положаја запослених у полицији¹.

Кад је реч о материјалним, односно финансијским примањима и укупним компензацијама запослених у полицијској организацији, може се говорити о две врсте или категорије компензација:

а) *директним* материјалним, финансијским добицима које појединац добија „у новцу“ и

б) *недиректним материјалним* добицима који доприносе индивидуалном материјалном стандарду иако их запослени не примају непосредно у облику плате или уопште новца. Запослени и незапослени не разликују се само по чињеници примања или непримања плате, него и по низу других бенефиција које проистичу из рада и једноставне чињенице запослености².

У прву категорију спада систем плата и других материјалних стимулација везаних за индивидуални или групни рад, па се и с индивидуалног и с организацијског аспекта перципирају као редовне награде за рад.

У другу категорију спада читав низ материјалних бенефиција које се стичу самим запошљавањем у полицијској организацији, а које су с индивидуалног гледишта неновчане природе. Ту спадају здравствено и пензионо осигурање, бенефицирани радни стаж, стипендије и школарине, различити облици животног осигурања, слободни дани и дужи годишњи одмори, плаћено одсуство, коришћење службеног аутомобила итд. Тај

¹ Staw, B., M., Psychological Dimensions of Organizational Behavior, Macmillan, New York, 1991, 43.

² Wehrich, H., Koontz, H.: Menadžment, MATE, Zagreb, 1998, 459.

део материјалних бенефиција веома је разнолик и на њега отпада велики део укупних трошкова савремене полицијске организације.

1.1. Начин утврђивања индивидуалних зарада

Утврђивање индивидуалних зарада значајна је активност у систему материјалног награђивања запослених и важан сегмент подстицања доброг и успешног рада. Остали подстицаји, стимулације и бенефиције надовезују се на њу, због чега њихово деловање често зависи од тога како је конципиран тај први и основни облик награђивања, односно колико добро су постављени темељи даље стимулативне надоградње финансијског начина награђивања. На основу тога обликује се цела структура зарада и систем компензација, односно награда. Тако се долази до питања колико индивидуални посао вреди за организацију и колико, једноставно речено, доноси новца, односно колико доприноси повећању резултата рада у полицијској организацији. Стандардни начин давања одговора на то питање је процена послова. То је један од важних механизма остваривања циљева целокупног система материјалног награђивања и компензација³.

Процена посла

Под проценом посла подразумева се поступак којим се утврђује релативна вредност различитих послова унутар полицијске организације, како би се утврдиле структура зарада и разлике у основној заради за послове различитих захтева и сложености. У питању је проверен и врло користан инструмент за утврђивање основних зарада и њихове укупне структуре. Сматра се важним инструментом, јер се често користи да би се организацијама омогућило да рационализују и вреднују свој систем плаћања, отклањањем могућих аномалија и стварањем његове лако разумљиве структуре.

Суштина процене послова своди се на утврђивање хијерархије послова, у којој се може лако проверити релативна позиција сваког посла у полицији. Осим тога, процена посла може послужити и за појашњавање начина на који се одређује основна зарада запослених⁴.

Савремене организације користе различите методе и поступке за утврђивање релативне вредности послова и основних зарада запослених. Истраживања и практична искуства показују да се за процену посла

³ Noe, R.,A., Hollenbeck, J.,R., Gerhart, B., Njright, P.,M.: Menadžment ljudskih potencijala, prevod, Zagrebačka škola ekonomije i marketinga, "Mate", Zagreb, 2006, 391.

⁴ Дакле, очигледно је да се код те процене ради искључиво о пословима и њиховој релативној вредности за организацију, због чега се у њу не укључују ни извршиоци, ни њихова радна успешност. Основа за процењивање и вредновање послова је анализа посла.

најчешће користи *бодовни метод*, а да се за менаџерске послове у новије време све више употребљава *Нау* метод (хеј метод).

Бодовни метод

Бодовни метод је најпопуларнији и најчешће коришћен метод за утврђивање релативне вредности послова, због чега не треба да чуди што се примењује више од пола века. Овај метод спада у комплексне аналитичке методе. Реч је о посебном приступу, у којем се за сваки посао одређују бодови на основу процене степена садржаја кључних параметара, утврђених за процену свих послова. Кључни параметар или евалуативни фактор може бити било која карактеристика, заједничка за све послове, под условом да је погодна за упоређивање њиховог садржаја и њихове сложености. Бодовним методом се увек добијају релативни односи послова унутар одређене организације.

При одабиру фактора полицијска организација се руководи својим потребама и интересима, својом политиком и стратегијом и другим одговарајућим разлозима. Полазећи од тога, поједине организације се опредељују за нешто другачије факторе, као што су: образовање, одлучивање, одговорност и опасност посла.

Очигледно је да је процењивање послова врло сложен и захтеван посао. Резултат процене је бодовна, а не новчана вредност посла. Утврђене односе и нивое зарада треба стално анализирати, преиспитивати и прилагођавати, у складу са интерним могућностима и потребама и екстерним захтевима и кретањима.

Нау метод

Нау метод постаје све популарнији начин процене менаџерских послова, због чега се примењује у многим земљама. Назив је добио по имену консултантске куће за менаџмент *Нау/MSL*, која га је развила. Њиме се често процењују и стручни, а не само менаџерски послови. Заснива се на три евалуативна фактора, које чине:

- know-how (знати како) – укључује све вештине, знања и способности које посао захтева,
- решавање проблема – означава степен неопходног анализирања и креирања посла,
- одговорност – означава степен одговорности посла и значај који посао има за организацију.

За сваки фактор се везује низ потфактора и димензија на основу којих се врше процене. Осим тога, специфичност метода састоји се и у томе што се за сваки фактор и потфактор везују добро разрађене матрице за процену, на којима се може утврдити профил одређеног посла, с

обзиром на то који фактор се анализира. Матрице за процену фактора садрже прецизне дефиниције степена и бодова који се додељују за сваки елемент и димензију, тако да стручњаци могу релативно лако и једноставно израдити профил вредности одређеног менаџерског или стручног посла⁵.

Предност *Нау* метода и вероватни разлог његове популарности је његова детаљна разграђеност, велика применљивост и једноставност употребе.

1.2. Успостављање структуре зарада

Након утврђивања релативне вредности послова у полицијској организацији, неопходно је одредити структуру зарада, којом се означава зарада за свако радно место. Такав приступ је веома важан због тога што се основна зарада сматра основом за надоградњу свих облика стимулација утемељених на индивидуалној, групној (тимској) и организационој радној успешности, односно на облицима понашања које организација сматра важним и жели стимулисати кроз систем надоградње. Структура зарада, односно плата, полазиште је и основа целокупног система награђивања и компензација у полицији.

У структури зарада и основним платним групама и распонима унутар њих, последњих година догађају се значајне промене и тенденције. Уместо традиционалне структуре зарада, с великим бројем платних група, све више се фаворизују решења с мањим бројем платних група (три до пет платних група), са широким распоном зарада унутар њих и мањим разликама између група. Такав приступ доводи до хоризонталне покретљивости и ротације послова и адекватнијег награђивања радне успешности у њиховом обављању. Осим тога, такав приступ омогућава да запослени, у функцији развоја, извесно време обављају „ниже“ послове без смањивања зарада, како би стекли шире искуство, неопходно за даљи развој и напредовање.

1.3. Стимулисање радне успешности

На основу релативне вредности послова и структуре зарада, обликује се стимулативни систем материјалног награђивања, којим се подстичу и награђују радна успешност, ефикасан и ефективан рад.

За који систем стимулације и награђивања ће се полицијска организација одредити, зависи од бројних фактора, а највише од њене

⁵ Armstrong, M., Murlis, H.: Reward Management: A handbook of Remuneration Strategy and Practice, London, Kogan Page, 1991, према: Bahtijarević-Šiber, нав. дело, стр. 626.

организационе стратегије. Јер систем награђивања је повезан са организационом стратегијом и мора бити у њеној функцији.

Стимулативна зарада заснована на радној успешности

У последње време поново се актуелизују системи награђивања засновани на радној успешности. Све је више организација у којима се сматра да је повезивање зарада с радном успешношћу важан циљ система компензација. Најчешћа основица те успешности је процена радне успешности. Радна успешност је концепт шири од радних резултата и може се примењивати на све послове и прилагођавати њиховој природи. Другим речима, критеријуми радне успешности могу бити различити за различите категорије послова⁶.

Истраживања показују да многи системи стимулативног награђивања често не производе очекиване резултате, тј. не подстичу на већу радну успешност. Награде, односно варијабилни део зараде везан за радну успешност је премален. Осим тога, слаба је и повезаност између резултата рада, односно успешности и награда. Неретко се испољава и недостатак интерне и екстерне правичности, лоша процена посла и отпор менаџера према учешћу у процењивању.

Да би систем стимулативног награђивања, заснован на радној успешности, био делотворан, морају се испунити одређене претпоставке, и то:

- постављање високих радних стандарда,
- развијање квалитетног и тачног система процењивања успешности,
- обучавање менаџера за процењивање успешности,
- тесно повезивање награда с успешношћу,
- фаворизовање широког распона повећања зарада⁷.

Веома је важно систем награђивања конципирати тако да део зараде зависи од радне успешности. Сматра се да променљиви део зараде треба да буде до 50%. У таквим условима, добри и квалитетни радници могу добијати два пута већу зараду од слабијих радника (на истим радним местима, односно пословима), а 50% већу од просечних радника.

Групни системи стимулације⁸

У последње време све више се примењује пракса различитих облика материјалног награђивања и финансијског учешћа запослених у

⁶ Оно што чини радну успешност радника, готово у потпуности се разликује од оног што се везује за радну успешност менаџера.

⁷ Cascio, W., F.: *Managing Human Resource, Productivity, Quality of Work Life, Profits*, 4 th ed, McGraw Hill, New York, 1995, стр. 440.

⁸ Исто, стр. 396.

результатима и успешности на свим организационим нивоима⁹. И поред тога, све више се уочава да је везивање индивидуалних примања за успех организационих јединица и организације у целини један од кључних предуслова организационе успешности.

Борећи се за већу успешност и стално повећавање ефикасности, многе организације се опредељују за нове, групне системе награђивања и стимулисања. У питању су, како се често истиче, алтернативни облици и системи награђивања, чија актуелност постаје све већа.

Постало је очигледно да се у савременим полицијским организацијама примењују различити облици награђивања, с циљем да се повећа радна мотивација и појача веза између организационе и индивидуалне успешности. Крајње је време да се у полицији, у циљу мотивације, награђивања и стимулације запослених, формирају фондови из којих би се додатно награђивали радници чији су резултати рада изнад просека.

1.4. Индиректне материјалне компензације (бенефиције)

Индиректне материјалне компензације се директно одражавају на економски стандард, не само током рада него и по окончању радног односа, односно радног века. Индиректне материјалне компензације познатије су под називом *бенефиције*. Право на бенефиције остварује се по основу припадности, односно по основу рада у полицијској организацији. Могу бити веома примамљиве и привући жељене кадрове у полицијску организацију, али и допринети њиховом задржавању. У сваком случају, оне су део укупних компензација које организације пружају запосленима за њихов рад. Тај део има све значајнију улогу, због чега непрестано расте у укупним трошковима рада¹⁰.

У савременим организацијама бенефиције постају ствар стратегије, нарочито ако су веће од законског минимума. Многе организације оснивају фондове за стипендирање деце, обезбеђују групне попусте за осигурање аутомобила и домаћинства и различите финансијске и правне

⁹ Јапански радници, на пример, након успешне пословне године, добијају по неколико (најчешће три до пет) додатних зарада, односно плата. Таква пракса у јапанским компанијама је веома распрострањена, а показало се да има значајну улогу у мотивисању запослених. У компанијама земаља Западне Европе, САД и других економски развијенијих регија и земаља, такав начин стимулисања запослених постоји, али није развијен као у Јапану.

¹⁰ У америчким предузећима, на пример, бенефиције чине 28% укупних компензација и око 38% укупних зарада, док су у западноевропским компанијама ти проценти још већи. Стање и улогу тог сегмента компензација у америчким предузећима поткрепљује и чињеница да је њихов удео у зарадама и укупним компензацијама у сталном порасту, почев од двадесетих година прошлог века па све до данас.

услуге. Бенефиције су постале део очекивања запослених и предмет уговарања између организације и запослених. Иако постоје значајне разлике у структури бенефиција и улози организације у њиховом обезбеђивању, савремене полицијске организације треба да пруже (на посредан или непосредан начин) више врста бенефиција у корист запослених у полицији: 1) бенефиције које се односе на осигурања економске и здравствене заштите током радног века и пензије, 2) бенефиције у вези са одсуством с посла (годишњи одмор, породилско одсуство, одсуство у дане државних празника, одсуство с посла због школовања и стручног усавршавања, одсуство с посла због добровољног давања крви, неплаћено одсуство) и 3) остале бенефиције (стипендије, професионална одећа, превоз до посла, коришћење службеног аутомобила, плаћена рекреација, селидбени трошкови, стамбени и други кредити, посебно здравствено осигурање, одмори на ексклузивним туристичким дестинацијама, додатне уплате пензијских доприноса у циљу остваривања права на већу пензију, приступи ексклузивним клубовима затвореног типа).

2. НЕМАТЕРИЈАЛНЕ КОМПЕЗАЦИЈЕ И СТРАТЕГИЈЕ МОТИВИСАЊА

На мотивацију запослених у полицији, осим материјалних компензација, утичу и различити нематеријални подстицаји за рад, јер се њима задовољавају одређене потребе запослених. При мотивисању запослених у савременим полицијским организацијама, полази се од претпоставке да је запослени више мотивисан за рад ако му се омогући да задовољи већину својих потреба, како егзистенцијалних тако и свих других.

У циљу потпунијег мотивисања запослених у организацијама се примењују различите нематеријалне компензације и стратегије мотивисања: а) адекватно обликовање посла, б) демонстрирање пожељног стила менаџмента, в) партиципација запослених у одлучивању и решавању проблема, г) управљање помоћу циљева, д) остале нематеријалне компензације и стратегије мотивисања¹¹.

2.1. Адекватно обликовање посла

Истраживања показују да је посао који појединац обавља кључна одредница индивидуалне мотивације. Осим тога, добро се зна да је посао

¹¹ Кулић, Ж., Милошевић, Г., Ристић, С., Управљање кадровима и њиховим потенцијалима, Виша железничка школа, Београд, 2005, 224.

за многе људе централна и најважнија активност, којој се посвећује готово сваки дан. Није тешко закључити да занимљив и изазован посао мотивацију чини већом, а живот испуњенијим.

Под адекватним обликовањем посла подразумева се процес којим се утврђују садржај посла и његове функције, као и социјални односи на послу, како би се остварили организациони циљеви и задовољиле индивидуалне потребе запослених. Другим речима, њиме се одређује који послови и у ком обиму се обављају на одређеном радном месту, која знања и вештине су за то потребни, какву одговорност имају запослени за њихово обављање и како се ти послови повезују с другим пословима у полицијској организацији.

У процесу обликовања посла примењују се различити приступи. И поред тога, посебну пажњу заслужују два приступа: специјалистички приступ и мотивациони приступ.

Специјалистички приступ се ослања на Тејлорову филозофију ефикасности рада. У Тејлоровој концепцији радне ефикасности садржана је идеја о потреби високе поделе рада и врло уске специјализације, како би сваки појединац обављао једну операцију или један задатак, у циљу остваривања већих радних резултата и контроле запослених. Специјалистички приступ, у традиционалном смислу, радну активност своди на најмањи могући број радних операција, показујући своје озбиљне недостатке. Ти недостаци се везују за незаинтересованост запослених за посао, апатију, досаду, демотивацију, отуђеност и психолошке проблеме. Из наведених разлога, многе организације улажу напор у правцу осавремењавања специјалистичког приступа кроз проширивање послова и задатака, премештањем запослених на друге послове и на друге начине, а све у циљу превазилажења наведених недостатака.

Мотивациони приступ, његова суштина и његови ефекти се разликују од специјалистичког приступа и његових полазишта и ефеката. Он полази од интензивне мотивације која је, у правилу, супротна интензивној специјализацији, јер је усмерен на повећање разноликости, комплексности и аутономије задатака, ка већој одговорности и ауторитету запослених. Послови који су рашчлањени у велики број ситних и једноличних операција, односно задатака, од којих је сваки обављао засебан радник, поново се спајају и дају једном раднику. Захваљујући томе посао поново постаје целовит, заокружен, сврсисходан и аутономан, што одговара идеји флексибилног радника, оспособљеног за обављање низа послова и задатака.

Полазећи од наведеног, афирмисане су различите стратегије мотивације запослених. Једне су усмерене на смањење негативних

фактора који утичу на мотивацију, а друге на проширење мотивационих потенцијала путем адекватног обликовања и обogaћивања послова.

2.2. Демонстрирање пожељног стила менаџмента

Демонстрирање пожељног, тј. адекватног стила менаџмента постаје све актуелније питање савремених полицијских организација. Свима је постало јасно да су менаџери, због сталне и непосредне комуникације са запосленима, као и због усмеравајуће улоге коју у односу на понашање запослених имају, постали пресудан фактор у њиховом мотивисању. Осим тога, може се рећи да оперативни менаџери, у извесном смислу, репрезентују однос организације према запосленима. Пошто су менаџери одговорни за остваривање организационих циљева, њихов основни задатак је да мотивишу запослене за остваривање максималних резултата рада.

Од доминантног мишљења о томе какви су запослени и шта очекују од свог посла, у великој мери зависе мере и активности које менаџери предузимају у циљу мотивисања запослених. На тој основи створени су различити приступи менаџменту и с њим повезани мотивациони приступи: 1) традиционални модел менаџмента (и традиционални приступ мотивацији), 2) модел међуљудских односа и 3) модел људских ресурса.

Разлике између наведених приступа зависе и од тога да ли менаџери имају узак и делимичан или широк поглед на мотивацију за рад и да ли запослене доживљавају као једнодимензионална бића (подстицана само одређеним сегментом својих потреба) или као комплексна бића разноликих потреба и интереса. Модел људских ресурса полази од претпоставке да је човек комплексно биће, разноликих потреба и интереса које својим радом жели да задовољи¹².

Стил менаџмента у великој мери утиче на мотивацију запослених у полицији. Демократски и консултативни стилови имају далеко повољнији утицај на радну мотивацију него аутократски стил менаџмента. Демократски оријентисани менаџери схватају да кроз јачање својих сарадника јачају и себе и организацију и да је успех запослених и њихов успех. Према томе, њихов циљ је усмерен у правцу јачања и развијања оних којима руководе. Демократски партиципативни стил подразумева коришћење не само материјалних облика мотивације, него и нематеријалних стратегија подстицања и мотивације. Другим речима, демократски стил менаџмента, за разлику од аутократског стила, има висок мотивациони потенцијал, јер фаворизује разноврсне облике награђивања, засноване на развоју индивидуалних потенцијала,

¹² Schein, E.,H.: Organizational Psychology, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1975, 60–61.

партиципацији запослених у управљању и одлучивању, тимском раду, високим и изазовним циљевима, међусобном поверењу и уважавању.

2.3. Партиципација запослених у одлучивању и решавању проблема

Партиципација запослених у одлучивању и решавању проблема у полицијској организацији сматра се једном од најважнијих иновација модерног полицијског менаџмента, с великим мотивационим деловањем. Под партиципацијом се подразумева учешће запослених у процесима одлучивања о битним аспектима рада и функционисања организације. У питању је процес којим се запослени укључују у поступак одлучивања и решавања различитих питања, односно проблема, у циљу оптималније употребе њихових потенцијала и квалитетнијег остваривања организационих циљева. У савременој теорији и пракси, а посебно у савременом менаџменту, партиципација запослених у одлучивању и решавању одређених организационих проблема третира се као:

- економски најјефтинији и најефикаснији начин мотивисања запослених, и
- делотворан инструмент употребе креативних потенцијала запослених.

Унутар опште теорије и праксе партиципативног менаџмента примењују се различити облици партиципације. До сада су се највише афирмисали следећи облици партиципације запослених у одлучивању и решавању проблема:

- 1) партиципација у одлучивању,
- 2) партиципација у обликовању и увођењу промена,
- 3) партиципација у решавању проблема,
- 4) партиципација у постављању циљева.

Партиципација у одлучивању доприноси значајном повећању мотивације за рад и квалитета донетих одлука. Доношење квалитетних одлука у савременим полицијским организацијама све више зависи од знања и искуства стручњака и извршилаца одређених послова. Они често више и боље познају одређене проблеме и могућности њиховог решавања него менаџери. Спуштањем одлучивања на нивое на којима је концентрисано највише знања о одређеним питањима и проблемима, тј. укључивањем запослених у процес одлучивања и њиховог решавања, остварују се четири циља: 1) подиже се квалитет донетих одлука, 2) повећава се непосредност и брзина у одлучивању, 3) повећава се заинтересованост запослених за реализацију донетих одлука и остваривање организационе стратегије, 4) повећава се радно задовољство.

Партиципација у обликовању и увођењу промена у последње време постаје све актуелнија, јер се њоме остварују и мотивациони и практични ефекти. Добро је познато правило да је најбољи начин превазилажења отпора променама укључивање оних на које се промене односе у процес њиховог конципирања и креирања. Искусни менаџери знају да запосленима који се највише противе променама треба дати важне улоге у поступку имплементације промена. И највећи противници промена, таквим приступом, постају њихови највећи заговорници.

*Партиципација у решавању проблема*¹³ има врло значајну прагматичну димензију. Најпознатији облик такве партиципације су групе познате по називу "кружоци" или "кругови квалитета", односно "групе квалитета". У питању су мање групе запослених (обично састављене од шест до дванаест људи), које се редовно састају у циљу утврђивања, анализе и решавања различитих организационих проблема и питања. Овим групним квалитетима се на најбољи начин спајају ефекти партиципације и предности тимског рада¹⁴.

Партиципација у постављању циљева има огроман утицај на мотивацију и радну успешност. Учешће запослених у постављању циљева доприноси њиховом далеко већем ангажовању на послу и њиховој већој заинтересованости за остваривање постављених задатака. Реч је о веома значајној мотивационој и менаџерској стратегији, која се у многим организацијама деценијама успешно примењује.

2.4. Управљање помоћу циљева

Управљање помоћу циљева сматра се значајном стратегијом савременог полицијског менаџмента, нарочито у погледу мотивисања запослених, квалитета одлука, коришћења и развоја људских ресурса, повећања укупне флексибилности и брзине реаговања на промене у окружењу. Поједини аутори истичу да се ради о посебном систему руковођења у којем су људски ресурси усмерени на остваривање циљева које су заједнички дефинисали руководиоци и запослени¹⁵. Реч је о

¹³ Wood, R., Hull, F., Azumi, K.: *Evaluation Quality Circles: The American Application*, Management Review, California, 1983, 37–53.

¹⁴ Сматрају се и иновативном концепцијом менаџмента, која је дала значајан допринос економском развоју Јапана. Настале су шездесетих година у тој земљи, као део свеобухватне националне кампање усмерене на побољшање квалитета производа и услуга. Након тога, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века шире се најпре у САД, а затим и у другим земљама. Процењује се да се захваљујући круговима квалитета само у Јапану годишње уштеди више десетина милијарди долара.

¹⁵ Sikavica, P., Novak, M.: *Poslovna organizacija*, Informator, Zagreb, 1993, 303.

приступу којим се спољашња контрола замењује "снажнијом, ефикаснијом и прецизнијом контролом изнутра, самоконтролом"¹⁶.

Управљање помоћу циљева је приступ којим се кроз сарадњу и партиципацију свих заинтересованих постављају организациони, секторски и индивидуални циљеви, који чине основу за утврђивање планова за њихово остваривање и праћење, њихову процену и награђивање њихове успешности. Другим речима, то је приступ којим менаџери и запослени заједно одређују циљеве за сваку организациону јединицу, сваки пројекат и сваког појединца и користе их за праћење њихове успешности¹⁷. У исто време, тај приступ је једна од најдјелотворнијих стратегија мотивације и подизања индивидуалне и организационе успешности. Дакле, ради се о менаџерском приступу којим се организациони циљеви користе као примарно средство управљања и руковођења организацијом, али и као средство мотивисања и усмеравања индивидуалног понашања и индивидуалне успешности.

Управљање помоћу циљева, у контексту мотивисања и награђивања, има три основне улоге, односно три начина деловања на мотивацију:

- 1) циљеви и њихово остваривање објективан су показатељ радне успешности, па самим тим и основа за награђивање, дистрибуцију и диференцијацију материјалних и других награда запослених;
- 2) као процес и стратегија менаџмента, има независан мотивациони потенцијал и независно деловање, јер интегрише, практично операционализује и примењује две проверене стратегије мотивисања – постављање циљева и партиципацију запослених у томе и
- 3) оно нужно води обогаћивању посла (управљање циљевима подразумева и процес делегирања овлашћења и одговорности у корист запослених).

¹⁶ Drucker, P.: *Praksa rukovođenja*, Panorama, Zagreb, 1961, 158.

¹⁷ Јасни и квалитетни циљеви су основа партиципативног менаџмента, јер управљање помоћу таквих циљева доводи до децентрализације одлучивања и аутономије деловања. Захваљујући таквим циљевима, менаџмент се ослобађа обавезе сталног контролисања процеса рада и понашања запослених. Циљеви морају бити релевантни и везани за оно што се жели постићи, другим речима, они морају бити компатибилни с организационом политиком и организационим плановима, вертикално и хоризонтално повезани, како би се обезбедило координирано и усмерено деловање субјективних фактора организације.

2.5. *Остале нематеријалне компензације и стратегије мотивације у полицији*

У остале нематеријалне компензације и стратегије мотивације убрајају се: 1) признавање успеха, 2) повратне информације о раду и радној успешности; 3) организациона култура и 4) самомотивисање.

Признавање успеха: Лично и професионално признање се сматра главним фактором мотивације. Признање се често појављује у материјалном облику, односно у финансијском облику. Међутим, за мотивацију запослених велики значај имају и нефинансијски облици признања, као што су захвалност, похвале и сл. Искуства појединих организација могу бити веома корисна за менаџере који се интересују за нематеријалне видове признавања успеха. У том смислу њима се може сугерисати да пажњу посвете:

- чешћем одлажењу међу запослене, ради разговора с њима и похваљивање оних који добро раде;
- обележавању (прослављању), на неформалан начин, важнијих догађаја, радних успеха;
- успостављању праксе одавања јавне захвалности онима који добро раде свој посао (таква захвалност се може исказивати и у писменој форми).

У појединим организацијама постоје јасна правила на основу којих се утврђује ко је најбољи у свом послу или сектору у одређеном периоду и каква признања му због тога припадају. Све ово се предузима с циљем да запослени схвате да се њихов труд исплати и на задовољавајући начин сагледава и вреднује.

Повратна информација о уложеном труду и оствареним резултатима веома је важна за мотивацију запослених. Штавише, многи сматрају да је познавање резултата свога рада један од најмоћнијих и најделотворнијих мотивационих подстицаја. Иако повратну информацију о раду, на изванредан начин, чини и зарада, њена висина, евентуалне стимулације и признања, важност повратне информације, која често није похвална, има посебну тежину и посебан значај, због чега се и посматра као издвојен и засебан фактор мотивације.

Повратна информација (или *feedback* о раду и успешности) једна је од потенцијално најкориснијих врста информација које запослени може добити. Тим пре што се недостатак таквих информација негативно одражава на индивидуални учинак и индивидуалну радну успешност. Ако је такво стање карактеристично за целу организацију и мање-више за све запослене, може се говорити и о угрожавању организационе

успешности. Сагласно томе, повратна информација може да буде *позитивна и негативна*.

Повратне информације о раду требало би да буду трајни облик комуницирања менаџера и његових сарадника. Да би такве информације имале позитивно мотивационо дејство на запослене, неопходни су одређени предуслови. Наиме, повратне информације морају бити: 1) тачне и објективне; 2) правовремене, конкретне и усмерене на понашање (нарочито када су негативне), а не на људе; 3) искрене, веродостојне и доследне; 4) јавне (ако је реч о позитивним информацијама) и у "четири ока" (ако је реч о негативним информацијама); 5) подстицајне и усмеравајуће¹⁸.

За запослене није важна само повратна информација о раду и постигнутим резултатима него и свака друга релевантна информација о раду и пословању. Давање таквих информација има значајно мотивационо дејство, јер у први план ставља две ствари: *важност људи и поверење*. Прикривање важних информација може имати негативно мотивационо дејство. Осећај запослених да се од њих нешто скрива негативно утиче на успостављање добрих међуљудских односа и јачање међусобног поверења¹⁹.

Организациона култура сматра се значајним фактором мотивације запослених у полицији. Захваљујући њеним нормама, запослени зна шта се од њега очекује, које понашање се сматра пожељним, а које непожељним, шта се у организацији цени и вреднује, а шта презире и кажњава. Материјалне награде, напредовање, сложени и изазовни задаци, статусни симболи, видљиви су сигнали културе који би морали бити везани за способности и остварене резултате.

Организациона култура може имати високо мотивационо дејство на запослене у полицији, под условом да се:

- њене основне вредности везују за људе и квалитетан рад;
- стално прилагођава потребама и захтевима способних и креативних људи;
- њоме развија повољна атмосфера за рад, иновације, преузимање одговорности, оспособљавање и развој;

¹⁸ Bahtijarević-Šiber, F.: Management ljudskih potencijala, Golden marketing, Zagreb, 1999, 705–706.

¹⁹ Прикривање информација може бити веома штетно за општу климу и радну атмосферу. Осим тога, добро је познато да се у организацији готово ништа не може сакрити, нарочито на дужи рок, због чега је правовремено информисање увек боље од давања повода за ширење разних дезинформација, полуистина и непроверених гласина.

- њоме фаворизује и на адекватан начин вреднује и награђује добар и успешан рад;
- њоме отвара простор за успостављање и неговање интензивних и непосредних комуникација о свим значајнијим питањима везаним за посао;
- у организацији ствара и шири осећај успеха, задовољства и поноса због доброг рада и високе индивидуалне и организационе успешности;
- у организацији, односно међу запосленима, шири дух заједништва и бриге о људима итд.

Испуњењем наведених претпоставки, стварају се неопходни предуслови за квалитетан и успешан рад запослених. Менаџмент полицијске организације има кључну улогу и највећу одговорност за њихово остваривање, односно за креирање организационе културе. Осим тога, он је одговоран и за резултате управљања организационом културом.

Мотивисање и самомотивисање: Напредовање и развој каријере, перспективе и могућности остваривања личних амбиција и циљева у професионалном развоју и каријери сматрају се значајним фактором индивидуалне мотивације и успешности. Стварајући претпоставке за усавршавање и развој, менаџмент полицијске организације ствара и претпоставке за повећање индивидуалне мотивације и успешности. Пошто је мотивација за рад повезана и са личним задовољством, сваки појединац би морао имати активну улогу у подизању своје мотивације. Ако су менаџери одговорни за стварање повољног и мотивишућег амбијента за рад, појединци би морали бити одговорни за самомотивисање, тј. за подизање своје мотивације за рад на виши ниво.

Способност самомотивисања сматра се важним аспектом емоционалне интелигенције, којој се придаје све већи значај у постизању успешности и развоју каријере. Истраживачи проблема мотивације и самомотивације истичу да је за успешно самомотивисање веома важно:

- 1) поставити циљ и тежити његовом остварењу,
- 2) сваке године себи постављати нове и изазовне обавезе у вези са учењем и усавршавањем (учење се не завршава него тек отпочиње добијањем дипломе);
- 3) учинити свој посао разноликим (дефинисати циљеве за побољшање свог посла, како би се повећала индивидуална успешност);
- 4) стално развијати своје способности, вештине и друге потенцијале (себи треба постављати високе стручне критеријуме и упоређивати се само с најбољима, за шта је неопходно стално стицање нових знања, вештина и способности);

- 5) награђивати себе за остварене успехе у раду (нпр. купити нешто вредно за себе)²⁰.

За мотивацију и самомотивацију је веома важно да запослени упознају менаџере о томе шта би желели, а шта не би желели радити, које су њихове професионалне амбиције и преокупације, какве награде желе за успешан рад. Другим речима, важан аспект мотивисања и самомотивисања су отворене и двосмерне комуникације.

3. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Bahtijarević-Šiber, F.: Management ljudskih potencijala, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- [2] Weihrich, H., Koontz, H.: Menedžment, MATE, Zagreb, 1998.
- [3] Wood, R., Hull, F., Azumi, K.: Evaluation Quality Circles: The American Application, Management Review, California, 1983.
- [4] Dipboye, R., L., Smith, C., S., Howell, W., C.: Understand Industrial and Organizational Psychology: An Integrated Approach, Coll. Pub., Forth Worth, TX, Harcourt Brace, 1994.
- [5] Drucker, P.: Praksa rukovođenja, Panorama, Zagreb, 1961.
- [6] Кулић, Ж., Управљање људским потенцијалима, НИП "Радничка штампа", Београд, 2005.
- [7] Кулић, Ж., Милошевић, Г., Ристић, С., Управљање кадровима и њиховим потенцијалима, Виша железничка школа, Београд, 2005.
- [8] Noe, R., A., Hollenbeck, J., R., Gerhart, B., Njright, P., M.: Menadžment ljudskih potencijala, prevod, Zagrebačka škola ekonomije i marketinga, "Mate", Zagreb, 2006.
- [9] Sikavica, P., Novak, M.: Poslovna organizacija, Informator, Zagreb, 1993.
- [10] Schein, E., H.: Organizational Psychology, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1975.
- [11] Staw, B., M., Psychological Dimensions of Organizational Behavior, Macmillan, New York, 1991.
- [12] Torrington, D., Hall, L., Personnel Management: A New Approach, Prentice Hall International, London, 1991.
- [13] Farren, C., Young, M.: The Manager's Role in Career Development: Linking Employee Aspirations and Organizational Aims, Burr Ridge, IL, IRWIN, 1995.

²⁰ Koontz–Weihrich, нав. дело, стр. 318.

- [14] Harris, M., Human Resource Management – A Practical Approach, Forth Worth, TX, The Dryden Press, 1997.
- [15] Carrell, M., R., Elbert, N., F., Hatfield, R., D, Human Resource Management, 5 th ed., Prentice-Hall, NJ, Englewood Cliffs, 1995.
- [16] Cascio, W., F.: Applied Psychology in Personal Management, 3rd ed., NJ, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1987.

Amidzic Goran, MA
Police College
Banja Luka

REWARDING AND MOTIVATION OF POLICE EMPLOYEES

Abstract: Rewarding and motivation of employees in the police are considered to be the most complex and sensitive activities in human resource management. These activities serve to encourage employees to work with the aim of full reaching established goals and interests. These activities are achieved through creation of a rewording system which includes salaries, stimulations, benefits and other things provided to the employees by the employer as a compensation for their invested efforts. Rewarding system consists of material compensations and stimulations (material rewards) and immaterial compensations and stimulations (immaterial rewards).

Key words: rewarding, motivation, human resources, salary, compensation, stimulation, benefits.

Тихомир Нарих, дипл. инж. саобраћаја
ЦЈБ Добој

Бранко Милетић, мр. дипл. инж. саобраћаја
ЦЈБ Добој
e-mail: mbranko1968@gmail.com

**МАПИРАЊЕ РИЗИКА У САОБРАЋАЈУ
са посебним освртом на регију Добој у периоду
1998–2008. година**

***Резиме:** Просторне карактеристике саобраћајне несреће, поред осталог, представљају и основ за превенцију и усмеравање активности на превенцији саобраћајних несрећа. У овом раду је представљен модел анализе безбедности саобраћаја на основу **мапирања ризика**, тј. јавног и саобраћајног ризика конкретно за регију Добој. Дато је поређење релевантних показатеља безбедности саобраћаја и однос броја погинулих у насељеним и ненасељеним деловима општина добојске регије. Тиме је направљен даљи искорак у истраживању ризика на територији регије Добој и БиХ.*

***Кључне ријечи:** безбедност саобраћаја, мапирање ризика, јавни ризик, саобраћајни ризик, саобраћајна несрећа.*

Увод

Дато је поређење релевантних показатеља безбедности саобраћаја и однос броја погинулих у насељеним и ненасељеним деловима општина у Републици Српској, кантона у Федерацији Босне и Херцеговине те на простору Брчко дистрикта БиХ. На основу истраживања у петогодишњем периоду (Милетић, Васиљевић и Суботић)¹, на целокупној територији

¹ „Јавни и саобраћајни ризик смрти на улицама и путевима у насељима – расподела ризика по општинама РС, ФБиХ и Брчко Дистрикту“, Зборник радова, Улога локалне заједнице у безбедности саобраћаја. III семинар, КПА (стр. 97–108), Земун, ISBN 987-86-7020-135.4)

БиХ и релевантних показатеља истраживања које је проведено на територији Републике Србије (Липовац и Јовановић)², урађено је испитивање за микрорегију, али за период од десет година (1998–2008), које је резултирало новим сазнањима везаним за област безбедности саобраћаја на путевима у Републици Српској.

Овим истраживањем је потврђено раније проведено истраживање за целокупну територију БиХ. Разлог из којег је узета баш регија Добоја лежи у томе што се ради о најфреквентнијој и веома оптерећеној области, у погледу саобраћаја (магистрални пут М-17, Брод–Сарајево–Мостар), у Републици Српској. Тиме је направљен даљи искорак у истраживању ризика на територији БиХ и извршена је детаљнија анализа безбедности саобраћаја на микролокацији.

Истраживањем су добијени потпунији подаци о димензијама и специфичностима проблема безбедности саобраћаја на територији општина у оквиру РС, кантона у Ф БиХ или на простору Брчко Дистрикта БиХ, али је посебно акцентована регија Добоја у Републици Српској.

1. Дефинисање проблема

Проблем безбедности у саобраћају постао је феномен с којим се сусрећу готово све земље, али су његове последице различите по специфичностима и димензијама којим оптерећују неко друштво, односно просторну целину на којој настају. Да би се успоставио стабилан систем заштите у саобраћају и дефинисао ефикасан програм безбедности саобраћаја, неопходно је уважити карактер ових различитости и спровести израду циљане анализе безбедносних проблема у саобраћају на различитим нивоима (међународни, национални, регионални, локални и слично).

На оперативном плану најзначајније су анализе на нижим нивоима, пре свега локалном – у овом случају локални ниво је регија Добоја у Републици Српској, које треба да сагледају и дају одговоре на следеће питања :

- Шта је проблем безбедности у саобраћају на неком подручју
- Како се овај проблем може анализирати
- Која су његова основна обележја и
- Како се он може превазићи

² „Јавни и саобраћајни ризик смрти на улицама и путевима у насељима – распоред ризика по општинама у Србији“ – проф. др К. Липовац. и доц. др Д. Јовановић.

Општи подаци говоре о следећим показатељима. По подацима Уједињених нација, у саобраћајним несрећама гине око 1,2 милиона људи годишње, а 30–50 милиона људи годишње бива повређено у саобраћају.

До данас је, према расположивим подацима, у саобраћајним несрећама погинуло више од 40 милиона људи. Саобраћајне несреће су деведесетих година двадесетог века биле девети, а прогнозира се да ће до 2020. године бити трећи узрок смрти.

У саобраћајним несрећама на простору Босне и Херцеговине годишње страда велики број људи. Примера ради, а према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2006. годину, подаци говоре да се од укупног броја саобраћајних несрећа за ту годину (податак је да се ради о 10.066 саобраћајних несрећа), 3.765 саобраћајних несрећа или 37,40% догодило на магистралним путевима, али је посебно забрињавајући податак да се од укупног броја саобраћајних несрећа, 3.329 или у процентима 33% догодило у насељима и на улицама насељених места. Подаци из истог извора говоре да је у 2006. години на путевима који пролазе кроз Републику Српску смртно страдало 208 лица или, изражено у процентима, 26,8% више него у истом периоду 2005. године, када је смртно страдало 169 лица. Посебно забрињава податак да постоји стална тенденција раста броја погинулих на путевима Републике Српске. Просечно су месечно на путевима Републике Српске смртно страдала 17,3 лица, просечно седмично 4, односно сваких 42,1 час гинуло је једно лице на путевима Републике Српске (подаци МУП-а РС за 2006. годину).

Овакво стање представља изузетно актуелан проблем сваког друштва. Највећи број саобраћајних несрећа (око 53%), са највише повређених (око 50%) и погинулих (око 65%) на *простору БиХ догађа се ван насељених места*.

Изузетак у овоме су велики центри у БиХ (Сарајево, Мостар, Бања Лука) и изразито мале општине (Добој Југ, Сребреница), као и Брчко дистрикт као спецификум (територију коју покрива Дистрикт чини предратна општина Брчко, само сада са много више становника, те су насеља практично спојена), где су учесници у саобраћају у саобраћајним несрећама већином страдали у насељима.

У Босни и Херцеговини у периоду 2002–2006. година у саобраћајним несрећама погинуло је – на простору Републике Српске 938 лица, на простору Федерације Босне и Херцеговине 1.160 лица и на територији коју обухвата Брчко дистрикт БиХ 54 лица, односно укупно је на путевима Босне и Херцеговине погинуло у овом петогодишњем посматраном периоду 2.152 лица (просечно је годишње гинуло 430 лица).

Од овог броја, њих 492 је погинуло у насељеним местима, односно на простору Републике Српске 172 лица, простору Федерације Босне и Херцеговине 285 и простору Брчко дистрикта Босне и Херцеговине 35 лица, што представља око 23% свих погинулих у посматраном периоду.

Када је реч о страдалима (погинули, тешко телесно повређени и лако телесно повређени) на простору Босне и Херцеговине, у посматраном периоду (2002–2006. година) страдало је 48.631 лице, односно на простору Републике Српске страдало је 14.091 лице, простору Федерације Босне и Херцеговине 33.011 лица и на простору Брчко дистрикта Босне и Херцеговине 1.529 лица.

На путевима Босне и Херцеговине, по подацима из ЦИПС базе (централна база података за БиХ), кретало се у 2006. години укупно 728.999 возила (или на три становника Босне и Херцеговине једно возило), од чега је у Републици Српској било регистровано 306.762 возила, у Федерацији Босне и Херцеговине 422.237 возила а на простору Брчко дистрикта БиХ 20.430 возила.

2. Предмет истраживања

Предмет истраживања у овом раду представља просторна анализа саобраћајних несрећа на територијама општина Републике Српске, кантона у Федерацији Босне и Херцеговине и на простору Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, с посебним освртом на регију Добоја, али за период од десет година (1998–2008), на основу апсолутних показатеља стања безбедности, броја погинулих на комплетној путној и уличној мрежи насељених – урбаних подручја у оквирима Босне и Херцеговине, и посебно на територији на којој се простире добојска регија, коју чини девет општина (Добој, Брод, Дервента, Модрича, Вукосавље, Петрово, Теслић, Шамац и Пелагићево), као и просторна анализа саобраћајних незгода на овој регији у датом временском распону те на територијама општина Републике Српске, кантона у Федерацији Босне и Херцеговине и на простору Брчко дистрикта Босне и Херцеговине а на основу апсолутних показатеља стања безбедности – броја настрадалих на комплетној путној мрежи и уличној мрежи насељених – урбаних подручја у посматраном петогодишњем периоду (а за регију Добој за период од десет година).

3. Циљ рада

Циљ рада јесте што боље сагледавање нивоа безбедности саобраћаја на локалном нивоу кроз призму мапирања ризика за

микролокацију, а у овом случају за регију Добој, тј. девет општина у саставу регије, а све у циљу подстицања локалних заједница, општинских управа да као доносиоци одлука на територији којом управљају учине све што је у њиховој моћи и допринесу смањењу броја жртава у саобраћајним несрећама. Такође је циљ упоредити прорачунати јавни и саобраћајни ризик погинулих и јавни и саобраћајни ризик настрадалих за подручја ентитета у Босни и Херцеговини те Брчко дистрикта БиХ.

ПЕРИОД ИСТРАЖИВАЊА обухвата 10 година (1998–2008. година)

ОГРАНИЧЕЊА У РАДУ – односе се на свеобухватност, јер ограничавајући фактор у тачности података који су кориштени у истраживању јесте тај да у скорије време није вршен попис становништва, већ су у раду кориштени подаци из пописа становништва који је последњи пут вршен у Босни и Херцеговини, а то су подаци из 1991. године, тако да званични прецизни подаци о тренутном броју становника на територијама општина не постоје.

4. Дефинисање улазних података

Оно што мрежа путева мора да испуни, јесте потреба за мобилношћу људи и робе, уз испуњење великог броја захтева као што су:

- свођење на минимум ризика од саобраћајних незгода и утицаја на окружење
- поштовање буџетских ограничења
- подстицање економског развоја и друго.

Да би се оствариле планиране друштвене потребе, неопходно је непрекидно праћење мреже путева из перспективе безбедности одвијања саобраћаја.

На располагању нам је велики број метода за откривање проблема на пољу безбедности, као што су

- КОНФЛИКТНА ТЕХНИКА
- РЕВИЗИЈА БЕЗБЕДНОСТИ САОБРАЋАЈА
- ИНСПЕКЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ САОБРАЋАЈА итд.

Стварне саобраћајне несреће остају најбољи показатељ пропуста на мрежи путева. Постојећи начин прикупљања података о саобраћајним несрећама не обезбеђује могућност да се евидентирају све њихове последице, већ само оне најзначајније које се прикупе (најчешће) у оквиру полицијских извештаја. Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Федерално Министарство унутрашњих послова,

кантонална Министарства унутрашњих послова и Полиција Брчко дистрикта Босне и Херцеговине представљају најзначајније институције у Босни и Херцеговини за квалитетно и поуздано прикупљање података.

Ако се узме у обзир да сарадњу локалних органа управе и саобраћајне полиције треба подићи на највиши могући ниво, логично је очекивати да саобраћајни инжењери и други стручњаци који се баве безбедношћу саобраћаја у наредном периоду располажу подацима потребним да на основу квалитетне анализе могу схватити проблеме и пројектовати мере у циљу превенције саобраћајних незгода.

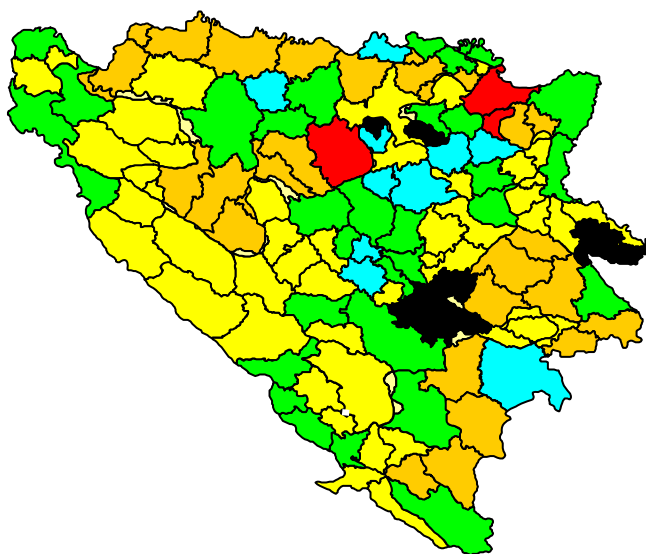
За прецизнију процену нивоа САОБРАЋАЈНОГ РИЗИКА на нивоу локалне заједнице, поред података о саобраћаним незгодама, потребни су и подаци о:

- Структури и броју становника
- Дужини и стању магистралне и регионалне путне мреже на подручју истраживања
- Обиму саобраћаја
- Броју и структури возила
- Повредама учесника у незгодама
- Резултатима и трајању болничког лечења
- Материјалним штетама, губицима и трошковима саобраћајних незгода
- Окружењу путева
- Економском стандарду и слично

Како је до напред наведених података за све општине на територији Босне и Херцеговине још увек јако тешко доћи, у истраживању су кориштени они подаци за које можемо тврдити да су поуздани. Постоји низ разлога који могу да утичу на расподелу ризика по општинама, дефинисаних, пре свега, као резултат

- Разлике у стандарду у оквиру Републике Српске, Федерације Босне и Херцеговине и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине
- Разлике у дужини и структури путне и уличне мреже
- Разлике у изложености итд.

Слика 1: Јавни и саобраћајни ризик на путевима у БиХ у периоду 2002–2005.

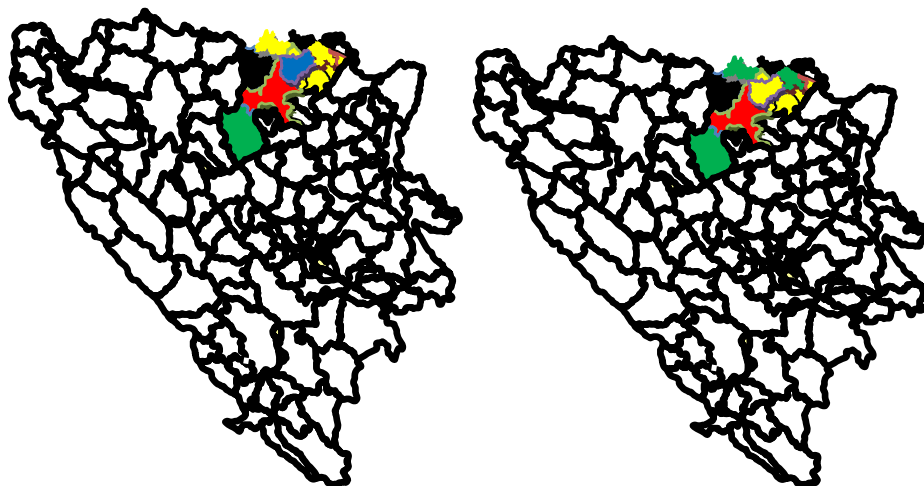
Табела 1: Рангови и класе „јавног“ и „саобраћајног“ ризика

Ред.бр. (оцјена БС)	Ниво ризика (опис)	Јавни ризик		Саобраћајни ризик	
		Класа (интервал)	Ранг (боја)	Класа (интервал)	Ранг (боја)
1.	Врло низак	0,00–0,20	Жуто	0,00–0,20	Жуто
2.	Низак	0,21–0,40	Зелено	0,21–0,40	Зелено
3.	Средњи	0,41–0,60	Цијан	0,41–0,60	Цијан
4.	Висок	0,61–0,80	Црвено	0,61–0,80	Црвено
5.	Врло висок	0,81–1,00	Црно	0,81–1,00	Црно

Табела 2: Рангови и класе „јавног“ и „саобраћајног“ ризика за регију Добој

Ред.бр. Оцјена (БС)	Ниво ризика (опис)	Јавни ризик		Саобраћајни ризик	
		Класа (интервал)	Ранг (боја)	Класа (интервал)	Ранг (боја)
1.	Врло низак	0,00–0,40	Жуто	0,00–0,40	Жуто
2.	Низак	0,41–0,80	Зелено	0,41–0,80	Зелено
3.	Средњи	0,81–1,20	Плаво	0,81–1,20	Плаво
4.	Висок	1,21–1,60	Црвено	1,21–1,60	Црвено
5.	Врло висок	1,61 и више	Црно	1,61 и више	Црно

Слика 2: Јавни ризик за период 1998–2008. и саобраћајни ризик за период 1998–2008.

5. Закључна разматрања

Када разматрамо стање у области безбедности саобраћаја на територији регије Добој за период 1998–2008. година, с посебним освртом на мапирање ризика у саобраћају, односно јавни и саобраћајни ризик, истраживањем долазимо до закључка да је у посматраном временском периоду било 400 погинулих лица, односно 5.474 повређена лица (у овај број улазе лако и тешко повређена лица у саобраћајним несрећама). На територији регије Добој укупно је регистровано пописом

из 1991. године 368.527 становника, а регистровано је просечно по години, за посматрани период, 37.110 моторних возила.

Из статистичких података видимо да је просечно, у посматраном периоду, годишње било саобраћајних несрећа са погинулим лицима 33,6, саобраћајних несрећа са повређеним лицима (и са лако и са тешко телесно повређеним) 374,6, саобраћајних несрећа само са материјалном штетом 1.120,8 . Просечно је годишње, у посматраном периоду, на путевима регије Добој гинуло 40 лица, а повређених је било 547,4 лица.

Највише учесника у саобраћајим несрећама је погинуло на подручју општине Добој, 156 од укупно погинулих 400 за посматрани временски период, а такође је и повређено на истој регији 1.954 од укупно повређених 5.474 лица.

Увидом у службену документацију Министарства унутрашњих послова Републике Српске, која се води при Центру јавне безбедности Добој, утврђено је да се 65% од укупног броја регистрованих саобраћајних несрећа догодило ван насељених места добојске регије. Утврђено је да је најчешћи узрок регистрованих саобраћајних несрећа у посматраном временском периоду била брзина, са 65%, вожња под дејством алкохола 20% и 15% остали узроци.

Старосна структура возача који су изгубили живот у регистрованим саобраћајним несрећа са смртним последицама у посматраном периоду је следећа, возача старосне доби од 18 до 25 година је 25%, старосне доби од 26 до 40 година 40% и старосне доби преко 40 година 35%. Просечна старост возила која су учествовала у саобраћајним незгодама је 15 година.

Од укупно 400 погинулих учесника у саобраћајним незгодама у периоду 1998–2008. година, возача моторних возила је погинуло 252 или 63%, сувозача 100 или 25% и путника у возилима 48 или 12%.

Када је реч о повређеним учесницима саобраћајних несрећа на простору добојске регије за посматрани временски период, од укупно 5.474 повређена лица, повређена су 2.432 возача или 45%, сувозача 2.111 или 38% и осталих путника у моторним возилима 931 или 17%.

Дакле, очигледно проширење ове студије представља развијање мапа ризика за саобраћајне несреће на мрежама путева. Проблем се у суштини састоји од развијања хијерархијских модела за Поасонове догађаје у мрежи (или дијаграму). Очекујемо да ће се, различитим приступима, ове мапе морати развијати према функционалним класама путева, конфигурацијама возила, врстама саобраћајних несрећа (нпр. оне које изазивају пијани возачи), и тежини саобраћајне несреће (нпр., несреће са погинулима, са повређенима, без повређених), а у конкретном случају извршили смо мапирање ризика према тежини саобраћајних

несрећа на одређеном подручју у одређеном временском интервалу, али не краћем од пет година (конкретно период истраживања је био 10 година). Потребно је да се моделирање и мапирање ризика у саобраћају суочи са свим изазовима са којима се суочава и област мапирања болести, тј. са вишестепеним подацима и функционалним структурама, малим подручјима јављања проучаваних појава у свакој јединици анализе, и снажном непримећеном хетерогеношћу.

6. Литература

- [1] Драгач, Р., Вујанић, М.: **БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА II ДЕО**, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2002.
- [2] Драгач, Р., Вујанић, М.: **БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА III ДЕО**, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, (треће измењено и допуњено издање), Београд, 1999.
- [3] Инић, М.: **БЕЗБЕДНОСТ ДРУМСКОГ САОБРАЋАЈА**, Факултет техничких наука Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 1997.
- [4] Липовац, К., Вујанић, М. и Аранђеловић, М.: **УВИЂАЈ СН – фотографисање**, ВШУП, Београд, 2001.
- [5] Липовац, К.: **УВИЂАЈ СН – елементи саобраћајне трасологије**, ВШУП, Београд, 2000.
- [6] Липовац, К.: **УВИЂАЈ СН – израда скица и ситуационих планова**, ВШУП, Београд, 1994.
- [7] Липовац, К. и др.: **ПОЛИЦИЈСКА ОБРАДА САОБРАЋАЈНЕ НЕЗГОДЕ**, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.
- [8] Милидраг, С. и Поповић, З.: **САОБРАЋАЈНЕ НЕЗГОДЕ, СУДАРИ И ХАВАРИЈЕ МОТОРНИХ ВОЗИЛА**, Југословенско друштво за моторе и возила, Београд, 2004.
- [9] Топенчаревић, Љ. и др.: **ИНЖИЊЕРИЈСКИ ПРИРУЧНИК – из друмског и градског саобраћаја и транспорта**, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999.
- [10] Липовац, К., Јовановић, Д. и Милинић, Б.: **МАПИРАЊЕ РИЗИКА У САОБРАЋАЈУ – РАСПОДЕЛА ПО ОПШТИНАМА У СРБИЈИ**, I семинар Улога локалне заједнице у безбедности саобраћаја, Зборник радова, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.
- [11] Милетић, Б.: **Јавни и саобраћајни ризик смрти на улицама и путевима у насељима – расподела ризика по општинама РС, Ф БиХ и Брчко Дистрикту**, Зборник радова, Улога локалне заједнице

у безбедности саобраћаја. III семинар, КПА (стр. 97–108), Земун,
ISBN 987-86-7020-135.4

Tihomir Naric

Branko Miletic

RISK MAPPING IN TRAFFIC

Abstract: Spacial characteristics of an traffic accident, among other things, are the basis for prevention and regulation of activities carried out on traffic accidents prevention. This paper presents a model for analyzing traffic security, based on *risk mapping* (public and traffic risks in Doboј region). Here we also have a comparison of relevant traffic security indicators and the number of killed people in populated and unpopulated areas of Doboј municipality. This work is a step further in estimating and exploring the level of risk in Doboј region and the whole BiH.

Key words: traffic security, risk mapping, public risk, traffic risks, traffic accident

Борислав Шарић¹

Висока школа унутрашњих послова Бања Лука

**КОНТРОЛА – ДЈЕЛАТНОСТ РУКОВОЂЕЊА У
ПОЛИЦИЈИ И СРЕДСТВО УНУТРАШЊЕ
КОНТРОЛЕ**

***Резиме:** Контрола се обично разумије као "свјесна сврсисходна људска дјелатност која има за циљ да нешто провјерава".²*

Појам контроле је сложен процес или дјелатност, и обухвата три релативно одвојене фазе: провјеравање (упоређивање предвиђеног и оствареног), оцјењивање (потврђивање или негирање контролисаног рада) и интервенисање (реализација изречене оцјене кад је она негативна). Као функција руковођења, контрола представља активност праћења понашања организационих елемената и реализације постављених задатака с циљем да се пронађу разлике између планираних величина и њиховог остварења у току извршења, као и након извршења постављеног задатка.

Основна сврха контроле јесте обезбјеђење повратне информације и увид у степен извршености постављеног задатка. Да би се то постигло, у систему морају постојати такви елементи помоћу којих се мјери, упоређује, оцјењује и интервенише. Ту улогу у организацијским системима имају руководиоци. Провјеравање представља упоређивање постављених циљева и оних који су били предвиђени са онима који су остварени.

***Кључне ријечи:** контрола, дјелатности руковођења, полиција, Јединица за професионалне стандарде, Инспекторат за унутрашњу контролу.*

¹ *Борислав Шарић*, инспектор за безбједност саобраћаја у Управи полиције МУП-а Републике Српске и стручни сарадник за предмете Полицијски менаџмент и Надзор над радом полиције, ВШУП, Бања Лука. e-mail: borislav.saric@yahoo.com

² *Рјечник српскохрватскога књижевног језика*, књига 2, стр. 833.

Увод

Контрола као дјелатност руковођења у полицији неопходна је ради избјегавања некавалитетног рада појединаца, било да је резултат таквог рада нестручност, несавјесност или немаран однос појединца према послу. Контролом се у колективу стварају ред и дисциплина, а истовремено се јача професионализам и квалитет рада.

У контексту овога рада веома је важно истаћи да контрола није сама себи сврха. Она није изнад организације, већ има само крајњи циљ коме је подређена, а то је унапређење процеса рада. То је њен основни задатак, бит и суштина. Контролом се утиче на раднике полиције да своје послове обављају одговорније, професионалније и квалитетније. Такође, контролом се недостаци у раду отклањају, а у будућим пословима и задацима, контролом се утиче тако да се радње предузимају на прописан и законит начин. Учестала контрола и стално санкционисање не дају пожељне резултате, те контролу није потребно често ни спроводити.

Током вршења контроле непотребно је истицати ситне и мање значајне пропусте у раду, те на тај начин умањивати значај добро обављених задатака. Тим начином би се занемарио труд запослених и на негативан начин би се утицало на њихов радни морал и жељу за поновним вршењем послова.

1. Појам руковођења и дјелатности процеса руковођења

Руковођење пословима полиције реализује се обављањем различитих дјелатности, које се често називају и функцијама процеса руковођења. У теорији постоје различити погледи на број, значај и садржај тих дјелатности.

Руковођење у полицији је управљачка дјелатност руководиоца и руководећих органа полиције на усмјеравању полицијских јединица и појединаца у процесу остварења циљева постављених полицијској организацији³. Под појмом руковођења у полицији⁴ може се

³ Организација је група људи са одређеним средствима рада, структурно повезана и релативно самостална, формирана ради постизања одређеног циља. У: Јовановић, Б.: *Руковођење општенародном одбраном и друштвеном самозащитом*, Завод за организацију пословања и образовања кадрова, Београд, 1987, стр. 37.

⁴ Процес руковођења се може подијелити и на други начин, као нпр. код аутора Обрада Стевановића, који наводи да се с обзиром на специфичност руковођења у полицији овај процес може подијелити на девет функција: праћење и процјењивање, одлучивање, планирање, организовање, наређивање, координација, контрола,

подразумијевати рад руководећих радника у полицији којим се обезбјеђује складно функционисање полицијских организационих јединица ради остваривања државних и друштвених циљева, односно заштите безбједности државе и њених грађана⁵.

Процес руковођења унутрашњим пословима може се разложити на слједеће дјелатности⁶:

1. праћење и процјењивање,
2. планирање,
3. организовање,
4. додјела задатака (субординацијом или командовањем),
5. координација и садејство,
6. контрола,
7. анализа и оцјена и
8. извјештавање и информисање.

Ове дјелатности су међусобно условљене и повезане⁷. Оне се у процесу руковођења не јављају у чистом облику.

2. Појмовна схватања контроле као дјелатности руковођења

Дјелатност контроле има веома значајно мјесто у процесу руковођења у полицији. Планирање и организовање радног процеса, а без контроле, није само по себи довољно за остваривање жељених резултата.

Контролисати значи провјеравати да ли су све операције једне акције (посла) извршене на вријеме, правилно и у сагласности са усвојеним планом, датим смјерницама, наређењима и утврђеним принципима.⁸ Контрола, као функција руковођења, тако представља активност праћења понашања организационих елемената и реализације постављених задатака, с циљем да се пронађу разлике између планираних величина и њиховог остварења у току извршења постављеног задатка и, на крају, извршења тог задатка.

информисање и извјештавање и анализа и вредновање. У: Стевановић, О.: *Руковођење и командовање*, Полицијска академија, Београд, 1999, стр. 79.

⁵ Стевановић, О.: *Руковођење и командовање*, Полицијска академија, Београд, 1999, стр. 55–56.

⁶ Момчило Т.: *Руковођење унутрашњим пословима, друго измењено и допуњено издање*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2001, стр. 96.

⁷ Анри Фајол (Henry Fayol) је процес руковођења систематизовао у пет скупова послова: планирање, организовање, командовање, координација и контрола.

⁸ Стевановић, О.: *Исто*, стр. 129.

У општем погледу, контрола обухвата нарочито послове утврђивања разлике између постављених (планираних) задатака и степена њиховог извршења. У суштини, то је упоређивање остварених резултата са планираним, и то у погледу: квалитета, рокова, количине (обима) и трошкова⁹, а када су у питању послови полиције, још и нарочито у погледу законитости.

Стога контрола, поред мјера адекватне одговорности које ће се примијенити према насавјесним, неодговорним радницима и радницама који врше опструкције, има за циљ и поуку за оне који пропусте чине због недовољног познавања дјелатности којом се баве.

3. Принципи контроле

Да би контрола у потпуности одговорила својој намјени, потребно је испоштовати сљедеће принципе:

- ☑ Обавезност, што значи да је контрола неопходна мјера у процесу руковођења, уколико се жели да се планираним активностима оствари жељени циљ. Она проистиче и из потребе да се сваки рад вреднује на бази објективних критеријума, а не да вредновање, као фактор мотивације буде произвољно.
- ☑ Надлежност, што подразумијева да контролу могу вршити само лица која су за то законом овлашћена.
- ☑ Благовременост, што значи да је евентуалне пропусте које је могуће предвидјети потребно спријечити на вријеме, како не би дошло до нежељених посљедица у смислу неостваривања планираних активности.
- ☑ Стручност подразумијева да контролу могу вршити само лица која посједују опште и стручно образовање из материје коју контролишу, да посједују потребно искуство у вршењу контроле, као и способност прилагођавања средини коју контролишу, како би се таквим наступом омогућило презентовање стварног стања рада, законитости, начина и метода рада, као и организовања радних процеса.
- ☑ Објективност, односно искључивање било какве пристрасности и произвољности приликом утврђивања и осликавања стварног стања које је установљено контролом.
- ☑ Континуитет контроле, што указује на то да је контролу потребно вршити толико често колико је потребно да не дође до опуштања у

⁹ Момчило Т.: *Руковођење унутрашњим пословима, друго измењено и допуњено издање*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2001, стр. 116.

било ком погледу. Колико год није пожељно запоставити контролу, исто тако са њом не треба ни претјеривати. Претјеривање, односно стално или пречесто контролисање, држи контролисане под оптерећењем. С друге стране, они у таквим ситуацијама препуштају руководиоцу контролору да рјешава настале проблеме, тако да он с временом све више ради посао потчињених. Овакво понашање руководиоца утиче неповољно на његов ауторитет.

- ☑ Планираност и осмишљеност контроле су принципи који указују да је потребно увијек примјењивати ове принципе како се контрола не би обављала стихијски, јер у правилу тако извршена контрола доноси површан резултат. Планом је потребно утврдити основ и циљ контроле, када и гдје се она врши, као и кога и на који начин треба контролисати. Неосмишљене и претјеране контроле обично прелазе у рутинерство и губе своју оштрицу и сврху, па су као такве више штетне него корисне. То налаже обавезу да се прије контроле мора обавити детаљна припрема, што подразумева проучавање прописа о контроли и материји која се контролише, затим метода којима ће се контрола вршити и критеријума оцјењивања контролисаног стања¹⁰.

4. Врсте контроле

Контролу као дјелатност руковођења можемо подијелити према слиједећим критеријима:

Према овлашћењима, рангу и сложености на:

- ☑ *контролу коју врше радници полиције Министарства унутрашњих послова у сједишту, која има карактер инспекцијског надзора*¹¹ (у правилу ову контролу спроводе инспектори Управе полиције и Управе криминалистичке полиције, али ову врсту контроле врше запослени и у осталим управама, односно Кабинету министра и Директора полиције по својим линијама рада);

¹⁰ Гаћеша, Д.: Полиција: организација, надлежност, руковођење, Бања Лука, 1998, стр. 390.

¹¹ Вршење управног надзора обухвата: надзор над законитошћу управних аката, надзор над законитошћу и цјелисходношћу рада органа управе и органа јединица локалне самоуправе, установа и других правних лица у вршењу пренесених, односно повјерених послова републичке управе и инспекцијски надзор. Инспекцијски надзор спроводи се непосредним увидом код органа управе, органа јединица локалне самоуправе, других органа, те физичких и правних лица, у погледу поштовања закона и других прописа, те предузимањем управних и других мјера и радњи да се утврђено стање усклади са прописом. У: *Закон о републичкој управи*, Службени гласник Републике Српске, број 118/08, од 16. децембра 2008. године, члан 72. и 75.

- ☑ *контролу коју врше радници полиције ЦЈБ¹² над полицијским станицама по линијама рада.* Оваква врста контроле нема карактер инспекцијског надзора, већ је циљ ове контроле остваривање увида у стање рада и пружање стручне помоћи (наравно, овдје се подразумијева непосредна контрола рада полиције на терену);
- ☑ *контролу коју врше руководни радници полицијских станица над себи потчињеним извршиоцима, односно командири, замјеници и помоћници командира над полицајцима и осталим административним радницима.*

Према обиму, на:

- ☑ *свеобухватну (општу) контролу, којом се контролишу све линије или сегменти рада (организација, стање општег рада, методи и начин рада, законитост, дисциплина, услови рада);*
- ☑ *селективну (специјализовану) контролу, која обухвата само одређену линију рада, или један сегмент рада (нпр. законитост);*
- ☑ *комбиновану контролу (нпр. двије или више селективних контрола).*

Према садржају, контролисати се може:

- ☑ *законитост рада,*
- ☑ *организација рада, односно начини и методе рада,*
- ☑ *дисциплина,*
- ☑ *услови рада,*
- ☑ *оспособљеност (стручна, психофизичка; мобилност и готовост јединица и радника, као и стање материјално – техничких средстава),*
- ☑ *економичност.*

Према редовности, контрола може бити:

- ☑ *редовна, која се врши према раније утврђеном плану (годишњем, мјесечном, седмичном, дневном),*
- ☑ *ванредна, у ситуацијама када то захтијева новонастала ситуација или потреба, и*
- ☑ *контрола реализације мјера које су наложене претходним надзором, односно контролом.*

¹² У складу са чланом 5. Правилника о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП-у Републике Српске, број: К/Б-870-1/08, од 15. маја 2008. године, у Министарству се утврђују центри јавне безбједности са сједиштем у: Бањој Луци, Добоју, Бијељини, Источном Сарајеву и Требињу.

Према времену вршења, контрола може бити:

- претходна, која подразумијева контролу предрадњи,
- фазна, која се обавља за вријеме извођења радњи,
- накнадна, која се врши након завршене активности.

Према јавности, контрола може бити:

- најављена и
- ненајављена.

Према субјекту, контрола може бити:

- унутрашња, коју врше радници Јединице за професионалне стандарде, односно Инспектората за унутрашњу контролу,
- спољна, коју врше органи који су законом овлашћени да могу обављати контролу над радом полиције (екстерна контрола)¹³, а то су влада, парламент (разматрање и усвајање извјештаја о раду), судови (контрола управних аката у посебном поступку и испитивање законитости коначних управних аката у управном спору) и разна невладина тијела за контролу полиције (комисије и статутарна тијела за контролу полиције, одбори за грађански надзор и тијела за рјешавање жалби на рад полиције, односно савјетодавна тијела).¹⁴
- самоконтрола је контрола када сваки радник путем компаративне методе упоређује своје резултате са резултатима других, који раде на истим пословима према истом плану¹⁵.

¹³ Спољашња контрола, сама по себи, рефлектује сумњу у полицијске институције и, по уверењу полицајаца, вређа њихов понос и част, показујући им неповерење јавности у њих и њихов професионализам. Такви ставови полицајаца према спољашњој контроли, поготово кад се она предузима без довољно такта, могу да имају за последицу појаве одбранаштва и понашање у стилу *завере ћутања* полицајаца у односу на грешке својих колега. У: Милосављевић, Б.: *Наука о полицији*, Београд, 1997, стр. 312.

¹⁴ У једном броју земаља, са углавном англосаксонским моделом полиције, постоје посебне невладине институције за контролу полиције, организоване са намјером да не зависе од политичких утицаја. У невладина тијела за контролу полиције могу спадати: комисије и статутарна тијела за контролу полиције, одбори за грађански надзор над полицијом и тијела за рјешавање представки на рад полиције и савјетодавна тијела. У: Марковић, В.: *О неким аспектима спољашње контроле рада полиције*, Правни информатор, Београд, 2009.

¹⁵ Гаћеша, Д.: *Исто*, стр. 393.

5. Унутрашња средства контроле¹⁶

Од сва четири уобичајена средства унутрашње формалне контроле (хијерахијска контрола, инстанциона контрола, дисциплинска одговорност и контрола коју врше интерна надзорна тијела), као најзначајније средство се појављује хијерахијска контрола.

То је облик ауторитативне, редовне и репресивне контроле, која се у полицијској организацији обавља као саставни дио процеса руковођења. Њоме су обухваћени сви запослени и њихов рад у цјелини, тако да се то средство контроле може сматрати најважнијим у читавом систему контроле. Носиоци овлашћења за вршење хијерархијске контроле су руководиоци организационих јединица или других функционалних цјелина, и то у односу на лица чијим радом или акцијама руководе.

Под инстанционом контролом можемо разумјети два посебна облика контроле. Први облик представљала би контрола поводом жалби грађана на одлуке првостепеног полицијског органа. У питању је облик правне, односно управне контроле, који се јавља у вези са управноправним поступањем полицијских органа. Грађанин о чијем је праву први пут рјешавано може изјавити жалбу другостепеном полицијском органу и тај орган о истој ствари рјешава поново, провјеравајући законитост поступања првостепеног органа. Као други облик инстанционе контроле можемо означити различита надзорна овлашћења која имају виши према нижим полицијским органима, у случају постојања нецентрализоване – вишестепене полицијске организације (нпр. на државном и локалном нивоу). Виши полицијски орган се тада може појавити као носилац значајних надзорних и инспекцијских овлашћења према нижем органу (контрола планова, процедура, ефикасности рада и слично).

Дисциплинска одговорност унутар полицијске организације се појављује, такође, као значајно средство контролног система. Ради се о одговорности до које долази због повреда правила дисциплине, било пропуштањем чињења или активним кршењем дисциплине, а тој врсти одговорности подлијежу сви запослени у полицији. Пракса различитих земаља у погледу начина остваривања дисциплинске одговорности веома варира, а углавном се сусрећу ријешења која се могу груписати у два модела: модел интерне дисциплинске одговорности и модел мјешовите (унутрашњо-спољашње) дисциплинске одговорности.

¹⁶ Милосављевић, Б.: *Наука о полицији*, Београд, 1997, стр. 335–337.

Према првом моделу, дисциплинска одговорност је у цјелини ствар полицијске организације, с тим што се овлашћења за одлучивање о повредама дисциплине често дијеле између носилаца руководећих функција (старјешина) и нарочитих дисциплинских тијела или органа. Правило је да се у рукама носилаца руководећих функција налазе овлашћења за одлучивање о ординарним прекршајима дисциплине (лакше повреде дисциплине), док се одлучивање о тежим прекршајима дисциплине повјерава посебним колективним дисциплинским органима или тијелима.

Према другом моделу, један дио надлежности за одлучивање о дисциплинским прекршајима (обично онима теже природе) преноси се спољашњем контролном механизму, а други дио задржава унутар полицијске организације. Код задржаног дијела надлежности могуће је да овлашћења за одлучивање о повредама дисциплине буду дјелимично у рукама старјешина, а дијелом у надлежности интерних дисциплинских органа.

Интерни надзорни органи се појављују у систему унутрашње контроле и одлучивања о дисциплинској одговорности полицајаца у већем броју земаља (инспекторати за законитост рада, internal affairs, internal investigation). Ти органи су обично конституисани као посебне организационе јединице непосредно одговорне највишем руководиоцу¹⁷ у полицијској организацији, тако да се налазе у положају помоћног специјализованог органа који том руководиоцу помаже у обезбјеђивању дисциплине и у томе да полицијско особље поштује законитост.

5.1. Јединица за професионалне стандарде МУП-а Републике Српске

Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП-у Републике Српске предвиђено је да ова јединица обавља послове унутрашње контроле, односно провођење унутрашњих истрага по представкама и жалбама грађана, и по захтјевима за спровођење унутрашњег поступка, ако се односе на непримјерено, непрофесионално и незаконито поступање радника Министарства унутрашњих послова. Такође, ова јединица обавља слиједеће послове и задатке: прати примјену законитости у раду радника Министарства, посебно у вези са злоупотребом службеног положаја, прекорачењима овлаштења, корупцијом и умијешаности припадника Министарства у

¹⁷ Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП-у Републике Српске у оквиру Директора полиције утврђене су слиједеће унутрашње организационе јединице: Јединица за професионалне стандарде, Дежурни оперативни центар, Одјељење за планирање, развој, обуку и провођење стратегија, Инспекторат за експлозивне материје и послове заштите од пожара.

друге криминалне активности, проводи мјере, радње и активности у циљу откривања и сузбијања криминалних активности припадника Министарства и предлаже мјере и поступке у вези с тим, проводи унутрашње ревизије, инспекције (инспекцијске надзоре) и одређене контролне активности у свим организационим јединицама Министарства с циљем контроле законитости у раду и ефикасног извршавања послова и задатака, проводи послове ревизије у вези с примјеном начела и процедура с циљем сталног праћења правилне и правовремене примјене законских, подзаконских и других аката, као и вођења регистара законских и подзаконских прописа који регулишу рад Министарства, предлаже унапређење примјене појединих законских и подзаконских аката, измјене у начину примјене појединих прописа, доношење нових прописа ради уједначавања дисциплинских процедура и стандарда и обавља друге послове из надлежности Министарства које одреди надређени руководиоци.

5.2. Инспекторат за унутрашњу контролу

Инспекторат за унутрашњу контролу је унутрашња организациона јединица Јединице за професионалне стандарде¹⁸ која обавља унутрашњу контролу, те прати законитост у раду свих запослених у Министарству, а посебно у вези са злоупотребом службеног положаја, прекорачењем овлаштења, корупцијом и другим криминалним активностима. Такође, овај инспекторат обавља слиједеће послове и задатке: предузима мјере, радње и активности у циљу откривања и сузбијања криминалних активности припадника Министарства, спроводи унутрашње истраге, по захтјевима за спровођење унутрашњег поступака, пријавама запослених у Министарству и по представкама и жалбама грађана против припадника Министарства, са циљем провјере и документовања основаности навода, иницира утврђивање дисциплинске одговорности припадника Министарства, сачињава планове, извјештаје, анализе и информације из свог дјелокруга рада и обавља друге послове које одреди начелник Јединице за професионалне стандарде.

¹⁸ Поред Инспектората за унутрашњу контролу, саставни дио Јединице за професионалне стандарде је и Инспекторат за ревизије и инспекције, који обавља послове унутрашње ревизије, инспекције (инспекцијске надзоре) и одређене контролне активности у организационим јединицама Министарства с циљем контроле законитости рада, јединственог и ефикасног извршавања послова и задатака, прати и анализира извјештаје о извршеним интерним контролама, које изврше надлежне службе Министарства, те обавља низ других послова прописаних Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП-у Републике Српске.

6. Закључак

Контрола као једна од дјелатности процеса руковођења има један од одлучујућих утицаја на ефикасно извршавање полицијских послова. Према неким истраживањима, контрола заузима треће мјесто по важности, одмах иза дјелатности организовања и планирања.

Основни циљ контроле јесте да се благовремено спријече и отклоне пропусти било које врсте у току спровођења неке радне операције. На остваривање овог циља умногоне утиче стручност, као и радно искуство руководног кадра, а посебно и кадровска политика.

Да би контрола била ефикасна, потребно је прецизно одређење свих релевантних чинилаца и придржавање прописане методологије како би се избјегао субјективизам у оцјењивању рада. Опште је познато да се одговорни, дисциплиновани и професионални радници не плаше контролне дјелатности, напротив, они је прижељкују из разлога да се они који своје послове извршавају професионално похвале или награде, а они који то не чине да се казне или да се направи било каква разлика између добрих и лоших радника.

7. Коришћена литература

- [1] Гаћеша, Д.: Полиција: организација, надлежност, руковођење, Бања Лука, 1998.
- [2] Јовановић, Б.: Руковођење општеном одбраном и друштвеном самозаштитом, Завод за организацију пословања и образовања кадрова, Београд, 1987.
- [3] Момчило Т.: Руковођење унутрашњим пословима, друго измењено и допуњено издање, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2001.
- [4] *Рјечник српскохрватскога књижевног језика.*
- [5] Стевановић, О.: Руковођење и командовање, Полицијска академија, Београд, 1999.
- [6] Закон о републичкој управи, Службени гласник Републике Српске, број 118/08, од 16. децембра 2008. године.
- [7] Правилник о унутрашњој организацији и систематизацији радних мјеста у МУП-у Републике Српске, број К/Б-870-1/08, од 15. маја 2008. године.

Borislav Saric¹⁹
Police College Banja Luka

**CONTROL – THE ACTIVITY OF POLICE SERVICE
MANAGEMENT AND A MEAN OF INTERNAL
CONTROL**

Abstract: The control is often understood as “a conscious, purpose-related human activity whose aim is to check something.”

The control is a complex process or activity, consisting of three relatively separated phases: *checking* (comparison between anticipated and realized), *evaluation* (confirmation or negation of controlled work), and *intervention* (realization of obtained mark, when the one is negative). As a function of management, control is an activity of monitoring the activities of organization elements and the realization of established tasks, with the aim of finding out differences between planned variables and their realization, both during and after the carrying out the set task.

The fundamental purpose of control is to provide feedback of and the insight into the level of realization of the set task. In order to attain this, it is necessary to have in the system elements for measuring, comparing, marking and intervening. Managers are the ones who have the mentioned role in organizational systems. Checking is a process of comparing set and anticipated goals with the accomplished ones.

Key words: control, management, Professional Standards Unit, Interior control inspectorate.

¹⁹ Borislav Saric, a traffic security inspector in the Police administration of the Republic of Srpska Ministry of Internal Affairs and an expert associate for the subjects Police management and Police Supervision, in Police College, Banja Luka.

Дарко Маричић

РАД ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

***Резиме:** Иако је у последњих неколико година „community policing“ у знатној мјери заинтересовао научне раднике са простора БиХ, али и шире, још увијек није урађен један цијеловит пресјек у овој области полицијског дјеловања. Овај рад представља покушај да се на једном мјесту прикажу досадашњи пилот-пројекти, како у Републици Српској, тако и Федерацији БиХ и Брчко дистрикту, те резултати остварени у раздобљу од 2002. године, када су уз помоћ ИППФ започете прве активности засноване на филозофским и практичним поставкама рада полиције у заједници и превенцији, па до данас. У међувремену, реализовани су бројни пројекти и кампање, те усвојена стратешка начела за даљу имплементацију рада полиције у заједници на тактичком и оперативном нивоу на читавом подручју Босне и Херцеговине, чиме су створене добре претпоставке за даље јачање безбједности и укупног квалитета живота у БиХ.*

***Кључне ријечи:** рад полиције у заједници, превенција, партнерство, стратегија за рад полиције у заједници, пилот-пројекти*

1. Зачеци community policinga у БиХ

Иако се појам community policing на простору Балкана временски везује уз последњу деценију, модификовани и далеко скромнији облици оваквог начина рада постојали су и у периоду бивше СФРЈ, нарочито од друге половине осамдесетих година прошлог вијека. Тадашњи систем тзв. „општенародне одбране и друштвене самозаштите“, и поред чињенице да је садржавао бројне шаблонизирани и реактивне принципе рада, у одређеној мјери се ослањао и на сарадњу са становништвом, првенствено преко мјесних заједница, као основних локалних органа управе. Некадашњи секторски полицајци су у појединим сегментима

дјеловања представљали својеврстан пандан контакт-полицајцима, који данас постоје у бројним националним полицијским службама. Радећи на свом подручју дужи временски период, често балансирајући између осјећаја поштовања и страхопоштовања на које су се ослањали у свакодневном раду, постајали су интегрални дио матичне микросредине, стварајући на тај начин предуслове за успјешније рјешавање безбједносних проблема. За разлику од основних постулата рада полиције у заједници, гдје су центру интересовања полицијске службе грађани и њихове безбједносне потребе, бивши модел рада био је усмјерен на заштиту државе и друштвеног поретка и најчешће је посматран као сила, а не као сервис за рјешавање безбједносних проблема грађана и заједнице, како се данас третира у западноевропским и другим развијеним земљама..

Ратна и поратна дешавања девалвирала су углед полицијске службе на простору бивше Југославије, па је логична последица таквог стања била знатна милитаризација и политизација полиције и повезивање њених појединих сегмената са различитим криминалним групама. Демократизацијом друштва започето је сузбијање оваквих појава, али је, и поред проведених реформи, основна улога полиције остала заштита државе и уставом утврђеног друштвеног поретка, у сврху задовољавања потреба структуре власти.¹ Присуство припадника ИПТФ, а потом ЕУПМ, и размјена искустава са полицијама развијених земаља, сарадња са бројним међународним организацијама, промјене у земљама окружења, чланство у различитим удружењима, а посебно у Асоцијацији шефова полиција Југоисточне Европе (СЕРСА), створили су предуслове за прве иницијативе везане уз примјену новог начина полицијског дјеловања, базираног на раду полиције у заједници.

2. Пилот пројекат «Рад полиције у заједници и безбједност заједнице» у општини Приједор

Модел „рад полиције у заједници и безбједност заједнице“, на коме је заснован овај пилот пројекат, одобрен је од стране МУП РС, и након припремне фазе која је започела у октобру 2003. године, од друге половине 2004. године заживјело је практично провођење планираних активности на терену, а министар унутрашњих послова РС је са имплементаторима, британским ДФИД, потписао Меморандум о разумијевању, чиме је пружена и званична подршка овом пројекту.² У

¹ Урош Пена, Рад полиције у заједници и његова имплементација, са посебним освртом на БиХ, ВШУП Бања Лука, 2006, стр. 272.

² Branislav Simonović, Rad policije u zajednici (Community Policing), VŠUP Banja Luka, 2006, стр. 354–362.

СЈБ Приједор је формирана Јединица за рад полиције у заједници, сачињена од 10 полицајаца, која је конкретно радила на практичној примјени и провођењу ове стратегије. У програмским начелима је истакнуто да је Јединица за рад полиције у заједници посвећена раду са свим заједницама, изградњи односа, охрабривању међусобног поштовања и партнерства, обезбјеђењу полицијске службе засноване на раду полиције у заједници и омогућавању свима да се осјећају безбједно и сигурно. Поред тога, на подручју приједорске општине је основан и Форум за безбједност заједнице, а средином јуна 2004. године, при МУП РС је формиран Стратешки одбор за пројекат “Рад полиције у заједници и безбједност заједнице”. Осим анализе извјештаја са терена, Стратешки одбор је бринуо о конципирању правцима пројекта и провођењу кључних одлука, пружању логистичке подршке пројекту, успостављању других механизма надгледања и процјене рада, уз праћење поштовања зацртаних временских оквира. Стратешки одбор је такође имао задатак да развија адекватне методе ширења позитивних резултата и искустава на остале организационе јединице МУП РС, те да координира пројекат са осталим сличним пројектима, првенствено са оним који је током 2004. године инициран у сарадњи са ЕУПМ. Планом рада Јединице за рад полиције у заједници идентификоване су четири специфичне области дјеловања.³

1. Веза са школама
2. Програм борбе против дрога
3. Програм везе са заједницом
4. Односи са медијима

У склопу реализације плана посебна пажња посвећена је повећању повјерења свих заједница у полицију и обезбјеђењу њихове веће сигурности, без обзира на расно, етничко-национално поријекло, националност, вјеру, пол или доб, уз једнако поступање према свима, у складу са њиховим потребама, као и јачању осјећаја индивидуалне безбједности и сигурности унутар заједнице, те изградњи продуктивних односа са медијима на професионалној основи и промовисању и развијању бољег разумијевања овлашћења и улоге полиције у заједницама којима служи. Сви припадници Јединице похађали су квалитетне семинаре стручног оспособљавања за провођење овог пројекта, а такође су и сами обучени као едукатори, те су успјешно реализовали дводневну едукацију свих припадника полиције и командног кадра СЈБ Приједор.

³ Оквирни план рада Тима СЈБ Приједор за рад полиције у заједници, документ, Приједор, 2004, стр. 1–16.

У склопу реализације пројекта основано је петнаестак сталних и повремених мјесних одбора, као и већи број мјесних канцеларија за рад полиције у заједници, а припадници Јединице су учествовали у идентификовању и рјешавању знатног броја локалних проблема, попут оних који се тичу насиља у породици, наркоманије, малољетничке делинквенције, као и проблема комуналне природе (узурпације заједничких простора у зградама, повећаном броју паса луталица, оштећењу далековода и слично). На састанцима мјесних одбора и општинског Форума за безбједност грађана истицани су слични проблеми, који се првенствено тичу комуналне превенције, попут дивљих депонија смећа, слабе уличне расвјете, лоших саобраћајница, недовољне саобраћајне сигнализације и сл. Осим локалног Форума за безбједност, на нивоу СО Приједор формирано је и Вијеће за безбједност које чине три скупштинска одборника и два члана Форума за безбједност грађана.

У Приједору су успјешно разрађени механизми који су показали да је и након окончања пројекта у тој средини могуће наставити полицијско дјеловање у складу са основним постулатима рада полиције у заједници. О томе свједочи и план „Стратегија за безбједност заједнице – Приједор, 2006–2010. година“.

3. Пилот пројекат «Рад полиције у заједници и сигурност заједнице» у Жепчу

У Жепчу као и у Приједору, пројектни тим је усвојио сличан модел рада полиције у заједници и безбједности заједнице. Све планиране активности реализоване су на стратешком, тактичком и оперативном нивоу, уз партнерски приступ са осталим субјектима у заједници, а сачињена је и изјава о мисији. Комесар полиције Зеничко-добојског кантона одобрио је у јуну 2004. године оснивање Стратешког одбора, а као дио ширег програма полицијска управа је формирала стратешку партнерску групу. Форум за безбједност заједнице основан је у раној фази пилот пројекта и имао је централну улогу у јачању безбједности у тој општини.

Приступ примијењен у Жепчу на успостављању ближег контакта у мјесним заједницама сличан је оном из Приједора, али је у тој, махом руралној средини, коришћен термин "сеоски форум". Као и у Приједору, полицајци су увијек присуствовали састанцима, а обично се радило о вођама безбједносних сектора. На тај начин, питања постављена на састанцима сеоских форума могла су се у кратком року прослиједити полицијској управи или главном Форуму за безбједност заједнице који

дјелује на нивоу општине. Полицијска управа Жепче развила је стратешки план полицијског рада са сљедећим сегментима:

1. Смањење криминалитета везаног за дрогу и алкохол
2. Насиље у породици
3. Настављање развијања рада полиције у заједници и безбједности заједнице
4. Крађе и провале
5. Побољшање јавног реда и мира и ситуације у саобраћају

ПУ Жепче је такође почела развијати информативну базу података, а први корак за полицију био је да се консултује са кључним представницима заједнице како би се добила подршка и идентификовале потребе и очекивања заједнице. То је помогло полицији да тачно утврди које информације треба унијети у предложену базу података. Када су почетне консултације завршене, руководни тим је започео са дизајнирањем новог система, задужујући вође сектора да прикупљају од грађана и других организација релевантне податке који ће бити уврштени у базу података, смјештену у пријемном дијелу ПУ Жепче, ради лакшег приступа члановима заједнице. Већи број службеника у станици је обучен и оспособљен за вођење и одржавање ове базе података.

Сврха стратегије у вези са сарадњом с медијима и јавношћу била је да подржи и промовише вриједности, напредак и реализацију рада полиције у заједници. Истовремено, ПУ Жепче направила је Програм дјеловања у локалним просвјетним установама. Програм је усмјерен на ученике основних и средњих школа и обрађује проблеме злоупотребе дрога, алкохола, саобраћаја и јавног реда и мира.

Градначелник Жепча потписао је у 2005. са ДФИД „Меморандум о безбједности заједнице“, те је на тај начин општина преузела на себе свој дио одговорности за безбједност заједнице. У ПУ Жепче проведен је и „кадровски преглед“, који је подразумијевао стварање слике о раду локалне полиције уз помоћ емпиријски састављеног упитника којим је обухваћен репрезентативни број грађана. Уз помоћ прегледа извршено је истраживање постојеће полицијске структуре и распореда службе, а обављена је и анализа резултата радионица одржаних раније, током почетне фазе пројекта. Такође су обављени и разговори са вођама сектора и другим старјешинама. Ово је резултирало увођењем новог распореда службе и система организације смјена за цјелокупан полицијски кадар, чиме је повећано присуство полицајаца на терену за скоро 20%.⁴

⁴ Подаци су систематизовани на CD ДФИД о резултатима пројекта реализованих у Приједору и Жепчу

4. Пилот фаза пројекта «Рад полиције у заједници» проведена у Полицијској управи Зеница

Од јуна 2004. па до децембра 2005. године у Зеничко-добојском кантону је реализован пилот пројекат «Рад полиције у заједници», који је садржавао десетак основних елемената. Подршку пројекту пружила је швајцарска Агенција за развој и сарадњу (СДЦ), а већина планираних активности проведена је на подручју града Зеница.

У склопу пројекта, сви униформисани полицајци ПУ Зеница едуковани су из области комуникологије (курс трансакционе анализе). Обука је имала за циљ да побољша вјештину комуникације код полицајаца и олакша њихово поступање у конфликтним ситуацијама, а реализовали су је инструктори из реда зеничке полиције и стручњаци са Полицијске академије у Сарајеву.

На подручју града Зенице осам полицајаца едуковано је за реализацију задатака из области рада полиције у заједници (тзв. контакт-полицајци), који су након тога започели са самосталним радом на терену и слободнијим планирањем свакодневних послова и задатака. Њихово дјеловање је првенствено проактивне и превентивне природе и реализовано је уз помоћ РПЗ инструктора активно укључених у фазу ширења пројекта на цијели Зеничко-добојски кантон. Накнадно је извршена обука шест тимова, које су сачињавала два до три полицајца, у шест полицијских управа МУП Зеничко-добојског кантона. Едукација из домена рада полиције у заједници укључивала је виши и средњи руководни кадар, првенствено у смислу коришћења и управљања активностима које су проводили РПЗ полицајци. Осим тога, инструктори су и осталим припадницима униформисане полиције презентовали основне постулате рада полиције у заједници.

Маркетинг безбједности реализован је у сарадњи са другим релевантним партнерима у друштву кроз рад на рјешавању проблема грађана на начин припреме, израде и провођења пројекта. Позитивна искуства била су значајна са више аспеката, јер се једном научена техника осмишљавања и управљана пројектима увијек може поново употребити код рјешавања других проблема. Највећа корист код оваквог приступа односила се на дугорочно и одрживо рјешавање проблема. Сви начелници, командири, РПЗ полицајци и дио средњег руководног кадра су прошли обуку из области маркетинга безбједности. Према оцјенама полазника, начелника, командира и службеника криминалистичке полиције, изузетно успјешна била је и обука из области односа са медијима, те је том приликом истакнуто да би требало да је похађају сви припадници полиције.

Током трајања пилот-пројекта и у наредној фази реализације планираних активности, средствима СДЦ реновиране су пријемне просторије у десет полицијских објеката на подручју Зеничко-добојског кантона. Такође, успјешно су проведене и различите промотивне кампање, а анкете (једна на почетку, а друга на крају пројекта) су послужиле за испитивање мишљења грађана о полицији и процјену идентификованих безбједносних проблема. Превентивна кампања на тему насиља у породици проведена је у Зеници у децембру 2005. године и обухватала је, поред медијског аспекта и обуку полицајаца и наставног особља на подручју читаве општине. Значајну подршку кампањи дали су правосудни органи, образовне институције и невладин сектор. Овај пилот пројекат имао је изузетан значај за даљи ангажман СДЦ на подручју поменутог кантона, али и читаве Федерације БиХ, а потом и Републике Српске, јер су стечена искуства указала на најбоља рјешења и дефинисала основне циљеве у будућности.⁵

5. Имплементација ЕУПМ пројекта “Рад полиције у заједници” и “Јачање способности локалне полиције у погледу сигурности повратника”

Након стабилизације политичких прилика на простору БиХ и провођења сертификације припадника полиције од стране тадашњег ИПТФ, европска полицијска мисија започела у 2004. години надградњу дотадашњих реформских процеса у идејном и практичном домену полицијског дјеловања. Међу више пројеката, посебна пажња посвећена је раду полиције у заједници, те побољшању безбједности и укупног квалитета живота свих житеља БиХ, а посебно повратничке популације. На основу јавних анкета и анализа сагледана је тренутна ситуација и створене су претпоставке за рад на оба пројекта, који су се прожимали и имали велики број додирних тачака. Представници ЕУПМ дефинисали су четири оперативна циља везана уз планирани рад полиције у заједници:

1. побољшати сарадњу између полиције и заједнице;
2. подићи ниво транспарентности полицијске активности;
3. укључити заједницу у процес доношења одлука везаних за безбједност грађана;
4. у дугорочном периоду смањити ниво кривичних дјела и страха од криминала.

⁵ Финални извјештај СДЦ о реализацији пилот пројекта на подручју Зеничко-добојског кантона из 2007. године

Имплементатори пројекта су сматрали да концепт рада полиције у заједници са своја два главна елемента (рад са узрочницима криминала и партнерство са заједницом) може бити дјелотворнији одговор на раст криминалитета. Претпоставке за успјешну реализацију планираних активности дефинисане су кроз три кључна елемента. Први од њих односио се на обуку полицијских службеника, с циљем да им се пружи тачно и потпуно разумијевање полицијских задатака и визија у оквиру рада полиције у заједници. Други елемент тиче се успостављања савјетодавног механизма полиције и заједнице, а трећим се апострофира важност анализе криминала, на основу које се могу уочити узроци криминала и пронаћи начини да се на њих усмјери пажња, како полиције, тако и заједнице. У складу са циљевима били су и очекивани резултати:⁶

1. идентификовани и имплементирани нови начини сарадње полиције и заједнице;
2. полиција отворена према јавности;
3. успостављање бољег комуникацијског система и приступа јавности информацијама;
4. већи ниво повјерења грађана у полицију;
5. успостављање система консултовања заједнице;
6. више досљедности за полицијску активност;
7. поштивање људских права и полицијска непристрасност;
8. већа полицијска одговорност;
9. повећање осјећаја јавне и личне безбједности;
10. смањење напетих и конфликтних ситуација;
11. смањење броја кривичних дјела;
12. смањење броја жртава.

У складу са планираним активностима формиран су пројектни одбори за имплементацију и утврђена методика рада и временски оквир зацртаних циљева, а такође су одређени координатори пројекта и формиран досијеи. Извршена је анализа изводљивости постављених задатака, а потом су идентификовани носиоци послова у локалној власти, адекватни за сарадњу са полицијом, као и невладине организације, удружења грађана и појединци у заједници заинтересовани за успостављање сарадње. Побољшана је сарадња са основним и средњим школама у оквиру акције “Школски полицајац”, а у партнерству са локалном управом, школама и удружењима, иницирано је отварање канцеларија намијењених раду полиције у заједници и периодичним

⁶ План имплементације пројекта ЕУПМ бр. 5.5 „Имплементација рада полиције у заједници“, 2004, стр. 4–8.

састанцима са грађанима. Осим тога, настављено је одржавање редовних састанака са општинском управом и другим локалним субјектима, као и са различитим циљним групама и асоцијацијама. Са грађанима је започето рјешавање конкретних проблема, како оних безбједносне природе, тако и свих других проблема који би се појавили у локалној заједници. Већа пажња посвећена је сарадњи са медијима и отварању полиције према јавности, а такође је настављено организовање “Дана отворених врата”.

Према оцјени припадника ЕУПМ имплементација је успјешно проведена у свим центрима јавне безбједности. У пракси, знатан број активности реализован је површно, без минимума неопходне едукације кључних актера, па чак и појединих припадника ЕУПМ, који су проводили пројекат.

6. Заједничке активности на нивоу БиХ у области рада полиције у заједници

Половином 2006. године именована је радна група за израду нацрта “Стратегије за рад полиције у заједници у БиХ”, која је у новембру исте године успјешно окончала поменуту активност, а 27. 7. 2007. године Вијеће министара БиХ званично је усвојило овај документ, да би у јануару 2008. године донијело Одлуку о именовању радног тима за имплементацију “Стратегије за рад полиције у заједници у БиХ”.⁷ Стратегија је базирана на принципима партнерства, сарадње, идентификовања и рјешавања проблема, одговорности, превенције, транспарентности, унапређења и усмјеравања службе и пројеката, с крајњим циљем побољшања квалитета живота у локалној заједници. Све планиране активности обухваћене су основним стратешким циљевима:

1. Побољшати способност полиције да спријечи и смањи криминалитет, давањем приоритета проблемима који изазивају несигурност грађана и заједнице.
2. Унаприједити способност полицијског руководства да руководи промјенама.
3. Унаприједити сарадњу са заједницом, кроз развијање партнерства са свим субјектима у заједници.
4. Повећати повјерење грађана према полицији путем сарадње и учешћа које убухвата консултације, комуникацију и укљученост грађана.

⁷ Стратегија за рад полиције у заједници у Босни и Херцеговини, Радна група за израду нацрта “Стратегије за рад полиције у заједници у БиХ”, 2007, стр. 19.

Радећи на имплементацији стратешких активности у свакој од наведене четири области, радни тим је током посљедње двије године сачинио и на терен проследио већи број практичних смјерница из области рада полиције у заједници и превенције, а такође су финализоване вишемјесечне активности на изради Приручника за рад полиције у заједници, чији је нацрт, у сарадњи са представницима СДЦ, реализовала група стручњака из свих босанскохерцеговачких полицијских агенција и Полицијских академија из Сарајева и Бање Луке. Такође, у сарадњи са Центром за сигурносне студије из Сарајева и британском агенцијом „Saferworld“, окончана је дјелатност на изради нацрта Оперативног приручника о партнерству полиције и заједнице.

Планиране активности са СДЦ прецизиране су Споразумом „Рад полиције у заједници у Босни и Херцеговини“, који је швајцарска Агенција за развој и сарадњу потписала са свим полицијским агенцијама у БиХ, за период од 2007. па до краја 2010. године.⁸ На основу тог документа услиједила је реализација бројних стратешких начела, међу којима су едукација из области трансакционе анализе за све овлашћене раднике и шалтерске службенике, а успјешно су реализовани и различити семинари: „Основни курс за пројекат рад полиције у заједници“, „Рад полиције у заједници и руковођење“, „Маркетинг безбједности“, „Трансакциона анализа и руковођење“ и „Обука из односа са медијима“. Осим едукације, представници СДЦ уложили су знатне напоре у практичну реализацију основних елемената рада полиције у заједници на терену, те у реконструкцију пријемних просторија једног броја полицијских објеката широм БиХ.

7. Нове иницијативе у области рада полиције у заједници у Републици Српској, са краћим освртом на Федерацију БиХ и Брчко дистрикт

Иако се раду полиције у заједници у протеклих неколико година придаје значајна пажња у МУП РС, нарочито послје отпочињања имплементације сличног пројекта у сарадњи са ЕУПМ, до интензивирања активности у овој области полицијског рада дошло је половином 2006. године, након систематизовања радног мјеста „инспектор полиције за рад полиције у заједници“, у оквиру Одјељења опште надлежности Управе полиције. У том раздобљу, успјешно је настављена надградња постојећих искустава, па су у свим градовима и општинама Републике Српске основани локални форуми за безбједност заједнице. Настављена је сарадња са СДЦ, па су у области едукације реализовани бројни курсеви

⁸ Споразум „Рад полиције у заједници“, 2007, стр. 1–5.

за виши и средњи руководећи кадар, инспекторе полиције, вође сектора, те полицајце у чијој је надлежности рад полиције у заједници. Успјешно је проведена обука из области трансакционе анализе, а рад полиције у заједници и превенција уврштени су у наставне планове и програме Високе школе унутрашњих послова и Полицијске академије МУП РС У Бањој Луци.

Крајем 2007. године интензивирана је дјелатност на простору ЦЈБ Добој, посебно на подручју истоимене општине, која је постала референтно подручје за остале општине у Републици Српској. Обуку из основа рада полиције у заједници и маркетинга безбједности, коју су реализовали стручњаци СДЦ, прошли су координатори за РПЗ свих ПС и командири, а такође су именована и три РПЗ полицајца, који су након похађања адекватног семинара започели са планираним активностима. Средствима швајцарске агенције у Добоју је реновиран и објекат ПС за БС, а такође је адаптирана и сала за састанке. Са представницима СДЦ током 2009. године извршена је обука четири полицајца из Бање Луке и три из Приједора, који су почели да раде као РПЗ полицајци у матичним полицијским станицама, а слична активност ускоро ће бити проведена и на подручју ЦЈБ Бијељина, ЦЈБ Источно Сарајево и ЦЈБ Требиње. Такође, средином прошле године основан је и Тим МУП РС за имплементацију рада полиције у заједници.

У посљедњих неколико година реализован је велики број превентивно-пропагандних кампања, а са доста успјеха реализују се и пројекти „Рад полиције у мултиетничким срединама“, „Школски полицајац“ и „Дани отворених врата“. У склопу сарадње са СЕРСА (Асоцијација шефова полиција Југоисточне Европе), представници МУП РС учествовали су у реализацији већег броја активности радне групе за рад полиције у заједници.

У организационом погледу, на нивоу Федерације БиХ формирана је радна група састављена од представника Федералног и свих кантоналних МУП-ова, која координира имплементацију рада полиције у заједници у Федерацији БиХ, прати појединачну имплементацију у кантонима, помаже у проналажењу најбољих рјешења и средстава за њихову реализацију. Такође, на нивоу кантона формиран су радни тимови задужени за израду пројеката и њихово провођење. Осим тога, у неколико кантоналних МУП-ова створене су или припремљене законске претпоставке за увођење неких радних мјеста која ће омогућити лакшу имплементацију. У већем БиХ ентитету такође су реализоване бројне едукативне активности и превентивно-пропагандне кампање, уз

континуирану имплементацију практичних смјерница „Стратегије за рад полиције у заједници у БиХ“.⁹

У Брчко дисктрикту су усклађена нормативна акта полиције са дефинисаним циљевима Стратегије (систематизована су радна мјеста помоћник командира за стручни и секторски рад, као и вођа сектора – полицајац у школи, који у свом опису послова имају прописане обавезе непосредног извршавања и провођења активности из области РПЗ), а такође је извршена едукација полицијских службеника у процесу рада полиције у заједници, као и провођење циљева Стратегије и усвојених смјерница на терену, кроз партнерство са грађанима.¹⁰

8. Закључак

Од октобра 2003. па до децембра 2005. године, у сарадњи са британским Одјељењем за међународни развој (ДФИД), у двије пилот општине, Приједору у Републици Српској и Жепчу у Федерацији БиХ, проведен је пилот пројекат „Рад полиције у заједници и безбједност заједнице“, у циљу побољшања безбједности и превентивног дјеловања на криминал, јавни ред и мир, са нагласком на смањење тензија и повећање повјерења грађана у полицију. Истовремено, на подручју Зеничко-добојског кантона у Федерацији БиХ, уз подршку швајцарске Агенције за развој и сарадњу (СДЦ) реализован је пилот пројекат „Рад полиције у заједници“. Током 2004. године ЕУПМ је на простору БиХ започео са имплементацијом више пројеката, међу којима су били и тзв. 5.5 и 5.4, односно „Рад полиције у заједници“ и «Јачање способности локалне полиције у погледу сигурности повратника“.

На основу искустава стечених на простору БиХ, балканских и других држава у којима се већ неколико деценија примјењује рад полиције у заједници, сачињена је „Стратегија за рад полиције у заједници у БиХ“, која се у посљедње двије године имплементира у свим босанскохерцеговачким полицијским агенцијама. МУП Републике Српске прихватио је основна стратешка начела, додатно их проширивши аутентичним активностима, кампањама и пројектима иницираним прије, али и после израде поменуте стратегије, међу којима су „Школски полицајац“, „Форуми за безбједност грађана“, „Рад полиције у мултиетничким срединама“, итд. Све набројане, али и многе друге активности, уз увођење РПЗ полицајаца у најзначајнијим урбаним срединама РС, представљају будућност превентивне дјелатности

⁹ Извјештај координатора РПЗ за Федерацију БиХ, 2009.

¹⁰ Извјештај о процесу имплементације Стратегије за рад полиције у заједници у Брчко дисктрикту, 2009.

базиране на раду полиције у заједници. На сличан начин реализоване су РПЗ активности у Федерацији БиХ и Брчко дисктрикту.

9. Литература

- [1] Финални извјештај СДЦ о реализацији пилот-пројекта на подручју Зеничко-добојског кантона, 2007;
- [2] Izvještaj koordinatora RPZ za Federaciju BiH, документ, 2009;
- [3] Izvještaj o procesu implementacije Strategije za rad policije u zajednici u Brčko disktriktu, документ, 2009;
- [4] Оквирни план рада Тима СЈБ Приједор за рад полиције у заједници, документ, Приједор, 2004;
- [5] Пена, Урош, Рад полиције у заједници и његова имплементација, са посебним освртом на БиХ, ВШУП Бања Лука, 2006;
- [6] План имплементације пројекта ЕУПМ бр. 5.5 „Имплементација рада полиције у заједници“, 2004;
- [7] Simonović, Branislav, Rad policije u zajednici (Community Policing), VŠUP Banja Luka, 2006;
- [8] Споразум „Рад полиције у заједници“, документ, 2007;
- [9] Стратегија за рад полиције у заједници у Босни и Херцеговини, Радна група за израду нацрта “Стратегије за рад полиције у заједници у БиХ“, 2007.

Darko Maricic

**COMMUNITY POLICING IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Abstract: Despite the fact that community policing has been a significant point of interest of scientists from BiH and even wider in the last couple of years, it has not been still made a comprehensive overview in this field of policing. This study presents an attempt to present at one place so-far realized pilot projects, those from the Republic of Srpska, as well as the ones from Federation of BiH, and the results accomplished so far, starting in 2002, when the first activities, based on philosophic and practical thesis of community policing, started with IPTF's help. Meanwhile, many projects and campaigns have been realized, and strategic principles, necessary for further community policing implementation at tactical and operational level in the whole Bosnia and Herzegovina, adopted, which all together created sound foundations for further security reinforcement and overall BiH life quality enhancement.

Key words: community policing, prevention, partnership, community policing working strategy, pilot projects

Снежана Трнинић-Ђаковић

Јединица за здравствену превентиву МУП-а РС, Бања Лука,
РС

ПОЛИЦИЈСКИ ПОСЛОВИ И РИЗИК ПОВРЕЂИВАЊА

Резиме: Повреде на раду, као неминован пратилац рада, имају значајно учешће у боловању и инвалидитету радника.

Испитиване су повреде на раду радника МУП-а РС у 2009. години, а на основу анализе 98 Извјештаја о повредама на раду, као и података о боловањима. Просјечна стопа инциденције повреда на раду је ниска (1,4%), али скоро троструко већа код радника на полицијским пословима него код осталих радника (1,7% : 0,6%). И учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју ових повреда је веће од њиховог учешћа у укупном броју запослених радника МУП-а (89,8% : 75,4%). Најучесталије повреде на раду су се дешавале, по мјесецима, у августу (14,3%), петком (19,4%), у 0.1 час (11,2%) и најчешће 8 сати након почетка рада (16,3%). Већином је повређивана само једна особа (89,8%), а највећи број повријеђених (41,8%) је било у животној доби од 30 до 39 година.

У 29,6% случајева повреда се десила на обавезном физичком тренингу, у 22,4% случаја физичким или оружаним нападом, у 12,2% случајева у саобраћајним незгодама, а 35,7% у осталим околностима. Повреде најчешће настају приликом ходања и усљед удараца (36,7%), а потом због пада (32,7%) и претјераног напрезања или погрешних покрета (19,4%). Најчешће су повређивани доњи (49,0%) и горњи (34,7%) екстремитети, па глава (13,3%). У погледу природе повреда, најчешће су контузије (41,8%), потом дисторзије (31,6%) и фрактуре (19,4%). Повреде су се већином дешавале на самом радном мјесту (86,7%), а подаци показују да су учесталије и теже код радника на полицијским пословима, на чијим радним мјестима постоји и већа ризичност.

Извјештаји о повредама на раду попуњавани су најчешће у периоду до десет дана након повреде (43,9%), и превасходно од стране породичних доктора (88,8%). Уочена је несагласност између података о броју радника одсутних с посла због повреда на раду и броја попуњених извјештаја о повредама на раду. Од укупног броја попуњених извјештаја о повредама на раду, у 11,2% случајева није било евидентирано боловање, а у 40,8% случајева боловање је вођено као повреда ван рада.

И бројне неправилности у попуњавању пријава повреда на раду, у виду непотпуно или погрешно датих података, указују на недовољну едукованост за евидентирање ових повреда, а тиме и на проблеме у праћењу и превенцији професионалног трауматизма.

Кључне ријечи: *полицјски послови, извјештај о повреди на раду, фактори ризика.*

УВОД

Поведа на раду, несрећа на послу, пословни несрећни случај, професионални трауматизам се често употребљавају као синоними. Ове повреде су неминован пратилац рада, припадају групи хроничних незаразних обољења и имају значајно учешће у боловањима и инвалидитету радника.(1) Према дефиницији у законодавству, повреду на раду представља свака повреда радника која се догодила у просторној, временској и узрочној повезаности са обављањем посла по основу кога је радник осигуран, проузрокована непосредним и краткотрајним механичким, физичким или хемијским дјеловањем, наглим промјенама положаја тијела или другим промјенама физиолошког стања организма. (Закон о пензијском и инвалидском осигурању РС, Сл. гласник РС, 106/05).(2) Праћење и анализа повреда на раду је веома значајна за сагледавање обима и врсте повреда, њиховог утицаја на здравствено стање радника, али и за спровођење превентивних активности на очувању радне способности радника.(5)

Послови у МУП-у су веома сложени и захтјевни, а у складу са Законом о унутрашњим пословима дијеле се на полицјске послове, које обављају овлаштена службена лица, односно полицјци, и остале послове, које обављају државни службеници и други запослени.(3) Мада се извјесне опасности, односно штетности на послу при вршењу редовног занимања срећу мање или више код сваке професије, полицјски послови несумњиво припадају пословима са повећаним ризиком. Обављајући ове

послове радници су изложени догађајима у којима постоји опасност од повређивања и којима би могли да буду угрожени њихов живот и здравље.(4)

Због посебних услова рада и природе посла, радницима на полицијским пословима се, у смислу законских прописа, стаж осигурања рачуна у увећаном трајању (бенефицирани радни стаж).(3)

ЦИЉ РАДА

Циљ рада је да се анализом повреда на раду сагледају фактори ризика повређивања радника МУП-а РС.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Испитивање је извршено на основу података из документације Јединице за здравствену превентиву МУП-а РС. Анализирани су подаци из 98 извјештаја о повреди на раду радника МУП-а РС у 2009. години, као и подаци о боловањима радника.(6) Према условима рада радници су, у смислу одредаба Закона о унутрашњим пословима(3), сврстани на раднике на полицијским пословима и раднике на осталим пословима.

Просјечна старост повријеђених радника МУП-а била је $38,08 \pm 7,93$ године, радника на полицијским пословима $33,15 \pm 7,07$ година, а код радника на осталим пословима $49,3 \pm 7,02$ године.

Анализирана је структура повријеђених по врсти послова које обављају, врсти активности при настанку повреде, начину настанка повреде, врсти повреде, локализацији повреде, старости повријеђених, времену настанка повреде, као и подаци о врсти службе и времену попуњавања извјештаја о повреди на раду, евидентирању и начину евидентирања боловања повријеђених.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

У 2009. години у Министарству унутрашњих послова су била запослена 6.934 радника, од чега 5.227 (75,4%) радника на полицијским пословима, а 1.707 (24,6%) радника на осталим пословима. Укупно је било евидентирано 98 повреда на раду, од чега 88 (89,8%) случајева код радника на полицијским пословима, а 10 (10,2%) код радника на осталим пословима (табела бр.1 и 2).

ИНЦИДЕНЦИЈА ПОВРЕДА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ

Табела бр. 1

ВРСТА ПОСЛОВА	БРОЈ ЕКСПОНИРАНИХ РАДНИКА	БРОЈ ПОВРЕДА НА РАДУ	СТОПА ИНЦИДЕНЦИЈЕ ПОВРЕДА НА РАДУ**
Полицијски послови*	5.227	88	1,7 %
Остали послови	1.707	10	0,6%
УКУПНО	6.934	98	1,4 %

* полицијски послови – послови овлашћених службених лица

**стопа инциденције повреда на раду = број повреда на раду пута
укупан број повреда

Иако је просјечна стопа инциденције повреда на раду била ниска (1,4%), она је скоро троструко већа код радника који раде на полицијским пословима (1,7% : 0,6%) (табела бр.1). (7)

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ У ОДНОСУ НА ЗАПОСЛЕНЕ РАДНИКЕ ПРЕМА ВРСТИ ПОСЛА

Табела бр. 2

ВРСТА ПОСЛОВА	ЗАПОСЛЕНИ РАДНИЦИ		ПОВРЕДЕ НА РАДУ	
	број	%	број	%
Полицијски послови*	5.227	75,4	88	89,8
Остали послови	1.707	24,6	10	10,2
УКУПНО	6.934	100,0	98	100,0

*Полицијски послови – послови овлашћених службених лица

И учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју повреда на раду је веће од учешћа ових радника у укупном броју запослених у МУП-у (89,8% : 75,4) (табела бр.2), што показује да су полицијски послови обилovali са више ризика од професионалног трауматизма

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ ПО ВРСТИ ПОСЛОВА И ВРСТИ АКТИВНОСТИ ПРИ НАСТАНКУ ПОВРЕДА

Табела бр. 3

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	РАДНИЦИ НА ПОЛИЦ. ПОСЛОВ.					ОСТАЛИ РАДНИЦИ						УКУПНО					
	На раду		Ван рада		Укупно	На раду		Ван рада		Укупно	На раду		Ван рада		Укупно		
	бр (%)	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%
На спец. физич. образ.	29(35,8)	-	-	29	33,0	-	-	-	-	-	-	29	34,1	-	-	29	29,6
Физ./оруж напад	21(25,9)	-	-	21	23,9	-	-	1	16,7	1	10,0	21	24,7	1	7,7	22	22,4
Саобраћ. незгода	8(9,99)	3	42,9	11	12,5	1	25,0	-	-	1	10,0	9	10,6	3	23,1	12	12,2
Остале околности	23(18,4)	4	57,1	27	30,7	3	75,0	5	83,3	8	80,0	26	30,6	9	69,2	35	35,7
УКУПНО	81(100)	7	100	88	100	4	100	6	100	10	100	85	100	13	100	98	100

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ ПО ВРСТИ АКТИВНОСТИ ПРИ НАСТАНКУ ПОВРЕДЕ И ВРСТИ ПОСЛОВА

Табела бр. 3а

Врста посла	НА РАДНОМ МЈЕСТУ					ВАН РАДНОГ МЈЕСТА (на путу од стана до посла и друго)				УКУПНО
	На СФО*	Физич/оруж напад	Саобраћ. незгода	Остале околности	Укупно	Физич/оружн апад	Саобраћ. незгода	Остале околности	Укупно	
	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	Бр (%)	
Полицијски послови*	29(33,0)	21(23,9)	8(9,1)	23(26,1)	81(92,0)	-	3(3,4)	4(4,5)	7(8,0)	88(100,0)
Остали послови	- (-)	- (-)	1(10,0)	3(30,0)	4(40,0)	1(10,0)	- (-)	5 (50,0)	6(60,0)	10(100,0)
УКУПНО	29(29,6)	21(21,4)	9(9,2)	26(26,5)	85(86,7)	1(1,0)	3 (3,1)	9 (9,2)	13(13,3)	98(100,0)

Повреде су се већином дешавале на самом радном мјесту (85 или 86,7%), од чега код радника на полицијским пословима у 92,0%, а код радника на осталим пословима у 40,0% случајева (табела бр.3).

Од укупног броја повреда на радном мјесту на обавезном физичком тренингу повреде је задобило 29,6% радника и сви су били из групе радника на полицијским пословима (табела бр.3). Ако се има у виду чињеница да се специјално физичко образовање по начину организовања, условима и контроли обављања значајно разликује по појединачним организационим јединицама МУП-а, дискутабилан је и начин евидентирања ових повреда, у смислу да ли је то евидентирање у складу са дефиницијама у законодавству које се односе на повреде на раду .

Од укупног броја повреда, 22 или 22,4% се десило физичким или оружаним нападом, од чега код радника на осталим пословима само једна повреда, и она ван рада. Код радника на полицијским пословима скоро свака четврта повреда (23,9%) је настала физичким или оружаним нападом и све су се десиле у току рада (табела бр.3).

Саобраћајне незгоде су биле узрок повреда код 12,2% радника, и то углавном код групе радника на полицијским пословима, осим једне повреде код радника на осталим пословима. Код радника на полицијским пословима више него свака десета повреда (12,5%) је била у саобраћајним незгодама, од чега су повреде у току рада биле скоро троструко веће (9,1 : 3,4) (табеле бр. 3 и 3а).

Повреде по основу осталих околности налазимо код 35,7% укупних повреда, од чега код повреда на самом радном мјесту 26,5% а ван радног мјеста у 9,2% случајева (табела бр.3а).

Подаци указују да су повреде учесталије код радника на полицијским пословима, на чијим радним мјестима постоји и већа ризичност.

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-А РС У 2009. ГОДИНИ ПО НАЧИНУ НАСТАНКА ПОВРЕДЕ

Табела бр. 4

НАЧИН НАСТАНКА ПОВРЕДЕ	ПОВРЕДЕ НА РАДУ	
	број	%
ПАД ЛИЦА	32	32,7
ХОДАЊЕ ПО..... УДАР О..... УДАР СА.....	36	36,7
ПРЕТЈЕРАНО НАПРЕЗАЊЕ ИЛИ ПОГРЕШНИ ПОКРЕТИ	19	19,4
ИЗЛАГАЊЕ НЕЧЕМУ ИЛИ ДОДИР СА НЕЧИМ	2	2,0
ОСТАЛО	9	9,2
У К У П Н О	98	100,0

Најчешћи начин настанка повреде је „ходање по ..., удар о ..., удар са ...“ (36,7%), а потом пад лица (32,7%) и претјерано напрезање или погрешни покрети (19,4%). Излагање нечему или додир са нечим је нађен код 2,0% повреда, а код 9,2% случајева евидентирамо остале начине настанка повреде (табела бр. 4).

ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ПО БРОЈУ ПОЈЕДИНАЧНИХ ВРСТА ПОВРЕДА

Табела бр.5

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	БРОЈ ПОЈЕДИНАЧНИХ ВРСТА ПОВРЕДА			УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	1	2	3 и више	
Број повријеђених	89	8	1	98
%	90,8	8,2	1,0	100,0

Највећи број радника је задобио само једну врсту повреда (90,8%), њих 8 двије, а само један радник је задобио три врсте повреда (табела бр. 4).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ ПО
ОСНОВУ ВРСТЕ ПОВРЕДА**

Табела бр. 5а

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРСТА ПОВРЕДЕ						УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	Фрактура	Контузија	Дисторзија	Руптура тетива и мишића	Отворене ране	Остало	
број	19	41	31	6	9	2	98
%	19,4	41,8	31,6	6,1	9,2	2,0	100,0

У погледу врсте повреда, најчешће су контузије (41,8%), а потом дисторзије (31,6%) и фрактуре (19,4%). Отворене ране су евидентирани код 9,2% повреда, а руптуре тетива и мишића код 6,1% повреда. Значајно учешће тежих повреда указује на висок професионални ризик (табела бр. 4а).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ПО БРОЈУ
ПОЈЕДИНАЧНИХ ЛОКАЛИЗАЦИЈА ПОВРЕДЕ**

Табела бр. 6

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	БРОЈ ПОЈЕДИНАЧНИХ ЛОКАЛИЗАЦИЈА ПОВРЕДА			УКУПАН БРОЈ ПОВРИЈЕЂЕНИХ ОСОБА
	1	2	3 и више	
Број повријеђених	90	8	-	98
%	91,8	8,2	-	100,0

Код највећег броја (90 или 91,8%) радника је нађена само једна локализација повреда, а 8 радника је задобило повреде на двије локализације (табела бр. 6).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ПО
ЛОКАЛИЗАЦИЈИ ПОВРЕДА**

Табела бр. 6а

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ЛОКАЛИЗАЦИЈА ПОВРЕДЕ					УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	Глава и врат	Грудни кош	Кичмени стуб	Доњи екстремитети	Горњи екстремитети	
број	13	8	3	48	34	98
%	13,3	8,2	3,1	49,0	34,7	100,0

Најчешће су повређивани доњи (49,0%) и горњи екстремитети (34,7%), па глава и врат (13,3%). Повреде грудног коша налазимо у 8,2%, а кичменог стуба у 3,1% случајева повреда (табела бр. 6а).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ ПО
ГОДИНАМА СТАРОСТИ**

Табела бр. 7

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ГОДИНЕ СТАРОСТИ				УКУПНО
	20–29	30–39	40–49	> 50	
број	17	41	30	10	98
%	17,3	41,8	30,6	10,2	100,0

Највећи број повријеђених (41,8%) је било у доби 30–39 година, потом у групи од 40 до 49 година (30,6%). У доби од 20 до 29 година је било 17,3% повријеђених, а 10,2% повријеђених је било старије од 50 година (табела бр.7).

**УКУПАН БРОЈ ПОВРИЈЕЂЕНИХ У ПОЈЕДИНАЧНИМ
НЕСРЕЋАМА НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ**

Табела бр. 8

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	БРОЈ ПОВРИЈЕЂЕНИХ ОСОБА			УКУПАН БРОЈ ПОВРЕДА
	1	2	3 и више	
Број	88	5	5	98
%	89,8	5,1	5,1	100,0

У несрећама на раду припадника МУП-а већином је повређивана само једна особа (89,8%) (табела бр. 7). У 2009. години ниједна повреда на раду није имала за последицу смртни исход.

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а ПО ВРЕМЕНУ
ДОГАЂАЊА**

Табела бр. 9

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ПО МЈЕСЕЦИМА												УКУПНО
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
број	5	7	4	6	10	6	12	14	6	12	8	8	98
%	5,1	7,1	4,1	6,1	10,2	6,1	12,2	14,3	6,1	12,2	8,2	8,2	100,0

Табела бр. 9а

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ПО ДАНИМА У СЕДМИЦИ							УКУПНО
	ПОНЕДЈЕЉАК	УТОРАК	СРИЈЕДА	ЧЕТВРТАК	ПЕТАК	СУБОТА	НЕДЈЕЉА	
број	15	13	17	17	19	9	8	98
%	15,3	13,3	17,3	17,3	19,4	9,2	8,2	100,0

Табела бр. 9б

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ У ТОКУ ДАНА											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
број	11	1	1	1	1	-	4	2	4	7	9	2
%	11,2	1,0	1,0	1,0	1,0	-	4,1	2,0	4,1	7,1	9,2	2,0

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ У ТОКУ ДАНА												УКУПНО
	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
број	2	2	7	6	7	2	10	3	3	6	4	3	98
%	2,0	2,0	7,1	6,1	7,1	2,0	10,2	3,1	3,1	6,1	4,1	3,1	100,0

Табела бр. 9ц

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	САТИ НАКОН ПОЧЕТКА РАДА														УКУПНО
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Непозн.	
број	12	3	14	7	5	7	3	6	16	3	5	1	7	9	98
%	12,2	3,1	14,3	7,1	5,1	7,1	3,1	6,1	16,3	3,1	5,1	1,0	7,1	9,2	100,0

Из табеле бр. 9 можемо да видимо децидиране податке о времену догађања повреда на раду.

По мјесецима, најчесталије повреде на раду су се дешавале у августу (14,3%), а потом у октобру (12,2%) и мају (10,2%). Најмање повреда је било у марту (4,1%).

У току седмице, највише повреда на раду је било петком (19,4%), а потом сриједом и четвртком (по 17,3%). Свака шеста повреда је задобијена викендом (17 или 17,4%), од чега је у суботу регистровано 9,2% повреда на раду, а у недјељу 8,2%, и све су биле повреде радника на полицијским пословима.

У току дана повреде на раду су се најчешће дешавале у 0.1 час (11,2%), а повређивани су радници на полицијским пословима, што је у складу са подацима да се највећи број разбојништава догађа на јавним површинама, и то ноћу (8).

Повреде су се најчешће дешавале 8 часова (у 16,3% случајева), а потом 2 сата (14,3%) након почетка рада. Прије почетка рада, приликом доласка на посао задобијено је 12,2% повреда. Уочавамо да за скоро сваки десети случај (9,2%) нема података да ли је и када у току рада дошло до повреде радника.

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009.ГОДИНИ
ПРЕМА ВРСТИ СЛУЖБЕ КОЈА ПОПУЊАВА ПРИЈАВЕ О
НЕСРЕЋИ НА ПОСЛУ**

Табела бр. 10

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРСТА ЗДРАВСТВЕНЕ СЛУЖБЕ			УКУПНО
	Породични љекар	Спец. медицине рада	Остали специјалисти	
Број	87	4	7	98
%	88,8	4,1	7,1	100,0

Пријаве несрећа на раду попуњавали су углавном породични доктори (88 или 88,8%). Специјалисти медицине рада су само у 4,1% случајева попунили обрасце извјештаја о повреди на раду (табела бр. 10).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ
ПРЕМА ВРЕМЕНУ ПРИЈАВЉИВАЊА**

Табела бр. 11

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	ВРИЈЕМЕ ПОПУЊАВАЊА ПРИЈАВЕ НА РАДУ НАКОН ПОВРЕДЕ					УКУПНО
	До 10 дана	11–20 дана	21–30 дана	>30 дана	Нема датума попуне	
број	43	20	7	9	19	79
%	43,9	20,4	7,1	9,2	19,4	100,0

Највећи број извјештаја о повреди на раду је попуњаван у првих десет дана након повреде (43,9%), а потом у периоду од 11 до 20 дана (20,4%). За скоро сваки пети (19,4%) случај повреда на раду нема података о датуму попуне обрасца (табела бр. 11).

**ПОВРЕДЕ НА РАДУ РАДНИКА МУП-а РС У 2009. ГОДИНИ
ПРЕМА ПРИЈАВАМА О НЕСРЕЋИ НА ПОСЛУ И
ЕВИДЕНТИРАЊУ БОЛОВАЊА**

Табела бр. 12

ПОВРЕДЕ НА РАДУ	Попуњен извјештај о повреди на раду и боловање евидентирано као повреда на раду	Попуњен извјештај о повреди на раду али боловање евидентирано као повреда ван рада	Попуњен извјештај о повреди на раду али није евидентирано боловање	УКУПНО
Број	47	40	11	98
%	48,0	40,8	11,2	100,0

Највећи број повријеђених радника (48,0%) је имао евидентирано боловање у складу са попуњеним извјештајем о повреди на раду, али код њих 40,8% боловање није било евидентирано као повреда на раду, иако су имали попуњене извјештаје о повреди на раду. У 11,2% случајева попуњених извјештаја о повреди на раду није уопште било евидентирано боловање (табела бр. 12).

Не само да постоји несклад између попуњавања извјештаја о повреди на раду и евиденције о боловању радника, него су констатовани случајеви када ни хранаринске дознаке, односно дознаке о боловањима нису биле попуњене у складу са законском дефиницијом.

ЗАКЉУЧЦИ

Иако је просјечна стопа инциденције повреда на раду била ниска (1,4%), она је скоро троструко већа код радника који раде на полицијским пословима (1,7% : 0,6%), што показује да су полицијски послови обилovali са више ризика од професионалног трауматизма.

Анализом смо констатовали да је учешће повреда на раду радника на полицијским пословима у укупном броју повреда на раду веће од учешћа ових радника у укупном броју запослених у МУП-у (89,8% : 75,4); да су се повреде већином дешавале на самом радном мјесту (85 или 86,7%), од чега код радника на полицијским пословима у 92,0% а код радника на осталим пословима у 40,0% случајева; да се од укупног броја повреда на самом радном мјесту више од свих других повреда (53,5%) десило повреда на обавезном физичком тренингу (29,6%) и физичким

или оружаним нападом (23,9%), а да су се све десиле радницима на полицијским пословима; да су саобраћајне незгоде узрок повређивања углавном код радника на полицијским пословима и да су ове повреде у току самог рада биле скоро троструко веће него у путу до посла или са посла (9,1 : 3,4); да је највећи број повреда задобијен у 0.1 сат (11,2%), а свака шеста повреда се десила викендом (17 или 17,4%) и све су биле повреде радника на полицијским пословима. Највећи број повријеђених је било у животној доби од 30 од 39 година, што је у складу са чињеницом да је просјечна старост радника на полицијским пословима $33,15 \pm 7,07$ година.

Извјештаји о повредама на раду попуњавани су превасходно од стране породичних доктора (88,8%), а од укупног броја попуњених извјештаја о повредама на раду у 11,2% случајева није било евидентирано боловање, док у 40,8 % случајева боловање није вођено као повреда на раду.

Подаци указују да су повреде учесталије и теже код радника на полицијским пословима, на чијим радним мјестима постоји и већа ризичност, а констатоване бројне неправилности у попуњавању извјештаја о повреди на раду и дознака о боловањима указују на недовољну едукованост за евидентирање ових повреда, а тиме и на проблеме у праћењу и превенцији професионалног трауматизма.

Литература

- [1] Мачванин Н. Актуелни проблеми у професионалном трауматизму и будући правци превенције. X конгрес медицине рада Југославије. Уводно излагање. У: Повреде на раду. Ревизија рада. Специјално издање. Београд, 2001.
- [2] Закон о пензијском и инвалидском осигурању. Сл. гласник Републике Српске, бр.106/05.
- [3] Закон о унутрашњим пословима. Сл. гласник Републике Српске, бр. 48/03
- [4] Закон о заштити на раду. Сл. гласник Републике Српске, бр.01/08
- [5] Трнинић-Ђаковић, С., Којовић, Ј. Морбидитетни апсентизам, хронични стрес и хроничне масовне болести радника МУП-а РС. У: Безбједност-Полиција-Грађани. Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Бања Лука, 2005.
- [6] Правилник о садржају и начину издавања обрасца извјештаја о повреди на раду, професионалном обољењу и обољењу у вези са радом. Сл. гласник Републике Српске, бр.66/08

- [7] Ђорђевић, В. Биостатистика у медицини рада. У: Медицина рада I. Београд: КЦС Институт за медицину рада и радиолошку заштиту „Др Драгомир Карајовић“, 1996.
- [8] Пена, У. Неке специфичности начина извршења кривичног дјела разбојништва. У: Безбједност-Полиција-Грађани. Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Министар унутрашњих послова.Бања Лука, 2005.

Snezana Trninic-Djakovic

Health Prevention Unit of the RS MoI
Banja Luka, the Republic of Srpska

POLICE WORK AND RISK OF INJURY

Abstract: Occupational injuries that are almost inevitable at work have very significant part in workers' sick leave and disability.

Occupational injuries of the RS MoI workers in 2009 were subject of the survey based on 98 reports on occupational injuries and data on workers' sick leaves. The average incidence rate of occupational injuries is quite low (1, 4%), but the same is three times bigger with police workers than with other employees (1, 7% : 0,6%). The same thing can be noticed when the overall number of occupational injuries is observed (.....). Statistics show that injuries were the most common in August (14, 3%), on Friday (19, 4%), at.... (11, 2%), and usually eight hours after the start of the work (16, 3%). In most cases only one person was injured, most injured ones are between 30-39 years old (41, 8%).

29, 6% cases were injuries gained during obligatory physical practicing, 22, 4% injuries were gained in physical or armed attack, 12, 2% was sustained in traffic accidents, and 35, 7 % in other circumstances. Occupational injuries are most commonly gained at walking or due to knock (36, 7%), because of fall (32, 7%) and due to excessive straining and unadjusted movements (19, 4%). The most commonly injured parts of the body are lower limbs (49, 0%), upper limbs (34, 7%) and the head (13, 3%). Concerning the type of injuries, the most common are contusions (41, 8%), then distortions (31, 6%) and fractures (19, 4%).

Injuries are usually sustained at working place (86, 7%), more commonly and severely at workers dealing with police activities, where greater risk is present.

Reports on occupational injuries are usually filled in ten days after being injured (44, 9%), and usually by a family doctor (88, 8%). There are a certain disagreement between the data on the number of workers absent from work due to occupational injury and the number of filled in reports on occupational injury. Observing the overall number of filled in reports on occupational injury, we can see that sick leave was not registered in 11, 2 % cases, while in 40, 8% cases the worker was on a sick leave due to the injury sustained outside the work.

Numerous anomalies encountered in reports on occupational injury, e.g. insufficient or wrong information, show that injuries are not properly enough registered, which again indicates the problems in monitoring and prevention of professional traumatism.

Key words: police work, reports on occupational injury, risk factors.

Др Миле Шикман

Начелник Управе за полицијско образовање

Владо Јованић

Начелник Јединице за посебне истраге

**ПОЈАМ И ИСПОЉАВАЊЕ ПРАЊА НОВЦА КАО
ДЈЕЛАТНОСТИ ОРГАНИЗОВАНОГ
КРИМИНАЛИТЕТА**

***Резиме:** Као друштвено негативна појава, организовани криминалитет има изузетну способност кориштења повољних услова за инфилтрирање и вјешто прилагођавање конкретној друштвено-политичкој и економској ситуацији у националним и међународним оквирима. У раду су разматрани аспекти организованог криминалитета кроз феномен „прања новца“. Разматрани су појам, проблеми дефинисања, и утицај „прања новца“ на успостављање и рад институција у Републици Српској. Поред наведеног, у раду су посматрани и глобални проблеми у напору да се „прање новца“ дефинише и подведе под институционалну контролу у смислу превенције. Такође, у раду су разматрани и узроци настанка организованог криминалитета и „прања новца“ као вида његовог испољавања у условима транзиције у Републици Српској са освртом на тренутну ситуацију.*

***Кључне ријечи:** Организовани криминалитет, прање новца, финансијске институције, транзиција, јачање пореског система, нове технологије, едукација.*

УВОД

На многим домаћим и међународним скуповима посвећеним организованом криминалитету вођене су расправе о његовом садржају, методама дјеловања и циљевима, као и о облицима сарадње, стратегији и методама супротстављања. Међутим, још увијек није постигнут јединствен и општеприхваћен став о дефиницији организованог криминалитета, како на домаћем, тако ни на међународном нивоу. Разлог

за овакву ситуацију свакако представљају различита схватања критеријума за формирање ставова по питању појма организованог криминалитета, али и различита испољавања ове појаве унутар различитих држава, с обзиром на: степен друштвеног развоја, друштвено уређење и повољне услове за одговарајуће видове криминалне дјелатности. Проблеми различитог схватања организованог криминалитета, првенствено његовог појмовног одређења, произилазе не само из велике феноменолошке разноврсности организованог криминалитета, већ и из чињенице да се већина законодаваца која се упустила у креирање посебних (прије свега кривичноправних и кривичнопроцесних) норми које се односе на ту врсту криминалитета, по правилу упуштала у веома широке дефиниције, које се суштински свode на *questo facti* у практичној примјени, тј. на одговарајућу процјену надлежног органа¹. Из анализе схватања организованог криминалитета, односно његовог појмовног одређења, уочљиво је да се ти проблеми односе на различите теоријске приступе у одређењу организованог криминалитета, различита схватања организованог криминалитета, термиолошке проблеме организованог криминалитета и различито друштвено-економско и политичко уређење одређене земље². Такође, различитим схватањима организованог криминалитета у знатној мјери су допринијеле глобалне друштвене промјене које су се десиле крајем прошлог вијека, што је довело до појаве нових облика организованог криминалитета, али и другачијим приступима организованом криминалитету³.

Садашње проучавање организованог криминалитета произилази из два наметнута доминантна схватања организованог криминалитета у свијету и код нас, од стране страних и наших научника и официјелних (институционалних) ставова, одакле произилазе и основне дефиниције организованог криминалитета⁴. Према *првом схватању*, при дефинисању организованог криминалитета примарни елемент је криминална

¹ Види шире: В. Falk, Erfassung, Beschreibung und Analyse von OK, *Kriminalistik*, No. 1/97, Heidelberg, 1997, pp. 15–17; Н. С. Schaefer, Organisierte Kriminalität aus Sicht der Justiz, *Kriminalistik*, No. 1/97, Heidelberg, 1997, pp. 25; А. Hauptmann, Die Mafia und ihre Strukturen, *Kriminalistik*, No. 10/00, Heidelberg, 2000, pp. 642; У: Шкулић, М.: *Организовани криминалитет – појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд, 2003, стр. 28–29.

² За расправе о проблему дефинисања организованог криминалитета видјети шире: Maltz, D.M., *Defining Organized Crime*, in: Robert J. Kelly et al. (eds.), *Handbook of Organized Crime in the United States*, Westport/London, 1994, pp 21–37.

³ Види опширније: Шикман, М.: *Проблеми различитог схватања појма организованог криминалитета, Безбједност, полиција, грађани*, Бања Лука, 2009, стр. 92–96.

⁴ За задовољавајућу анализу дефиниција организованог криминалитета видјети шире: Hagan, E.F., *The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model*, in: *Criminal Justice Review* 8 (2), Fall 1983, pp 52–57.

организација, односно структура криминалне групе, док су криминалне активности секундарни елементи. На примјер, у Сједињеним Америчким Државама то је организовано криминално предузеће са организованом структуром, у Њемачкој организовани криминалитет дефинишу као "пословне структуре", итд. По другом схватању, за постојање организованог криминалитета одређујућа је врста активности коју предузима криминална група. Тако, нпр., неке земље (Холандија, Пољска, Словенија, итд.) користе радне дефиниције организованог криминалитета, при чему карактеристике криминалних активности имају примарни значај⁵. Поред наведених схватања, као компромисно схватање за одређивање организованог криминалитета користи се приступ који је прокламовала Европска унија 1994. године, а који се састоји у апострофирању једанаест карактеристика, од којих барем шест морају бити испуњене, при чему су четири карактеристике обавезне (1. дјеловање два или више лица, 2. вршење тешких кривичних дјела и 3. планирано трајање криминалних активности дуже или неодређено вријеме, 4. стицање профита и моћи) да би се један кривични случај могао сматрати организованим криминалитетом, а остале карактеристике зависе од сваког појединачног случаја⁶. Уједињене нације (*United Nations*) су покушале да дођу до глобално прихватљивог концепта организованог криминалитета у Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета, која је одржана у Палерму 2000. године, који се односи на тежа кривична дјела, корупцију, прање новца и ометање правосуђа, под условом да је у питању транснационално кривично дјело по природи и да укључује организовану криминалну групу, која – према дефиницији садржаној у Конвенцији (Члан 2) – гласи: (а) "злочиначка организација" је организована група људи од најмање три лица, која постоји неко вријеме, дјелујући заједнички са циљем да почини једно или више озбиљних кривичних дјела, предвиђених Конвенцијом, а са намјером да директно или индиректно оствари материјалну корист; (б) "тешки облик кривичног

⁵ Albanese, Y., Das, D., Verma, A.: *Organized Crime, World Perspectives*, Upper Sadle River, New Jersey, 2003, pp 4, 5.

⁶ Те карактеристике су слиједеће: 1) криминално дјеловање више од два лица, 2) поступање лица по унапријед одређеном плану, 3) планирано трајање криминалне активности дуже или неодређено вријеме, 4) постојање неког облика дисциплине и контроле при криминалном дјеловању, 5) осумњиченост за вршење тешких кривичних дјела, 6) криминално дјеловање на међународном нивоу, 7) кориштење насиља и других метода застрашивања, 8) кориштење комерцијалних или пословних структура, 9) учествовање у прању новца, 10) вршење утицаја на политику, медије, јавну администрацију, судску власт или економију и 11) мотивисаност за стицање профита и моћи. (*European Union Working Group on Narcotikes and Organizer Crime, 1994*) У: Toon van der Heijden, *Measuring Organized Crime in Western Europe*, www.ncjrs.gov/policing/mea313.htm - 36k.

дјела" је радња која представља кривично дјело за које се може изрећи највиша казна затвора у трајању од најмање четири године или тежа казна; и (ц) "организована група" означава групу која није случајно формирана ради непосредног извршења кривичног дјела и чији чланови не морају имати прецизно дефинисане улоге, нити континуитет чланства, ни развијену организацију⁷.

За остварење циљева, појави организованог криминалитета посебно одговара стање у којем потпуно не функционише правна држава и гдје је изражена *сива економија*, јер се у таквим условима лакше ступа у спрегу са појединим државним и другим органима, ради обезбјеђивања заштите (избјегавање кривичног гоњења) и несметаног коришћења прихода стечених криминалом, с друге стране.⁸ Из овога свакако произилази веза организованог криминалитета и прања новца, укључујући и повезаност са корупцијским дјеловањем. Наиме, организовани криминалитет највећи дио своје моћи заснива на новцу који је прибављен незаконитим дјелатностима. Тај новац представља економску полугу моћи криминалних организација која омогућава укључивање у легалне економске активности и корупцију органа власти. Користећи прање новца, организовани криминалитет прикрива природу, поријекло и постојање нелегално стечених средстава, а тиме сопствену криминалну дјелатност, тј. омогућава несметано коришћење прихода од криминалне активности.

1. ПОЈАМ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРАЊА НОВЦА

Прије самог приступања детаљнијој обради проблематике прања новца⁹, потребно је нагласити да се ради о релативно новој теорији и пракси за наше услове и да је прање новца веома комплексна проблематика. Прање новца представља глобални проблем, како за развијене земље, тако и за земље у развоју, јер активности прања новца доводе до нарушавања стабилности, транспарентности и ефикасности финансијског система државе. Свим актерима који се баве овим активностима погодују слаби и корумпирани институционални оквири за борбу против прања новца. У таквим системима извршиоци своје активности врше јавно и користе финансијска средства стечена криминалном дјелатношћу како би наставили са вршењем нових

⁷ *United Nation Convention against Transnational Organized Crime*, Palermo, Italy 12–15 December 2000.

⁸ Бошковић, М.: *Криминалистика методика 2*, Полицијска академија, Београд, 2000, стр. 341,

⁹ Madinger, J., Sidney, A. Z.: *Money Laundering a Guide for Criminal Investigators*, CRC Pres, Boca Raton, London, New York, Washington, D.C., 1999, стр. 2–11,

криминалних радњи, као што су корупција, трговина дрогом, трговина оружјем, кријумчарење, те финансирање терористичких активности. Привреда, друштво и, коначно, сигурност земаља у којима се врши прање новца су у великој мјери угрожени.¹⁰ Прање новца се сврстава у кривична дјела против имовине. Њиме се прикрива постојање и поријекло нелегално стечених средстава, а њиховим укључивањем у легалне финансијске токове мијешањем са легалним средствима или на други начин се, осим нелегалног поријекла, прикрива и криминална дјелатност и остварује крајњи циљ прања новца – несметано коришћење новчаних средстава од криминалне дјелатности и избегавање казне за извршена кривична дјела.¹¹

За већину земаља, у вези са прањем новца, покрећу се знатна питања везана за превенцију, откривање и кривично гоњење. Наведена питања се додатно компликују примјеном софистицираних техника за прање новца. Те софистициране технике могу да обухватају различите типове финансијских институција и трансакција које се користе у платном промету, као и других: финансијских инструмената, привредних организација ентитета и средстава за складиштење вриједности. Поред наведеног, неопходни фактори у примјени техника за прање новца су: финансијски савјетници, фиктивне привредне организације, пружаоци услуга и посредници за пренос *прљавог новца* у различите земље. Прање новца је, међутим, фундаментално једноставан концепт. То је процес којим се имовинска корист остварена криминалним активностима маскира, како би се сакрило њено нелегално поријекло. У основи, прање новца укључује приход од имовине добијене криминалним активностима, а не и саму имовину. Елементи који су утицали на појаву и експанзију прања новца у свијету, прије свега су: систем тржишне економије са владајућим приватним обликом својине, приватно банкарство и финансијске институције, постојање организованог криминалитета и, као посљедица тога, стално јачање правне државе и повећање ефикасности пореског – фискалног система.

Прање новца се може дефинисати на више начина. Већина земаља прихвата дефиницију коју је усвојила Конвенција Уједињених нација против незаконите трговине наркотицима и психотропним супстанцама из 1998. године¹²: *конверзија или пренос имовине, са знањем да је та имовина резултат било каквог кривичног дјела или било каквих кривичних дјела (везаних за трговину наркотицима), или учествовања у таквом*

¹⁰ Референтни водич за борбу против прања новца и финансирања тероризма, Свјетска банка, 2003.

¹¹ Бошковић, Г.: *Прање новца*, Беосинг, Београд, 2005, стр. 23.

¹² *United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances - Веќа конвенција* <http://www.incb.org/e/conv/1998/>

дјелу или дјелима, с намјером сакривања или маскирања криминалног поријекла имовине или помагања било ком лицу које је укључено у извршење таквог кривичног дјела или више дјела са намјером избјегавања правних посљедица за активности тог лица; скривање или маскирање истинске природе, извора, локације, преноса власништва, кретања имовине или права која се односе на ту имовину или власништво над том имовином, знајући да је та имовина резултат кривичног дјела или више дјела или учешћа у таквом дјелу или дјелима.¹³ Бечка конвенција садржи и одредбу према којој прање новца такође укључује: куповину, посједовање или кориштење имовине, са знањем у вријеме примитка те имовине да је она резултат кривичног дјела, или учествовања у таквом дјелу или дјелима.¹⁴

Према одредбама, Бечка конвенција кривична дјела прања новца ограничава само на кривична дјела која се односе на трговину наркотицима. Као посљедица тога, кривична дјела која не инкриминишу трговину наркотицима, као на примјер, избјегавање пореских обавеза, преваре, киднаповање и крађе, према Бечкој конвенцији не дефинишу се као дјела везана за прање новца. Временом, међутим, међународна заједница је заузела становиште да би се под прањем новца требала подразумијевати и друга кривична дјела, ван области трговине дрогом, у којима се новац стечен криминалном дјелатношћу користи у легалном пословању. Према томе, други међународни извори права су кориговали дефиницију предметних кривичних дјела из Бечке конвенције, тако да они подразумијевају и друга кривична дјела. На примјер, *Конвенцијом Уједињених нација против међународног организованог криминала* из 2000. године¹⁵ захтијева се да све земље чланице примјене и усвоје да се кривична дјела везана за прање новца односе и на „најшири спектар предметних кривичних дјела“.

Радна група за финансијске акције у вези са прањем новца (*Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF*), која има статус међународне организације за постављање стандарда за напоре у борби против прања новца (BPPN), дефинише термин прања новца једноставно као располагање новцем од криминалних активности с циљем прикривања њиховог поријекла. Међутим, у својих 40 препорука за борбу против прања новца (*The Forty Recommendations For Fighting Money Laundering*), FATF инкорпорира техничке и правне дефиниције Бечке конвенције о прању новца и препоручује проширење предметних

¹³ The Vienna Convention – Бечка конвенција, члан 3 (б),

¹⁴ The Vienna Convention – Бечка конвенција, члан 3 (ц), (и),

¹⁵ The Palermo Convention – (*United Nations International Convention Against Transnational Organized Crime*) – Конвенција из Палерма, члан 2 (2), <http://www.undep.org/adhoc/palermo/convmain.html>,

кривичних дјела наведене дефиниције тако да подразумијева сва тешка кривична дјела.

У "стара добра времена", када банке нису биле дужне да пријаве трансакције које обављају, било је довољно ангажовати више *потрчкала* (први истраживачи ове појаве дали су им назив *smurf*, по ликовима из популарне серије цртаних филмова) који би широм земље отворили трансакционе рачуне. Сваки потрчко имао је дневну руту као поштар или мљекација. Требало је да буде што бржи, како би депоновао велике суме за што краће вријеме и на што већем простору. Искуство је говорило да ни избор банке у којој ће се отворити рачун није без значаја. Нису сматране добрим избором банкарске филијале у малим градовима (могао је лако бити препознат), нити на прометним мјестима (велике гужве). Зато су биране прометне филијале на периферији.¹⁶

Циљ *перача новца* је да изврше финансијске трансакције са нелегално стеченим новцем тако да се прикрије његов криминални извор, те да се обезбиједи легалан приступ „опраним“ новчаним средствима за личну употребу или пословна улагања. За дестинацију кријумчарења бирају се земље које имају либералније законе у банкарском пословању и контроли од стране државе, што даље условљава оснивање *off shore* финансијских центара, путем којих се кроз многобројне финансијске трансакције и операције илегална средства легализију. Након тога, *опрани* новац се последице извјесног времена враћа у земљу поријекла, углавном у облику разних улагања, и све то у организацији транснационалног организованог криминалитета.

Прање новца је значајна дјелатност организованог криминалитета, без обзира на који начин је стечен илегални новац, и са њиме је тијесно повезана корупција, будући да се организовани криминалитет служи корумпирањем да би успио да *опере* криминалном активношћу зарађени новац.¹⁷ Организовани криминалитет перманентно усваја и усавршава нове начине „прања“ новца, изналазећи и примјењујући најповољније услове, гдје му у корист иду техничко-технолошки напредак, као и развој економско-финансијских односа на интернационалном плану. Новац стечен криминалном активношћу, мора бити подвргнут „прању“ у земљи у којој је стечен, а ако то није могуће извести, односно ако постоји ризик за откривање, та активност се одвија у некој другој земљи тако што се новац прокријумчари у ту земљу.

Постоје три општеприхваћена нивоа, односно фазе у процесу прања новца: (1) *Фаза пласирања (placement)* је физичко полагање

¹⁶ Игњатовић, Ђ.: *Организовани криминалитет – други део*, Полицијска академија, Београд, 1998, стр. 85.

¹⁷ Бошковић, М.: *Организовани криминалитет и корупција*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2004, стр. 179,

средстава стечених криминалом које криминалац жели пласирати у финансијски систем. Пласирање може бити обављено на многе начине, у складу са доступним могућностима; (2) *Фаза прикривања (laundering)* је одвајање средстава стечених криминалом од њиховог извора стварањем слојева трансакција дизајнираних за прикривање и давање изгледа легитимности. Најчешће кориштени начини су: мијењање валуте, кориштење увозно-извозних предузећа и осигуравајућих друштава, манипулисање гаранцијама, обвезницама и вриједносницама, пословање преко *off shore* субјеката, кориштење *box office* и резидентне поште и сл.; (3) *Фаза интеграција (integration)* је ниво у којем се средства стечена криминалом третирају као легитимна. Ако је прикривање успјело, интеграција пласира средства стечена криминалом натраг у економске токове као легитимна средства. Ова се три основна корака појављују одвојено, а и као различити нивои, али се могу одвијати симултано или заједно, а могу се и преклапати. Често се поједине фазе не могу разликовати.¹⁸ Како ће се одвијати поједина фаза и које ће се методе при том користити, зависи о расположивим механизмима за прање и о захтјеву организованог криминалитета који тај посао наручује.

2. ПРАЊЕ НОВЦА – ОБЛИЦИ И НАЧИНИ ИСПОЉАВАЊА

2.1. Начини прања новца

Начини прања новца се непрекидно прилагођавају и усавршавају у односу на техничко-технолошки напредак и развој економских односа на државном и међународном плану. Перманентно усавршавање и појава нових начина прања новца изискује и стално усавршавање мјера и метода које предузимају надлежни органи на превентивном и репресивном плану у супротстављању прању новца и криминалитету. Најбоље средство за превентивно дјеловање у борби против прања новца је стварање укупне друштвене свијести да ће активности прања новца бити

¹⁸ Као примјер може послужити слиједећи типични образац прања новца: Новац прикупљен од продаје дроге на америчким улицама прошверцован је преко границе у Канаду, гдје је у многобројним мјењачницама замијењен за веће новчанице како би му се смањила тежина и обим. Курири су организовано путовали авионима и носили га у Лондон, гдје су обављана плаћања за финансијску установу у Џерсију. У истрази је установљено да су из Велике Британије обављене уплате на 14 рачуна у Џерсију, који су гласили на имена локалних директора. Након тога средства су прикривено враћана у САД, или путем кредита који су давани компанијама које су биле у власништву наручиоца цијеле акције или се пак користила финансијска установа у Џерсију за депозит и касније обавио непосредни трансфер у САД. Gilmore, C. W.: *Dirty money, The evolution of money laundering counter-measures*, Council of Europe Press, Council of Europe, Strasbourg, 1995.

откривене, а извршиоци бити судски гоњени, те да привредници, а нарочито финансијске институције, знају за друштвене захтјеве који им се постављају, те да, поштивањем прописа у овој области, дају пуни допринос превенцији и откривању прања новца. У условима инкриминисања прања новца, перачи се суочавају са два проблема: *први* је, да би легализовали незаконито стечени новац, морају платити порезе, а *други* је постојање страха приликом прања од откривања незаконитих радњи којима је новац стечен, те санкционисања по оба правна основа.

Новац се може прати на више начина, почев од малих готовинских депозита на уобичајеним банковним рачунима (за каснији пренос), до куповине и препродаје луксузне робе. Незаконито финансирање се такође може преносити кроз серију комплексних међународних финансијских трансакција.

Опште типологије прања новца су: *Nomininees* – ово је једна од најчешћих метода прања новца и скривања капитала. Перач користи чланове породице, пријатеље или сараднике којима заједница вјерује и који неће привући пажњу, да извршавају трансакције у његово име, уз коришћење просторија које "Nomininees" посједује, затајивање извора и власништва предметних средстава; *Структурирање или "smurfing"* – многи појединци полажу готовину или купују банковне мјенице код различитих институција, или једна особа врши трансакције у износу који је мањи од онога који по закону мора бити пријављен, а готовина се накнадно пребацује на централни рачун; *Куповина капитала гомилом готовине* – појединци купују веће предмете као што су аутомобили, бродови, некретнине, умјетнине и драго камење. У многим случајевима перачи користе капитал, али се дистанцирају од њега тако што га региструју на име пријатеља или рођака; *Позајмица од банке* – користећи овај метод, криминалац даје свом сараднику износ нелегитимног новца, а сарадник припрема папире за хипотекарни кредит за криминалца у истом износу, укључујући сву или потребну документацију. Ово ствара привид да су средства криминалца легитимна; *Легитимно пословање/"Co-mingling"* средстава – криминалне групе или појединци могу преузети или инвестирати у пословање које уобичајено користи велике готовинске трансакционе износе како би помијешали средства нелегитимно стечена криминалним путем са средствима која потичу из легитимног пословања; *Саучесништво банке* – саучесништво банке се дешава када је запослени у банци умијешан у олакшавање дијела процеса прања новца; *Новчане услуге и мијењање валута* – појединци често користе средства стечена криминалом за куповину страних валута како би их могли пребацити на *off shore* банковне рачуне било гдје у свијету; *Кријумчарење валуте* – средства се помјерају преко граница како би се прикрио њихов извор и власништво и како би перачи избјегли излагање закону и систему који

снима улаз новца у финансијски систем; *Електронски трансфер средстава* – односећи се као и на телеграфски трансфер или кабловски трансфер, ове методе прања новца се састоје од слања средстава електронским путем из једног града или земље у другу како би се избјегла потреба физичког транспорта валуте; *Коцкање у казинима* – појединци доносе готовину у казино и купују чипове за клађење. Након игре и само неколико клађења, коцкар врши исплату остатка чипова и тражи чек од казина¹⁹.

Поред наведених типологија, у новије вријеме идентификовани су и други начини прања новца, као што су незаконите арбитражне трансакције стране валуте, које се испољавају у неком од следећих облика: страна валута која улази у локалну земљу, стицање стране валуте у локалној земљи, пренос стране валуте у другу земљу, страна валута која се депонује у страном земљи, располагање новцем у локалној земљи, трансфери незаконитог новца структурирани кроз међународне новчане пошиљке. Посебно је интересантан начин тзв. "Песо брокер" (Песо размјена на црном тржишту). Наиме, "алтернативне службе за слање новца", које се зову „неформални системи за трансфер новца“, генерално се повезују са одређеним географским регионима и зато добијају различита имена у складу са локацијом на којој се налазе: хавала, хунди, црно тржиште, песо размјена и други. Познати су и начини: међународна симулација позајмица и капитализација легитимних компанија незаконитим средствима. Коришћење правилно инкорпорираних обвезника за које постоји доказана финансијска евиденција је обично један од најчешћих метода прикривања правог власништва и поријекла новца, физички транспорт незаконите добити из криминала²⁰.

2.2. Неки облици испољавања прања новца у Републици Српској

Досадашња искуства у Републици Српској недвосмислено указују на чињеницу да је прање новца узело маха и на унутрашњем и на међународном простору. Грађански рат на територији бивше СФРЈ проузроковао је промјену политичког и економског система, при чему су се све новонастале државне творевине определијиле за транзицију и стварање потпуно нових друштвених и економских односа. Процес

¹⁹ Види шире: Каран, С.: Прање новца са посебним освртом на типологије и моделе финансијско-обавјештајних јединица у свијету, *Безбједност, полиција, грађани*, 1/07, Бања Лука, 2007, стр. 985–990.

²⁰ Види шире: Каран, С.: Прање новца са посебним освртом на типологије и моделе финансијско-обавјештајних јединица у свијету, *Безбједност, полиција, грађани*, 1/07, Бања Лука, 2007, стр. 985–990.

транзиције²¹ одвија се у условима ратне и поратне привреде, политичке, економске и социјалне нестабилности, уз недовољно ефикасно функционисање правне државе, што неминовно доводи до појаве високог процента *сиве економије*, ратног профита, кријумчарења оружја и наркотика, нефункционисања платног промета, финансијске недисциплине, инфлације, корупције.

Када је у питању финансијски криминалитет, а посебно прање новца, ово кривично дјело је увијек, по дефиницији, дјело организованог криминалитета, јер га увијек врши организована група од три и више лица. Подјела БиХ на два ентитета је била идеалан предуслов за експанзију овог вида организованог криминалитета. Будући да извршиоци кривичних дјела не расправљају о политичким, вјерским или неким другим разликама, већ о материјалној користи која ће настати заједничким криминалним активностима, веома брзо је дошло до повезивања организованих криминалних група на ентитетском нивоу. У оба ентитета добро организоване криминалне групе са спрегом у локалној самоуправи, политици, правосуђу, полицији и другим институцијама, фалсификовале су: пословну документацију, исправе, жигове, печате, те на основу тога регистровале различита предузећа са сједиштем у мјестима широм БиХ. Након тога су међусобно размијениле наведене фалсификате и отпочеле с криминалном дјелатношћу – прањем новца на основу њих. На руку им је ишло и непостојање законских механизма за спречавање овог новог вида криминалитета.

У Републици Српској процес прања новца одвијао се прилично лако и једноставно, и без великог ризика. Разлога за овакву ситуацију, поред већ набројаних политичких и економских, има много, а најзначајнији су: 1. неусклађеност правне регулативе с новонасталим условима; 2. недовољна ефикасност правне државе; 3. неусклађеност организације у надлежним институцијама и недовољна међусобна сарадња; 4. недовољна сарадња са међународним снагама за борбу против финансијског криминала; 5. концентрација ратног профита и нелегалног капитала у рукама мањег броја интересних групација и појединаца; 6. корупција²² и друго.

²¹ Општи циљ транзиције је стварање нових друштвено-економских односа којим ће се омогућити развој производних снага на бази тржишних закона и доминације приватне својине на путу приближавања укупног друштвено-економског развоја нивоу развијених демократских земаља и могућим интеграцијама. Плурализам својинских односа у привредној и ванпривредној дјелатности утицао је и на проширење круга субјеката који се могу појавити као учиниоци кривичних дјела. Према: Бошковић, М.: *Криминалистика методика 1*, Полицијска академија, Београд, 1998, стр. 285,

²² Јеличић, М.: *Корупција – друштвеноправни аспекти*, МУП Републике Србије, Београд, 1996, стр. 12–40,

У току грађанског рата дошло је до извлачења огромних сума новца из регуларних финансијских токова, па је потреба државе за враћањем капитала у легалне токове створила немогућност и неспремност законодавних институција и институција извршне власти за посвећивање озбиљне пажње питању поријекла имовине која се легализује. С друге стране, процес транзиције неминовно доводи до слабљења доминантне улоге и конкретних интереса државе у сфери привреде, па је значај реконструкције, реорганизације и јачања фискалног система у функцији државног буџета и афирмације националне економије у међународним економским односима – очигледан. Досадашња искуства западних земаља и земаља у транзицији указују на чињеницу да се јачањем фискалног система, ефикаснијом организацијом државног апарата и функционисањем правне државе, ствара потреба код актера сиве економије и организованог криминала за прањем новца, а тиме и потреба државе за његовом институционализацијом и инкриминисањем.

2.2.1. Прање новца – банкарско пословање и финансијске институције

Процес транзиције омогућио је оснивање и рад банака и других финансијских институција са приватним оснивачким капиталом, те отварање филијала и пословних јединица страних и домаћих банака, што представља додатни изазов надлежним институцијама и органима за борбу против прања новца. У току демократизације друштвених односа у поштивању пословних односа поменутих финансијских институција и њихових клијената (дискреција у обављању трансакција), створени су предуслови за несметано прање новца, и уједно, отежан поступак откривања и доказивања. Искуства западних земаља показују да су коцкарнице, мјењачнице, ланци ресторана и аутомата, филијале страних банака и других финансијских организација, кључни елементи у извршавању трансакција прања новца. Неминовно је дошло и до законског уређивања обавеза поменутих финансијских институција у борби против прања новца кроз њихову обавезу пријављивања новчаних трансакција преко законом утврђеног лимита те пријављивања тзв. *сумњивих активности*. Посебан механизам у фази интеграције у прању новца представљају и приватне агенције за промет некретнина, које у име својих клијената врше купопродају некретнина значајних вриједности, често улагањем „прљавог“ и већ „опраног“ новца.

Банке и друге финансијске институције могу несвјесно бити искориштене као посредници за пренос, односно полагање средстава произашлих из криминалних активности. Извршиоци криминалних радњи и њихови сарадници користе овај финансијски систем за полагање и трансфер средстава са једног рачуна на други управо за прикривање извора и стварног власништва новца, као и за сигурно чување новца у

трезорима. Овакве активности се обично називају прање новца. Јавно повјерење у банке, а самим тим и њихова стабилност, може бити уздрмано лошим публицитетом као резултат ненамјерне повезаности банака са криминалним активностима и извршиоцима. Осим тога, банке се могу изложити директном губитку, због превара, како због немара у провјери непожељних клијената, тако и у случају повезаности њихових службеника са извршиоцима и њиховим криминалним активностима. Како би се осигурало да се финансијски систем не користи за депоновање и трансфер средстава стечених криминалним активностима, банке треба да уложи одговарајуће напоре на утврђивању стварног идентитета свих корисника банкарских услуга. Посебну пажњу треба посветити идентификацији власника свих рачуна као и оних лица која користе личне трезоре у банкама. Банке треба да покрену и користе ефикасне процедуре у циљу сазнања идентификацијских података за нове клијенте. Треба прописати ограничење да се крупне финансијске трансакције не могу обављати с клијентима који не доставе потпуне податке о идентификацији.

Пословање преко кореспондентних рачуна²³ идентификовано је као озбиљан проблем у вези са прањем новца, првенствено зато што такав начин анулира принцип „упознај свог клијента”.²⁴ Наиме, кореспондентни банкарски односи стварају ситуацију у којој једна финансијска институција обавља трансакције за клијенте друге банке. Природа оваквог односа који је индиректан и у коме кореспондентна банка пружа банкарске услуге физичким и правним лицима за која не постоје информације из прве руке и потврда идентитета, упућује кореспондентну банку да се ослони на информације респондентне банке.

Злоупотребе спроводних рачуна у сврхе прања новца, најчешће су повезане са електронским трансферима новца. Наиме, перачи новца отварају своје рачуне код различитих банака широм свијета, користећи компаније параване, спиралне корпорације, различите агенте и посреднике. Суштина отварања ових рачуна је стварање привада финансијских операција као атрибута пословне активности и прикривање стварног пошиљаоца и примаоца средстава. Задатак особа које имају отворене рачуне јесте да воде дневне трансакције преко тих рачуна, чиме се ствара привид уобичајене банкарске и пословне активности. На крају саме операције, синхронизованом акцијом пребацују се велика средства преко ових рачуна, најчешће на рачун неке вјештачке или спиралне

²³ Кореспондентно банкарство је пружање банкарских услуга једне банке другој банци, што подразумева постојање кореспондентног рачуна једне финансијске институције који она држи код друге финансијске институције за свој рачун и у своје име.

²⁴ Financial Action Task Force, Report on Money Laundering Typologies for 2001-2002, Paris, p.8.

корпорације, која се не може довести у непосредну везу са неком особом. Лица која су обавила овакву операцију премјештају своје активности у неки други финансијски центар, отварају нове рачуне са новим идентитетима, и опет почиње операција прања новца.

Руководства-менаџменти банака морају осигурати да се пословне активности – трансакције обављају у складу са највишим етичким стандардима и да се поштују закони и законски прописи који се односе и примјењују у финансијском пословању и финансијским трансакцијама. Када су у питању трансакције које се обављају у име клијената, не може се прихватити чињеница да банке немају могућност утврђивања идентитета полагаача у име клијента, али се може прихватити да немају могућност утврђивања података о томе да ли су трансакциона средства незаконитог поријекла, односно, да ли су произашла из криминалних активности. У међународном контексту може бити веома тешко утврдити да ли су трансакције између земаља у име клијента у складу са законским прописима друге земље. Међутим, банке не би требало да прихвате трансакцију или пруже неку другу врсту услуга или помоћи у трансакцијама, ако с разлогом претпостављају да су трансакције повезене са криминалним активностима на прању новца²⁵.

Банке би требале у потпуности сарађивати са институцијама за спровођење закона и спречавање криминалитета, у оној мјери у којој то конкретни закони прописују, а који се односе на повјерљивост података о клијенту. Такође је потребно у обављању банкарских послова спријечити пружање подршке, односно, помоћи клијентима који настоје да својим криминалним активностима избјегну законске обавезе према држави, дајући нетачне, непотпуне, или лажне информације. Када банке утврде чињенице, на основу којих се са разлогом може претпоставити да је положени новац стечен криминалним активностима, односно, да су тражене трансакције саме по себи криминални чин, потребно је предузети одговарајуће активности у складу са законом.

Управо из наведених разлога формирана је Агенција за банкарство Републике Српске, која у свакој банци која послује у РС има свог службеника који врши дневну контролу свих трансакција и о томе извјештава сједиште, односно надлежну институцију у оквиру које се налази ФОО (финансијско-обавјештајно одјељење). Уколико се контролом утврди незаконито пословање – трансакција, надлежна

²⁵ Ово је проблем који је немогуће ијешити без активне улоге државе и примјене законских прописа у пословању банака, тим прије што је циљ банкарског пословања профит од пружања услуга у финансијским трансакцијама. С једне стране имамо ситуацију да тражимо од банака да се одрекну дијела профита у интересу спречавања криминалних активности, а с друге стране имамо интерес власника банака којима је профит најбитнији.

структура (ФОО) извјештава и друге институције надлежне за спровођење истрага о незаконитим трансакцијама (Тужилаштво, МУП) како би се спровела истрага. Агенција за банкарство, у складу са својим надлежностима у спречавању кривичног дјела прања новца, развија пословну политику према клијентима-банкама у циљу побољшања сарадње, повјерења, и поштовања законских обавеза у пословању.

У контексту незаконитог понашања појединаца и група и њиховог економског јачања, да би се одбранила и опстала, држава је принуђена да изнађе најбоље и најефикасније механизме борбе и заштите од таквих појава. Један од начина јесте успостављање система ефикасне заштите и контроле, увезивање институција и формирање организационих структура за борбу против нелегалних економских центара моћи (организовани криминалитет). Формирање оваквих структура изискује и одређене промјене у законском регулисању појединих области које су главни извори угрожавања економског и правног система. Такође, један од ефикасних механизма је доношење и имплементација посебних закона (Закон о одузимању имовине стечене криминалним активностима), као и промјене у ЗКП у смислу „обрнутог“ терета доказивања.

2.2.2. Начини прања новца у различитим областима економске активности

Криминалне организације, групе и појединци који се баве криминалном дјелатношћу користе различите области економске активности за реализацију прања новца.

Међународни трансфери средстава обављају се углавном преко банака. Међутим, постоје друге могућности за трансфер средстава у иностранство преко трансмитера новца који су регистровани за обављање ове функције. Предузећа обављају активност тако што добијају од својих клијената готовину која се трансферише до означених корисника уз плаћање провизије. Реминтенти новца традиционално опслужују небанкарски сегмент популације, посебно нове имигранте, странце са привременим боравком или друге особе које немају банковне рачуне. Средства се обично трансферишу у мање развијене регионе, гдје не постоје одговарајуће банкарске услуге.

Кријумчарењем се новац износи из земаља у којима је стечен на нелегалан начин, које најчешће имају строге прописе у погледу пријаве поријекла новца при његовом улагању у финансијски систем ради убацивања у финансијски систем земаља у којима постоји висок степен

дискреционих права улагача.²⁶ У овим офшор финансијским центрима нелегална средства се низом финансијских операција легализују, и најчешће под формом улагања враћају у земљу поријекла. Кријумчарење готовинских средстава је почетна фаза у комплексним шемама прања новца. Процес кријумчарења подразумијева избјегавање обавеза предвиђених прописима о пријави изношења и уношења новца из земље. Новчана средстава најчешће се кријумчаре: транспортом готовог новца истим кријумчарским каналима којима се кријумчаре наркотици и остала роба, најчешће намијењена црном тржишту, преношењем новца куриром, најчешће у личном пртљагу и размјеном новца у друга платежна средства (путнички чекови, налози за исплату) и њиховим слањем у стране банке или на друге локације. Структурирање новчаних трансакција подразумијева избјегавање прописа о пријављивању поријекла новца, и то диобом високих новчаних улога на много мање улоге, од којих ниједан не прелази праг за пријављивање дефинисан позитивноправном регулативном земље у којој се трансакције обављају. На такав начин нелегално стечен новац убацује се у легалне финансијске токове, а затим се пребацује или инвестира међународним трансфером средстава, замјењује у преносиве инструменте или на други начин укључује у финансијске токове. Структурирање трансакција у већини случајева представља сегмент већих схема прања новца, али може да буде и примаран начин прања новца. Различита видови пословања могу се користити у сврхе прања новца. Легално пословање привредних субјеката користи се за пласман и прикривање средстава стечених на нелегалан начин. Најчешће су то послови који се баве пословном активношћу с производима и материјалима чију је вриједност тешко процијенити, попут племенитих метала, накита, антиквитета и умјетничких предмета. Као паравани могу послужити и други послови гдје постоје свакодневни приливи готовинских средстава, као што су ресторани, коцкарнице, продавнице пића и други послови. Посебно примамљиви послови који могу послужити као паравани јесу они који се односе на међународни робни промет²⁷.

2.2.3. Прање новца – нове технологије и значај едукације

Електронско обављање банкарских послова у свијету и код нас, односно вршење финансијских трансакција употребом електронских медија, у последње вријеме, постало је предуслов за извршење кривичних дјела прања новца. Ношење "прљавог" новца у коферима и ташнама преко граница више није неопходно, па се овај, назовимо га

²⁶ Кријумчарење у ширем смислу обухвата уношење или изношење робе у земљу, на граничном прелазу или ван њега, избјегавањем царинског надзора.

²⁷ Види детаљније: Бошковић, Г.: *Прање новца*, Беосинг, Београд, 2005.

примитивни метод, готово и не користи. Све банкарске и друге финансијске институције су опремљене најмодернијом компјутерском опремом за трансфер података до најудаљенијих тачака свијета, а улични „дилери“ (дистрибутери) наркотика се убрзано опремају бежичним модемима који омогућавају трансфер средстава са кредитне картице клијента директно на уплатне рачуне неке од банака у свијету. Оваквим начином пословања се одваја фаза концентрације новца у физичком смислу и концентрација робе ради размјене, губе се елементи велепродаје и дистрибуције наркотика, а писани траг се, нажалост, веома успјешно прикрива.

Ризик злоупотребе картица за одлагање новца у сврхе прања новца повећава се с постојањем следећих фактора: подизањем њиховог горњег лимита или његовим потпуним отклањањем, директним пребацавањем новца с једне картице на другу без посредства финансијске институције, чиме се онемогућава праћење тока средстава, коришћењем ван територије земље у којој је картица издата, и могућношћу трансфера на картице других оператера. Постојање неког од тих фактора чини картице за одлагање новца погодним оруђем за прање новца.

Потенцијални ризици злоупотребе Интернет банкарства у сврхе прања новца односе се, прије свега, на могућности идентификације клијената и регулаторну и истражну јурисдикцију. Наиме, банка може рутински да потврди да је одређеном рачуну приступљено у одређено вријеме, суму која је укључена у трансакцију, а могуће и корисника (име и број рачуна). Банка може само да претпостави да је рачуну приступио номинални власник, али нема никакав начин да потврди идентитет лица које приступа рачуну и мјесто са којег је обављена трансакција. То практично значи да један појединац може контролисати већи број рачуна истовремено и вршити трансакције са било које локације у свијету, а да не привуче пажњу финансијске институције или институција у којима се воде ти рачуни²⁸.

Едукација у вези с наведеним, неопходна је не само за оспособљавање надлежних институција за ефикасно супротстављање извршиоцима поменутих кривичних дјела, него и за подизање нивоа знања банкарских службеника, представника легалних бизниса, свих пореских обвезника, односно, свих грађана, како би могли учествовати у извршењу њихове друштвене улоге у укупној борби против финансијског криминала.

²⁸ Исто.

3. ЗАКЉУЧАК

Ефикасно сузбијање дјелатности организованог криминалитета подразумијева познавање услова који су довели до његовог настанка и експанзије. У складу с тим, значајно је благовремено откривање свих криминогених фактора који узрокују настајање и развој појавних облика организованог криминалитета на простору Републике Српске. Искључиво на основу тога и других прикупљених чињеница, треба планирати превентивну и репресивну дјелатност, као предуслов за контролу настанка и развоја организованог криминалитета и спречавање његових изненадних појавних облика, те ефикасније откривање његових конкретних облика испољавања у смислу документовања и прикупљања доказа. Прање новца је код нас најчешће *прање пореза*. Оваква криминална активност подразумијева увијек више од једног извршиоца и активно учешће неког из финансијских институција (банке, поште и др.) и из редова власти, а по правилу за доказивање и откривање такве активности неопходна је примјена мјера које су понекад ван полицијских надлежности.

Самостално ангажовање било које институције на доказивању овакве врсте дјела до сада није давало значајније резултате, што је и разумљиво, а основно рјешење је институционализовање (доношење и имплементација посебних закона и успостава нових организационих структура са потпуним капацитетом за ефикасно супротстављање свим видовима организованог криминалитета) овог проблема и развоја друштвене свијести, како код појединца тако и код институција. Досадашњи рад у оквиру ентитета је само *селио* носиоце криминалне активности из једног у други ентитет, а мјере које ентитети предузимају самостално не могу дати ефекте, јер је криминал повезан, ради по принципу спојених посуда, користи неуезаност и слабости институција које се баве спровођењем и заштитом законитости.

4. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Albanese, J.S., The causes of organized crime, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Thousand Oaks 2000.
- [2] Albanese, Y., Das, D., Verma, A.: *Organized Crime, World Perspectives*, Upper Sadle River, New Jersey, 2003.
- [3] Бошковић, Г.: *Прање новца*, Беосинг, Београд, 2005.

- [4] Бошковић, М.: *Организовани криминалитет – први део*, Полицијска академија, Београд, 1998.
- [5] Бошковић, М.: *Организовани криминалитет и корупција*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2004.
- [6] Бошковић, М.: *Криминалистика методика 1*, Полицијска академија, Београд, 1998.
- [7] Бошковић, М.: *Криминалистика методика 2*, Полицијска академија, Београд, 2000.
- [8] Gilmore, C. W.: *Dirty money, The evolution of money laundering counter-measures*, Council of Europe Press, Council of Europe, Strasbourg, 1995
- [9] Игњатовић, Ђ.: *Организовани криминалитет – други део*, Полицијска академија, Београд, 1998.
- [10] Јеличић, М.: *Корупција – друштвеноправни аспекти*, МУП Републике Србије, Београд, 1996.
- [11] Каран, С.: *Прање новца са посебним освртом на типологије и моделе финансијско-обавјештајних јединица у свијету*, *Безбједност, полиција, грађани*, 1/07, Бања Лука, 2007.
- [12] Madinger, J., Sidney, A. Z.: *Money Laundering a Guide for Criminal Investigators*, CRC Pres, Boca Raton, London, New York, Washington, D.C., 1999.
- [13] Перић, В.: *Облици оперативне дјелатности службе јавне безбједности*, РС УП СР Хрватске, Загреб, 1987.
- [14] Heijden, T., *Proučavanje in primerjalni policijskedejavnosti u svetu*, Visoka policijsko-varnosna šola, Ljubljana, 1998
- [15] Шикман, М.: *Проблеми различитог схватања појма организованог криминалитета*, *Безбједност, полиција, грађани*, Бања Лука, 2009.
- [16] Шкулић, М.: *Организовани криминалитет – појам и кривично процесни аспекти*, Досије, Београд, 2003.

Mile Šikman, PhD

Head of Police Education Administration

Vlado Jovanić

Head of Special Investigation Unit

**CONCEPT AND MANIFESTATION OF MONEY
LAUNDERING AS AN ORGANIZED CRIME
ACTIVITY**

Abstract: As a negative social phenomenon, organized crime has an exceptional ability to use favorable conditions for infiltration in and skillfully adaptation to a specific socio-political and economic situation, both nationally and internationally. This paper discusses aspects of organized crime through the phenomenon of „money laundering“. The concept and problems of defining „money laundering“, as well as the influence that „money laundering“ has on institutions in the Republic of Srpska have been discussed here. The study also discusses the global problems encountered in attempts to put „money laundering“ under institutional control within the meaning of its prevention. Here are also shown the causes of organized crime and of „money laundering“ as a way of its manifestation, in the transition period of the Republic of Srpska, with a slight overview of a current situation.

Key words: Organized crime, money laundering, financial institutions, transition, tax system strengthening, new technology, education.

Доц. др Урош Пена
Директор полиције МУП-а РС

Александар Миладиновић
МУП РС – Сектор града Бања Луке

**ПРОБЛЕМИ РАСВЈЕТЉАВАЊА
РАЗБОЈНИШТАВА, С КРАТКОМ
ЕМПИРИЈСКОМ АНАЛИЗОМ**

***Резиме:** У раду су приказани конкретни проблеми расвјетљавања разбојништава, односно проблеми приликом откривања идентитета непознатих, најчешће маскираних, извршилаца разбојништава, проблем недостатка материјалних, а често и личних доказа код ових кривичних дјела, као и проблеми који се сусрећу приликом доказивања наведених кривичних дјела. С обзиром на то да се ова кривична дјела врше, најчешће, од стране непознатих и маскираних извршилаца, посебно је указано на тешкоће код откривања идентитета њихових извршилаца. Наведено је посматрано кроз (не)предузимање адекватних оперативно-тактичких мјера и радњи и истражних радњи од стране полиције.*

У другом дијелу рада дат је кратак осврт – анализа извршених разбојништава на територији Бање Луке током 2009. године, уз анализу (иницијалних) индиција које су довеле до откривања (дијела) непознатих извршилаца ових кривичних дјела. С друге стране, анализирани су и предузете (одређене, не све) оперативно-тактичке мјере и радње које су довеле до прикупљања материјалних и личних доказа у циљу поткрепљивања основа сумње у погледу конкретних лица, након чега је дат критички осврт са препорукама за актуелно поступање по овим кривичним дјелима од стране полиције.

***Кључне ријечи:** разбојништво, непознати извршилац, маскирани извршилац, расвјетљавање разбојништава...*

1. Проблеми у откривању непознатих извршилаца разбојништава

У стручној јавности преовладава мишљење да су разбојништва извршена од стране непознатих, а поготово од стране маскираних разбојника, кривична дјела која се најтеже расвјетљавају, односно гдје се најтеже открива извршилац и расвјетљава кривично дјело, а такође се и у кривичном поступку ова кривична дјела веома тешко доказују. То је, свакако, резултат дефицита почетних информација неопходних за усмјеравање криминалистичко-оперативне активности на идентификовању извршиоца и на расвјетљавању и других околности самог кривичног дјела. Тај дефицит проистиче из самог начина извршења кривичног дјела, односно из непотпуног или никаквог описа извршиоца, брзине извршења кривичног дјела, недостатка, односно немогућности налажења било каквих материјалних трагова на лицу мјеста... Уколико се наведеном дода и податак да мјере првог оперативног захвата (уколико се и предузму) најчешће не дају резултате, јасно је да су индиције у погледу идентитета извршиоца веома мале, односно неупотребљиве, те се крећу у домену опште сумње.

С обзиром на то да је разбојништво конфликтно кривично дјело, односно постоји одређени (визуелни) однос између извршиоца и оштећеног (жртве), разбојници се најчешће маскирају у предјелу главе и на тај начин онемогућавају оштећеном, а и другим лицима, да их виде. Дојавом о кривичном дјелу, те изласком на лице мјеста, оперативна активност, поготово уколико се реализује блокада ужег или ширег лица мјеста, фокусира се на опис извршиоца. Међутим, уколико је извршилац био маскиран, те уколико ни оштећени, услед шока, страха или изненађења, не може да опише извршиоца, најчешће почетне активности на трагању за извршиоцем неће дати адекватне резултате, из простог разлога што се не зна ко се тражи, односно не зна се опис извршиоца.

Јасно је да, поред описа, једна од првих ствари које се односе на потрагу за извршиоцем представља опис и попис отуђених предмета, како би се индицијом посједовања наведених предмета (или одређеног новчаног износа) код затечених и контролисаних лица, приликом мјера првог оперативног захвата, потврдила или негирала сумња у погледу виности. Међутим, поред немогућности давања описа извршиоца разбојништава, оштећени најчешће није у могућности да се изјасни о висини материјалне штете, односно о висини отуђеног новца (уколико је у питању новац), што такође отежава оперативну дјелатност, јер пролонгира предузимање других оперативно-тактичких мјера и радњи, као и истражних радњи на проналажењу извршиоца, у случају индиција о идентитету извршиоца.

Међутим, неопходно је напоменути да се и сама блокада лица мјеста по дојави релативно ријетко примјењује, а и када се спроводи, примијетне су многе паушалности. Иако је блокада лица мјеста разбојништва логична и неопходна мјера на онемогућавању бијега и хватању извршиоца, као и на обезбјеђењу одређених трагова и доказа, она се веома ријетко примјењује у активностима полиције, уколико се изузме непосредно обезбјеђење лица мјеста од стране патроле која прва стигне на лице мјеста, као и обавјештавање људства на терену о извршеном кривичном дјелу.

Један од најконкретнијих фактора који ствара проблеме у расвјетљавању разбојништва, као и у доказивању ових кривичних дјела односи се на тзв. трасолошки дефицит на лицу мјеста (било трагова од самог извршиоца, било трагова насталих извршењем кривичног дјела). Наиме, усљед саме природе и начина извршења разбојништва (брзина извршења, фактор изненађења, претходно осматрање мете или објекта напада, планирање извршења), те усљед конфликтне ситуације која се ствара између извршиоца и оштећеног, односно жртве, на лицу мјеста се врло ријетко проналазе материјални трагови, поготово идентификациони трагови.

2. Проблеми у доказивању разбојништва

Само откривање, односно "расвјетљавање" разбојништва не значи и осуђујућу пресуду за извршиоца, односно не значи да ће се осумњичени у кривичном поступку, на основу предочених доказа, огласити кривим и осудити. То произлази из природе доказних средстава из којих се извлаче докази о виности осумњиченог. Наиме, као што је и сама криминалистичка (оперативна) активност на откривању извршиоца и на расвјетљавању разбојништва изузетно тешка, тако и у самом поступку доказивања разбојништва (током кривичног поступка) постоје одређени специфични проблеми.

Јасно је да је хватање извршиоца на лицу мјеста током или непосредно након извршења кривичног дјела најлакше доказати, усљед просторно-временског континуитета, проналаска отуђених предмета и кориштеног средства извршења (оружја) кривичног дјела, постојања свједока (лица која су ухватила извршиоца), без обзира на то да ли су овлаштена службена лица или нису... Међутим, и када су у питању овакви случајеви, који су у пракси ипак ријетки, мора да се поштује законска процедура која се тиче, у првом реду, лишења слободе осумњиченог, претресања и одузимања предмета (отуђених, као и средства извршења, те евентуално других предмета) без наредбе суда и без свједока приликом лишења слободе, обавјештавања тужиоца о

предузетим мјерама, испитивања осумњиченог, предузимања и других мјера и активности, те спровођења лица тужиоцу. Наиме, приликом "свјежег чина" мора у потпуности да се испоштује законска процедура, како се касније не би десило да, сходно правилима "плода отровне воћке", сви докази изведени из доказа прибављених током или непосредно након лишења слободе (одузети предмети, опис извршиоца, изјаве свједока), усљед битних повреда закона, као и кршења људских права и слобода, не буду правно ваљани, односно морају се одбацити.

Саслушање оштећених и свједока у кривичном поступку често је ометено и релативизирано одређеним практичним проблемима. Наиме, сам начин извршења разбојништва, поготово уколико се десило уз употребу конкретне силе (физичке силе или употребе ватреног оружја), у свијести оштећених, па и свједока, изазива шок и страх, који надаље, с једне стране, на оштећеног дјелује да се не сјећа свих детаља у вези са извршиоцем (јер је био фокусиран на властиту одбрану, односно на средство извршења дјела), док, с друге стране, након извршења кривичног дјела свједок несвјесно, што је и разумљиво, жели да заборави непријатности које је доживио извршењем кривичног дјела, тако да ће протеком времена до суђења, сасвим извјесно, заборавити добар дио релевантних детаља у вези и са самим кривичним дјелом и са извршиоцем.¹

Ово се одражава и на препознавање осумњиченог од стране оштећеног и свједока. Наиме, препознавање осумњиченог од стране оштећеног и свједока једна је од најчешћих радњи доказивања које се користе приликом доказивања разбојништва, што је и разумљиво усљед природе (начина извршења) овог кривичног дјела (постојања визуелног односа између извршиоца и оштећеног и свједока). Међутим, проблеми се јављају у случајевима гдје је извршилац био дјелимично или потпуно маскиран. У таквим случајевима, доказна вриједност препознавања (уколико је оштећени или свједок препознао осумњиченог као извршиоца) свакако је дискутабилна, усљед чега је неминовно и да се изведу други докази, било на основу препознавања, било на основу других доказних средстава. Стога свакако да се (само) на препознавању не може заснивати судска одлука. Међутим, судска пракса је пуна примјера осуђујућих пресуда донесених (само) усљед препознавања немаскираног осумњиченог, из чега проистиче закључак да се и препознавање немаскираног осумњиченог може узети као једини доказ релевантан у погледу кривице осумњиченог. Уколико се има у виду да је препознавање често и једино доказно средство за утврђивање кривице

¹ Није наодмет напоменути да немали број оштећених, поготово уколико су женског пола, осјећа страх од свједочења, што се свакако одражава и на само свједочење, односно на квалитет исказа.

осумњиченог за разбојништво, јасна је тежина доказивања. Због тога, потребно је да, приликом препознавања, буду примијењена сва криминалистичкотактичка правила предочавања лица (и предмета) ради препознавања (у погледу релативне сличности лица по одређеним параметрима, односно у погледу релативне истовјетности предмета по врсти и по другим карактеристикама), уз неминовно поштовање кривичнопроцесних одредби које се тичу препознавања. Јасно је да само децидирано (апсолутно) позитивно изјашњење оштећеног и свједока може да се користи као доказ у погледу виности осумњиченог, наравно уз могућност побијања, односно цијенећи наведено и са другим доказима.²

Јасно је да препознавање предмета, уколико они немају одређена идентификациона обиљежја (серијски број), може само да се користи као индиција, што свакако компликује доказивање разбојништава.

Проблем доказивања разбојништава огледа се и у томе што се приликом претресања осумњиченог, односно стана и других просторија које користи осумњичени, релативно ријетко могу пронаћи предмети које је он користио приликом извршења кривичног дјела (средство извршења, односно оружје, као и одјећа коју је користио, односно којом се маскирао), али и када се пронађу, доказни значај ових предмета је дискутабилан, усљед проблема при препознавању од стране оштећених и свједока, а које смо претходно навели.

Посједовање предмета који потичу из кривичног дјела веома је значајна индиција у погледу виности лица код ког су пронађени наведени предмети, која, у корелацији са другим индицијама и доказима, може веома добро да послужи као доказ у кривичном поступку. Међутим, када су у питању разбојништва, то није случај, јер се код разбојништава најчешће отуђује новац, који се углавном непосредно након кривичног дјела, поготово уколико се ради о мањој суми, потроши и практично је немогуће пронаћи отуђени новац. Тешкоћа доказивања односи се и на новац који је пронађен код осумњиченог приликом претреса, а не ради се о суми и апоенима који одговарају отуђеном износу, без обзира на друге

² У литератури је присутно схватање по коме је погрешно одбацити доказ добијен препознавањем уколико свједок не може тачно да наведе детаље на основу којих је извршио идентификацију. Тада треба обавити психолошко вјештачење (са потребним експериментима) и уколико се утврди да свједок припада тзв. синтетичком типу памћења ликова, доказ добијен на тај начин треба прихватити (уколико су испуњени остали услови) и цијенити га у складу са слободним судијским уверењем и у комбинацији са другим доказима. Бранислав Симоновић, Миле Матијевић, *Криминалистика тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007. године, стр. 408.

аспекте. Јасно је да се наведено може користити само као индиција у погледу виности осумњиченог, а никако као доказ.³

Непроналажење материјалних, поготово идентификационих трагова на лицу мјеста приликом вршења увиђаја свакако је битан аспект у доказивању разбојништава, јер изостанак материјалних трагова не може да се надомјестити персоналним доказима, поготово што су исти, код разбојништава, често релативни, субјективни, површни, те као такви и практично (процесно) неупотребљиви.

Приликом доказивања разбојништава, а када је вјештачење у питању, ваља напоменути, јавља се један практичан проблем. Наиме, приликом вршења увиђаја, уколико се лице мјеста обухвати шире, те обухвати и потенцијални пут доласка, а поготово одласка извршиоца, на истом се могу пронаћи одређени предмети које је користио извршилац (оружје, маскирајућа средства). Јасно је да ови предмети, поред оперативног карактера, могу да имају и идентификациони значај као носиоци трагова (најчешће биолошких), усљед чега се врши и вјештачење у циљу проналажења ових трагова, те идентификације оставиоца. Међутим, практичан проблем се и јавља након идентификације лица која су користила ове предмете, јер се у каузалистички однос морају довести пронађени трагови на ширем лицу мјеста, односно осумњичени који је користио остављене предмете (што није спорно) са извршењем самог кривичног дјела (што је спорно).

3. Емпиријска анализа

3.1. Осврт на статистичке показатеље

Практичне проблеме и тешкоће у откривању непознатих извршилаца и у расвјетљавању кривичних дјела разбојништава, као и проблеме и тешкоће у доказивању разбојништава приказаћемо кроз кратку емпиријску анализу извршених разбојништава на територији Бање Луке током претходне године.

Током 2009. године на територији Бање Луке констатовано је 88 кривичних дјела разбојништава, од којих је већина тежих облика, а тек

³ Међутим, сматрамо да, уколико се приликом претресања осумњиченог или стана и других просторија које он користи пронађе количина новца која одговара отуђеном износу, уколико се она нађе и у истим апоенима и валутама, те уколико се наведено поткријепи и другим индицијама или доказима (осумњичени нема ваљан изговор одакле му новац, поготово уколико се ради о већој суми, а осумњичени нема изворе прихода који му омогућавају посједовање толике количине новца), наведено се може користити као доказ у кривичном поступку. Наравно, наведено, као и сви други докази, подлијеже слободној судској оцјени.

неколико основних облика, док је забиљежено и неколико покушаја разбојништва.⁴ Ако се има у виду да је на територији Републике Српске пријављено извршење 223 разбојништва током претходне године, јасно је да је на територији Бање Луке извршено око 39% од укупног броја ових разбојништва, из чега произлази да заступљеност овако узетог узорка (разбојништва у Бањој Луци) са територијалног аспекта није репрезентативна.⁵ Међутим, намјера нам и није да компарирамо, по било ком основу, разбојништва, већ да укажемо на практичне проблеме и тешкоће, усљед чега смо се и одлучили за град са највећим бројем разбојништва у Републици Српској, који, поред тога, омогућава сагледавање и других битних аспеката када је у питању предмет овог рада.

Посматрано према објектима напада, највише разбојништва извршено је над трговачким и угоститељским радњама, и то 57 разбојништва (од којих 21 у трговинама, 20 у спортским кладионицама, 9 на бензинским пумпама), затим у финансијским установама – 14 (у банкама 8, у поштама 6), док се 14 разбојништва односи на тзв. "улична" разбојништва. Преостала три разбојништва односе се на тзв. "кућна" разбојништва (два разбојништва) и на разбојништво у предузећу.

У протеклом периоду, надлежном тужилаштву су поднесени извјештаји о откривању укупно 48 извршилаца за укупно 43 разбојништва, из чега проистиче да проценат расвијетљености ових кривичних дјела за Бању Луку износи око 50%, уз напомену да су током 2009. године поднесени и извјештаји о откривању и разбојништва из

⁴ Процјена је (према званичној веб презентацији www.banjaluka.rs.ba) да град Бања Лука има око 250.000 становника, из чега произлази да број разбојништва у Бањој Луци на 100.000 становника износи око 35. То је много мање него у другим већим градовима из окружења, а такође и далеко испод свјетског просјека.

Наиме, према подацима Центра за полицијске студије и Института за технологију у Кренфилду у Енглеској, у последњих десетак година број разбојништва се повећао, али се још увијек не сматра масовним деликтом. Исто тако, у Њемачкој је број разбојништва око 50, а у САД око 200 на 100.000 становника. Извор: Урош Пена, *Неке специфичности начина извршења кривичног дјела разбојништва*, "Безбједност, Полиција, Грађани", број 2/05, МУП Српске, стр. 252.

Компарације ради, у Новом Саду (према сајту www.nskriminal.net) укупно је извршено 979 разбојништва током протекле године. Уколико узмемо у обзир да Нови Сад, према процјени (на званичној веб презентацији www.novisad.rs) има око пола милиона становника, није тешко процијенити колико се у њему више разбојништва изврши на 100.000 становника него у Бањој Луци.

Слична ситуација је и у односу броја разбојништва у Сарајеву и у Бањој Луци. Према подацима МУП-а Кантона Сарајево, током 2009. године, на подручју које покрива овај кантон, извршена су 493 разбојништва (не рачунајући и разбојништва у покушају).

⁵ Укупан број кривичних дјела током 2009. године у Бањој Луци је износио 3.330, из чега произлази да је уддио разбојништва у свеукупном криминалитету у Бањој Луци око 2,5–3%.

2008. године, па и из претходних година.⁶ Међутим, поред полицијских статистика о проценту расвијетљености кривичних дјела (које се сматрају најнепоузданијим), свакако треба указати и на одређене показатеље тужилаштва и суда. Наиме, од укупно поднесених извјештаја (за 43 разбојништва), до сада је оптужница подигнута за 34 разбојништва, док за 9 разбојништава оптужница (још) није поднесена. Од 34 кривична дјела разбојништва за која је подигнута оптужница, за 12 је донесена правоснажна пресуда, док се за остале воде поступци.⁷

Узорак за анализу конкретних проблема приликом откривања непознатих извршилаца разбојништава, као и доказивања извршилаца, биће кривична дјела гдје је откривен извршилац и гдје је извјештај о томе прослијеђен тужилаштву, односно поменута 43 извјештаја о откривању извршиоца кривичног дјела.

3.2. Конкретни проблеми на откривању извршилаца, расвјетљавању и доказивању разбојништава

Проблеме који се конкретизују у оперативном раду полиције на расвјетљавању разбојништава најбоље је посматрати у контексту предузетих мјера и радњи које су резултирале директним или индиректним откривањем идентитета непознатих извршилаца кривичних дјела, а потом и кроз предузете мјере и радње које нису допринијеле откривању извршилаца, иако су предузимане у значајној мјери. Услјед наведеног, анализу практичних проблема на откривању и расвјетљавању разбојништава ћемо и посматрати кроз навођење мјера и активности које су омогућиле идентификацију извршилаца, а потом кроз навођење одређених предузетих мјера и радњи које нису довеле до извршиоца или су у значајно мањој мјери имале оперативни карактер у смислу откривања извршилаца, уз напомену да ћемо поменути само неке, а не све предузимане мјере и активности, односно поменућемо само најкарактеристичније.

Од укупно откривених извршилаца разбојништава, условно посматрано, у седам случајева извршилац је ухваћен током извршења

⁶ Проблематика сузбијања разбојништава на територији града Бање Луке функционално (организационо) је подијељена између двије јединице.

Одсек за сузбијање разбојништава при Одјељењу за сузбијање општег криминалитета у Сектору криминалистичке полиције Бања Лука задужен је за сузбијање разбојништава гдје су објекти напада финансијске установе (поште, банке, транспорти новца), као и тзв. "кућна" разбојништва, док је Одјељење криминалистичке полиције при Сектору града Бање Луке задужено за, између осталог, разбојништва извршена по трговинама, спортским кладионицама, другим угоститељским објектима, за тзв. "улична" разбојништва и друго.

⁷ Наведени подаци односе се на период до предаје овог рада, односно до половине фебруара 2010. године.

кривичног дјела или непосредно након извршења кривичног дјела. Што се тиче "свјежег чина", у само три случаја извршилац је ухваћен на лицу мјеста, односно приликом извршења кривичног дјела. Разумљиво је да су у сва три случаја пронађени и отуђени предмети, као и кориштено средство извршења, те маскирајући предмети, услед чега се, ако се има у виду да су наведени случајеви и правоснажно окончани, може констатовати да су овакви начини откривања извршилаца, са кривично-процесног, али и са криминалистичког аспекта, свакако најефикаснији. Међутим, потребно је напоменути да су само два хватања на лицу мјеста резултирала појачаним активностима полиције (опсервацијама), уз напомену да је током 2009. године, само због разбојништва, предузето преко тридесетак опсервација угрожених објеката. Преостала четири случаја хватања непосредно након извршења дјела односе се на хватање извршилаца послје извјесног периода, ком приликом су исти ухваћени, такође, са отуђеним предметима и кориштеним оружјем. Наведени извршиоци су ухваћени након предузимања мјера првог оперативног захвата по дојави о кривичном дјелу.⁸

Што се тиче увиђаја као радње која је допринијела откривању (идентитета) извршиоца, иако је увиђај предузет након извршења готово свих разбојништва, резултати увиђаја ни у једном случају нису омогућили идентификацију извршиоца, као ни сачињавање бар листе осумњичених. То је свакако посљедица недостатка, односно непроналажења идентификационих трагова на лицу мјеста, услед чега се може констатовати да увиђај, као истражна радња, са криминалистичко-оперативног, а поготово са идентификационог аспекта, нема велики значај.⁹

Посматрајући укупан број извршених разбојништва, видимо да је преко двије трећине осумњичених приликом извршења кривичног дјела било маскирано.¹⁰ У свим случајевима гдје извршилац није био маскиран,

⁸ Интересантно је напоменути да су, сем једног случаја, сви наведени случајеви правоснажно окончани, услед чега се свакако може констатовати да су, када је у питању хватање извршиоца током или непосредно након извршења кривичног дјела (у току мјера првог оперативног захвата), практични проблеми који се јављају у расвјетљавању и доказивању ових кривичних дјела сведени на минимум.

⁹ Наравно, то не умањује улогу и значај увиђаја у сагледавању других битних аспеката самог кривичног дјела.

¹⁰ Маскирање се најчешће врши платненим капама на којима се направе прорези за очи и нос (тзв. "фантомка"), те се такве капе приликом извршења дјела, односно непосредно прије извршења навлаче преко главе у циљу скривања лица. Поред "фантомки", разбојници су вршили дјелимично маскирање одређених дијелова тијела подигнутим крагнама, спуштеним капама, шаловима и марамама преко лица, капуљачама, фластерима облијепљеним по лицу и на друге начине...

као и гдје је био дјелимично маскиран (капом навученом до обрва, капуљачом навученом преко главе, облијепљеним фластерима), сачињен је фото-робот који је потом прослијеђен јединицама на терену. Ни у једном случају уз помоћ фото-робота није идентификован извршилац, што се, с једне стране, може тумачити лошом (односно, непрецизном и нетачном) изработом самог фото-робота, док, с друге стране, и лошим памћењем и репродукцијом запамћеног од стране оштећеног и свједока. Овдје је практичан проблем што се оперативна активност усмјерава на фото-робот (као еквивалент изгледа осумњиченог), а на основу већине идентификованих извршилаца разбојништава гдје је сачињен фото-робот, констатовано је да опис осумњиченог и слика фото-робота немају (велике) сличности. Такође, практичан проблем који се јавља код разбојништава гдје извршилац није био маскиран је неконкретан, односно нетачан, а често и погрешан опис извршиоца, јер је у неколико случајева констатовано да изглед извршиоца, након идентификације, у одређеним сегментима (висина, године старости, изглед лица, карактеристике лица) уопште не одговара опису датом од стране оштећених и свједока.

Практичан проблем код откривања извршилаца разбојништава јавља се и у случајевима када је само кривично дјело, односно разбојник снимљен видео-надзором техничког обезбјеђења. Од 17 случајева гдје је извршилац снимљен приликом или након извршења кривичног дјела,¹¹ само у два случаја кривичног дјела (од којих је један приказан на медијима) преко снимка се успио идентификовати извршилац. Мали број разбојника идентификованих преко снимка свакако је последица лоше резолуције инсталираних камера, лоше покривености и фокусираности постављених камера, као и низа других техничких аспеката. С обзиром на то да ни други системи техничке заштите објеката који су били мете разбојника нису довели до откривања разбојништава, може се констатовати само (општа и дјелимична) превентивна улога ових система, а никако (конкретна) репресивна.

Индикативно је да се криминалистичка и оперативна контрола лица и објеката готово никако није предузимала, што је свакако имало за последицу и изостанак релевантних оперативних информација у погледу сачињавања круга лица која имају склоности или намјере ка вршењу разбојништава. Уколико се томе дода и податак да су готово сви

Наравно, констатована су и разбојништва гдје се извршиоци уопште нису маскирали, поготово када су у питању наркомени као извршиоци, као и када су у питању ситуациона разбојништва.

¹¹ Наиме, с обзиром на то да је у банкама извршено осам, а у поштама шест разбојништава, разумљиво је да су ове институције углавном опремљене и техничким обезбјеђењем, мада су и неки други објекти који су били мета напада на овај начин обезбјеђени.

откривени извршиоци повратници¹², односно да су били познати по претходним криминалним активностима, а неријетко и по извршеним, планираним или припреманим разбојништвима¹³, свакако да за овако релативизирану, односно потцијењену улогу криминалистичке и оперативне контроле нема изговора у оперативном раду полиције.¹⁴

Значај информатора у криминалистичком раду је несумњив, а поготово када су разбојништва у питању. Анализом иницијалних индиција које су довеле до откривања извршилаца разбојништава, може да се констатује да су у пет случајева информације добијене од информатора резултирале, прво, идентификовањем извршиоца, а потом и расвјетљавањем кривичног дјела, те процесуирањем извршилаца. Поред указивања на идентитет непознатих извршилаца, информације добијене од информатора су указале и на друге аспекте кривичног дјела (гдје се крију кориштени предмети, отуђени предмети, начин извршења, планиране активности), усљед чега се може констатовати да је ово један од најбољих и најефикаснијих оперативних модалитета расвјетљавања разбојништава, поготово уколико се, након првог оперативног захвата, не располаже релевантним информацијама, односно уколико се "тапка у мјесту" у погледу, не само осумњиченог, већ и круга лица (средине) из које је осумњичени.

Иако је сарадња полиције и грађана у последње вријеме императив који полиције свих земља постављају као циљ, анализом конкретне сарадње између полиције и грађана, уколико као параметар узмемо дојаве грађана о идентитету разбојника, свакако да можемо констатовати да је та сарадња лоша. Наиме, у само два случаја разбојништва, разбојник је идентификован на основу дојаве грађана (од којих се један случај односи и на већ помињани у медијима објављени видео-снимак). Значајно је напоменути да оштећени накнадно, након извршења кривичног дјела, ни у једном случају није видио, односно сазнао идентитет разбојника.

Анализом криминалистичко-обавјештајних извјештаја који су достављени од стране припадника полиције у односу на извршена

¹² Од укупно 48 пријављених лица, само 4 пријављена лица нису претходно евидентирана као извршиоци кривичних дјела, односно полиција није имала индиције у погледу њихове претходне криминалне активности.

¹³ Од укупног броја пријављених лица, десет пријављених лица су претходно била евидентирана (и) као извршиоци разбојништава, односно полиција је имала индиције и сазнања у погледу њихове претходне криминалне активности у вези с разбојништвима.

¹⁴ Неопходно је напоменути да су од укупног броја пријављених лица, само њих 13 наркомани. Наведено свакако не говори у прилог општеприхваћеном становишту да су извршиоци имовинских деликата, а поготово разбојништава, углавном наркомански овисници.

разбојништва, испоставило се да ниједан није био оперативног карактера, односно ниједан није довео до откривања идентитета извршиоца.

Анализом криминалистичке обраде осумњичених за друга кривична дјела (не за разбојништва), као и предузимањем низа оперативно-тактичких мјера и радњи и истражних радњи од стране полиције по другим кривичним дјелима, у три случаја, односно три непозната разбојника су откривена на овај начин. Наиме, предузимањем других мјера и радњи на откривању извршилаца других кривичних дјела, примарно током криминалистичке обраде самих осумњичених, дошло се до сазнања да су исти или нека друга лица која су у одређеном односу са њима, извршиоци разбојништава. Сходно томе, може се констатовати да потпуна, садржајна и свеобухватна криминалистичка обрада лица свакако може да даје резултате и по другим кривичним дјелима, а не само по конкретним за које се предузима, што увијек треба имати на уму приликом предузимања ових мјера и радњи.

У прилог овом свакако говори и чињеница да се приликом криминалистичке обраде осумњичених за конкретна разбојништва дошло до сазнања (било путем признања осумњичених, било проналаском предмета или на други начин) да су ти извршиоци, поред конкретног кривичног дјела за које се предузима криминалистичка обрада, извршиоци и других разбојништава. Када је у питању узорак ове емпиријске анализе, криминалистичком обрадом девет осумњичених за конкретна разбојништва (од којих су нека извршена од стране два извршиоца), дошло се до сазнања да су исти, заједно или одвојено, извршили још 17 разбојништава. Ово је најчешће резултат самог признања осумњичених, али неријетко се до наведеног долази и кроз истовјетан начин извршења самих дјела, кроз истоврсно оружје, опис извршиоца, кориштену одјећу и на основу других околности. Може се закључити да је криминалистичка обрада лица, поготово осумњичених за разбојништва, једна од најбитнијих радњи у откривању непознатих извршилаца кривичних дјела разбојништава.

Међутим, потребно је напоменути да криминалистичка обрада лица која претходно нису доведена у везу са разбојништвом (општа сумња у погледу виности) ни у једном случају није резултирала сазнањем (индицијама) о могућем извршиоцу конкретног дјела.

3.3. Препоруке у превазилажењу проблема

Грађани као потенцијални оштећени, односно жртве, затим угрожени објекти као мете напада, те полиција, судови и тужилаштва главни су субјекти који могу допринијети смањењу броја разбојништава, као и повећању расвијетљености ових кривичних дјела. Наиме, све мјере

и активности које се предузимају од било којих субјеката, не само од полиције, могу да се посматрају кроз ове субјекте.

У савременим полицијама, значај превенције криминалитета, поготово појединих врста криминалитета, јесте несумњив и има примарни значај у полицијској дјелатности. Међутим, сем појединачних случајева, превенција криминалитета код нас (још увијек) концепцијски, институционално и нормативно није заживјела, што је посљедица бројних фактора. Када су у питању разбојништва, јасно је да би превентивна активност на сузбијању разбојништава свакако дала резултате, наравно, уколико би се плански, систематично и стручно примијенила. Наиме, превенција разбојништава мора да буде континуиран процес, усмјерен како према потенцијалним извршиоцима ових кривичних дјела (у смислу предупредјења њихове криминалне активности прије испољавања), тако и према потенцијалним метама (објектима) напада, односно према потенцијалним жртвама. Превенција разбојништава усмјерена према потенцијалним извршиоцима могла би (дјелимично) да се конкретизује и кроз општу криминалистичку контролу лица и криминогених објеката, док би према потенцијалним жртвама могла да се односи на смањење виктимогених предиспозиција. Превенција разбојништава конкретно треба да се заснива на мјерама које се предузимају како би се спријечило извршење кривичног дјела (техничко и физичко обезбјеђење), на понашању у току одвијања разбојништва како би се избјегле теже посљедице и уочио што већи број важних чињеница и на мјерама које се предузимају прије извршења кривичног дјела, а које су усмјерене у правцу бржег откривање разбојника.¹⁵ Мјере превенције морају да буду, примарно, усмјерене и ка општој јавности, уз предочавање стварне бојазни од ових деликата, али без претјеривања, како се код грађана не би ширио страх и паника, али такође, и без релативизирања опасности или прикривања чињеница, што може да буде контрапродуктивно. У оквиру мјера превенције према

¹⁵ У контексту наведеног треба навести да је полиција округа Њујорк у САД, усљед проблема који су се јављали код разбојништава по финансијским установама (полиција се неблаговремено алармира, лице мјеста се не обезбјеђује квалитетно до доласка полиције, заштитне камере се не активирају, немогуће обезбиједити тачан и потпун опис разбојника, запослени у банкама су нерадо помагали полицији и правосудним органима приликом откривања и пресуђења), као и усљед знатног процента повријеђених лица, те израженог посттрауматског стреса, предузела низ превентивно-едукативних активности. Између осталог, слушаоци семинара, који су били потенцијалне жртве, едуковани су да се, с једне стране, не супротстављају разбојницима, а с друге стране, да обрате пажњу на детаље у вези с описом извршиоца, као и на друге релевантне карактеристике. У почетном посматраном периоду број разбојништава није смањен, али је повећан проценат расвијетљености, из чега се, индиректно, може закључити да је у ближој перспективи и сам број смањен. Опширније: Бранислав Симоновић, *Криминалистика*, Правни факултет у Крагујевцу, 2004. године, стр. 614.

општој јавности, грађани се свакако морају едуковати и о мјерама опреза и предострожности које они сами могу и требају предузети.

Превентивне активности се односе и на полицију, односно на редовне и појачане активности полиције. Да би се превентивно дјеловало на смањењу разбојништава, свакако да се мора појачати позорно-патролна служба, поготово у критично вријеме и ка критичним објектима, односно на критичним локацијама, а и појачане активности полиције, конкретизоване кроз опсервације, засједе, праћење, блокаде, рације, те друге оперативно-тактичке мјере и радње свакако се морају планирати на основу постојећих статистичко-аналитичких и оперативних показатеља.

Један од највећих проблема код разбојништава је слаба или никаква техничка (и физичка) обезбијеђеност угрожених објеката. У том контексту, у циљу смањења броја разбојништава, али и у повећању откривања извршених разбојништава, мора да се побољша техничка обезбијеђеност угрожених објеката (поготово финансијских институција, јер је јасно да су оне најизложеније овој врсти кривичних дјела). То, прије свега, мора да се нормативно регулише,¹⁶ али и саме институције морају да схвате корист и неопходност овог начина обезбјеђења. Техничка обезбијеђеност објекта не подразумијева само постављање видео-надзора, већ и оних мјера које ће ефикасно спријечити кривично дјело (односно, одвраћањем превентивно дјеловати), али и омогућити откривање извршиоца током или након кривичног дјела (постављањем камера високе резолуције, дојавним алармним системом повезаним са полицијом, централним надзорним системом, тзв. "паник тастером", обиљежавањем новчаница...).

Увођење видео-надзора јавних простора представљао би велики напредак у методологији рада полиције, јер би, с обзиром на све израженији проблем недовољног броја полицијских службеника у односу

¹⁶ У Републици Хрватској, *Законом о минималним мјерама заштите у пословању с готовим новцем и вриједностима* предвиђене су минималне сигурносне мјере заштите финансијских институција, попут противпровалног система са централизованом дојавом и надзором аларма, противрепног система за централизованом дојавом и надзором аларма и непрекидног видео-надзора с могућношћу похрањивања видео-записа, док су измјенама и допунама овог закона прописане и мјере тјелесне (физичке) заштите и преградња радног простора запослених непробојним преградама у висини етаже и противпровалним вратима која су доступна странкама и другим лицима. С обзиром на то да се наведено у пракси почело користити тек током 2005. године, од тада се број разбојништава у овим објектима смањено. Извор: Дамир Столник, *Банке као мјеста почињења казних дјела разбојништава*, Полиција и сигурност, МУП Хрватске, Загреб, 2009. године, стр. 5.

Такође, у Федерацији БиХ *Уредбом о мјерама заштите финансијских институција* регулисане су конкретне мјере, објекти који се обезбјеђују, начини примјене мјера, односно начини обезбјеђења, казнене одредбе и друге релевантне одредбе.

на постојећу организацију и проблематику, омогућио да један полицијски службеник истовремено надзире више јавних површина. Поред брже реакције на конкретан проблем (инкриминисано понашање), видео-надзор би засигурно имао и своје превентивне ефекте, с обзиром на то да би потенцијалне извршиоце кривичних дјела и прекршаја одвраћао од њихове намјере делинквентног понашања. Уколико би, међутим, надзорне камере забиљежиле и инкриминисано понашање, видео-снимци би се могли користити као извори сазнања и докази у неком од поступака (кривични, прекршајни) који би се водили против лица која су својим понашањем остварила инкриминисану радњу.¹⁷ Јасно је да би овај систем имао и ефекта у сузбијању разбојништва. Поред чињенице да би се адекватно и благовремено регистровало извршење самог кривичног дјела (а у неким случајевима и припремање), што би довело и до правовремене реакције полиције, ово би омогућило и увид у евентуални бијег осумњиченог, што би такође иницирало предузимање и других мјера и радњи на његовом хватању.¹⁸

С обзиром на то да, као што смо већ рекли, у стручној јавности преовладава мишљење да су разбојништва кривична дјела која се најтеже расвјетљавају, неопходно је да на расвјетљавању ових кривичних дјела, сходно томе, и учествују најстручнији и најспособнији инспектори са искуством на сузбијању имовинских и насилничких деликата. Међутим, ни расвјетљавање разбојништва од стране најкомпетентнијих инспектора свакако да неће дати адекватне резултате, уколико се они не опреме адекватним материјално-техничким средствима неопходним за вршење оперативне дјелатности усмјерене на сузбијање ових кривичних дјела.

Материјално-техничка опремљеност је и императив који се представља пред увиђајну екипу, односно пред криминалистичког техничара приликом вршења увиђаја, јер је јасно да се са застарјелом и неадекватном опремом неће моћи констатовати трагови од значаја за расвјетљавање разбојништва. Услјед наведеног, јасно је да се материјално-техничка опремљеност увиђајне екипе, а поготово увиђајна техника, морају осавременити, наравно, уз додатну перманентну едукацију самих криминалистичких техничара.

¹⁷ Фрањо Подхрашки и др., *Приједлог унапређења рада полиције увођењем видео-надзора јавних површина*, Полиција и сигурност, МУП Хрватске, Загреб, 2009. године, стр. 3.

¹⁸ У вези с иностраним искуствима у погледу смањења броја разбојништва услед увођења видео-надзора јавних површина, истиче се случај Москве, гдје је током 2001. године постављено 1.000 видео-камера на јавним мјестима. Након само годину дана примјене, констатовано је повећање процента расвијетљености разбојништва за око 15%, као и провалних крађа за око 12%. Извор: Фрањо Подхрашки и др., *Приједлог унапређења рада полиције увођењем видео-надзора јавних површина*, Полиција и сигурност, МУП Хрватске, Загреб, 2009. године, стр. 3.

Стручна оспособљеност криминалистичког техничара је од великог значаја, јер успјех у расвјетљавању кривичног дјела одређен је правовременим активностима на лицу мјеста и важно је да се те активности изврше на прави начин. Прикупљање доказног материјала мора бити изведено тако да се он не уништи, нити да се наруши његова доказна вриједност.¹⁹ То се посебно односи на разбојништава, јер је јасно, као што смо већ напоменули, да је дефицит трагова, а поготово идентификационих, на лицу мјеста ових кривичних дјела изразито изражен, због чега је неопходно да криминалистички техничар, потпомогнут савременим и адекватним средствима, уложи максималан интелектуални, стручни и физички напор како би пронашао и на адекватан начин фиксирао трагове кривичног дјела. У контексту наведеног, свакако мора да се укаже и на неопходност сарадње криминалистичког техничара, инспектора, тужиоца и других лица (вјештака) која врше увиђај, јер само од њихове сарадње, која мора да се заснива на принципима координације, уз поштовање тужиоца као руководиоца увиђаја, зависи резултат.

У досадашњем раду на расвјетљавању разбојништава изражено је некориштење савремених аналитичких метода које се користе у сузбијању разбојништава. Пуко картографско праћење криминалитета, које је, уз то, лишено оперативних параметара изведених на основу аналитичких метода, свакако да нема (употребну) вриједност у оперативном раду полиције. Стога савремене криминалистичке аналитичке методе морају да се користе у криминалистичкооперативном раду на сузбијању разбојништава, почев од идентификације критичних објеката као потенцијалних мета напада, идентификације лица као потенцијалних разбојника, идентификације жртава као потенцијалних оштећених...²⁰

Имајући у виду да је, на основу емпиријске анализе, констатовано да велики значај у раду на расвјетљавању разбојништава имају информатори и сарадници, институционално, али и нормативно, овај вид

¹⁹ Раденко Новковић, *Улога и значај криминалистичког техничара у раду криминалистичке технике на откривању кривичних дјела*, Зборник радова "Криминалистика у теорији и пракси", Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, 2005. године, стр. 219.

²⁰ Када су у питању имовински деликти, односно разбојништва, свакако да би географско профилисање дало одређене резултате, примарно, на локацији боравка и кретања непознатих извршилаца разбојништава, као и на потенцијалним локацијама, односно метама напада, а што би се могло користити у планираном оперативном раду. Јасно је да се наведено може користити само уз адекватну софтверску подршку. Наравно, наведено изискује утврђивање релевантних параметара карактеристичних за наше поднебље и за наш менталитет, када су у питању ова кривична дјела, која је потом неопходно инкорпорирати у адекватне рачунарске програме (попут VICAP, VICLAS) да би се аналитичким путем добили употребљиви оперативни показатељи.

односа (сарадње) између припадника полиције и лица из криминогене средине мора да се уреди. С друге стране, имајући у виду и да је један од начина оперативног рада кориштење сарадничке мреже и информатора, полиција свакодневно, користећи властите активности, али и властите могућности формалног и неформалног карактера, наравно, у складу са законом и професионалним моралом, мора да организује сарадничку мрежу, те да проналази и подстиче информаторе на сарадњу.

Посебан значај у сузбијању разбојништва има сарадња између тужиоца и полиције. Наиме, у свим случајевима разбојништва, с обзиром на тежину овог кривичног дјела, тужилац од почетка мора да се укључи у истрагу, конкретизовањем неопходних мјера и радњи, те активним учешћем у предузимању појединих истражних радњи (увиђај, препознавање, испитивање осумњиченог), како би током истраге на најбољи начин имао увид у доказе који су изведени и који се накнадно морају извести.

Полиција мора да зна да се истрага не завршава подношењем извјештаја тужилаштву о откривању извршиоца кривичног дјела, већ и да се накнадно предузимају све могуће мјере и радње на прикупљању додатних доказа, и без изричитог налога тужиоца.²¹ Услјед тога, на полицију, као и на тужилаштво, мора се односити обавеза активног рада на предмету на прикупљању релевантних доказа чак и након подношења оптужнице, односно и током одржавања главног претреса, све до правоснажности пресуде.

На крају, обавеза и судија који доносе пресуде за кривична дјела разбојништва јесте да се оне донесу у складу са законом, цијењењем свих релевантних олакшавајућих, али исто тако, и отежавајућих околности у конкретном случају за конкретног осумњиченог. Наиме, у досадашњој

²¹ С друге стране, полиција мора престати с негативном праксом подношења извјештаја без релевантних (или готово никаквих) доказа у погледу кривице осумњиченог. С једне стране, то ствара проблеме у тужилашту ради евентуалног даљег поступања, услјед чега се продукује неповјерење и несарадња између полиције и тужиоца, док, с друге стране, статистички подаци не представљају праву слику (већ лажну) о стању овог вида криминалитета (а што је, свакако, и "циљ" подношења извјештаја без доказа у погледу кривице осумњиченог). Надаље, то посредно свакако код осумњичених лица ствара осјећај надмоћности и недодирљивости пред полицијом, јер се осумњичени, без обзира на то што су дали изјаве поводом кривичних дјела, не процесуирају, мислећи да је њихову криминалну активност (уколико су стварно извршиоци наведених кривичних дјела) немогуће открити.

Једна од ефикаснијих мјера у погледу наведеног би свакако било третирање правоснажно пресуђених лица као стварно расвијетљених и окончаних кривичних дјела. Неподударност, односно разлику у односу између расвијетљених (по полицијским статистикама), процесуираних (по статистикама тужилаштва) и правоснажно окончаних предмета (по судским статистикама), већ смо навели у емпиријској анализи.

пракси, евидентно је да су судови, па чак и код осумњичених за неколико разбојништава, изрицали минималне или готово минималне казне, усљед чега се стиче утисак да се, приликом одмјеравања казне, посматрају само олакшавајуће околности.²² Томе у прилог говори и чињеница да суд ни у једном случају није изрекао законом дозвољену максималну казну за разбојништво, па ни код кривичних дјела гдје је евидентна суровост, бруталност, рецидивизам, велика материјална штета, доношење бола и страха оштећеном...

4. Закључна разматрања

Сама чињеница да разбојништва привлаче највећу пажњу јавности, изискује од надлежних органа, а прије свега од полиције да, без обзира на објективне проблеме, посвете максималну пажњу сузбијању ових кривичних дјела кроз превентивно и репресивно дјеловање.

Полиција у оперативној дјелатности, усљед разумљивог притиска јавности, као и због других разлога, мора да посвети максималну пажњу сузбијању разбојништава, без обзира на то што се ова кривична дјела најтеже и расвјетљавају и доказују.

С обзиром на ту чињеницу, неопходно је да се предузму адекватне мјере како би се олакшало расвјетљавање ових кривичних дјела, а које се крећу од материјално-техничких и кадровских, преко оперативних, до институционалних и нормативних мјера.

Све оне у садејству и примијењене на адекватан начин могу да унаприједи оперативну дјелатност полиције на сузбијању разбојништава, као и на повећању расвијетљености ових кривичних дјела.

Унапређење оперативне дјелатности ће свакако допринијети и квалитативном и квантитативном побољшању доказа у току истраге, што ће тужиоцу омогућити ефикасно вођење самог поступка, а, на крају, и судовима да донесу адекватну пресуду.

5. Кориштена литература

- [1] Новковић, Раденко, *Улога и значај криминалистичког техничара у раду криминалистичке технике на откривању кривичних дјела*, Зборник радова "Криминалистика у теорији и пракси", Висока школа унутрашњих послова Бања Лука, 2005. године,

²² У прилог томе свакако говори и податак да се изречене казне затвора за (до сада) 12 донесених пресуда крећу од двије до седам година, уз напомену да је код неких лица дошло до спајања поступка са другим случајевима.

- [2] Пена, Урош, *Неке специфичности начина извршења кривичног дјела разбојништва*, "Безбједност, Полиција, Грађани", број 2/05, МУП Републике Српске, Бања Лука,
- [3] Подхрашки, Фрањо и др., *Приједлог унапређења рада полиције увођењем видео-надзора јавних површина*, Полиција и сигурност, МУП Хрватске, Загреб, 2009. године,
- [4] Симоновић, Бранислав, *Криминалистика*, Правни факултет у Крагујевцу, 2004. године,
- [5] Симоновић, Бранислав, Матијевић, Миле, *Криминалистика тактика*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2007. године,
- [6] Столник, Дамир, *Банке као мјеста почињења казних дјела разбојништва*, Полиција и сигурност, МУП Хрватске, Загреб, 2009. године,
- [7] Закон о минималним мјерама заштите у пословању са готовим новцем и вриједностима Републике Хрватске,
- [8] Уредба Федерације БиХ о мјерама заштите финансијских институција,
- [9] www.banjaluka.rs.ba,
- [10] www.novisad.rs,
- [11] www.nskriminal.net.

Assistant professor Uros Pena, PhD
The Republic of Srpska Police Director

Aleksanndar Miladinovic
RS MoI – Banja Luka City Sector

**THE PROBLEMS OF UNCOVERING ROBBERIES
WITH SHORT EMPIRICAL ANALYSIS**

Abstract: This paper shows the concrete problems of uncovering robberies, which include problems encountered at identifying unknown, most often masked perpetrators, problems of insufficient material, sometimes even personal evidence, as well as the problems faced at proving the mentioned criminal offences. The special emphasis has been put on the difficulties of identifying perpetrators of these criminal offences, since they are usually masked or even unknown. This has been observed through (un) taking of adequate operational and tactical measures and activities by the police.

The second part of the paper provides a short overview (analysis) of committed robberies in Banja Luka in 2009, together with the analysis of (initial) indications which led to identification of unknown perpetrators of these criminal offences. On the other hand, we have analyzed taken operational and tactical measures and activities (not all, but specific ones), which led to gathering of material and personal evidence with the aim of supporting reasonable suspicions related to certain individuals. After this, the paper shows a short critical overview with certain recommendations applicable in police dealing with the criminal activities.

Key words: robbery, unknown perpetrator, masked perpetrator, uncovering robbery.

Проф. др Драган Јовашевић
Правни факултет у Нишу

Доц. др Љубинко Митровић
Висока школа унутрашњих послова у Бањој Луци

**ПОЈАМ, НАЗИВ, ПРЕДМЕТ И ПРАВНА
ПРИРОДА МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ
ПРАВА**
– II дио рада –

Резиме: Када је Римски статут Сталног међународног кривичног суда, усвојен на Дипломатској конференцији у Риму јула 1998. године, средином 2002. године коначно ступио на снагу – тиме је нова, најмлађа грана казненог права – међународно кривично право, коначно стекла право грађанства. Међународно кривично право јесте, наиме, систем правних прописа садржаних у актима међународне заједнице (универзалних и регионалних међународних организација), али и у националном законодавству. Овим се правним прописима одређују појам, елементи и карактеристике основних и општих појмова међународног кривичног права – међународно кривично дело, кривична одговорност и систем санкција, као и поступак пред надлежним међународним судским органима у коме се према учиниоцима међународних кривичних дела изричу и извршавају кривичне санкције. Тиме је коначно оживотворена вишевековна идеја о формирању наднационалног, универзалног система међународне правде – система међународног кривичног права које треба да буде примењено према сваком лицу које кршењем норми међународног права повреди или угрози најзначајнија, универзална људска добра и вредности – систем међународне безбедности и мир међу народима, односно човечност. Управо о појму, називу, предмету, правној природи и карактеристикама међународног кривичног права као најмлађе гране казненог права говори овај рад.

Кључне речи: међународно кривично право, међународно кривично дело, кривична одговорност.

1. ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА СА ДРУГИМ ГРАНАМА ПРАВА

Иако бројни разлози иду у прилог тврдњи да је међународно кривично право самостална грана права која има специфичан предмет и начин регулисања, оно је истовремено и део јединственог правног система, и то не само националног законодавства одређене државе, већ и целокупне међународне заједнице. С обзиром на низ сличности ове гране права са другим сродним гранама права, у првом реду онима у чијем оквиру је ово право и настало, то је потребно да одредимо однос међународног кривичног права са:

- 1) међународним јавним правом,
- 2) међународним ратним правом,
- 3) међународним хуманитарним правом,
- 4) међународним приватним правом,
- 5) кривичним и кривичнопроцесним правом,
- 6) интерлокалним кривичним правом и
- 7) упоредним кривичним правом.

1.1. Међународно јавно право

Међународно јавно право¹ је скуп међународних правних прописа којима се регулишу односи између појединих држава и између држава и међународних организација у области међународних односа. То је грана јавног права у оквиру које се разматрају односи између појединих држава, и то како у доба мира тако и у доба рата². То значи да се под окриљем ове гране права јавило и развило међународно ратно право, односно право оружаних сукоба, као и међународно хуманитарно право. У вези са овим питањем такође треба истаћи да у теорији права још увек постоје различита схватања о одређивању правне природе међународног кривичног права. Једно од ових схватања тако одређује међународно кривично право саставним делом међународног јавног права, па се чак за

¹ С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 1981. године, стр. 14; Б. Јанковић, З. Радивојевић, *Међународно јавно право*, Ниш, 2002. године, стр. 3 и даље.

² V. Dimitrijević, O. Račić, V. Đerić, T. Papić, V. Petrović, S. Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, op. cit., str. 19–21.

ову грану права употребљава и назив међународно јавно кривично право.³

Даље, међународно јавно право прожима у целости међународно кривично право духом интернационализма, врстом извора правних норми, системом забрана које представљају основ за утврђивање садржине међународних кривичних дела, чиме се ублажава егоистичка концепција апсолутног суверенитета државе, а концепција међународног повезивања долази до изражаја⁴.

У погледу односа ове две гране јавног права, у теорији се разликују два схватања, и то⁵:

1. међународно кривично право ће се све више развијати у подручју међународног јавног права уз све веће ограничавање суверенитета државе и постепено ће апсорбовати национална кривична права и
2. међународно јавно право ће у већој мери него до сада регулисати кривичноправну заштиту неких друштвених, интернационалних вредности, али до одређене границе и без апсорбовања националних правних система.

Иначе, обе гране права имају извор у међународним правним актима (уговорима, споразумима, конвенцијама) универзалног, регионалног и билатералног нивоа, ове гране права имају примат у примени у односу на национално законодавство, свој ауторитет примене заснивају на правној аргументацији, снази логике и јавном мњењу, а не на принудним, ретрибутивним нормама

1.2. Међународно ратно право

Међународно ратно право⁶ јесте скуп правних прописа међународног карактера којима се регулишу односи између појединих држава, других субјеката у међународној заједници и међународних организација за време рата или оружаног сукоба⁷. С обзиром на то да је рат забрањен низом међународних правних аката, иако постоје бројни оружани сукоби (којих је после Другог светског рата било више десетина на скоро свим континентима), ово право се данас назива и право

³ I. Brownlie, G. S. Goodwin, *Basic Documents in International Law*, Oxford, 2002. godine, str. 89–102.

⁴ D. Radulović, *Međunarodno krivično pravo*, op. cit., str. 21–22.

⁵ D. de Vabres, *Principes modernes du droit penal international*, Paris, 1928. godine, str. 32–35.

⁶ G. Perazić, *Međunarodno ratno pravo*, Beograd, 1986. godine, str. 16–19; B. Janković, *Osnovi međunarodnog prava*, Sarajevo, 1960. godine, str. 12–14; M. Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947. godine, str. 3–12.

⁷ Z. Šeparović, *Zaštita žrtava rata u međunarodnom humanitarnom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2007. godine, str. 77–98.

оружаних сукоба или хашко право, будући да се њиме превасходно регулише дозвољеност употребе начина, средстава и метода ратовања.

Будући да ова грана права има изворе у међународним правним актима као и међународно кривично право и да регулише понашања појединих учесника у оружаним сукобима⁸, то је потребно да укажемо на разлике ове гране права у односу на међународно кривично право. За разлику од ратног права⁹, које садржи диспозитивне и забрањујуће норме са санкцијама јавноправног карактера, за државу као правно лице (нпр. репресалије, самоодбрана, накнада ратне штете), међународно кривично право садржи правила понашања која су забрањена под претњом кривичних санкција које изриче посебан орган – кривични суд и које се изричу физичким лицима као учиниоцима међународних кривичних дела.

Дакле, међународно кривично право кажњава у првом реду појединце, физичка лица санкцијама персоналног, личног карактера, док ратно право и када предвиђа санкције, оне се увек односе на правна лица, у првом реду на одређену државу. Коначно, кршењем норми међународног ратног права појединци у државама постају учиниоци кривичних дела против човечности и међународног права (која су бланкетног карактера, јер се њихова радња извршења састоји управо у поступању противно нормама међународног ратног права које предвиђају одређена понашања као дозвољена или недозвољена у доба рата или оружаних сукоба).

1.3. Међународно хуманитарно право

Међународно хуманитарно право¹⁰ јесте скуп правних прописа садржаних у актима међународне заједнице који имају за циљ да обезбеде ефикасну и квалитетну заштиту од непотребних разарања, као и да пруже заштиту жртвама ратних разарања и оружаних сукоба, односно да хуманизују рат као крајње нехумано средство политике. У основи хуманитарног права налазе се женевске конвенције¹¹, којима је утврђен низ правила и поступака зараћених страна према цивилном (неборачком) становништву, рањеницима, болесницима, бродоломницима, санитарском и верском особљу, односно према ратним заробљеницима.

⁸ N. Feldman, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, Cambridge, број 2/2002. године, стр. 457–459.

⁹ B. V. Schaack, *The crime of political genocide: Repairing the genocide convention blind spot*, *The Yale Law Journal*, New Haven, број 7/1997. године, стр. 2259–2267.

¹⁰ Z. Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, op. cit., стр. 4–21.

¹¹ D. Matijević, *Zaštita prava žrtava rata*, *Odvjetnik*, Zagreb, број 3-4/1996. године, стр. 83–92; Ž. Horvatić, *Zaštita prava žrtava rata*, *Odvjetnik*, Zagreb, број 3–4/1996. године, стр. 93–108.

Ово се право данас назива још и женевско право, јер се превасходно односи на заштиту лица која не учествују директно у непријатељствима¹².

Кршењем правила међународног хуманитарног права којима се пружа ова заштита одређеним категоријама “заштићених” лица, заправо се остварују обележја бића међународних кривичних дела против човечности и међународног права¹³. То значи да хуманитарно право пружа основу за инкриминације кажњивих понашања у облику кривичних дела којима национална законодавства обезбеђују кривичну санкцију после прихватања одговарајућих међународних правних аката чиме се норме хуманитарног права практично инкорпоришу и постају саставни део националног правног система земље.

1.4. Међународно приватно право

Под утицајем школе постглосатора, у кривичном праву се развило учење о *collisio statutarum*, према коме се међународно кривично право третира саставним делом међународног приватног права. Тако су правила о кажњавању лица за кривична дела која су учинила у иностранству одређивана као област међународног приватног права. Међународно приватно право¹⁴ јесте грана националног правног система која правно уређује приватноправне односе са међународним обележјем (или са елементом иностраности).

То је грана права која одређује који ће се закон применити код грађанскоправног односа са елементом иностраности. Ту се, заправо, ради о конкуренцији закона различитих држава, па, дакле, долази до сукоба закона. И управо норме којима се решава тај сукоб закона, када се одређује који ће се закон применити у разрешењу неког приватноправног односа, представљају садржину међународног приватног права. Овде се, дакле, не ради о међународном праву (у смислу његовог извора), већ о грани националног законодавства која уређује одређена питања са иностраним елементом, као што су: односи, стања и способности физичких и правних лица (као што су породични, имовински, облигациони, наследни, трговински, радни односи и сл.), где су субјект, предмет, права или обавезе везани за две или више држава¹⁵. Из предмета ове гране права¹⁶ прозилази да се овде ради о грађанскоправним односима са иностраним елементом, док се међународно кривично право бави јавноправним-кривичноправним односом са елементом

¹² I. Dettner, *The Law of the War*, Cambridge, 2000. godine, str. 158–161.

¹³ T. Meron, *The Humanization of humanitarian Law*, The American Journal of International Law, Washington, broj 2/2000. godine, str. 241–247.

¹⁴ M. Јездић, *Међународно приватно право*, Београд, 1973. године, стр. 3.

¹⁵ M. Рочкомановић, *Међународно приватно право*, Ниш, 2000. године, стр. 4–5.

¹⁶ T. Варади, *Међународно приватно право*, Нови Сад, 1990. године, стр. 37.

инострани (међународним кривичним делом). Даље, међународно кривично право, које има извор у међународним правним актима, јесте принудно, ретрибутивно право (*ius cogens*), док у међународном приватном праву влада аутономија воље (слободна диспозиција странака).

У међународном кривичном праву, домаћи суд увек примењује *lex fori* код утврђивања кривичне одговорности учиниоца кривичног дела, док у међународном приватном праву домаћи суд може у одређеним ситуацијама примењивати и инострано право.

Но, ове две гране права имају и заједничке карактеристике. То су: 1. елемент иностраности који карактерише приватноправни однос (код међународног приватног права), односно јавноправни однос (код међународног кривичног права), 2. обе гране права одређују домен примене националног права, 3. код обе гране права постоје тачке везивања као што су: државна територија, држављанство лица, *lex fori* итд. и 4. велики је утицај међународних конвенција за обе гране права.

1.5. Национално кривично и кривично процесно право

Кривично право¹⁷ јесте систем законских правних прописа одређене државе који прописује систем кривичних дела, санкције за њихове учиниоце и основе и услове кривичне одговорности и кажњивости. Додуше, и норме националног права говоре о просторном важењу кривичних закона, о примени института екстрадиције и азила, а прописују и одређена међународна кривична дела инкриминисана на основу прихватања одређених обавеза из потписаних међународних правних аката. Напротив, међународно кривично право нема извор у закону (па се не сматра законским правом). Његов се извор првенствено налази у прописима садржаним у међународним актима или уговорима закљученим између појединих земаља. Оно инкриминише међународна кривична дела у ужем и у ширем смислу, а то су кривична дела са елементом иностраности и основе кривичне одговорности и кажњивости, као што то чини национално кривично право.

Дакле, и кривично и међународно кривично право представљају систем прописа којима се одређују кривична дела, систем кривичних санкција за њихове учиниоце и основе и услове њихове кривичне одговорности, при чему међународно кривично право нема инхибиторни (принудни) карактер, као што је то случај са унутрашњим (националним) кривичним правом.

¹⁷ D. Jovašević, *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd, 2006. godine, str. 19–21; B. Petrović, D. Jovašević, *Krivično (kazнено) pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio*, Sarajevo, 2005. godine, str. 8–17.

У теорији се посебно истиче да се однос ове две гране права може посматрати на два начина, и то у: а) доба рата и б) доба мира¹⁸. У доба рата, прописи међународног кривичног права се непосредно примењују на учиниоце међународних кривичних дела. Дакле, у том случају међународно кривично право има супремацију и примат у примени у односу на национално (интерно) кривично право. У доба мира, напротив, примат у примени има национално кривично право. Међународно кривично право у доба мира може бити примењено само онда и уколико одређена држава у своје национално законодавство инкорпорише систем међународних кривичних дела и одреди санкцију за њихове учиниоце, а основа тих инкриминација се налази у прописима међународног права. На тај начин међународне кривичноправне одредбе налазе своју примену и реализацију у доба мира посредством норми националног кривичног права. То значи да од воље државе зависи у којој ће мери прихватити заштиту међународних правила и обезбедити им ефикасну санкцију.

Кривично процесно право уређује кривични поступак пред националним кривичним судом у коме се утврђује кривична одговорност и изриче одређена кривична санкција учиниоцу кривичног дела одређеног у закону. Но, национално кривично процесно право садржи и одређене институте међународног кривичног права, као што су прописи о поступку за пружање међународне правне помоћи и извршење међународних уговора у кривичноправним стварима, поступку за издавање окривљених и осуђених лица, поступку за издавање потернице и објаве, као и извршење стране судске одлуке.

1.6. Интерлокално кривично право

Интерлокално кривично право¹⁹ се јавља у државама са подељеним законодавним надлежностима у подручју кривичног права. Оно се још назива: интертериторијално, партокуларно право. Иначе, историјски посматрано, интерлокално кривично право²⁰ је карактерисало феудално кривично право, када су поред централне власти (суверена) овлашћење да прописују кажњива понашања у виду казни и санкције за њихове учиниоце прописивали и примењивали поједини феудални господари (властела на својим имањима), односно слободни краљевски градови на својим територијама.

Такође, овакво је кривично право карактерисало бившу СФР Југославију, где је, поред савезног кривичног закона, било у примени и

¹⁸ V. Đurđić, D. Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, op. cit., str. 22–23.

¹⁹ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, *Коментар Казненог закона*, op. cit., стр. 8.

²⁰ С. Пихлер, *Прилог проучавању тзв. колизионих норми у материјалном кривичном праву*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 3–4/1983. године, стр. 295–306.

шест републичких и два покрајинска кривична закона. Слична је ситуација постојала и у СР Немачкој у периоду после уједињења 3. октобра 1990. године. Посебно је значајна примена интерлокалног права у државама федеративног уређења или када се ради о државним заједницама. При томе у данашњој Босни и Херцеговини од значаја је интерлокално право, јер су у овој држави у примени од 2003. године четири кривична закона и четири закона о кривичном поступку, са већим или мањим разликама. То указује на значај примене тзв. међуентитетске клаузуле или одредбе о међуентитетском важењу кривичног закона.

Под појмом интерлокално кривично право²¹ подразумева се скуп кривичноправних норми једне државе којима се утврђује важеће материјално кривично право у предметима где с обзиром на њихову локализацију долази у обзир примена више законских прописа (партикуларних кривичних права). Наиме, овим се прописима решава питање примене кривичног закона на учиниоца одређеног кривичног дела у ситуацијама када је кривично дело учињено на територији два или више различитих кривичноправних система, или када лице које је припадник (у одређеном односу, нпр., држављанстава) једног правног подручја изврши кривично дело на подручју које припада другом правном систему или када у извршењу једног или више кривичних дела на подручју једног или више правних система учествује више лица која су држављани (или имају одређени однос) са два или више правних система.

Дакле, овде се ради о кривичном праву саставних јединица у оквиру једне државе (дакле, националног правног подручја) или о унутрашњем регионалном праву једне државе (или државне заједнице). То указује да се овде ради о чисто националном (унутрашњем, интерном) кривичном праву, које одређује границе репресивне власти у погледу примене појединих партикуларних правних прописа, али у оквиру исте државе. Оно нема међународну димензију. Напротив, оно има интерлокални састојак.

1.7. Упоредно кривично право

Упоредно (компаративно) кривично²² право јесте научна дисциплина (а не грана позитивног права) која се бави системском анализом карактеристика кривичног права различитих држава. То је и разумљиво, јер кривично право једне државе није издвојено и аутохтоно, већ је део целокупног правног система свих цивилизованих држава и

²¹ А. Carić, *Interlokarno krivično pravo u novom jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, broj 3–4/1978. godine, str. 341–352.

²² В. Pavišić, V. Grozdanić, P. Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, op. cit., str. 18.

представља светску правну баштину. Из тога произилази да кривична права различитих држава у истом временском периоду имају низ сличности које су резултат, у првом реду, заједничке потребе да се системом кривичних санкција ефикасно, квалитетно и законито обезбеде и заштите добра и вредности, односно интереси који су посебно значајни за те државе. На то, уосталом, указује и систем заштићених вредности у кривичном праву појединих држава. Ту се разликују две врсте вредности:

- 1) вредности које су заједничке свим или највећем броју држава. То су вредности које улазе у корпус људских права и које представљају универзалне, општецивизацијске вредности које су заштићене у свим савременим државама. Наравно, то не значи да се ове вредности штите увек и на исти начин. Ту спадају вредности као што су: живот, телесни интегритет, имовина, здравље, слобода личности итд²³ и
- 2) вредности које су специфичне, карактеристичне само за одређену државу у одређеном временском периоду. По тим вредностима се и разликују поједина кривична права.

У погледу упоредног кривичног права данас, треба рећи да се у његовој основи налазе одређени међународни правни стандарди које су поједине државе преузеле потписивањем међународних уговора (или приступањем појединим међународним конвенцијама). Ту нема веће разлике између појединих кривичних права, односно кривичних права појединих држава. Проучавањем упоредног кривичног права, могу се уочити карактеристична решења у погледу одређивања законских описа појединих кривичних дела, система кривичних санкција и сл., па се на бази таквих решења и предности које су показала у практичној примени она могу преносити, “трансплантирати” у правне системе других држава (тзв. правни трансплантати).

У оквиру упоредног кривичног права разликују се следећа правна подручја (или породице права)²⁴: 1) европско континентално право, 2) право утемељено на *common law* систему, 3) право исламских држава, 4) кинески правни систем и 5) остали правни системи.

Из наведеног одређења појма и садржине упоредног кривичног права произилази и његово разликовање од међународног кривичног права²⁵. Наиме, за међународно кривично право је битно постојање међународног садржаја, док се у упоредном кривичном праву истражују садржаји кривичног права појединих држава, односно садржаји националног (унутрашњег) кривичног права, а према одређеној

²³ N. Milićević, *Ljudska prava*, Sarajevo, 2007. godine, str. 51–63.

²⁴ B. Pavišić, V. Grozdanić, P. Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, op. cit., str. 18–19.

²⁵ G. Fletcher, *The Grammar of Criminal Law*, Oxford, 2007. godine, str. 116–131.

методологији. Ту елемент иностранности нема значење које му се придаје у међународном кривичном праву.

2. ЗАКЉУЧАК

Настало у оквиру и под окриљем међународног ратног (хуманитарног) права, међународно кривично право је почетком трећег миленијума стекло “право грађанства” као најмлађа кривичноправна дисциплина. Ступањем на снагу Римског статута сталног Међународног кривичног суда 1. јула 2002. године коначно је инаугурисана ова грана права у материјалном, процесном и извршном смислу.

Наравно, то не значи да о појму, карактеристикама, садржини и правној природи ове гране права и даље у теорији не постоји више различитих, често и супротстављених схватања. Но, и пре тога, кроз низ парцијалних међународних правних аката универзалног или регионалног карактера или уговора између појединих држава, као и кроз судску праксу (посебно нирнбершког и токијског суда, односно хашког трибунала) стасавала је ова грана права. Тако је изграђен систем кривичноправних и кривичнопроцесних појмова и института као што су међународно кривично дело, кривично дело с елементом иностранности, кривична одговорност, саучесништво, систем кривичних санкција, поступак за утврђивање одговорности и извршење санкција, кривичноправна помоћ и др..

Упоредо са тенденцијом универзализације међународног кривичног права, тече и тенденција његове регионализације, у ком правцу се посебно издваја систем европског кривичног права (кривичноправних норми садржаних у актима Европске уније, односно Савета Европе) који кроз *Corpus iuris* тежи доношењу јединственог Европског кривичног законика. На тај начин би се остварила два циља: 1) ефикасна и једнака заштита основних права и слобода грађана у свим чланицама Уније и 2) ефикасно сузбијање криминалитета свих врста, облика и видова испољавања.

Prof. dr Dragan Jovašević
Faculty of Law in Niš

Doc. dr Ljubinko Mitrović
Police College
Banja Luka

**NOTION, TERM, SUBJECT AND LEGAL
NATURE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL
LAW**

Abstract: By adopting Roma Statute of the Permanent International Criminal Court at the diplomatic conference in Rome in July 1998, and by its entering into force in 2002, the new, youngest branch of criminal law, international criminal law, finally gained the right to be equally applied alongside with other branches. International criminal law is a system of legal regulations contained in the acts of international community (universal and regional international organizations), but in the national legislation as well. These regulations define term, elements and characteristics of basic and general notions of international criminal law – international criminal offence, criminal responsibility, sanction system, and the procedure before competent international courts where perpetrators of international criminal offences are pronounced criminal sanctions. The several centuries long idea of supranational, universal system of international justice has been finally vivified – a system of international criminal law that should be applied to each individual breaking or endangering the basic human rights and values by violating international criminal law standards – a system of international safety and peace among peoples, i.e. humanity. This is exactly that this paper discusses the notion, term, subject, legal nature and characteristics of international criminal law as the criminal law's youngest branch.

Key words: international criminal law, international criminal offence, criminal responsibility.

Доц. др Горан Бошковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Република
Србија

Велибор Бајичић

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

**КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ ПРИМЕНЕ
МЕТОДА ТАЈНОГ НАДЗОРА У СУЗБИЈАЊУ
ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА**

***Резиме:** Софистицираност савремених облика организованог криминала условљава примену криминалистичких метода који дају ефикасније резултате у њиховом сузбијању. Наиме, примена метода тајног надзора условљена је дефицитом информација у криминалистичким обрадама случајева организованог криминала које се не могу прикупити другим методама. Методи тајног надзора представљају моћно средство за сузбијање организованог криминала, али и велику одговорност у погледу заштите загарантованих права и слобода грађана. У раду су представљени криминалистички аспекти примене метода тајног надзора у сузбијању организованог криминала, с циљем да се укаже на постојеће проблеме у практичној примени ових метода и на потенцијална решења која би омогућила ефикаснији криминалистички рад.*

***Кључне речи:** организовани криминал, тајни аудио-надзор, тајни оптички надзор, тајни надзор рачунарских комуникација, тајни физички надзор.*

УВОД

Савремени технолошки напредак условио је коришћење рачунарских и других технологија у свим сферама друштвеног живота. С друге стране добробити технолошког напретка злоупотребљају појединци, групе и организације које се баве криминалним активностима у остваривању својих циљева. Наравно, савремени технолошки напредак

утицао је и на развој криминалистичких метода и примену нових технологија у борби против криминала. Управо у криминалистичкој примени метода тајног надзора уочавају се значајни помаци у домену примене нових технологија надзора, које у савременим друштвима постају моћно средство у борби против организованог криминала.

При разјашњавању и доказивању кривичних дела организованог криминала, посебан значај има примена метода тајног надзора, које због специфичности облика организованог криминала и тешкоћа у доказивању заузимају истакнуто место у криминалистичкој обради ових кривичних дела.¹ Прикупљање оперативних и доказних информација коришћењем метода тајног надзора нужно подразумева поштовање права и слобода грађана, што значи да се ове мере могу реализовати само уз поштовање законом прописаних услова.

Примена метода тајног надзора захтева примену и разраду специјалних тактичких поступака који су детерминисани особинама примењених техничких средстава. У сваком конкретном случају примене ових средстава, користиће се тактички поступци који омогућавају максималне перформансе расположивих техничких средстава. Најбољи резултати у криминалистичком раду при прикупљању оперативних и доказних информација о криминалним активностима осумњичених лица постижу се комбинацијом различитих метода тајног надзора. Важно је нагласити да је појам тајног надзора знатно шири од појмова прислушкивање и праћење и обухвата следеће сегменте: тајни аудио-надзор, тајни оптички надзор, тајни надзор рачунарских комуникација и тајни физички надзор. У даљем тексту покушаћемо детаљније да укажемо на криминалистичке аспекте примене метода тајног надзора у сузбијању организованог криминала.

1. ТАЈНИ АУДИО-НАДЗОР

Тајни аудио-надзор обухвата области тајног надзора фиксне и мобилне телефоније и радио комуникација, тајног аудио-надзора отвореног и затвореног простора и *консесуални* надзор.² Ове области тајног аудио-надзора разликују се у погледу техничких средстава која се користе при реализацији ових мера и по криминалистичко-тактичким поступцима којима се омогућавају оптималне перформансе коришћених уређаја за аудио-надзор. Циљеви који се могу остварити применом ових

¹ Fijnaut, C. & Marx, G.T. (eds.), *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective*, Kaulwer Law International, 1995, p. 22.

² Види Шкулић, М., Аудио-надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку, *Безбедност*, број 1, 1997, стр. 15–26.

мера најчешће се огледају у прикупљању оперативних и доказних информација о:

- криминалним активностима осумњичених;
- припремању извршења кривичних дела;
- предметима повезаним са извршењем кривичних дела (предмети настали вршењем кривичног дела, предмети као средства извршења, предмети као носиоци трагова, предмети прибављени кривичним делом и др.);
- потенцијалним сведоцима;
- доказима;
- начинима извршења кривичних дела;
- локацијама на којима се крије документација и средства стечена противзаконито, криминалним активностима;
- обрасцима комуникације између осумњичених лица;
- новим лицима која нису раније била повезана са осумњиченим лицима;
- постојању међународних контаката чланова криминалне организације;
- хијерархијским односима унутар криминалне организације и
- другим информацијама значајним за криминалистичку обраду.

Мере тајног надзора фиксне, мобилне телефоније и радио комуникација реализују се уз асистенцију и техничку подршку оператера фиксне и мобилне телефоније.³ Снимци прибављени тајним надзором фиксне и мобилне телефоније анализирају се и обједињавају с резултатима анализе телефонских листа и других податка које прикупљају и чувају оператери. На овакав начин у криминалистичкој обради на основу прикупљених података применом ове мере сачињава се примарна листа телефонских позива коју најчешће чине бројеви са већом учесталашћу позивања, бројеви с којима су разговори трајали дуже од просечних и бројеви у другим градовима и земљама. У даљој криминалистичкој обради потребно је оперативно утврдити власнике тих бројева и планирати мере и радње које ће се предузети према тим лицима. Такође, треба анализирати често позиване бројеве и покушати пронаћи обрасце позивања.

³ У Републици Србији, Законом о телекомуникацијама у члану 55 предвиђа се обавеза да јавни телекомуникациони оператор као део система, о сопственом трошку, оформи подсистеме, уређаје, опрему и инсталације за законом овлашћени надзор телекомуникација. Закон о телекомуникацијама, *Службени гласник РС*, број 44/2003.

У анализи прикупљених података реализацијом ове мере у криминалистичкој обради значајно је утврдити локације са којих су позиви упућени и на којим локацијама су примљени телефонски позиви. Те чињенице су нарочито значајне уколико је реч о криминалним организацијама чије се криминалне активности одвијају на различитим географским локацијама. Применом мера тајног надзора фиксне и мобилне телефоније могу се прибавити значајне оперативне и доказне чињенице које се могу користити у кривичном поступку али и у криминалистичкој обради која се води с циљем расветљавања целокупне криминалне активности осумњиченог према коме се ове мере примењују.

Познавање техничких аспеката примене мера тајног надзора фиксне и мобилне телефоније и радио комуникација је значајно због доношења одлука у криминалистичкој обради о примени мера које ће дати најбоље резултате у конкретној ситуацији. За потребе тајног акустичног надзора фиксне и мобилне телефоније користе се инсталације и подсистеми оператера. Међутим, у зависности од техничке опремљености организационих јединица полиције које спроводе ове мере постоје и посебни технички уређаји који омогућавају надзор мобилне телефоније без коришћења инсталација оператера, а који имају и могућност лоцирања корисника мобилног телефона у простору са изузетно великом прецизношћу. Такође, за надзор радио комуникација постоје технички уређаји који омогућавају надзор радио комуникација на свим фреквенцијама.

Мере тајног аудио-надзора отвореног и затвореног простора спроводе се коришћењем одговарајућих техничких средстава чије перформансе омогућују најбоље резултате у различитим криминалистичким ситуацијама. Прикупљање оперативних и доказних информација применом мера тајног аудио-надзора отвореног и затвореног простора омогућава да се утврди садржај комуникације између осумњичених лица у вези са криминалним активностима и пружа један *унутрашњи* поглед на односе између осумњичених.

Технолошки напредак омогућио је коришћење савремених уређаја за аудио-надзор у најразличитијим ситуацијама. Данас су ови уређаји изузетно малих димензија, изузетне осетљивости, аутономности у напајању и великих могућности у преносу сигнала.⁴ Тако, рецимо, постоје уређаји који су интегрисани у картице за мобилне телефоне и довољно је само заменити оригиналне картице картицом с уређајем и може се вршити надзор осумњиченог лица у свакој ситуацији када се код

⁴ Brookes, P., *Electronic Surveillance Devices*, Newnes, Oxford, 2001, p.51.

њега налази мобилни телефон.⁵ Овај уређај ради и када је мобилни телефон искључен. За потребе аудио-надзора просторија користе се изузетно сензитивни микрофони који реагују на звук, а уграђују се најчешће у зидове и прикључују на постојећу електричну инсталацију ради перманентног напајања и шаљу сигнал на изузетно велике удаљености. Тајни аудио-надзор отвореног простора најчешће се врши ласерским микрофонима са усмереним дејством, који се користе на тај начин што се са велике удаљености усмере ка осумњиченим лицима која комуницирају и снима се разговор. Такође, ласерски уређаји с усмереним дејством могу се користити и за тајни надзор комуникација у затвореном простору на тај начин што се усмере на стакло прозора просторије у којој се налазе осумњичена лица и прате вибрације стакла и претварају их у гласовни сигнал.

Консесуални надзор обухвата случајеве у којима један од учесника комуникације добровољно пристаје на употребу уређаја за надзор комуникација тзв. *озвучење* учесника комуникације. У криминалистичкој пракси постоји низ ситуација (отмица, изнуда, уцена и др.) у којима овакве мере могу имати велики значај за доказивање различитих криминалних активности. Наравно, примена ових мера зависи од постојања законских могућности за реализацију ове мере и конкретних околности извршења кривичних дела.⁶ Постојање законских могућност за примену ове мере доприноси ефикасности и широј примењивости тајног аудио-надзора у различитим криминалистичким ситуацијама. Посебан значај примена ових мера има у случајевима организованог криминала у којима се све активности реализују уз строго поштовање принципа тајности.⁷ Наиме, у овим ситуацијама подаци корисни за истрагу организованог криминалног деловања могу се прибавити само од непосредних учесника тих активности.

Техничке могућности уређаја за тајни аудио-надзор сваким даном су све веће, па избор уређаја зависи од конкретних потреба у пракси и одређења за коришћење ових уређаја од стране организационе јединице полиције која се бави пословима тајног надзора комуникација. Стручњаци који раде на пословима тајног надзора комуникација често прилагођавају постојеће уређаје потребама или самостално праве нове уређаје у зависности од потреба. Мере тајног аудио-надзора у

⁵ Tollborg, D., *Undercover in Sweden: The Swedish Security Police and Their Modi Operandi*, у – *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective*, Kluwer Law International, Hague, 1995, p. 258.

⁶ У иностраној литератури термин који се користи за овакве ситуације је *consensual monitoring* и ова законска могућност предвиђена је у правним системима различитих земаља (САД, Енглеска, Словенија и др.).

⁷ Rapp, B., *Deep Cover: Police Intelligence Operations*, Boulder, CO: Paladin Press, 1989, p. 32.

криминалистичкој пракси дају најбоље резултате ако се комбинују са другим мерама тајног надзора с циљем превазилажења недостатака појединих мера и остваривања циљева постављених у криминалистичкој обради. Најчешће се у криминалистичком раду комбинују мере тајног акустичног надзора и мере тајног оптичког надзора о којима ће више бити речи у наредном тексту.

2. ТАЈНИ ОПТИЧКИ НАДЗОР

Примена мера тајног оптичког надзора разликује се од примене мера тзв. *општег* оптичког надзора. Наиме, у савременим условима технолошки напредак је омогућио да се користе камере и други оптички уређаји у превентивне сврхе надзора јавних објеката, с циљем спречавања нереда на спортским догађајима, контроле и регулисања саобраћаја, обезбеђења објеката, одржавања јавног реда и мира и за друге намене.⁸ За разлику од мера општег надзора, мере тајног оптичког надзора предузимају се у законом прописаним условима и могу имати доказни значај у кривичном поступку.

Мере тајног оптичког надзора користе се у криминалистичком раду ради прикупљања оперативних и доказних информација о:

- контактима осумњичене особе;
- окружењу у коме се она креће;
- јачини и ширини криминалних веза између чланова криминалне организације;
- непознатим доказима криминалне активности осумњичених;
- лојалности сарадника;
- припремним радњама за извршење кривичних дела;
- методама деловања криминалне организације;
- непознатим оштећеним и потенцијалним сведоцима;
- локацијама које се користе за скривање доказа (документација, предмети и др.) и
- другим информацијама значајним за вођење кривичног поступка и криминалистички рад.

У криминалистичкој пракси постоје ситуације у којима се мере тајног оптичког надзора комбинују с мерама *контролисане испоруке*, што омогућава да се потпуније региструје криминална делатност и прикупе докази значајни за кривични поступак. Контролисана испорука је

⁸ Marx, G.T., *Undercover Police Surveillance in America*, University of California Press, 1988, p.215.

посебан метод који се састоји у праћењу и евидентирању неке криминалне делатности, с тим да полиција привремено не предузима репресивне мере и радње. Сврха примене овог метода јесте у прикупљању оперативних и доказних информација које се односе на криминалну делатност појединаца и криминалних организација, на основу којих се ствара целокупна слика криминалног деловања ових субјеката. Мере које се примењују у оквиру метода контролисана испоруке прилагођавају се конкретним облицима криминала у чијем се сузбијању примењују.

При реализацији мера тајног оптичког надзора користе се савремени оптички уређаји са могућношћу снимања и фотографисања. У криминалистичком раду у употреби су камере за надзор које се постављају на кров возила и не разликују се од радио антене, минијатурне камере на даљинско управљање за надзор просторија, ендоскопски уређаји за посматрање и снимање кроз различите отворе (кључаонице, рупе у зиду и сл.), перископски оптички уређаји за посматрање и снимање преко препрека, камере и фотоапарати за ноћно снимање и други уређаји у зависности од конкретних потреба у криминалистичком раду.⁹ Мере тајног оптичког надзора могу се реализовати са стационарне позиције *осматрачнице* или у криминалистички интересантном објекту, али су могуће и ситуације у криминалистичком раду када постоји динамички оптички надзор који се комбинује са мерама тајног физичког надзора кретања осумњичених лица.

3. ТАЈНИ ФИЗИЧКИ НАДЗОР

Тајни физички надзор усмерен је на прикупљање података који се односе на потенцијалне или стварне криминалне активности објекта криминалистичке обраде. Чланови тима за надзор тајно посматрају криминалистички интересантне особе, објекте или догађаје, визуелно уочавајући и документујући чињенице значајне за криминалистичку обраду.

Мере тајног физичког надзора најчешће се реализују с циљем:

- верификације постојећих података прикупљених коришћењем других криминалистичких метода;
- сазнања чињеница значајних за доношење одлука у криминалистичком раду,

⁹ Детаљније, у: Peterson, J.K., *Understanding Surveillance Technologies*, CRC Press, Boca Raton, 2001.

- идентификације осумњичених лица;
- праћења навика, понашања и активности осумњичених лица;
- идентификације веза између осумњичених и других лица;
- припреме за предузимање других мера и радњи у оквиру криминалистичке обраде (лишење слободе, претрес, пресецање кријумчарског канала и др.);
- проналажења локација на којима се скривају предмети повезани са кривичним делима (предмети настали вршењем кривичног дела, предмети као средства извршења, предмети као носиоци трагова, предмети прибављени кривичним делом и др.);
- утврђивања метода рада криминалних организација;
- идентификације лица за која нису постојали подаци да су повезани са криминалном делатношћу;
- уочавања припремних радњи за извршење кривичних дела;
- провере лојалности сарадника и
- остваривања других циљева који се постављају у криминалистичкој обради, а не могу се остварити применом других криминалистичких метода.

Тајни физички надзор можемо поделити на динамички надзор и статички надзор. Динамички надзор подразумева праћење и документовање кретања објекта криминалистичке обраде у времену и простору. Динамички надзор најчешће се врши пешице или коришћењем различитих превозних средстава у зависности од конкретне ситуације и потреба у раду. У случајевима статичког надзора полицијски службеници остају на једном локалитету или статичкој тачки надзора „осматрачници” дуже време, осматрајући и документујући криминалистички интересантне догађаје. Ситуације у криминалистичком раду диктираће врсту физичког надзора, а у већини случајева користи се комбинација динамичког и статичког надзора.¹⁰ При реализацији мера тајног физичког надзора, тим за надзор мора бити способан заузети фиксни положај надзора за кратко време или са статичке позиције кренути у динамички надзор, јер су у пракси честе ситуације да се мора прећи са једне врсте надзора на другу, што зависи од ситуација у којима се мера реализује. Тајни физички надзор подразумева, поред посматрања и праћења објекта криминалистичке обраде, и документовање уочених чињеница значајних за криминалистичку обраду, па се у складу с тим користи и опрема за снимање и фотографисање.

¹⁰ Види А. Buckwalter (1983), *Surveillance and Undercover Operations*, Boston, Butterworth Publications.

Ефикасно спровођење мера тајног физичког надзора захтева припрему и планирање свих радњи и мера за постављање тима за надзор. Припрема и планирање састоје се у постављању опреме за надзор, одређивању вођа тимова и функција других чланова, планирању како би се покрила кључна подручја приликом покретног и статичког надзора и прикупљању и документовању свих криминалистички значајних чињеница. Приликом организовања тима за тајни физички надзор треба дефинисати улоге појединих чланова тима, доделити одговорности и одредити начине међусобног покривања, измене и комуникацију чланова тима како би се спречили пропусти у раду. У зависности од сложености задатка и конкретних потреба планира се број чланова тима потребних за реализацију задатка. Тим за тајни физички надзор треба да се организује тако да покрива зоне које се тичу субјекта, возила или објекта, укључујући све локације улаза и излаза. Тим за надзор најчешће се поставља на положајима који покривају зоне око локације, што је познато као *клокинг* локација. Термин *клокинг* односи се на бројеве на сату који одговарају правцима којима се надзиран субјект може упутити, на пример смер 12.00, 3.00, 6.00 или 9.00 сати, који покрива одређени члан тима.

Динамички тајни физички надзор може да се одвија и на начин да одређени члан тима следи субјект, а други чланови тима се налазе распоређени на одређеним тачкама; када субјект дође до одређене тачке, члан тима са те тачке преузима надзор, а члан тима који га је пратио заузима нову тачку, тј. у овом случају имамо тзв. *линеарни* надзор. За координацију рада чланова тима користи се двосмерна радио веза и уговорени сигнали за дате ситуације. Такође, за потребе динамичког надзора може се користити и тзв. *ABC* метод.¹¹ Суштина овог типа надзора динамичког надзора који реализују три члана тима за надзор јесте у промени позиција чланова тима у односу на надзиран субјект. Тако, један члан тима се налази непосредно иза надзираног субјекта, други члан тима је иза њега и посматра понашање субјекта и рад члана тима испред њега, док се трећи члан тима најчешће налази на другој страни улице и посматра шири простор у коме се реализује надзор. Повремено се чланови тима смењују у зависности од ситуације, а с циљем спречавања деконспирације мере тајног физичког надзора.

Снимање и фотографисање криминалистички интересантних догађаја, надзираних субјекта и њихових контаката представља одличан додаток надзору, фотографија је висок ризик али и висок добитак. Често је немогуће спонтано доћи до фотографија, па за успешно снимање претходно треба идентификовати локацију где се одиграва криминалистички интересантан догађај. Најуобичајенија метода снимања

¹¹ Palmiotto, G.M.J., *Criminal Investigations*, Austin&Winfield, 1998, p.142.

субјеката јесте из возила прилагођеног потребама тајног надзора у координацији са тимом за надзор. Такође, у реализацији мера тајног физичког надзора могу се користити и техничка средства као што су одашиљачи који се постављају на возила или предмете које носи надзирани субјект, а који омогућавају одређивање позиције ових лица користећи се системом глобалног позиционирања (GPRS). Коришћење оваквих система и уређаја олакшава рад тима за надзор и доприноси већем степену ефикасности примењених мера.¹²

Извештаји о спроведеним мерама тајног надзора су несумњиво значајни због примене у анализи података у криминалистичкој обради. Наиме, активности посматране приликом надзора могу касније да постану кључне у спречавању вршења кривичних дела, идентификовању учесника криминалних активности и свих лица укључених у криминалну делатност и прикупљању доказа. Извештаји о спроведеним мерама надзора су врло корисни и у присећању на чињенице и специфичне догађаје, који у тренутку дешавања нису изгледали као значајни, а током криминалистичке обраде се испоставило да имају значај. Садржај извештаја би требало да обухвати све чињенице уочене током спровођења мера тајног физичког надзора које се односе на радње, времена, контакте, места, објекте и конкретне описе криминалистички интересантних догађаја. Такође, у извештају треба евидентирати чланове тима који су запазили чињенице значајне за криминалистичку обраду, јер касније у криминалистичком раду може бити значајно да се реконструишу неки догађаји или активности да би се прикупиле нове чињенице. Током израде извештаја требало би да учествују сви чланови тима, да би се избегла могућност да се неке значајне чињенице не унесу у извештај и тиме снизи квалитет података. Сваки извештај као прилог треба да има фото и видео материјал снимљен током реализације мере, који се може користити за прикупљање нових података накнадном анализом материјала.

4. ТАЈНИ НАДЗОР РАЧУНАРСКИХ КОМУНИКАЦИЈА

Савремени технолошки напредак условио је значајне промене на пољу комуникација. Комуникације се данас одвијају коришћењем савремених рачунарских технологија у скоро свим сферама друштвеног живота. Наравно, достигнућа савремене технологије врло често се злоупотребљавају у циљу што ефикасније реализације криминалних активности. Ова појава је нарочито изражена у области привредно-

¹² Види Marx, G.T., *Undercover Police Surveillance in America*, University of California Press, London, 1988.

финансијског пословања, где се коришћењем нових технолошких система традиционални финансијски инструменти све више потискују и замењују новим електронским системима плаћања.¹³ Нови системи нуде оно што су некада били најбољи атрибути традиционалног плаћања: лакоћу употребе, широку примену, анонимност, сигурност, међународне трансфере, брзину трансакционих услуга, дематеријализацију и неограничену величину трансакције. Међутим, примена нових технологија у савременом финансијском пословању носи са собом и извесне ризике¹⁴:

- немогућност идентификовања и потврђивања лица која користе нове технологије;
- ниво транспарентности трансакција;
- одсуство или неадекватност контроле у вођењу евиденције или извештавању о сумњивим трансакцијама од стране продавца технологије;
- коришћење шифровања на високом нивоу (чиме се блокира приступ надлежним државним органима) и
- трансакције које нису обухваћене тренутним легислативним оквирима.

Значај података који се налазе у дигиталној форми за криминалистичку обраду кривичних дела организованог криминала је изузетан. Међутим, не треба сметнути с ума чињенице да системи виртуелног пословања делују глобално, а традиционалне физичке границе држава се „поништавају” уз помоћ рачунара и да су подаци који се налазе у електронском облику подложни променама.

У истрази случајева злоупотреба коришћењем савремених рачунарских технологија постоје следеће тешкоће. Прво, немогућност примене метода попут праћења и анализе документације, јер криминалац применом нових технологија у пословању нема потребе за физичким контактом с одређеном финансијском институцијом, већ све пословне активности обавља виртуелним путем.¹⁵ Друго, критична тачка је сигурност рачунара, што подразумева способност рачунарског система да кодира одлазеће и декодира долазеће податке. Без могућности приступа и коришћења све сложенијег софтвера за кодирање и

¹³ Према истраживањима, 85% плаћања у малопродаји у Финској врши се on-line. Philippsohn, S., The dangers of new technology-laundering on the Internet, *Journal of Money Laundering Control*, London, Summer 2001, volume 5, pp. 87–95.

¹⁴ Financial Action Task Force, *Report on Money Laundering Typologies for 1998–1999*, Paris, p.7.

¹⁵ Candler, L. J., Commingled Funds: How to Seize Proceeds of Electronic Crime, *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 1, No.4, April 1998, pp.328-342.

декодирање, надлежни државни органи за сузбијање криминала би били онемогућени да спрече или уђу у траг нелегалним трансакцијама. Управо квалитет и технологија која је потребна да би нови технолошки системи били сигурни и доступни за вођење посла, разлози су што је овакав начин пословања посебно интересантан за криминалне организације.

Приступом и правилном анализом података у дигиталном формату прибављених применом тајног надзора рачунарских комуникација у криминалистичкој обради кривичних дела организованог криминала стварају се услови за:

- лоцирање података о криминалним активностима у дигиталном формату;
- проналажење избрисаних и скривених података о криминалним активностима;
- утврђивање модела комуникација и комуникацијских канала између осумњичених;
- идентификацију учесника у криминалним активностима;
- праћење електронских трансфера противправно стечених средстава;
- утврђивање коришћења стеганографије¹⁶ у комуникацијама криминалних организација;
- утврђивање коришћења одређених интернет сајтова за комуникацију између криминалних организација (chatrooms, дискусионе групе и др.);
- идентификација међународних криминалних контаката и активности које се одвијају електронским путем и
- откривање других чињеница значајних за криминалистичку обраду до којих се може доћи применом метода тајног електронског надзора.

Тајни надзор рачунарских комуникација најчешће обухвата надзор интернет комуникација и комуникација у оквиру локалних рачунарских мрежа. Сам надзор се реализује кроз праћење тока комуникације, прибављање података у електронском формату и анализа тих података. Праћење тока комуникације обухвата преглед *web cash*-а да би се

¹⁶ Термин стеганографија изведен је из грчке речи која означава *покривено писање*. Стеганографија се бави откривањем механизма за скривање података унутар датотека у рачунару. За скривање података у датотекама користе се различити софтверски пакети као што су BMP Secrets (скрива поруке у BMP фајловима), Gif It Up (скрива поруке у GIF фајловима), StegoHide (скрива поруке у BMP WAV), MP3Stego (скрива поруке у MP3 фајловима) и друго.

утврдили посећени сајтови, прати се *e-mail* комуникација, реконструишу избрисане датотеке и утврђује постојање стеганографије.

При анализи података у електронском формату могу се користити софтверски алати намењени за ове сврхе. Неки од софтверских пакета који се могу користити јесу: *Safeback*, *Norton Ghost* (за имажинг), *Encase* (за анализу дигиталних медија), *I look* (за анализу дигиталних медија), *Forensic Tool Kit* (за анализу дигиталних медија), *NTI Forensics Suite* и други.¹⁷

Мере тајног надзора рачунарских комуникација у будућности развојем савремених технологија имаће све већи значај у сузбијању свих облика криминалитета, а нарочито организованог криминала који се најбрже прилагођава савременим условима и технолошким иновацијама које злоупотребљава у криминалним активностима. Питања сигурности рачунарских система, усвајање степена заштите и приступа заштићеним комуникацијама од стране надлежних државних органа за сузбијање криминала имају велик значај. Зато би требало ова питања решити доношењем адекватне законске регулативе у овој области која би омогућила ефикасно коришћење метода тајног електронског надзора у супротстављању савременим безбедносним изазовима, организованом криминалу и тероризму.¹⁸

5. ЗАКЉУЧАК

Обележја савремених облика организованог криминала условљавају коришћење метода тајног надзора за приступ информацијама које су недоступне применом других криминалистичких метода. Наиме, као карактеристике савремених облика организованог криминала могу се навести:

- затвореност структуре организованог криминала;
- коришћење легалних пословних структура као начина за скривање и улагање криминалног профита;
- коришћење легалних пословних структура као директног изора профита који се касније користи као подршка криминалним операцијама организованог криминала;
- софистицираност криминалних операција која се постиже коришћењем савремених технологија и експертских знања;

¹⁷ Види F. Clark, & K. Diliberto (1996), *Investigating Computer Crime*. Boca Raton, CRC Press.

¹⁸ Један од примера законске регулативе у овој области је *Electronic Communication Privacy Act (ECPA)*, којим се на територији САД дефинишу законске могућности електронског надзора комуникација.

- ☑ организационе структуре криминалних организација које све више подсећају на моделе организације савремених корпорација;
- ☑ скривање организатора криминалних активности иза сложене мреже сарадника и посредника и неучествовање у непосредној реализацији криминалних операција;
- ☑ конспиративност у реализацији свих криминалних активности;
- ☑ специјализација за одређене области криминалне делатности и коришћење стручњака из различитих области за подршку, планирање и реализацију криминалних операција;
- ☑ коришћење међународних финансијских токова у реализацији конкретних криминалних активности и
- ☑ висок степен повезаности на међународном плану криминалних организација које делују у различитим земљама.

Наведене карактеристике осликавају природу савременог организованог криминала, која условљава појаву дефицита информација у криминалистичком раду. Дефицит информација у криминалистичким обрадама случајева организованог криминала најчешће је могуће превазићи ефикасном применом метода тајног надзора. Ефикасна примена метода тајног надзора почива на дефинисаним криминалистичкотактичким поступцима који омогућавају максималне перформансе расположивих техничких средстава. Наравно, примена метода тајног надзора мора бити реализована уз поштовање права и слобода грађана и законом прописаних услова, чиме се штите уставом загарантована права и слободе и обезбеђује доказни кредибилитет информацијама регистрованим током кривичног поступка.

6. ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Brookes**, P., *Electronic Surveillance Devices*, Newnes, Oxford, 2001.
- [2] **Buckwalter**, A., *Surveillance and Undercover Operations*, Boston, Butterworth Publications, 1983.
- [3] **Candler**, L. J., *Commingled Funds: How to Seize Proceeds of Electronic Crime. Journal of Money Laundering Control*, Vol. 1, No.4, April 1998.
- [4] **Clark**, F. & **Diliberto** K., *Investigating Computer Crime*, CRC Press, Boca Raton, 1996.
- [5] **Fijnaut**, C. & **Marx**, G.T. (eds.), *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective*, Kaulwer Law International, 1995.
- [6] **Marx**, G.T., *Undercover Police Surveillance in America*, University of California Press, 1988.

- [7] **Peterson**, J.K., *Understanding Surveillance Technologies*, CRC Press, Boca Raton, 2001.
- [8] **Philippsohn**, S., The dangers of new technology-laundering on the Internet, *Journal of Money Laundering Control*, London, volume 5, Summer 2001.
- [9] **Palmiotto**, G.M.J., *Criminal Investigations*, Austin&Winfield, 1998.
- [10] **Rapp**, B., *Deep Cover: Police Intelligence Operations*, Boulder, CO: Paladin Press, 1989.
- [11] **Tollborg**, D., Undercover in Sweden: The Swedish Security Police and Their Modi Operandi, у – *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective*, Kluwer Law International, Hague, 1995.
- [12] **Шкулић**, М., Аудио-надзор телефонских и других разговора у кривичном поступку, *Безбедност*, број 1, 1997.

Assistant professor Goran Boskovic, PhD
Crime Police Academy, Belgrade, Republic of Serbia

Velibor Bajicic
The Republic of Srpska Ministry of Internal Affairs

**CRIMINAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF
SECRET SURVEILLANCE METHOD IN
SUPPRESSION OF ORGANIZED CRIME**

Abstract: Sophisticated and modern forms of organized crime condition the usage of crime methods that will provide more efficient results in their suppression. Namely, the secret surveillance method is applied when there is not enough information for criminal processing of organized crime cases and where information can not be gathered in any other way. Secret surveillance methods are a very powerful tool for suppressing organized crime, but they are also a great responsibility regarding citizens' rights and freedoms. This paper presents criminal aspects of implementation of secret surveillance method in suppression of organized crime, and aims at pointing out current problems encountered in practical usage of these methods, as well as potential solutions that could provide more efficient work.

Key words: organized crime, secret audio-surveillance, secret optical surveillance, secret surveillance of IT, secret physical surveillance.

Доц. др Саша Мијалковић
Криминалистичко-полицијска академија

ОРГАНИЗАЦИОНА ОБЕЛЕЖЈА „АУТОМАФИЈЕ“ У СРБИЈИ

Резиме: *Криминалне групе у Србији које се баве крађом аутомобила спадају у ред најорганизованијих типова криминалних удружења. Све развијенији и сложенији механизми физичке и електронске заштите аутомобила, од извршилаца кривичних дела захтевају да у противправном одузимању возила користе посебна знања, вештине и средства. Стога аутомафију најчешће чине вишеструки повратници, и то криминалци-специјалисти и криминалци-професионалци, са строгим поделом задатака. Тако крадљивци аутомобила могу да имају улогу: „типера“, „стражара“, „провалника“, „возача“, „чистача“, „борца“, „изнуђивача“, „уцењивача“, „посредника“, „мајстора-аутомеханичара(лимара)“, „фалсификатора“ и „продавца“. С тим у вези, у раду се указује на профил и улоге крадљиваца аутомобила и на „поредак“ аутомафије у Србији.*

Кључне речи: *организовани криминал, крађа моторних возила, modus operandi, специјалност припадника криминалних група.*

УВОД

У безбедносној пракси су евидентне две групе противзаконитих активности које се врше над возилима. У прву групу спадају тзв. лукративна кривична дела, која се врше с циљем стицања противправне имовинске користи за себе или другог (одузимање возила, крађа возила, крађа са возила и из возила). У другу групу спадају мање заступљена кривична дела у вези са уништењем и оштећењем возила.

Највећа противправна корист стиче се њиховом крађом, па се и краду разне врсте возила (бицикли, мотоцикли, путнички аутомобили, теретна возила, аутобуси, комбинована возила итд.). У овом раду пажња ће бити посвећена крађи путничких аутомобила, мада је *modus operandi* и

„поредак аутомафије“ код крађа осталих категорија возила исти, сличан или се незнатно разликује.¹

Крађа возила је проблем који је изражен широм планете. Нажалост, није заобишао ни наш регион. Интерпол и Европол наводно потражују најмање сто тридесет хиљада аутомобила за које основано сумњају да се налазе на територијама земаља Западног Балкана. Од 1995. године на територији Републике Србије нестало је око осамнаест хиљада возила домаћих и страних држављана, рачунајући и возила домаћих држављана која су нестала у иностранству. Реч је о организованој криминалној делатности међународних размера: возила украдена на територији централне Србије завршавају у Хрватској и Босни и Херцеговини, где се код тамошњег организованог криминала размењују за возила која су тамо украдена. Други део возила завршава на територији Космета, Македоније и у Црној Гори. Један канал кријумчарења украдених аутомобила води ка Молдавији, Украјини, Белорусији и Русији, а други преко Бугарске ка Турској, Ираку и Сирији.²

Ове криминалне активности у последње време познатије су као „аутомафија“. То је жаргонски назив за криминално деловање лица усмерено ка противправном одузимању моторних возила која су у туђој својини или државини, ради стицања противправне имовинске користи за себе или другог. Овакве активности могу, али и не морају да имају обележја организованог криминала и могу, али не морају да имају међународну димензију. Приметна су два приступа одређењу аутомафије.

У *ширем смислу*, под „аутомафијом“ се подразумева свака крађа моторних возила, као и све активности припреме крађе и активности даље експлоатације противправно одузетог возила. Супротно, у *ужем – правом смислу*, аутомафија подразумева да су наведене криминалне активности предузете од стране организоване групе, укључујући и лица која нису стални чланови, већ спољни сарадници криминалних група.³

¹ Возило је средство које је по конструкцији, уређајима, склоповима и опреми намењено и оспособљено за кретање по путу. *Путничко возило* је возило за превоз путника које има највише десет места за седење, укључујући и место за седење возача. Члан 7, ст. 1 т. 31, 33 и 41 Закона о безбедности саобраћаја на путевима, *Службени гласник Републике Србије*, број 41/2009. Овом приликом нећемо се бавити проблемима кривичноправне квалификације крађе возила, јер то није предмет овог рада.

² Из изјаве Божидара Стојиљковића, главног полицијског инспектора Управе криминалистичке полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије. „Интерпол на Балкану тражи 130.000 украдених возила“, *Блиц* од 4. августа 2007. године.

³ Види – Мијалковић, С.; Бошковић, Г.: Кривичноправни аспекти примене тајних метода националног система безбедности Републике Србије у сузбијању „аутомафије“, *Правна ријеч – часопис за правну теорију и праксу*, број 15, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2008, стр. 311–332.

Сложеност кривичних дела којима се манифестују крађе возила од припадника криминалних група, као и од њихових спољних сарадника, захтевају извесну специјализацију. Осим тога, етапност извршења ових кривичних дела захтева извесну делинквентску тактику и технику, односно специфичан поредак аутомафије са строгом поделом послова и задатака.

1. Потребе за специјализацијом припадника „аутомафије“

Криминалне активности у вези са крађом моторних возила су многобројне, а природа њихових интеракција различита. Одликује их велика организованост, софистицираност, сложеност и бројност. Генерално, могу да се поделе у три групе.

Прва група активности познатија је као *фаза припрема за крађу возила*. У оквиру ње, савремени крадљивци се перманентно „едукују и усавршавају“ своју тактику и технику извршења кривичних дела. Они консултују извесну литературу и „вежбају“ савладавање механизма уређаја за заштиту возила које су купили или набавили, или остварују сарадњу са искусним крадљивцима возила и лицима која се баве струкама које имају везе са аутомобилима (продавци аутомобила, аутомеханичари, радници у аутоиндустрији итд.). Од њих неретко набављају и средства која користе у извршењу кривичних дела.

Modus operandi аутомафије у Србији уважава примену извесних „примитивних“ средстава (*машинска и механичарска оруђа и алати и пригодна средства која сами израђују*), савремених механичких направа (*ломачи брава, чупалица белгијанка*), али и савремених техничких достигнућа у сферама електронике и аутоматике (*чипови са кодовима, електронски деактиватор алармног система возила, декодери кодираних кључева модерних возила и сл.*). Осим тога, прибегава се и фалсификовању исправа, корупцији и злоупотреби службеног положаја лица која могу да дају податке о возилима која су погодна за крађу, проваљивању у туђе станове и „цепним крађама“ ради отуђења документације и кључева возила, организовању злочиначких удружења и слично.

Друга група активности познатија је као *фаза противправног одузимања возила*. У оквиру ње се насилно продире у унутрашњост аутомобила, савладавају се сложени механички и електронски системи заштите возила, савладава се борд компјутера возила, ставља се мотор возила у погон и возило се одвози на тајну локацију. При том се неретко извршава више кривичних дела, попут разбојништва, разбојничке крађе, претње, принуде, уцене, преваре, царинских прекршаја и привредних престапа, ометања и спречавања овлашћених службених лица у

обављању послова безбедности, лажног пријављивања крађа моторних возила, преваре осигуравајућих друштава итд.

Најзад, трећа група активности познатија је као *фаза експлоатације украдених возила*. У оквиру ње се украдено возило предаје лицу које је наручило крађу возила одређеног типа и марке, мења се идентитет возила физичким променама на каросерији и ентеријеру, фалсификује се пратећа документација, возило се на превару продаје савесном купцу, изнуђује се „откуп“ од власника украденог возила како би му оно било враћено, возила се растурају ради продаје делова или се користе при извршењу неких других кривичних дела итд. Ове активности такође прате многе незаконите радње као што су фалсификовање исправа, корупција, прикривање, превара, изнуда, уцена, ометање и спречавање овлашћених службених лица у обављању послова безбедности, прање новца и слично.⁴

Неспорно је да је обим криминалних активности аутомафије велик, а њихов садржај разнолик. С обзиром на то да је реч о незаконитим радњама које су суштински различите, припадници криминалних група се специјализују за извршење неких од њих. Последица тога је већа ефикасност у крађи возила, односно изградња *modus operandi* који постаје саставни део личности преступника и обележје криминалне групе.⁵

2. Профил припадника „аутомафије“

Аутомафија, уопштено, спада у ред добро организованих криминалних структура. У криминолошкој теорији се сматра да аутомафија најчешће има структуру *ланца* састављену из три компонентне, односно подгрупе. Оне се специјализују за *типовање и крађу возила*, односно за *рециклирање возила* (израду новог идентитета возила фалсификовањем исправа и његових идентификационих ознака. За разлику од овог схватања, слободни смо да приметимо да постоје и подструктуре специјализоване за експлоатацију возила на остале начине – *примедба аутора С. М.) и транспортовање украденог возила у*

⁴ Највећи део информација и података о *modus operandi* и поретку аутомафије добијен је интервјуисањем Жељка Ковачевића, самосталног полицијског инспектора Управе полиције Полицијске управе за Град Београд и Борислава Ковачевића, вишег полицијског наредника, шефа Одсека за сузбијање деликата на моторним возилима Управе криминалистичке полиције у Полицијској управи за Град Београд, те анализом садржаја више кривичних пријава које су они поднели против „крадљиваца аутомобила“.

⁵ Види: Мијалковић, С.; Бошковић, Г.: Обавештајне информације и индиције од значаја за сузбијање крађа моторних возила, *Наука – безбедност – полиција*, број 3, Криминалистичко–полицијска академија, Београд, 2009, стр. 201–213.

иностранство. Ове компоненте и не морају да остварују директне контакте, већ могу да сарађују посредством (својих) одређених чланова.⁶ Ситуација у Републици Србији је слична, па ћемо настојати да је укратко опишемо.

Криминалне групе најчешће имају своје називе (имена) које неретко добијају по тзв. *географском кључу*: према називу територије са које потичу или на којој „оперишу“. Тако, нпр., на подручју Београда делују тзв. Јајиначка група и Бањичка група, које су остаци некадашњег тзв. Вождовачког клана, затим Галеничка група, Бањичко-Миљаковачка група и друге.

Према опсегу мете кривичног дела, групе се могу поделити на *оне које раде одређене програме* и на „сваштаре“. На пример, на подручју Београда су тренутно „популарни“ тзв. *фолксвагенов програм*, првенствено модели Голф и Пасат и тзв. *заставин програм*, конкретније аутомобил Југо и модели познатији као „кечеви и стодвадестосмице“. Нови аутомобили растављају се у делове, а код старих се прекуцавају бројеви мотора и шасије. После наведених, најпопуларнији су *аудијев* и *мерцедесов* програм. „Сваштари“ краду различите типове и марке аутомобила.

Према опсегу криминалног деловања, аутомафија се може поделити на организоване криминалне групе које: краду возила по наруџбини; краду возила и изнуђују откуп од власника; краду возила и растурају их у делове; краду возила и препродају их с новим идентитетом.

Групе најчешће броје до десетак сталних чланова. Имају и одличну сарадњу са тзв. спољним сарадницима. Стални чланови група најчешће су вишеструки повратници у вршењу ових кривичних дела. Највећи број њих су криминалну каријеру започели још као малолетници. Многи су изузетни познаваоци мотористике, аутомобила и тржишта аутомобила. Имају одличне везе и могућности да продају возила или делове возила у земљи и иностранству.

Одликује их „висок степен самосвести и самоодговорности у послу и самозаштити“, као и велико међусобно поверење: задатке извршавају дисциплиновано, благовремено и успешно; стрпљиви су када је реч о извршењу кривичног дела, транспортовању возила и њиховој експлоатацији; одговорно чувају личне тајне, тајне криминалне групе и тајне свог „заната“; спремни су да уче и прихвате савет; најчешће су стекли неко занатско занимање саобраћајне струке; генерално, нису

⁶ Bruinsma, G.; Bernasco, W.: Criminal groups and transnational illegal markets – A more detailed examination on the basis of Social Network Theory, *European Journal on Criminal Policy and Research, Crime, Law & Social Change* 41, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004, pp. 79–94.

подложни пороцима као што су алкохол и наркотици; изузетно су креативни у осмишљавању нових начина за извршење кривичних дела и експлоатисање „плодова злочина“; многи су спремни и на сарадњу с полицијом у откривању других кривичних дела и извршилаца не би ли избегли личну кривичну одговорност; у таквим ситуацијама су одани и ретко када откривају (*цинкаре*) припаднике своје криминалне групе; спретно врше кривична дела и настаоје да о својим активностима оставе што мање доказа или да их уопште не оставе; одлично познају кривично право, прекршајно право и кривичнопроцесно право, те вешто избегавају механизме формалне социјалне контроле; када у томе не успеју, позивају се на своја права и ангажују „добре и скупе“ адвокате.

Неким ранијим истраживањима која су спроведена у иностранству дошло се до закључака да крадљивци аутомобила спадају у ред интелегентних извршилаца кривичних дела, што се не може рећи и за крадљивце ствари са возила или из њих. То се рефлектује и на сам *modus operandi*, па крадљивци аутомобила најчешће користе сложеније методе, средства и технике за проваљивање у возило, уз минимална оштећења, за разлику од крадљиваца са и из возила који користе „примитивна средства“ и често причине штету чији је износ већи него вредност ствари које су том приликом противправно присвојили. Уз то, крадљивци из возила и са њих су највећим делом малолетници и млађа пунолетна лица, што не важи и за крадљивце аутомобила.⁷

3. Специјалности и „поредак аутомафије“

Припадници аутомафије су специјализовани за одређени део активности, односно одређену улогу у поступку крађе возила. Појединци често имају вишеструке улоге. Начелно, аутомафија има следећи „поредак“, односно њени припадници имају следеће улоге:

- ☑ *типер*, који типује возила погодна за крађу (аутомеханичари, чувари паркинга, радници аутоперионица и сервиса за технички преглед возила итд.). Посебна врста типера су *трагачи* који се својим возилом крећу градом док не уоче возило које јегодно за крађу. Тада се *прикаче за возило*, односно прате га док се не укаже прилика да га украду. По „правилу“, „предност“ имају модернија возила са другог регистарског подручја (која су регистрована у неком другом граду) или су регистрована у иностранству. Ове категорије возача обично нису свесне реалности аутомафије у

⁷ Види: Ondruch, R.: Diebstahl aus Kraftfahrzeugen – das Massendelikt unserer Zeit, Kriminallistik, No. 6, Heidelberg, 1978, стр. 241–247 (превео: Вернић, З.: Крађе из моторних возила – масовни деликт нашег времена, *Избор*, бр. 1–2, РСУП СР Хрватске, 1979, стр 66).

већим градовима, па не користе механизме заштите возила као возачи који живе у велеграду;

- стражар*, који упозорава провалника аутомобила на наилазак власника возила или других лица. Некада тајно прати власника возила не би ли открио његов идентитет и да би се уверио да неће контактирати полицију. Често је наоружан и спреман да употреби силу;
- провалник*, који насилно отвара врата аутомобила, разваљује контакт браву и разбија компјутер возила, односно активира погон мотора;
- возач*, који одвози возило са лица места кривичног дела, односно одвози аутомобил ради његове експлоатације. Најчешће је реч о неосуђиваном лицу које „не пролази кроз евиденције полиције“, чиме се умањује сумња да је реч о украденом возилу. Неретко то су малолетници или корумпирани припадници полиције чије „службене значке и легитимације често отклањају сваку сумњу да је возило предмет кривичног дела“;
- чистач*, који с легалним возилом на одређеној удаљености иде испред украденог возила приликом његовог одвожења, како би благовремено открио потенцијалне опасности и спречио их. Такво возило опремљено је радио уређајем којим се слуша радио веза Министарства унутрашњих послова. Мобилном телефонијом одржава се веза са возачем украденог возила. У случају наилазка на полицијску патролу, *чистач* укључује велика светла на свом возилу како би заслепио припаднике патроле, изазива саобраћајну незгоду како би украденом возилу обезбедио несметан пролаз, забравава пролаз другим возилима и на други начин скреће пажњу полицајаца са украденог возила;
- борац*, који у тзв. *борбеном возилу* прати украдени аутомобил током транспортовања. Његов задатак у погледу заштите украденог возила исти је као и задатак чистача. Осим тога, борбено возило има задатак да погура украдено возило уколико се оно из неких разлога заустави на путу (квар, нестанак погонског горива и сл.). Реч је о физички јачем, легалном возилу које има машински погон на сва четири точка;
- изнуђивач/преговарач*, који од власника украденог возила захтева откуп ради повраћаја возила и даје му инструкције о даљем понашању;
- уцењивач*, припадник организоване групе или њен спољни сарадник који од савесног купца украденог возила (лице које је купило возило не знајући да је оно претходно украдено) захтева

новац или какву другу корист како случај не би пријавио полицији, чиме ће му возило бити одузето, а његов углед нарушен. У улози уцењивача може да се нађе и лице које нема никакве везе са аутомафијом и које је случајно дошло до информација о украденим возилу;

- ☑ *посредници (жива јавка)*, код којих се оставља новац – откупнина за повраћај украденог возила или новац који захтева уцењивач. Они и не морају да буду чланови криминалне групе, већ њени тзв. спољни сарадници;
- ☑ *мајстор-аутомеханичар*, који расклапа украдена возила у делове, мења браве, прекуцава идентификационе ознаке и мења боју возила;
- ☑ *фалсификатор*, који фалсификује документацију возила. За прекуцавање бројева мотора и шасије, односно за уградњу делова и плочица са идентификационим бројевима легалних возила у украдене аутомобиле, најчешће су задужени одређени аутомеханичари и
- ☑ *продавац*, који продаје украдена возила или њихове делове. Може бити физичко или правно лице (*легално, дивље* – нерегистроване агенције и предузећа или тзв. *фантомско* – фиктивне агенције и предузећа).

Осим група, крађом аутомобила, односно извршењем одређених противправних радњи проваљивања у возило, стављања мотора возила у погон или одвожења возила, баве се и појединци – тзв. *плаћеници*. Реч је о професионалним и специјализованим извршиоцима кривичних дела који поседују знања, вештине и опрему (алат) за обијање врата аутомобила, за обијање контакт браве аутомобила, за разбијање и овладавање компјутерским системом возила, које криминалне групе не поседују. Због тога су често ангажовани од стране криминалних група, за шта добијају „солидан хонорар“.

Најзад, аутомафија се у својим активностима ослања и на бројне тзв. спољне сараднике. У првом реду, то су аутомеханичари, радници у аутоперионицама, радници сервиса за уградњу аларма, радници паркинг сервиса итд. Даље, то су и корумпирани и непрофесионални припадници полиције, истражне судије, радници предузећа за путеве, судски вештаци, радници осигуравајућих друштава и друга лица која су на неки начин информисана о власницима возила, учесницима уобраћају и актерима саобраћајних незгода. Осим тога, крадљивци се ослањају и на разне информатичке стручњаке (појединце из овлашћених ауто-сервиса, продавце високосифистицираних ауто-делова и опреме, сервисере информатичке опреме итд.).

4. ЗАКЉУЧАК

Крађа моторних возила је очигледно један од уноснијих „крими бизниса“ организованог криминала на Балкану, а самим тим и у Србији. То потврђује и развијено тржиште украдених аутомобила и ауто-делова са украдених возила, које је и „захвални сектор“ транснационалних криминалних тржишта.

Аутомафија спада у ред организованијих криминалних структура. У њеном саставу најчешће су вишеструки повратници, и то криминалци-специјалисти и криминалци-професионалци, са поделом послова и задатака. Тако крадљивци аутомобила могу да имају улогу: *типера* (проналази возило погодно за крађу), *стражара* (упозорава провалника на наилазак власника возила или трећих лица), *провалника* (проваљује у унутрашњост возила и онеспособљава механизме физичке и електронске заштите), *возача, чистача* (креће се возилом испред украденог возила и упозорава на присуство полицијских патрола на путу), *борца* (са тзв. *борбеним возилом*, које има погон на сва четири точка, креће се иза украденог возила како би га „погурао“ уколико оно из неког разлога стане на путу – поквари се, нестане горива итд.), *изнуђивача* (изнуђује новац за повраћај возила лицу од којег је оно украдено), *уцењивача* (новчано уцењује лице које је савесно купило возило не знајући да је оно украдено), *посредника* (*жива јавка* – лица код којих власници украдених возила остављају новац за повраћај својих возила), *мајстора-аутомеханичара(лимара)* (мења изглед украденог возила, фалсификује његове идентификационе ознаке или га раставља у делове), *фалсификатора* (фалсификује документацију украденог возила) и *продавца* (продаје украдена возила).

У својим активностима аутомафија се ослања и на бројне тзв. *спољне сараднике* (аутомеханичаре, раднике аутоперионица, сервиса за уградњу аларма, паркинг сервиса, на непрофесионалне припаднике полиције, раднике предузећа за путеве, раднике осигуравајућих друштава, на разне информатичке стручњаке из овлашћених ауто-сервиса, продавце високосифистицираних ауто-делова и опреме, сервисере информатичке опреме итд.

Modus operandi аутомафије у Србији уважава савремена техничка достигнућа и не заостаје у „светским трендовима“ када је реч о крађама моторних возила. Стога се може рећи и да је то високосифистицирани вид организованог криминала који реализују интелигентни, способни и опремљени крадљивци аутомобила.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] *An Overview of Motor Vehicle Crime from a European Perspective, January 2006*, http://www.europol.europa.eu/publications/Serious_Crime_Overviews/overview-Motor_vehicle_crime_2006_1.pdf.
- [2] Bruinsma, G.; Bernasco, W.: Criminal groups and transnational illegal markets – A more detailed examination on the basis of Social Network Theory, *European Journal on Criminal Policy and Research, Crime, Law & Social Change 41*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 2004.
- [3] EU Organised Crime Threat Assessment 2007 – OCTA 2007, Europol, Hague, 2007.
- [4] Закон о безбедности саобраћаја на путевима, *Службени гласник Републике Србије*, број 41/2009.
- [5] Мијалковић, С.: Обавештајно-криминалистички аспекти супротстављања „аутомафији“, *Међународна конференција – Политика супротстављања организованом криминалу*, Центар за безбедносне студије, Београд, 2008.
- [6] Мијалковић, С.; Бошковић, Г.: Кривичноправни аспекти примене тајних метода националног система безбедности Републике Србије у сузбијање „аутомафије“, *Правна ријеч – часопис за правну теорију и праксу*, број 15, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука, 2008.
- [7] Мијалковић, С.; Бошковић, Г.: Обавештајне информације и индиције од значаја за сузбијање крађа моторних возила, *Наука – безбедност – полиција*, број 3, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
- [8] Ondruch, R.: Diebstahl aus Kraftfahrzeugen – das Massendelikt unserer Zeit, *Kriminalistik*, No. 6, Heidelberg, 1978, стр. 241–247 (превео: Вернић, З.: Крађе из моторних возила – масовни деликт нашег времена, *Избор*, бр. 1–2, РСУП СР Хрватске, 1979.
- [9] Станисављевић, Ј.: Криминалистичка обрада кривичних дела одузимање моторних возила, крађе са и из моторних возила и крађе моторних возила, Савезни секретаријат за унутрашње послове, Београд, 1973.
- [10] <http://www.interpol.int/Public/Vehicle/Default.asp>.

Assistant professor, Saša Mijalković, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia

ORGANIZATION CHARACTERISTICS OF “CAR-THEFT MAFIA” IN SERBIA

Abstract: Criminals specialized for car thefts in Serbia are the members of the most organized crime groups. In order to brake modern and complex mechanisms of physical and electronical car protection, criminals use special knowledge, skills and instruments. Car-theft mafia is consisted of multiple recidivists (specialists and professionals) with strict task assignement. Hence car thieves may have different roles: “typer”, “guardian”, “burglar”, “driver”, “sweeper”, “fighter”, “blackmailer”, “middleman”, “mechanic”, “falsifier”, “seller” etc. The paper specifies the term of car theft and “new car-theft mafia”, models of organizing, specialization and modus operandi of members of car-theft mafia in preparing and carrying out car theft and in exploitation of stolen vehicles, with emphasis on profile of members of car-theft mafia and their ranking.

Key words: organized crime, car-theft mafia, motor vehicle theft, modus operandi, crime specialists.

Мр Марина М. Симовић-Нишевић
Управа за индиректно опорезивање БиХ

Мр Владимир М. Симовић
стручни сарадник у Окружном суду у Бањој Луци и виши
асистент на Факултету за безбједност и заштиту у Бањој
Луци

**ПРАВНЕ, ПОЛИТИЧКЕ И ИСТОРИЈСКЕ
ОКОЛНОСТИ ОСНИВАЊА МЕЂУНАРОДНОГ
КРИВИЧНОГ СУДА И ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ
КРИВИЧНОГ СУДА И УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА**

Резиме: Досадашња цјелокупна људска цивилизација је обиловала сукобима и антагонизмима различитих друштвених група, који су били различитих размјера, временских интензитета и страхаота. Човјек као универзално биће, као биће које у себи носи карактеристике правде, права, хуманизма и праведности, кроз вијекове је тражио рјешења за разне сукобе и страхоте тих сукоба.

Идеја о стварању сталног међународног кривичног суда или суда модификованог у складу са актуелним историјским догађањима, стара је вијековима. Тако, још у доба антике и старог вијека наилазимо на идеју и темеље хуманитарног права.

Формирање и судска пракса Међународног кривичног суда за бившу Југославију и Међународног кривичног суда са Руанду представљају важне међународноправне инструменте за формирање сталног међународног кривичног суда. За цивилизацију уопште јако је значајан успјешан завршетак Дипломатске конференције о оснивању Међународног кривичног суда, која је одржана у Риму од 15. јуна до 17. јула 1988. године. Овај догађај је веома битан и представља прекретницу у међународном праву, посебно међународном кривичном праву. Успостављање сталног Међународног кривичног суда резултат је вишедеценијске и упорне борбе међународне заједнице, али и израз многобројних компромиса

који су се неминовно морали учинити да би се дошло до његовог формирања. Осим тога, Међународни кривични суд је настао на основу уговора земаља чланица за његово оснивање и одлуке о његовој сталности и независности.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У цјелокупном постојању цивилизације јављали су се и јављају се разноврсни антагонизми и сукоби разних друштвених група, земаља и припадника разних војски итд. Ови сукоби, мањих и већих размјера и различитих интензитета, за последицу су имали страхоте, штете и ужасе, нарочито по незаштићено цивилно становништво. Стога је људском роду пало у задатак да покуша оформити стални међународни суд, и то универзалног карактера, са надлежностима за најтеже злочине предвиђене међународним правом, посебно међународним кривичним и хуманитарним правом. У пракси, сагласност за оснивање таквог међународног суда је на путу од идеје до реализације доживљавала јаке отпоре, опортунизам и непоштивање основног права човјека – права на живот.

Тек стварањем два *ad hoc* суда, Међународног кривичног суда за бившу Југославију¹ и Међународног кривичног суда са Руанду², јављају се први зачеци ревитализације идеје о томе да је међународној заједници потребан стални међународни кривични суд³. Једна од кочница реализације ове идеје је била опструкција одређеног броја држава и политичара који су инсистирали на класичном концепту суверености држава, који обухвата и право на вођење рата (*jus belli*). Али, правила о ограничењу вођења рата (*jus ad bellum*) углавном су прихватили као не нарочито чврсте моралне обавезе или *naturalis obligatio*, а норме ратног и хуманитарног права само као *leges imperfectae*. Многи су примјери селективности, засновани искључиво на властитим интересима .

Главни опструирајући фактори у поступку припрема и доношења Римског статута Међународног кривичног суда били су: селективност, пристрасност, страх од коначног укидања система недодирљивих моћних политичара и војника, скидање националног интереса и сигурности са

¹ У даљем тексту: Хашки трибунал.

² У даљем тексту: МКСР.

³ Ови судови су дали значајан потицај у стварању и профилирању сталног и универзалног суда. Значајни су не само што кажњавају страшне ратне злочине који су почињени и профилирају њихов процес, него и због свог мјеста и улоге у историји развоја међународног кривичног права. Помоћу *ad hoc* међународних судова, међународна заједница непосредно проводи норме међународног кривичног права и кажњавање учињених злочина.

пијадестала недодирљивих вриједности у име којих је све допуштено и начелно залагање за кривично судовање, најчешће уз прешуткивање „гријеха“ своје земље итд. Усвајање Римског статута представља значајан догађај са становишта потврђивања стања, гдје је на националној и међународној основи начелно, морално и правно јасно утврђена забрана одређених понашања и злочина и јасно профилисана кривична одговорност за њих.

1. ПРАВНЕ, ПОЛИТИЧКЕ И ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ У ПЕРИОДУ ОД СТАРОГ ВИЈЕКА ДО КРАЈА ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

1.1. ПЕРИОД СТАРОГ И СРЕДЊЕГ ВИЈЕКА ДО XIII ВИЈЕКА

Темеље хуманитарног права налазимо још у доба антике и старог вијека, без обзира на чињеницу што историја тог периода обилује беспопштеним ратовима и покољима заробљеника, рањеника и цивила, гдје је схватање побједе у рату подразумијевало право на разарање, пљачку, убијање, силовање итд. Ту се не ради о системском начину схватања хуманитарног и ратног права, него је ријеч о одређеном скупу догађаја који доводе до профилирања моралних начела о вођењу рата. Кинески војсковођа *Sun Tzu* у VI вијеку п. н. е. у дјелу „Умјетност рата“ први публикује писани документ у којем су уобличени неки од хуманитарних начина вођења рата, чије су упуте биле позитивне, а односиле су се на хуманитарни третман заробљеника и рањеника и др. Такође, када је у питању развој хуманитарног права, постоји неколико догађаја из доба антике вриједних помена. Тако је нпр. перзијски војсковођа *Herhes* одбио наговор да на убиство свог преговарача Атине и Спарти одврати одмаздом, јер је сматрао да је такав поступак супротан законима људскости и да је примјерен само варварима.

Из 405. године п. н. е. познат је догађај када су Спартанци под вођством војсковође *Lysander-a*, након побједе над Атињанима, организовали суђење заробљеницима зато што су Атињани претходно казнили заробљенике Спартанце одсијецањем руке, док су неке бацили у море. Римско разарање Картаге је примјер страшних ратних злочина, који би се данас могли окарактерисати геноцидом.

И у индијској цивилизацији се могу наћи примјери ратног и хуманитарног права⁴. Дјело римског цара Мауриција „*Strategica*“ представља пандан Мануовом законнику од стране западне (хришћанске)

⁴ Тако је око 200 године п. н. е. Мануов законик, први пут у историји, донио у форми закона нека од правила за вођење рата.

цивилизације. Овдје су значајна начела субординације. Тако су успостављене неке норме које прописују забране у рату.

Према традицији, своја прва ратна правила муслимански свијет је добио 621. године од пророка Мухамеда, и то упутама које се односе на вођење светог рата џихада. Од припадника џихада се тражи часно понашање и избјегавање окрутности, у чему је наглашена улога команданта у провођењу правила за вођење рата. У историји су ратови Муслимана били једнако окрутни као и хришћански, али је познато да је било владара који су се истицали праведним понашањем према заробљеницима и рањеницима.

1.2. ПЕРИОД ОД XIII ДО XVIII ВИЈЕКА

Вријеме од XIII до XVIII вијека карактеристично је по томе што догађаји у XVIII вијеку представљају зачетке идеје о међународном карактеру одговорности за повреде правила вођења рата, те норми које би данас, по њиховом садржају, могли сврстати у хуманитарно право. При томе, не треба занемарити чињеницу да се још не може говорити о системском и међународно признатом и прихваћеном корпусу правних норми. Наведене норме носе све карактеристике права свога доба, које га разликују од данашњег права и јасно се манифестује схватање о прихватању норми о ограничавању у вођењу рата.

Већ од XIII вијека се јављају суђења за ратне злочине. Поменимо неке карактеристичне догађаје: 1268. године у Напуљу је на смрт осуђен и погубљен *Conradin von Hohensten*, због незаконитог и неправедног покретања рата; 1279. године *Вестминстерски* статут је предвиђао кажњавање војника према праву и обичајима; 1305. године енглески суд је осудио Шкота сира *Williama Walle*-а због окрутност у рату и убијања цивила и сл.

У историјском прегледу догађаја важних за развој међународног кривичног суђења значајно готово незаобилазно мјесто има суђење *Peteru von Hagenbach*-у. Он је био војвода *Charles* од Бургундије, а суђење је одржано 1474. године у *Breisach*-у (Аустрија). „*Charles* страшни“ је желио силом и окрутностима *Breisach* припојити Бургундији. Међутим, поражен је од коалиције Аустрије, Берна, Француске и горњорајнских градова и изведен је пред *ad hoc* суд од 28 судија земаља савезника. Осуђен је на смрт због силовања, убистава и других злочина противних „божијем и људском праву“.

Период XVI и XVII вијека је битан за развој ратног права, јер су тада многе државе у своје законодавство унијеле ограничења у вођењу рата, те прописале казне за њихово непоштовање. У такве законе спадају шведски Чланци о војним законима који се морају поштовати у рату из

1590. године, холандски Чланци о рату из 1590. године, као и енглески Чланци о рату из 1639. године које су за вријеме грађанског рата прихватили и ројалисти и побуњеници.

Значајан допринос у развоју хуманитарног права је дао *Hugo Grotius* (1583–1645.) који се сматрао оцем међународног права. Значајно дјело му је „*De iure belli ac pacis*“ из 1625. године којим је развио доктрину праведног рата, те разликовање *ius ad bellum* од *ius in bello*. Такође значајан теоријски допринос размишљањима о рату и његовим нормама дао је и *Жан Жак Русо* у свом славном раду „*Le contrat social*“ (1772), гдје истиче како је легитимно скршити отпор непријатеља, али да након престанка борби није дозвољено убијање и разарање.

Период од ХVII до ХVIII вијека карактеришу и значајни билатерални уговори, као што је уговор Аугзбуршке лиге и француских снага о заштити болница и рањеника из 1679. године. Уговор између Француске и Британије из 1759. године је софистициранији и регулише заштиту болница и њиховог особља, рањеника и болесника. Такође је интересантан и уговор између САД и Прусије из 1785. године⁵, који је закључен у вријеме мира, за разлику од претходно набројаних који су настали у току ратних сукоба.

Заједничко свим овим уговорима јесте да они не представљају кривичну одговорност појединаца за кршење правила вођења рата нити међународно суђење. Али, они су дио мозаика који је историјски темељ развоја међународног ратног, а посебно међународног кривичног права.

1.3. ПЕРИОД XIX И XX ВЈЕКА

1.3.1. Процеси значајни за правила вођења рата

За овај период су битна два процеса. Прво, стварање првих важних међународних мултилатералних конвенција са циљем успостављања правила вођења рата и ограничења страдања и друго – даље профилисање националних права о вођењу рата, заштравање командне одговорности, као и већи број суђења и судских поступака за почињене злочине пред националним судовима, гдје се истичу поступци против команданата јединица које су починиле злочин.

До Првог свјетског рата усвојени су важни међународноправни инструменти који се односе на вођење рата и на ратно и хуманитарно право: (1) 1856. године у Паризу је усвојена Декларација о поморском праву; (2) 1864. године усвојена је Женевска конвенција о побољшавању услова за третман рањеника у војскама на ратишту; (3) 1868. године

⁵ Овај уговор регулише различите односе двије државе, посебно трговачке, као и правила у случају да између те двије државе избије рат.

усвојена је Санктпетербуршка декларација о одрицању од употребе, за вријеме рата, експлозивних пројектила тежине испод 400 грама; (4) Хашке конвенције о мирном рјешавању спорова, законима и обичајима рата са додатним Правилником, те прихватању начела Женевске конвенције из 1864. године, као и декларације о забрани употребе метака са загушљивим и отровним плинovima (Друга хашка декларација) и забрани дум дум метака (Трећа хашка декларација) од 29. јула 1899. године⁶; (5) Хашке конвенције и декларације од 18. октобра 1907. године⁷.

За идеју међународног кривичног суда најважније су Хашке конвенције из 1899. и 1907. године које су уредиле важан дио међународног ратног права. Значајне су и због чињенице што се приликом њиховог доношења снажно истицала идеја оснивања међународног кривичног суда. Руски цар Николај II је имао амбицију да се потврди као миротворац, те је био јако инспирисан Санктпетербуршком декларацијом из 1868. године. Тако је био иницијатор прве Хашке дипломатске конференције која је одржана од 23. маја до 24. јула 1899. године уз учешће 26 од тада 59 суверених држава. Ова мировна конференција није била везана за неки рат, него је одржана у доба мира. Основни циљ јој је био ограничавање наоружавања, те кодификовање правила и мирно рјешавање сукоба. У остваривању примарних циљева није било добрих резултата ове конференције, док је што се тиче осталих циљева дала добре резултате. Тада су усвојене три конвенције: а) Конвенција о мирном рјешавању спорова (она промовише мирно рјешавање спорова, медијацију, истражне комисије, арбитражу и оснива орган који је требало међу државама да посредује у рјешавању спорова); б) Друга конвенција или конвенција о законима и обичајима рата на копну са додатним правилником о вођењу рата и в) Трећа конвенција, којом су начела Женевске конвенције о вођењу рата на копну прихваћена и у односу на рат на мору.

Већи број земаља се противио арбитражи, у чему се посебно истицала Њемачка, што је могло довести до пропадања Конференције. Свој рад је Конференција декларисала као незавршен, те је *de facto* настављена 1907. године – Другом хашком дипломатском конференцијом. Ова конференција је одржана по окончању руско-јапанског рата од 15. јуна до 18. октобра 1907. године и у њеном раду су

⁶ Веома су битни документи Друге хашке дипломатске конференције из 1907. године.

⁷ Односе се на започињање непријатељстава, законе и обичаје рата на копну, правилник о сувоземном ратовању, поступање са непријатељским трговачким бродовима, претварање трговачких у ратне бродове, полагање подморских аутоматских мина, бомбардовање поморских снага за вријеме рата, ограничења у примјени права плијена у поморском рату, права и дужности неутралних у поморском рату и забрану бацања пројектила и експлозива из балона.

учествовале 44 од 57 суверених земаља. Тада је Немачка, ненадано, предложила оснивање сталног суда. САД и Русија су то подржале и основан је *International Prize Court of arbitration*, који није никада почео са радом, јер се није могло договорити које ће се право примјењивати. Ипак, проширен је број случајева облигаторне арбитраже за случај спора међу државама.

1.3.2. Мартенсова клаузула из 1899. године

Фјодор Мартенс је био руски правник и дипломата. Његова конвенција је била окосница даљег развоја концепта „злочина против човјечности“. Била је замишљена да пружи заштиту становништву на окупираним подручјима, као и припадницима покрета отпора. У каснијим међународноправним документима она је преузета дословно, након што је модификована 1907. године. Тако је нпр. у члану 6ц Статута Међународног војног суда у Нирнбергу, у којем је предвиђена казна за тада не сасвим појмовно одређене злочине против човјечности, Мартенсова клаузула коришћена као доказ да нема ретроактивности у примјени права. Такође, Женевске конвенције користе Мартенсову клаузулу у контексту тога како ће и државе које нису везане конвенцијама бити везане начелима обичајног права која се односе на ратовање. Међународни војни суд је потврдио статус Женевских конвенција као обичајног права. Допунски протоколи Женевским конвенцијама из 1949. године (за заштиту жртава међународних оружаних сукоба), из 1977. године, преузимају Мартенсову клаузулу у нешто модификованом облику. На Мартенсову клаузулу се позвао и генерални секретар УН-а у свом извјештају приликом оснивања Хашког трибунала. У предмету Фурунција, Хашки трибунал Мартенсовом клаузулом образлаже забрану тортуре. То су само неки примјери апликације Мартенсове клаузуле у међународном праву.

1.3.3. Важне тековине Хашких конвенција

Важна тековина Хашких конвенција јесте признавање статуса борца и ратног заробљеника и заштите која им припада и лицима која нису припадници војних јединица појединих држава. Хашке конвенције из 1899. и 1907. године признају право на статус борца и заробљеника припадницима војске, али и полицији и добровољцима који су под командом лица одговорног за своје потчињене, имају стални знак распознавања препознатљив и из даљине, отворено носе оружје и воде своје операције у складу са законима и обичајима рата.

Карактеристика Друге хашке конвенције је и у томе што је уредила односе у рату на мору⁸. Заштита цивила није имала значајно мјесто у Хашким конвенцијама из 1907. године. Оне су садржавале само забрану бомбардовања насеља и зграда које су небрањене, забрану употребе отрова, заштиту цивила у заузетим мјестима од пљачке и слично.

У развоју међународног ратног и хуманитарног права битан догађај је и оснивање Црвеног крста 1863. године, и то након француске побједе над аустроугарском војском јуна 1859. године код Солферина. Великим страхотама покоља свједок је био један од организатора медицинске помоћи за рањенике, *Henry Dunant*, швајцарски предузетник и филантроп, који је 1862. године објавио књигу о тој бици. Предлагао је оснивање посебне међународне организације за помоћ рањеницима и закључивање међународног споразума о човјечном поступању с болесним и рањеницима током ратног сукоба. Његове препоруке су се оствариле оснивањем Црвеног крста и закључивањем Женевске конвенције из 1864. године. Црвени крст је дао велики допринос у развоју међународног хуманитарног права, а конкретна помоћ рањеницима, болесницима и ратним заробљеницима је непроцјењива. Стога, Женевске конвенције из 1949. године Црвеном крсту дају посебне задаће хуманитарне природе.⁹

1.3.4. Поступци пред националним судовима

Карактеристика XIX вијека се огледа у доношењу прописа о вођењу рата, као и повећаном броју вођења поступака пред националним судовима. У томе су предњачиле САД, у којима критерији одговорности нису били уједначени. Нпр. јединице америчке војске су за вријеме рата у Канади, 1812. године, без војне потребе спалиле насеље *St. Davids*. Командант јединице која је то учинила је отпуштен из службе. Међутим, за сличан догађај у *Longpoint*-у, такође у Канади, командант је кривично одговарао. Такође, примјер неуједначених критерија одговорности је и суђење, 1818. године, пред америчким војним судом, двојици британских држављана који су осуђени на смрт због подстицања Индијанаца на рат и сукобе у којима је дошло до покоља цивила. Британска јавност је протестовала и сматрала да Америка није надлежна да суди британским држављанима. Међутим, америчка влада је одговорила да је Британцима суђено не по америчком закону, него по „*the laws of nations*“.

Једна од карактеристика Мексичког рата (1846–1848) јесте да је амерички генерал *Scott* донио прописе којима се успоставља одговорност

⁸ На Другој хашкој конвенцији 1907. године усвојено је седам уговора који се односе на војне операције и на нека ограничења у вођењу поморског рата.

⁹ Црвени крст има веома снажну превентивну улогу у односу на ратне злочине и злочине против човјечности

за повреде закона рата. Успоставио је и војне комисије за суђење. Искључиво је суђено мексичким држављанима, и то за злочине против америчких јединица. Међутим, било је и примјера суђења америчким војницима због кршења правила вођења рата.

Америчка влада је 1863. године донијела правила о вођењу рата која су важила и за владине и за побуњеничке снаге током грађанског рата. Овим правилима је утврђен начин кажњавања свих злочина предвиђених кривичним законима (убиства, пљачке, силовања, крађе и слично), као и кажњавање сваког уништавања имовине које није наређено од овлашћеног команданта. Занимљиво је и суђење швајцарком доктору, капетану *Henry-ju Wirz*-у 1865. године, који је служио у конфедералној војсци и који је осуђен на смрт због поступака према ратним заробљеницима у логору *Anersonville*, а који је узроковао смрт или нарушавање здравља великог броја заробљаника.

Неуједначеност критерија за почињене злочине огледа се и у осуди већег броја америчких војника 1902. године, приликом интервенције на Филипинима (1899–1902), међу којима је био и један генерал. Углавном, санкција је била отпуст из службе, дакле административне природе.

Интересантан је и догађај из Америчко-мексичког рата (погранични сукоб 1914. године) због примјене Хашких конвенција. Тада је амерички генерал *Scott* послао копије Хашких конвенција мексичком команданту *Panchu Villi*, те су обе стране прилагодили начин вођења борбе конвенцијама.

Осим тога, почетак XX вијека је донио покушај међународне истраге о злочинима почињеним у балканским ратовима 1912. и 1913. године. Познато је да формирање независне комисије није резултирало кривичним поступцима. Међутим, значајан је њен закључак да су носиоци власти „најодговорнији“ за насиље и злочине.

1.4. АКТИВНОСТИ ЛИГЕ НАРОДА И СУЂЕЊА НАКОН ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Чланице Антанте су 25. јануара 1919. године оформиле посебну комисију која је имала задатак да анализира злочине почињене у Првом свјетском рату, утврди одговорне за њих и предложи начин утврђивања њихове кривичне одговорности. У саставу комисије су били по два представника САД, Велике Британије, Италије, Јапана и Француске, те по један представник Србије, Румуније, Белгије, Пољске и Грчке. У свом извјештају о одговорности иницијатора рата и кажњавању кршења закона и обичаја рата анализирани су норми међународног права о личној и кривичној одговорности, што је представљао важан корак у развоју међународног кривичног права. Овај извјештај је предвиђао оснивање

високог суда међународног карактера, с основним процесним начелима пред њим. Том извјешају су се супротставиле САД и Јапан, те он није прихваћен. Главне замјерке су биле у томе што су САД и Јапан сматрали да оснивање међународног суда за суђење појединцима није примјерено с обзиром на сувереност држава, те што је презентирани концепт злочина против човјечности супротан постојећем међународном праву. Такође, одбијена је и листа 895 лица коју је сачинила комисија, која су сматрана одговорним за почињена кривична дјела¹⁰.

Мировни уговор из Версаја, у члану 228, предвиђао је да савезничке силе, побједнице у рату, имају право судити пред војним судовима лицима окривљеним за кршење закона и обичаја рата. Треба напоменути да су приједлози мировних уговора с пораженим државама (Бугарска, Турска, Аустрија и Мађарска) садржавали приједлоге из споменутог извјештаја, али су се коначне верзије тих уговора ограничиле на начелне одредбе о одговорности.

Интересантно је да је члан 227 Уговора из Версаја предвиђао и кривичну одговорност *Wilhelma* II за „најтежи злочин против међународног морала и међународних уговора“. Ова квалификација је садржајно одговарала злочину против мира. Међутим, у овом случају је утврђена командна одговорност *Wilhelma* II за злочине које је починила његова војска. Ово суђење није никада одржано, а цар је добио азил у Холандији. Такође, члан 229 Мировног уговора је предвиђао могућност суђења пред националним судовима за ратне злочине других држава. Познато је да ниједно такво суђење није одржано, пошто Њемачка није изручивала своје држављане, док савезници на томе нису инсистирали¹¹. Међутим, савезници су се договорили с Њемачком да Врховни суд Њемачке у Лајпцигу суди њемачким војним и политичким вођама за злочине у Првом свјетском рату. Ово је примјер примјене тзв. модела индиректног извршења, што је подразумевало да се казне за кривична дјела утврђују и извршавају према унутрашњем праву појединих држава. Овакви поступци су проведени од 23. маја до 16. јуна 1921. године. У њима су савезничке снаге биле овлашћене иницирати покретање поступка код њемачког главног државног тужиоца, те дужне поднијети одговарајуће доказе. Уколико се главни тужилац није слагао са захтјевом за покретање поступка, он је могао тражити претходну расправу која је резултирала одлуком суда о покретању поступка. У овом процесу шест војних команданата је ослобођено оптужбе, за њих 12 је покренут поступак, док их је 45 било осумњичено за кривична дјела. Оваквим развојем догађаја нису биле задовољне савезничке државе, а ни шира

¹⁰ Тај број је касније смањен на 45.

¹¹ Сматрало се да је несврнисходно судити њемачким војницима и политичким вођама због отпора њемачке владе и лоших међународних и унутрашњополитичких односа.

међународна заједница, јер су нпр. осуђујуће пресуде садржавале благе казне¹².

Лајпцишке процесе су многи осуђивали, док су их нпр. Француска и Белгија јавно назвале фарсом и позвале да се ти процеси супституирају међународним суђењем. Неке земље нису биле спремне за такву могућност, јер ни саме нису биле спремне подврћи се могућем међународном суду.

Без обзира на непримјерене резултате *Лајпцишких* процеса и Версајског уговора уопште, мора се истаћи њихова улога у развоју међународног кривичног права. Они су начелно успоставили личну кривичну одговорност за кривична дјела почињена током рата и афирмисали командну одговорност. Такође, у домаћи правни систем, па и њемачки, уведен је корпус међународног права који се односи на правила вођења рата и одговорности за њихово поштовање. Међутим, с друге стране, догађаји везани за провођење начелних одредби о кажњавању ратних злочина, код већине држава су показали несклоност ка подвргавању међународном суду, те селективност („злочине чине други“).

Значајну улогу у успостављању међународног кривичног суда послије Првог свјетског рата је имала и Лига народа. Вијеће Лиге народа је почетком 1921. године основало савјетодавни одбор правника који је имао задатак да припреми оснивање два суда – Сталног суда међународне правде и Високог суда међународне правде. Стални суд међународне правде је требао имати главни задатак у рјешавању спорова између држава, док би Високи суд међународне правде имао мандат суђења појединцима за злочине према међународном праву. Према мишљењу опонената идеји о правној оправданости оснивања међународног кривичног суда, истицано је: да појединац није субјект међународног права; да предвиђена надлежност евентуалног кривичног суда прелази оквире међународног права; да се дио кривичних дјела против човјечности може односити на не само рат, него и на догађаје у вријеме мира, што је супротно међународном праву, и да се сматра да ће будући међународни кривични суд бити исполитизиран; да је супротан суверености државе и да ће као такав сам угрозити свјетски мир.

Услед многих неслагања, Трећи одбор Лиге народа је прихватио идеју да се оснује кривично вијеће у оквиру сталног Међународног суда правде. На тај начин је одбијена идеја о оснивању међународног

¹² Казна од четири године затвора и отпуст из морнарице је била највиша досуђена казна, која није била примјерена злочину, док се затворска казна није никад извршила, јер су осуђеници по завршетку поступка побјегли.

кривичног суда. Ипак, неке од иницијатива Лиге народа допринијеле су одржавању идеје о међународном кривичном суду.

Вриједно је истаћи и настојања Удружења за међународно право, које је у периоду од 1926. до 1929. године у неколико наврата расправљало о проблематици оснивања међународног кривичног суда. Ту треба истаћи разлоге Удружења због чега треба устројити међународни суд, што се односило, прије свега, на слабости националних закона и суђења. Профилисано је начело према којем за злочине међународног права треба да суди међународни суд, те да се само међународним судом може успоставити владавина права на међународном нивоу. Такође, Удружење је припремило Нацрт статута међународног кривичног суда, који је садржавао материјалноправне, организацијске и процесне одредбе, а који никад није прихваћен.

Осим поменутог удружења, питањима оснивања међународног суда бавила се и Интерпарламентарна унија, као и многи правни научници, професори и познаваоци ове материје. Тако је од стране Лиге народа (1934. године) дошло до оснивања Одбора за сузбијање тероризма. Разлог оснивања овог одбора било је убиство тадашњег југословенског краља Александра. Одбор је пропагирао идеју оснивања сталног међународног суда који би судио за међународни тероризам.

На потпис и ратификацију су 1937. године отворене Конвенција о спречавању и кажњавању тероризма и Конвенција о оснивању међународног кривичног суда (који је надлежан само за кажњавање међународног тероризма). Према Првом одбору Лиге народа, државе које прихвате те конвенције имале су избор да саме процесуирају злочин тероризма или да то препусте међународном суду. Са становишта садржаја Римског статута, овакво рјешење је блиско начелу комплементарности. У констелацији тадашњих односа, предложене конвенције нису ратификоване нити су ступиле на снагу. Одређени догађаји који су касније слиједили, попут грађанског рата у Шпанији, италијанске инвазије Абесиније и других догађаја који су узроковали избијање Другог свјетског рата – онемогућили су Лигу народа да оживотвори идеју међународног кривичног суда.

2. ПЕРИОД НАКОН ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

2.1. МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА СУЂЕЊА НАКОН ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Други свјетски рат ја трајао шест година. Од тадашњих 67 суверених држава, само их је шест остало неутрално. Рат се водио на територији 40 држава. Погинуло је око 50 милиона људи, а око 35

милиона је било рањено. Рат је вођен са до савршенства разрађеном стратегијом геноцида, посебно у форми холокауста. Из тих разлога, у самом почетку тог страшног рата покренута је иницијатива о кажњавању почињених ратних злочина.

Савезничке владе су у Лондону октобра 1943. године сазвале међународну конференцију и тада је основана посебна комисија за испитивање злочина Сила осовине. Комисија је формирала посебан одбор који је имао задатак да припреми правни оквир међународног кривичног суђења нацистичким злочинцима. С тим у вези, припремљен је Нацрт статута међународног кривичног суда који је био темељ за касније статуте међународних војних судова .

Од 19. до 30. октобра 1943. године у Москви су предсједници САД, СССР-а и Велике Британије (Рузвелт, Стаљин и Черчил) усвојили Московску декларацију, којом се постављају основе будућег кажњавања нацистичких ратних злочина. Заложили су се да се ратни злочинци процесуирају у државама у којима су починили злочине, према законима тих држава. Утврдили су будућу заједничку сарадњу на откривању и кажњавању починилаца злочина у Другом свјетском рату. Московска декларација је, упркос својим недостацима у погледу одређених правних питања, била одлучан акт политичке воље на коме су се послије темељила суђења ратним злочинцима.

Лондонски споразум је представљао конкретизацију Московске декларације и настао је као резултат преговора великих сила, САД, СССР-а, Француске и Велике Британије, од 26. јуна до 8. августа 1945. године. Московска декларација је операционализирана у погледу суђења главним нацистичким ратним злочинцима сљедећим правним актима: Лондонска повеља – Статут међународног војног суда и Закон број 10 контролног савјета за Њемачку од 20. децембра 1945. године за суђење у Нирнбергу, које је имало међународни карактер¹³.

Лондонским споразумом су отклоњене концептуалне разлике између западних савезника САД и Велике Британије, а дијелом и Француске и СССР о начину и условима кажњавања ратних злочинаца пред међународним судом. Наиме, САД и Велика Британија су полазиле од начела *common law* система (акузаторни поступак), Француска је заговарала начела мјешовитог поступка европског континенталног типа, а СССР је полазио од модела који је претпостављао активистички приступ правосуђа заснованог на марксистичком концепту социјалистичке законитости. Практично, главне су разлике биле у организацији истражног поступка и прикупљања доказа, са дилемом да

¹³ Темељ је био Статут међународног војног суда, а Закон број 10 уредио је комплементарна суђења пред судовима сила побједница у њиховим окупацијским зонама у Њемачкој.

ли то повјерити странкама као у акузаторном поступку или истражном судији; како осигурати независност суда; с дилемом у прихватању обичајног права као извора права; прихватању кривичног дјела завјере; осигурања одговарајућих права одбране и права на поштено суђење; питања положаја оптуженог у доказном поступку¹⁴; дилемом у профилирању кривичних дјела на начин да се респектује начело законитости итд. Ова и остала спорна питања су ријешена компромисно, с тим да је у коначним рјешењима доминирао англоамерички концепт кривичног права и поступка. Што се тиче материјалног кривичног права, Лондонски споразум и на њему засновани прописи су предвидјели суђење појединцима за злочине против мира, ратне злочине и злочине против човјечности.

Суђења припадницима Сила осовине су се одвијала на неколико нивоа, што је било условљено положајем оптужених у политичкој и војној хијерархији и међународним карактером суђења. С обзиром на те факторе, може се рећи да су суђења у Нирнбергу, пред Међународним војним судом, те пред Међународним војним судом у Токију, била највиши ниво суђења у то доба. Условно говорећи, други ниво су представљала суђења пред војним судовима појединих сила побједница, посебно у њиховим окупацијским зонама у Њемачкој, те пред америчким војним судовима на Далеком истоку. Трећи ниво суђења одвијао се пред националним судовима појединих држава, као реализација начелног становишта да ће нацистички злочинци бити враћени у земље гдје су починили злочине да им се тамо суди. Ова суђења су обухватала и случајеве у којима су саме државе ухапсиле поједине злочинце, посебно домаће држављане који су служили окупаторској или домаћој квислиншкој власти.

Нирнбершки процеси су вођени против најистакнутијих припадника њемачке нацистичке власти, који су били одговорни за злочине против мира, ратне злочине и злочине против човјечности. У периоду од краја 1945. до краја 1949. године у Нирнбергу се водило 13 поступака, од чега један пред Међународним војним судом, а остали пред националним судовима, односно судовима окупацијских снага у Њемачкој. Међународни војни суд је судио најистакнутијим војним и политичким челницима нацистичке Њемачке, а у осталих 12 поступака судило се појединим групама оптужених. Укупно је оптужено 185 лица; 24 су осуђена на смрт, 20 на доживотни затвор, 98 на временске казне затвора, а 35 је ослобођено¹⁵. За припаднике неких организација (Гестапо, СС) поступак је био организован по узору на акузаторни поступак англоамеричког типа. Оптуженим је било загарантовано право

¹⁴ Може ли се јавити као свједок у својој ствари или и право на завршну ријеч.

¹⁵ Прије завршетка поступка умрло је осам оптужених.

на одбрану, али испод стандарда акузаторног поступка. Свака од четири велике силе именовала је по једног судију и његовог замјеника, те члана тужилачког тима. На пресуду није било права жалбе.

Резолуција Генералне скупштине УН о прихватању начела међународног права утврђених повељом Нирнбершког суда, од 11. децембра 1946. године, прихватила је начела Лондонског споразума, Статута Међународног војног суда и нирнбершких процеса и њихових пресуда, као изворе међународног права.

Међународни војни суд у Токију, основан на темељу Потсдамске декларације од 26. јула 1945. године, представљао је својеврстан пандан Међународном војном суду у Нирнбергу. САД, СССР, Француска и Велика Британија су одлучиле да, осим злочинаца нацистичке Њемачке, казне и Јапанце који су починили тешка кривична дјела током Другог свјетског рата. Генерал *Douglas Mac Artur*, командант савезничких трупа за Далеки исток је 19. јануара 1946. године донио у форми наредбе Токијску повељу са Статутом међународног војног суда. На тај начин је основан тај суд, те му одређена надлежност и структура. За главног тужиоца постављен је Американац *Keenan*, који је сачинио нацрт Повеље. У битним одредницама Статут суда у Токију је сличан Статуту суда у Нирнбергу, према коме је главни командант савезничких снага именовао 11 судија са листе савезничких приједлога. Оптужбу је, за разлику од Нирнберга, заступао један тужилац (главни тужилац) који је имао 10 придружених тужилаца (замјеника). Исто као и у Нирнбергу, материјално кривично право је обухватало злочин против мира, ратни злочин и злочин против човјечности, с тим да су ова два задња морала увијек бити повезана са злочином против мира. Такође, злочин против човјечности није био ограничен на цивилно становништво, па је било потребно да се казне бројна кривична дјела која су јапанске трупе починиле против ратних заробљеника. За разлику од Нирнбершког суда који је могао организације прогласити злочиначким, то токијским статутом није било могуће.

Главни токијски процес је почео 3. маја 1946. године, када је оптужено 28 водећих лица из војске, дипломатије, јавног живота и политике (бивши премијер, министар иностраних послова и највише рангирани генерали). Поступак је трајао двије и по године. Већином гласова (8 : 3) донесене су осуђујуће пресуде за све оптужене, те изречено седам смртних казни и затворске казне у распону од седам година до доживотног затвора. Осим тога, вођени су бројни поступци пред националним судовима, посебно америчким војним судовима, од којих је најпознатији процес против генерала *Tomoyuke Yamashite*. Слично као и за Нирнбершки суд, приговарано је и Токијском суду да је то освета побједника над побијеђеним, да није уважен захтјев за поштено

суђење, те да је повријеђено начело законитости. Међутим, преовладало је мишљење да су ти процеси били правно и морално утемељени, као и да су представљали важан корак у развоју међународног кривичног права.

2.2. РАЗВОЈ МЕЂУНАРОДНОГ РАТНОГ И ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА ОД 1945. ГОДИНЕ ДО ОСНИВАЊА AD HOC СУДОВА

Све активности које су довеле до усвајања Римског статута у периоду након 1945. године могу се подијелити у двије групе: прво, активности које су директно за циљ имале оснивање међународног суда и друго – активности које су посебно утицале на профилисање међународног ратног и хуманитарног права, те међународног права уопште на начин који је помогао развоју идеје међународног кривичног суда.

Треба свакако издвојити четири Женевске конвенције за заштиту жртава рата из 1949. године, са два допунска протокола из 1977. године, као и Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године, те Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина апартхејда из 1973. године. За међународно кривично право, осим тих конвенција, важне су и друге бројне конвенције којима се одређују међународни злочини, с тим да немају неку пресудну улогу за међународни кривични суд.

Суштина Женевских конвенција је та да су усвојене под патронатом међународне организације Црвеног крста. Њима је значајно унапријеђена заштита лица на која се односе, са остваривањем прихватљиве равнотеже између захтјева војне потребе и захтјева хуманости. Тако је конвенцијама посебна заштита пружена врло рањивим категоријама становништва (болесни, жене, дјеца).

Женевске конвенције с протоколима представљају основу дијела материјалног права у статутима *ad hoc* судова, те Римског статута, и третирају се као дио међународног обичајног права. Осим Женевских конвенција и протокола, у корпусу међународног ратног и хуманитарног права значајну улогу имају и други међународноправни инструменти, који су значајни за формирање међународног кривичног суда.

Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида у члану 6 говори о надлежности суда за злочин геноцида, док се у члану 5 Конвенције о спречавању и кажњавању злочина апартхејда говори о оснивању међународног кривичног суда за кажњавање злочина апартхејда. Познато је да до тога није никада дошло, углавном из политичких разлога и вољом великих сила.

2.3. AD HOC МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУДОВИ

Сукоби на просторима бивше Југославије и Руанде, чије су посљедице веома изражене окрутости, велики број жртава, злочин геноцида и многобројни протјерани, силовани и убијени, пријетили су глобалном миру. Међународна заједница се одлучила на корак који је резултирао оснивањем *ad hoc* суда за бившу Југославију (Хашки трибунал) и МКСР. Задњи успостављени специјални суд је основан за Либан.

Савјет безбједности УН-а је својим Резолуцијом број 808/1993 од 22. фебруара 1993. године донио начелну одлуку о оснивању Хашког трибунала. Правни основ за оснивање Хашког трибунала Савјет безбједности УН-а је темељио на чл. 29 и 41 Повеље УН-а. Усвајањем Статута од стране Савјета безбједности УН-а, основан је Хашки трибунал, и то Резолуцијом број 827/1993 од 25. маја 1993. година, која је имала принудни карактер за све државе бивше Југославије.

На основу Статута, стварна надлежност Хашког трибунала односи се на тешка кршења Женевских конвенција за заштиту жртава рата из 1949. године (члан 2), кршења закона и обичаја ратовања (члан 3), геноцид (члан 4) и злочине против човјечности (члан 5). Није предвиђена надлежност за злочине против мира, пошто у међународном праву није ријешено питање агресије. Територијална надлежност Хашког трибунала је територија бивше СФРЈ, а временско раздобље од 1. јануара 1991. године. Временска надлежност Суда није ограничена, за разлику од МКСР-а, јер су творци Хашког трибунала очекивали наставак и ширење сукоба. Таква се процјена показала исправном. Хашки трибунал је надлежан истовремено са националним судовима (паралелна надлежност), али има приоритет пред њима, што значи да у сваком тренутку од њих може преузети вођење поступка и да, ако је Хашки трибунал започео поступак, национални судови то не могу учинити. У изузетним приликама, Хашки трибунал може и поновити поступак правноснажно довршен пред националним судом – ако је тај поступак био вођен на основу чл. 9 и 10 Статута.

Поступак пред Хашким трибуналом одвија се према Статуту и Правилнику о поступку и доказима, који доносе судије на својој општој сједници. Тужилац иницира поступак по службеној дужности, на темељу информација, без обзира на њихов извор. Има право испитивати осумњичене и свједоке, сакупљати доказе и провести истрагу на мјесту догађаја. Ако сматра да постоји довољно доказа (*prima facie* случај), тужилац саставља оптужницу и подноси је на потврду једном од судија.

Судско вијеће дужно је осигурати поштено и брзо суђење, водити бригу о правима оптуженог, те заштити жртава и свједока. Док се не

докаже супротно, оптужени се сматра невиним и ужива права која одговарају међународним стандардима и пракси демократских држава. Окривљени се током поступка, у правилу, налази у притвору, осим ако вијеће не одлучи друкчије, при чему ће водити рачуна о интересима поступка, те заштити жртава и свједока. Терет доказа је на тужиоцу, а главна расправа је акузаторне природе. Ипак, у доказни поступак је унесен и одређени степен инквизиторности, јер се на крају доказног поступка изводе они докази за које је вијеће наредило некој од странака да их изведе, те докази за које само вијеће сматра да их треба извести. Окривљени се може јавити као „свједок у властитој ствари“. Кривим се може прогласити само окривљени чија је кривица доказана „изван сваке разумне сумње“ (енгл. *beyond any reasonable doubt*).

МКСР је основан Резолуцијом Савјета безбједности УН-а број 955 од 8. новембра 1994. године, и то због кривичног гоњења лица одговорних за геноцид, злочине против човјечности и повреде заједничког члана 3 Женевских конвенција за заштиту жртава рата из 1949. године, те Допунског протокола за заштиту жртава немеђународних оружаних сукоба Женевским конвенцијама из 1977. године. Обухваћен је период од 1. јануара 1994. до 31. децембра 1994. године на територији Руанде и сусједних земаља. Суд има сједиште у *Arushi* (Танзанија) и започео је с радом у новембру 1995. године. Уред тужиоца и Жалбено вијеће заједнички су за МКСР и Хашки трибунал, с тим да је замјеник тужиоца за МКСР смјештен у Кигалију (Руанда).

Међународна заједница је мање одлучности показала на примјерима Камбоце и Сијера Леонеа. Један од разлога што се није остварила правда јесу трули политички компромиси. У периоду од 17. априла 1975. до 7. јануара 1979. године у Камбоци су били на власти Црвени Кмери, на чијем је челу био Пол Пот. Побито је преко 1.700.000 грађана (скоро сваки четврти становник Камбоце). Након пада с власти Црвених Кмера, који су наставили герилску борбу, дугу више од десет година, дио Црвених Кмера се предао и повукао из борбе, док су се неки интегрисали у оружане снаге и друге институције државе. Сједињене Америчке Државе су 1994. године донијеле тзв. *Cambodian Genocide Justice Act*, и то након великих притисака међународне заједнице да се починиоци злодјела казне. Након тога, Генерална скупштина УН-а је Резолуцијом 52/135 од 12. децембра 1997. године затражила оснивање међународног суда са циљем и задатком да се казне злочинци. УН су средином 1998. основале стручну радну групу која је 18. фебруара 1999. године поднијела Генералној скупштини извјештај и предложила оснивање међународног кривичног суда и посебне комисије за утврђивање истине.

Међународна заједница није успјела наметнути оснивање међународног кривичног суда ни још једној, релативно малој и не превише моћној држави (Сијера Леоне), па чак ни реализацију компромиса у којем доминира домаће правосуђе. Држава Сијера Леоне је од XVI вијека била извор робова, а од 1808. до 1961. године британска колонија. Грађански рат је избио 1991. године. Након војног удара и избора који се тешко могу оцијенити демократским, Револуционарни уједињени фронт (РУФ) започео је побуну која је од 1996. године резултирала општим ратним хаосом, у којем се измјењивао пуч за пучем. С обзиром на то да су обје стране у сукобу починиле бројне и страшне злочине са десетинама хиљада убистава, силовања, сакаћења, мучења и протјеривања око два милиона људи, током мировних преговора обје стране заговарале амнестију.

Почетком октобра 2000. године генерални секретар УН је поднио извјештај УН и анализу стања у Сијера Леонеу. Предложено је оснивање Специјалног суда за Сијера Леоне, у форми Уговора УН-а и те државе. Наиме, Специјални суд није основан, као Хашки трибунал и МКСР, одлуком Савјета безбједности (према поглављу VII Повеље УН-а), него билатералним међународним уговором између УН-а и Сијера Леонеа, што слаби позицију међународне заједнице. Временска надлежност је, као и у Статуту Хашког трибунала, отворена и обухвата злочине почињене од 30. новембра 1996. године. Стварна надлежност обухвата злочине против човјечности, повреду члана 3 заједничког Женевским конвенцијама и Другог допунског протокола, остале озбиљне повреде међународног хуманитарног права, те одређене тешке злочине према праву Сијера Леонеа. С обзиром на то да су и дјеца била починиоци страшних злочина, чланом 7 успостављена је одговорност лица од 15 година старости, с тим да се поступак против лица од 15 до 18 година води пред малољетничким вијећем, уз правила која воде бригу о њиховој старости.

Специјални суд за Либан основан је Резолуцијом Савјета безбједности УН-а 2007. године. Он ће судити извршиоцима терористичког напада у Либану 2005. године, када је убијен и бивши либански премијер Рефик Харари. Овај специјални суд је отворен у Хагу 1. марта 2009. године. Постоји временско ограничење рада овог суда (три године), са могућношћу његовог продужења. Главни тужилац је Канађанин *Данијел Белемареа*, који је био на челу међународне истражне комисије о убиству Рефика Харарија.

2.4. ПРИПРЕМА И УСВАЈАЊЕ РИМСКОГ СТАТУТА

2.4.1. ПРИПРЕМЕ ЗА ДИПЛОМАТСКУ КОНФЕРЕНЦИЈУ

У јуну 1989. године одржана је сједница Генералне скупштине УН-а која је била посвећена сузбијању злоупотребе дрога. На тој сједници је делегација Тринадада и Тобага предложила да се у циљу сузбијања међународног илегалног промета дрогама оснује међународни кривични суд. Чињеница је да она није имали у виду оснивање суда какав је предвиђен Римским статутом. Међутим, ова иницијатива је снажно покренула активности на оснивању сталног суда. Прихваћајући приједлог Тринадада и Тобага, Генерална скупштина УН-а је затражила од Међународне правне комисије да уради извјештај о могућностима оснивања међународног кривичног суда за кажњавање злочина везаних за међународни промет и злоупотребу дроге.

Паралелно с тим, у Италији је, под вођством *M. Ch. Bassiouni*-а, 1990. године припремљен Нацрт статута Међународног кривичног суда који би био надлежан за сва кривична дјела из корпуса међународног права. Међународна правна комисија је предочила Генералној скупштини УН-а свој извјештај, који је прихваћен, а Комисија је наставила с радом. Комисија је 1993. године припремила нови нацрт, који се није односио искључиво на злочине повезане с дрогом, већ је био примјенив на сва кривична дјела. Након отпора САД и других држава и из политичких разлога 1994. године припремљен је нови текст који мање дира у сувереност држава. Овај статут Генерална скупштина није одмах узела у разматрање.

Након извјесног времена Генерална скупштина је 1996. године основала *PrepCom*.¹⁶ Отворен за учествовање свим државама чланицама УН-а и његовим специјализованим агенцијама, омогућио је праћење и учешће у раду и бројним међународним и невладиним организацијама, те представницима постојећих *ad hoc* судова (Хашки трибунал и МКСП). Генерална скупштина УН-а је разматрала први извјештај *PrepCom*-а на својој 51. сједници. Прихватила је извјештај, потврдила мандат *PrepCom*-у, те затражила од њега да заврши израду статута који би био предмет расправе и усвајања на посебној дипломатској конференцији.

Други дио рада *PrepCom*-а (1997. и 1998. године) био је под императивом успјешног завршетка посла, тим прије што је Генерална скупштина УН-а у међувремену утврдила како ће се Дипломатска конференција одржати у Риму од 15. јуна до 17. јула 1998. године. *PrepCom* је под вођством холандског дипломате и правника Адријана Боса, предсједника *PrepCom*-а и његових сарадника, отклонио

¹⁶ *PrepCom*, у зависности од контекста: Одбор за припрему оснивања Међународног кривичног суда или Комисија за припрему формирања Међународног кривичног суда.

најкрупније разлике и отпоре појединих држава, те саставио извјештај који је садржавао и Нацрт статута Међународног кривичног суда. Ефикасности рада допринио је и рад у посебним радним групама, које су разматрале одређена специфична подручја: процедурална питања, састав и управљање судом, успостављање суда и однос према УН-у, примјењиво право, *non bis in idem*, питања о јурисдикцији и извршењу итд. *PrepCom* је на својој задњој сједници, 3. априла 1998. године, усвојио Нацрт статута Међународног кривичног суда и Нацрт завршног акта Дипломатске конференције. Консолидовани текст Статута је имао 173 странице и 116 чланова, али и 1.300 ријечи у заградама (алтернативе) које су често и концепцијски биле различите од основног текста, па се тешко може рећи да је текст Статута заиста био консолидован.

Надаље, *PrepCom* је за Дипломатску конференцију припремио и Нацрт пословника о раду Конференције, те Нацрт организације њеног рада. Ваља напоменути да је *PrepCom* имао снажну стручну подршку активних невладиних организација¹⁷

С обзиром на то да је *PrepCom*-у завршетком посљедње сједнице у априлу 1998. године престао мандат, а да су остала отворена многа техничка и организацијска питања везана за Дипломатску конференцију, која су требала бити ријешена у кратком времену до почетка Конференције, излаз је пронађен у необичном аранжману „неформалних“ припрема које су водили италијанско Министарство иностраних послова, као домаћин, те двије невладине организације *International Institute of Higher Studies in Criminal Sciences (ISIC)* и *International Scientific and Professional Advisory Council (ISPAC)*. Наравно, везе и мотори припрема била су лица која је *PrepCom* предложио као предсједавајуће Конференцији: проф. *M. Ch. Bassiouni* (Египат), проф. *Giovanni Conso* (Италија) и амбасадор Адријан Бос (Холандија). Амбасадора Боса, који је због здравствених разлога морао одустати од учешћа у припремама и реализацији Конференције, замијенио је канадски амбасадор *Phillip Kirsh*. Одржан је и посебан, неформалан припремни састанак (од 4. до 8. јула 1998. године), на којем су договорене појединости будућег рада Дипломатске конференције.

2.4.2. ДИПЛОМАТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА И УСВАЈАЊЕ СТАТУТА МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА

У времену од 15. јуна до 17. јула 1998. године у Риму је у сједишту УН-а за храну и пољопривреду (ФАО) одржана Дипломатска

¹⁷ Између осталих, то су биле сљедеће међународне организације: Међународни Црвени крст, Хелсиншки одбор, *Human Rights Watch*, *American Bar Association* итд.

конференција опуномоћеника влада о оснивању Међународног кривичног суда. На конференцији је учествовала 161 државна делегација са око 2.000 делегата, уз учешће великог броја представника међународних и невладиних организација, других организација и ентитета и медија из цијелог свијета.

Конференција је започела говорима генералног секретара УН-а и шефова државних делегација. Послије тога изабрана су радна тијела и усвојен је Пословник о раду Дипломатске конференције, те други радни документи.

У раду Дипломатске конференције било је доста несугласица, дилема, резерви, па и огорчених расправа, а најзначајнији проблеми су били: организација и финансирање Суда; материјално кривично право у Статуту и проблеми процесног права. Занимљива се расправа водила о томе може ли окривљени који је у бјекству или из других разлога није доступан Суду имати браниоца који ће предузимати одређене радње. Преовлађујуће становиште је било да окривљени има правну дужност доћи пред Суд, те да не може користити права ако није удовољио тој елементарној обавези.

Након напорног рада и мноштва компромиса, на гласање је стављен цјеловит приједлог Статута. Гласању је приступило 148 држава. За цјеловит Статут Међународног кривичног суда гласало је 120 држава, против је било седам држава, док је 21 држава била уздржана. Треба примјетити да делегати држава које бројчано чине већину човјечанства тада нису потписали Статут¹⁸.

Осим Статута, усвојен је и Завршни акт Конференције и сљедеће резолуције: Признање Међународној правној комисији; Признање учесницима и предсједнику Одбора за припрему оснивања Међународног кривичног суда; Признање предсједнику Конференције, предсједнику свих одбора и предсједнику Одбора за израду нацрта; Признање народу и влади Италије; Резолуција о кривичним дјелима која су предмет међународних уговора и Резолуција о оснивања Припремне комисије за успоставу Међународног кривичног суда. Након завршетка Конференције, Завршни акт и Статут свечано су отворени за потписивање.

Статут је био отворен за потписивање до 17. октобра 1998. године, и то у Министарству иностраних послова Италије, а након тога, до 31. децембра 2000. године, у сједишту УН-а, у Њујорку. Државе које су га ратификовале или барем потписале до 31. децембра 2000. године могле су учествовати у раду Скупштине држава чланица. Наравно, и друге

¹⁸ Првобитно Римски статут нису потписале САД, Кина, Пакистан, Индонезија и Индија.

државе могле су ратификовати Статут и укључити се у рад његових органа, али тек након саме ратификације.

2.4.3. АКТИВНОСТИ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА НАКОН ДИПЛОМАТСКЕ НОНФЕРЕНЦИЈЕ

Суд ја почео с радом ступањем на снагу Статута. То је било првог дана у мјесецу који је наступио након 60 дана од дана када је прикупљено 60 инструмената о ратификацији, прихватању, одобрењу или приступу код генералног секретара УН-а. Да би Суд заиста могао почети с радом ступањем на снагу Статута, било је потребно извршити бројне припреме. Генерална скупштина УН-а је својом Резолуцијом број 53/105 од 8. децембра 1998. године затражила од генералног секретара да у складу са одлукама Дипломатске конференције сазове Припремну комисију за успоставу Међународног кривичног суда (*PrepCom*), да би она припремила правне акте које Скупштина држава чланица мора донијети да би Суд успјешно започео са радом.

PrepCom се састао укупно осам пута и припремио нацрте сљедећих докумената: Правила о поступку и доказима; Обилежја кривичних дјела; Уговор о односима Суда и Уједињених нација; Финансијска правила; Споразум о привилегијама и имунитетима Суда; Правила о раду Скупштине држава чланица; Резолуција Скупштине држава чланица о оснивању Одбора за буџет и финансије и Резолуција Скупштине држава чланица о критеријима за добровољне прилоге Међународном кривичном суду.

Приликом ратификације Статута многе међународне и невладине организације настојале су мотивисати државе на ратификацију. Међу бројним невладиним организацијама у томе се истакла Коалиција за Међународни кривични суд.

3. ПОСЕБАН ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДА СА УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА

Члан 2 Статута Међународног кривичног суда говори о односу Суда са Уједињеним нацијама: „Суд ступа у однос са Уједињеним нацијама на основу споразума који потврђује Скупштина држава странака овог статута, те након тога у име Суда закључује његов председник“. Међународна правна комисија је израдила Нацрт споразума Суда са Уједињеним нацијама. Такође, Уједињене нације су израдиле модел уговора између Уједињених нација и појединих држава који се односи на извршавање казни које је изрекао Међународни кривични суд.

Иако Међународни кривични суд представља орган који нису основале Уједињене нације, него саме државе, ипак постоји снажна веза са Уједињеним нацијама. Тако је цијели поступак оснивања Међународног кривичног суда текао под јаким утицајем Уједињених нација. Осим тога, та повезаност са Уједињеним нацијама се огледа и у самој природи задатака које има Међународни кривични суд.

Чврста и нераскидива веза Међународног кривичног суда и Уједињених нација огледа се, између осталог, и у томе да се нпр. приједлози за измене Статута подносе генералном секретару Уједињених нација који има обавезу да их достави свим државама странкама. Такође, Уједињене нације имају веома значајно мјесто и у погледу финансирања рада Суда. Средства за рад дозначују Уједињене нације уз одобрење Генералне скупштине, гдје ће се обавезни доприноси држава чланица процјењивати на начин и у складу са критеријима које Уједињене нације имају за допринос својих чланица.

Повлачење држава из чланства у Римском статуту се процедурално обавља уз активности Уједињених нација. Тај поступак је управно-политичке природе и нотифицира се генералном секретару Уједињених нација писаним поднеском (иако он није орган Суда).

4. ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Ambos, K., Remarks on the General Part of International Criminal Law, „Journal of International Criminal Justice“, 4 (2006);
- [2] Bassiouni, M. Ch., Crimes Against Humanity in International Criminal Law, „Kluwer“, 1992;
- [3] Bassiouni, M. Ch., Introduction to International Criminal Law, New York, 2003;
- [4] Cassese, A., International Criminal Law, Oxford, 2003;
- [5] Чавошки, К., Хаг против правде, Београд, 1998;
- [6] Ђорђевић, С., Сарадња са органима организације Уједињених нација у вези са оснивањем Међународног трибунала у Хагу, „Правни живот“, Београд, 5–6 (1994);
- [7] Green, L., War Crimes, Crimes against Humanity, and Command Responsibility, NWCR, 2 (1997);
- [8] Извори међународног хуманитарног права (приредио М. Старчевић), Београд, 1999;
- [9] Илић, Г., Поступак пред Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију. У: Водич кроз Хашки трибунал – прописи и пракса, Београд, 2007;

- [10] Јовановић, И., Креативни“ развој међународног кривичног права: хибридни судови за Источни Тимор, Камбоџу и Сијера Леоне. У: Удружење за међународно право, „Годишњак“, 2006;
- [11] Јосиповић, И., Крапац Д. и Новоселец П., Стални међународни кривични суд, Хрватски правни центар, „Народне новине“, Загреб 2001;
- [12] Камбовски, В., Међународно кривично право, Скопље, 1998;
- [13] Kittichaisaree, K., International Criminal Law, „Oxford University Press“, 2001;
- [14] Landrum, B., The Yamashita War Crimes Trial. Command Responsibility then and now, „Military Law Review“, Vol. 149, 1995;
- [15] Лукашук, И. И., Наумов, А. В., Международное уголовное право, Москва, 1999;
- [16] Милојевић, М., Оснивање међународног кривичног суда. У: Међународна кривичноправна питања и Хашки трибунал, Београд, 1997;
- [17] Митић, М.: Међународно право у сјенци силе, Београд, 2000;
- [18] Радуловић, Д., Међународно кривично право, Подгорица, 1999;
- [19] Ристивојевић, Б., Одговорност за радње потчињеног у међународном кривичном праву: командна одговорност, Нови Сад, 2003;
- [20] Симовић, М. и Благојевић, М., Међународно кривично право, Бања Лука, 2007;
- [21] Стојановић, С., Разлике између положаја одбране пред Трибуналом у Хагу у односу на положај пред националним судовима СЦГ. У: Примјена међународних кривичних стандарда у националним законодавствима, Тара, 2004;
- [22] Stojanovic, Z.: International Criminal Court. Utopia or Reality? XIV Congress of IADL, Cape Town, April 1996;
- [23] Стојановић, З., Међународни кривични суд: сукоб права и политике, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“, Београд, (1) 1997;
- [24] Томашевић Г., Међународно право и кривични поступак, Зборник радова Правног факултета у Сплиту“, Сплит, (3-4) 2004; Васиљевић, В., Међународни кривични суд, Београд, 1968;
- [25] Васиљевић, В., Злочин и одговорност, Београд, 1995;
- [26] Златарић, Б., Међународно кривично право, први дио, Загреб, 1979;
- [27] Шкулић, М., Међународни кривични суд. Надлежности и поступак, Београд, 2005.

Marina M. Simović-Nišević, M.A.
The Indirect Tax Administration of BiH

Vladimir M. Simović, M.A.
Legal Assistant within the District Court of Banja Luka and
Senior Assistant at the Faculty for Security and Protection in
Banja Luka

**LEGAL, POLITICAL AND HISTORICAL
CIRCUMSTANCES SURROUNDING THE
FOUNDING OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL
TRIBUNAL AND RELATIONSHIP OF THE
INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL AND
THE UNITED NATIONS**

Abstract: The entire human civilization has been full of conflicts and antagonisms of different social groups that differed in their degree, time intensity and horror. A man as a universal being that carries within the qualities of justice, law, humanism and fairness, has sought solutions for different conflicts and horrors that come with them, through centuries.

Idea on creating the permanent international criminal tribunal or tribunal adapted to the current historical events is centuries-old. So even during the antiquity we find the ideas and foundations of the humanitarian law.

Founding and the case-law of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and International Criminal Tribunal for Rwanda represent important international-legal instruments for founding of the permanent international criminal tribunal. A successful completion of the Diplomatic Conference to Establish International Criminal Tribunal held in Rome from 15 June through 17 July 1988 was very significant for the human civilization in general. This event was crucial and represents a turning point in the international law, especially international criminal law. Founding of the permanent International Criminal Tribunal is the result of the decades-old and constant struggle of the international communities but also the expression of the

numerous compromises which were inevitable in order to arrive at its establishment. Moreover, the International Criminal Tribunal was founded based on the treaty entered into by the member countries for its establishment and decision on its permanence and independence.

Спец. Драгана Вујић
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

**НЕДОЗВОЉЕНА ДОКАЗНА СРЕДСТВА И
ПОСЉЕДИЦЕ УПОТРЕБЕ НЕДОЗВОЉЕНИХ
ДОКАЗНИХ СРЕДСТАВА У КРИВИЧНОМ
ПОСТУПКУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ**

***Резиме:** Недозвољена доказна средства изазивају многе теоријске расправе и спорове. Због своје комплексности, ова проблематика спада међу тежа питања кривичног процесног права. Разлог овој чињеници налази се у двоструком циљу и сврси кривичног поступка. Савремени кривични поступак мјешовитог типа настоји одржати равнотежу између двије супротстављене тенденције – тенденције функционалности кажњавања с једне стране и заштите загарантованих права грађана, с друге стране. Те се двије тенденције најдраматичније сукобљавају у институту недозвољених доказних средстава, чија практична примјена поставља сложене захјеве пред судије у кривичном поступку. Могућа нова и потпунија рјешења питања недозвољених доказних средстава треба препустити будућим измјенама Закона о кривичном поступку, које ће бити утемељене на практичним искуствима и доктринарним поставкама.*

***Кључне ријечи:** доказна средства, недозвољена доказна средства, кривични поступак, доказивање кривичног дјела, кривично право*

1. Опште напомене

Прије него што се пређе на само одређивање и описивање појединих недозвољених доказних средстава, потребно је осврнути се на неке основне појмове везане за ову проблематику, те предочити законска рјешења, тачније законска одређења која се односе на законитост доказа.

Доказна средства су извори из којих се добијају доказни основи, тј. извори из којих се добијају чињенице које служе као подлога за извођење

закључка о истинитости или неистинитости оног што је предмет доказа (Симовић, 2007: 173).

Недозвољена доказна средства су она која су противна правном поретку, начелима постука, некој изричитој законској одредби или друштвеном моралу, иако би, иначе, била подобна за утврђивање чињеница које су предмет доказивања (Симовић, 2007: 173).

Закон о кривичном поступку Републике Српске (ЗКП РС, 2003) не садржи одредбе о систему доказних средстава нити о условима њихове примјене, већ само одредбе о извођењу доказа појединим радњама доказивања, што не значи да се осим предвиђених не могу користити и друга доказна средства.

Закон, такође, садржи одредбе о забрани кориштења појединих доказних средстава и начинима стицања тих средстава, што поново не значи да је дозвољена употреба осталих доказних средстава, која законом нису искључена, а супротна су правном поретку и основним начелима поступка.

На самом почетку Закона о кривичном поступку Републике Српске, тачније у члану 10 који носи назив „Правно неваљани докази“, у ставу 1 предвиђа се један од недозвољених начина прибављања доказа. Закон ово питање регулише на сљедећи начин: “Забрањено је од осумњиченог, оптуженог или било којег другог лица које учествује у поступку изнуђивати признање или какву другу изјаву.”

Исти члан у ставу 2 предвиђа и додатне двије подјеле незаконитих начина за прибављање доказа, у које би спадали: 1) докази прибављени повредама људских права и слобода прописаних Уставом и међународним уговорима које је ратификовала БиХ и 2) докази који су прибављени повредама овог закона.

Подсјећања ради, потребно се позвати на основна људска права и слободе које изричито гарантује Устав Босне и Херцеговине (Кузмановић и Дмичић, 2002: 358), а то су:

- право на живот,
- право да лица не буду подвргнута мучењу или нехуманим, понижавајућим поступцима или казнама,
- право да лица не буду држана у ропству или потчињености или не обављају принудни рад или обавезне радове,
- право на слободу и безбједност личности,
- право на поштено саслушање у грађанским и кривичним предметима и друга права у вези са кривичним поступком,
- право на приватан и породични живот, дом и кореспонденцију, слобода мисли, савјести и вјероисповијести,

- слобода изражавања,
- слобода мирног окупљања и слобода удруживања са другима,
- право на брак и заснивање породице,
- право на својину,
- право на образовање и
- право на слободу кретања и пребивалишта.

Позивајући се на основна људска права и слободе, посебно на право човјека да не може бити подвргнут мучењу или окрутном, нехуманом или понижавајућем кажњавању или поступању, изричито се забрањује да се неко лице подвргне медицинском или научном експерименту без његовог пристанка (члан 3 ЕКЉП и члан 7 МПГПП).

Члан 1 Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака одређује тортuru као сваки акт којим се једном лицу намјерно наноси бол или тешка тјелесна или душевна патња – да би се од тога лица или неког другог лица добило обавјештење или признање. Нељудски третман мора имати минималан степен јечине уколико се сврстава у оквир члана 3 ЕКЉП (Симовић, 2005: 260). Процјена овог минимума је релативна и зависи од свих околности предмета, као што су природа и садржај поступка, његово трајање и његове физичке и менталне посљедице, а у неким случајевима и пол, старосна доб и здравствено стање жртве.

У смислу члана 10 став 2, подјела која се односи на повреде основних људских права и слобода гарнтованих Уставом обухватала би доказе прибављене повредом права на одбрану, повредом права на достојанство, углед и част или повредом права на неповредивост личног и породичног живота и сл.

Докази прибављени повредама процесног закона обухватили би доказе прибављене претресањем стана, просторија и лица, ако је претресање извршено без судске наредбе или без присуства лица која морају бити присутна претресању или докази прибављени привременим одузимањем писама, телеграма и других пошиљки, ако су те мјере предузете без судске наредбе или без присуства два свједока, као и докази прибављени примјеном посебних истражних радњи, ако су те радње предузете без наредбе судије за претходни поступак и сл.

Питање које се намеће као посљедица овако дефинисаних правно неваљаних доказа јесте да ли Закон о кривичном поступку Републике Српске и иначе наше кривично процесно право познаје или предвиђа неку основну подјелу недозвољених доказних средстава, те да ли се подјела предвиђена у члану 10. став 2 може сматрати, односно назвати основном подјелом недозвољених доказних средстава?

За разлику од нашег законодавства, у нама сусједној Хрватској издефинисале су се различите подјеле незаконитих доказа, зависно од аутора који о њима говоре. С тим у вези, као најприхватљивија подјела незаконитих доказа узима се сљедећа: докази који су прибављени повредама одређених темељних права и слобода грађана, докази за које је изричито у Закону предвиђено да се не смију употребити при доношењу судске одлуке, докази за које се сазнало помоћу незаконитих доказа и докази прибављени полицијском оперативно-криминалистичком дјелатношћу (Царић, 2006: 993).

У доказе за које је изричито у Закону предвиђено да се не смију употребити за доношење судске одлуке сврстава се шест категорија, и то: извори сазнања прибављени незаконитим мјерама привременог ограничења уставних права и слобода; записници о незаконито обављеним претресањима просторија и особа; записници о исказима осумњиченог, односно оптуженог, изведени на забрањен начин; записници о исказима свједока изведени на забрањен начин; записници о испитивању вјештака који то правно не смију бити и привремено одузети предмети који не подлијежу тој мјери.

Докази прибављени полицијском оперативно-криминалистичком дјелатношћу – Полицијским би се доказом могли сматрати сви извори сазнања о чињеницама прибављеним од полиције, а значајни за кривично поступање. Полицијска дјелатност приликом прикупљања доказа може се одвијати на формалан и неформалан начин. Док је формална полицијска дјелатност прецизно правно регулисана, те се може обављати искључиво на законом предвиђен начин и у тачно одређеним случајевима, дотле неформално полицијско дјеловање није детаљно правно регулисано. Фактички резултат обје дјелатности је утврђивање чињеница важних за кривични поступак. Међутим, правни учинак је различит. Резултати формалне полицијске дјелатности могу се током поступка користити као докази и на њима се може темељити судска одлука. За разлику од тога, резултати неформалне оперативно-криминалистичке дјелатности не могу се током поступка користити као доказ, што значи да се на њима не може темељити судска одлука.

Исти члан Закона о кривичном поступку Републике Српске (у даљем тексту: ЗКП РС), у ставу 2. и 3. предвиђа и посљедице употребе тако прибављених доказа, чију судбину регулише на сљедећи начин: суд не може заснивати своју одлуку на доказима који су прибављени на претходно описан начин нити на доказима који су добијени на основу доказа прибављених на недозвољен начин.

Такође, намеће се размишљање везано за посљедице употребе оваквих доказа у смислу да ли се према лицима која прибаве доказе на

недозвољени начин могу примијенити санкције или је једина посљедица оваквих доказа у немогућности заснивања судске одлуке на њима?

Иако закон не предвиђа да се докази прибављени на законом забрањен начин морају издвојити из списка, смисао забране употребе оваквих доказа огледа се управо у њиховом издвајању из списка.⁸ Рјешење о издвајању правно неваљаног доказа доноси судија за претходно саслушање, и то како у поступку одлучивања о оптужници, тако и приликом одлучивања о претходним приговорима.

Забрана употребе правно неваљаних доказа вриједи у цијелом кривичном поступку, од започињања до завршетка, и односи се на све предмете (главне и споредне), односно на све облике поступка.

Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине (Симовић, 2005: 262) ово питање регулише на исти начин, с том разликом што члан 10, у поменутом закону, носи назив “Законитост доказа”, а у ставу 2. овог члана додата је ријеч “битне” повреде овог закона.

Наиме, ЗКП РС у низу својих одредби прописује поједине начине и поједина недозвољена доказна средства на којима се не може заснивати судска одлука.

Тако ЗКП РС у члану 141 став 2 прописује да испитивање осумњиченог треба вршити тако да се у пуној мјери поштује личност осумњиченог. Приликом испитивања осумњиченог не смије се употријебити сила, пријетња, превара, наркотици или друга средства која могу утицати на слободу одлучивања и изражавања воље приликом давања изјаве или признања.

Члан 147 став 4 прописује да у случају ако је као свједок саслушано лице које може одбити свједочење, или је саслушано лице које није упозорено да може одбити свједочење или то упозорење није унесено у записник, на таквом исказу се не може заснивати судска одлука.

Сличне одредбе ЗКП РС прописује и у случају вјештачења, гдје наводи да се на налазу и мишљењу вјештака не може заснивати судска одлука ако је за вјештака узето лице које не може бити саслушано као свједок, или лице које је ослобођено дужности свједочења, као ни лице према коме је кривично дјело учињено.

2. Поједина недозвољена доказана средстав

У овом дијелу биће описани поједини проблематични начини прибављања доказа, као што су наркоанализа и наркодијагноза, лоботомија, као и питање примјене апарата за откривање лажи (полиграфа) као доказног средства у кривичном поступку.

Наркоанализа (серум истине) – представља психијатријски терапеутски поступак који се користи у циљу лијечења различитих психичких поремећаја. Израз наркоанализа први пут је употребио Енглез др Stephen Horsley 1936. године. Ради се о методу испитивања (подсвијести) лица путем убризгавања одређаних наркотичких средстава, као што су: *skopolamina*, *morfina*, *sodijum amitala*, *fenobarbitala*, *pentotala*, *eripana*, *muskarina* и других алкалоида која доводе до слабења контролне функције нервног система испитаника, што услед спуштања нивоа инхибиције до нивоа у коме не дјелује свјесна цензура ствара могућност да се од испитаника добије обавјештење о извршеном кривичном дјелу. Масовни медији ову методу називају *mentalni striptease*. Примјеном ове методе утиче се на вољу тако да она “стане”, а схватање и памћење остану нетакнути, што ствара услове за продор у најскровитије тајне људске интимае.

Ова метода се сматра модерним обликом стављања људи на муке (тортуром) а може да изазове и штетне посљедице по живот и здравље испитаника. Управо због тога, почетно одушевљење овом методом је убрзо уступило мјесто знатно рационалнијем приступу прожетом мишљу да испитивање оптуженог које се занима на кориштењу наркотичких средстава представља недозвољени напад на достојанство и слободу личности која се без своје воље доводи у такво стање да није у могућности да располаже својим душевним способностима. Овакво схватање налази своје оправдање и у изричитој забрани подвргавања медицинском или научном експерименту неког лица без његовог пристанка.

Питање које се доводи у везу са наркоанализом, а које није дефинисано у смислу прихватљивости или неприхватљивости као доказног средства, јесте питање наркодијагнозе. За разлику од наркоанализе која се одређује као недозвољени начин прибављања доказних средстава такав случај није са наркодијагнозом, у вези с којом постоје бројне полемике.

Наркодијагноза је дијагностички поступак који се користи као једна од стандардних метода за утврђивање душевног стања осумњиченог, односно оптуженог, нарочито у случајевима симулације. Наркодијагноза представља примјену дрога у сврху да се вјештачењем утврди психичко стање осумњиченог, односно оптуженог. Већина аутора заступа мишљење да су сличности између ове двије методе веома изражене, те да њихове разлике остају само у границама теоријског размишљања и теоријских расправа. Чињеница која би могла допринијети допуштености ове методе у кривичном поступку јесте да наркодијагноза не производи бол нити било какве друге неугодности нити посљедице. Међутим, и једна и друга метода користе се за

утврђивање правно релевантних чињеница. Законодавац је само у погледу једне, тачније нарकोанализе, поставио изричиту забрану, што не подразумева да је наркодијагноза допуштена у кривичном поступку већ се у циљу рјешавања тог питања судије у кривичном поступку позивају на одлуку некадашњег Врховног суда Југославије у којој је заузет став да је употреба наркодијагнозе у дијагностичке сврхе у кривичном поступку “недопуштена и у супротности са основим принципима процедуре”. Овакво разишљање је и оправдано, јер се примјеном наркодијагнозе у кривичном поступку не би могла обезбиједити потпуна заштита личности осумњиченог, односно оптуженог.

Лоботомија представља пресијецање нервних путева између фронталног (чеоног) режња мозга и таламуса и хипоталамуса, с ефектом смањивања или отклањања тешких поремећаја у понашању код неизљечивих психоза. Лоботомија у бити подразумева неурохируршки захват на мозгу који доводи до промјена у психичком животу пацијента, с циљем да се он смири, како би након операције постао мање емоционално напет, равнодушнији према околини и пријемчивији за корисне сугестије. Egas Monize, професор неурологије у Лисабону је, 1935. године, извео прву лоботомију (lobotomy – насилно раздвајање двије половине мозга), а 1936. године то исто је учинио и Freeman тако што је ставио шиљак за лед између очних дупљи и гурнуо га у мозак ударајући хируршким чекићем. Помјерањем инструмената прекинута су влакна предњег дијела мозга и тако учињено непоправљиво оштећење мозга.

Убрзо, с појавом нових лијекова који су имали слично или исто дејство, примјена ове методе почиње да се прорјеђује. Као и у претходном случају, овакви захвати су забрањени када се предузимају у циљу дјеловања на вољу осумњиченог, односно оптуженог, најчешће да би се добило његово признање, које је неријетко лажно. Вршење оваквих захвата који остављају трајне посљедице по лица, поготово у сврху кривичног процесног права, не може се допустити, нити ичим оправдати.

Употреба ових начина стицања доказа доводила би човјека у наркотичко стање безвољности и стављала осумњиченог, односно оптуженог у положају једне експертизе и објекта кривичног поступка, а на бази његових изјава (које нису дате добровољно и при пуној свијести), конституисање подлоге за оптужбу и судску одлуку потирало би право човјека на личност (Симовић, 2005:262).

Примјена апарата за откривање лажни (полиграфа) – Апарат за откривање лажни, познатији као полиграф, јесте инструмент који графичким путем региструје истовремено више емоционалних аутономних промјена у организму испитиване особе (Крстић, 1989: 24).

Полиграф данас представља изузетно усавршен инструмент и садржи неке од највиших домета електронике, омогућавајући врло прецизно биљежење свих промјена у крвном притиску, дисању и психогалванском рефлексу испитаника. Довођењем тих промјена у везу са постављеним питањима и датим одговорима (који могу бити само “да” или “не”), добија се основа за формирање мишљења и доношења коначног суда о повезаности испитаника и кривичног дјела.

Питање примјене или непримјењивања резултата полиграфског тестирања као доказа у кривичном поступку представља већ исцрпљену тематику у свјетској литератури. Сљедећим текстом биће презентирани подаци о кориштењу или некориштењу резултата полиграфског тестирања као доказа у кривичним поступцима у земљама широм свијета:

1. САД – У 36 држава САД полиграфска трака користи се као доказ. Тринаест држава не уважава полиграфску траку као доказ, док једна држава нема ниједан такав случај. Од 36 држава које су прихватиле полиграфске резултате као доказ, 22 су ограничиле прихватљивост на тзв. “уговорене случајеве” (одбрана-оптужба). Интересантно је да су судови у 15 држава САД прихватили полиграфске резултате чак и упркос противљењу супротне стране. Те одлуке касније нису преиначене.
2. Јапан – Судови у овој земљи прихватају резултате полиграфског испитивања као доказ. Јапанска теорија и пракса сматра да је ријеч о радњи за коју важе општа правила о вјештачењу.
3. Француска – У преткривичном поступку у Француској користи се полиграф. По ријечима проф. Bouzata, овдје долази до изражаја двоструки морал француског кривичног поступка. Исти аутор примјену полиграфа истиче као “некоректну методу” којом се судија не смије служити. По њему овакав инструмент “ломи савјест”.
4. Њемачка – У Њемачкој је још увијек на снази одлука Савезног суда од 16. 2. 1954. године, којом се одбија правна могућност примјене полиграфа без обзира на научну поузданост резултата теста.
5. Швајцарска – Још 1954. год. један суд у Швајцарској донио је пресуду са сљедећим садржајем: ”Испитивање помоћу откривача лажи може се, према мишљењу суда, узети као доказно средство. Супротно наркоанализи, испитивано лице има пуну слободу и могућност да изрази своје мишљење. Оно може у свако доба да прекине испитивање и тиме га обезвриједи.” Међутим, у неким кантонима у Швајцарској се може наићи и на супротне ставове, тако да је ово питање у Швајцарској врло еластично.
6. Холандија – Од 1951. године примјена полиграфа у овој земљи је забрањена.

7. Израел – Израел не крије примјену полиграфа. Напротив, развио су своју школу на овом пољу и велику пажњу поклања обуци кадрова који раде на полиграфу. Иначе, полиграф се у овој земљи не користи као доказно средство на суду.
8. Канада – У овој земљи заузето је мишљење да полиграф није непогрешив, те да су могуће бројне злоупотребе. Што се осталог тиче, ситуација је слична као са сусједном земљом САД.
9. Пољска – Одлуку о прихватању полиграфа као доказног средства у овој земљи доноси државни тужилац и суд. Иначе се полиграф сматра помоћним средством у преткривичном поступку (Крстић, 1989: 144).
10. Србија – примјена полиграфа као доказа у кривичном поступку Републике Србије није дозвољена. Допуштена је само у преткривичном поступку.

Схватања о примјени полиграфа као доказног средства у кривичном поступку су подијељена, као што се може видјети из предоченог.

Закон о кривичном поступку Републике Српске не садржи одредбе о употреби полиграфа нити се из самог закона може извући закључак да ли су резултати полиграфског испитивања дозвољени као докази у кривичном поступку. Као и у случају наркотијагнозе, тако и код примјене полиграфа као доказа у кривичном поступку судови се позивају на одлуку Врховног суда Војводине од 29. јуна 1970. год., којом је наглашено да употреба полиграфа као метода утврђивања чињеница није дозвољена у кривичној процедури, и то ни на захтјев оптуженог, те стога подаци добијени путем полиграфа не могу представљати доказ у кривичном поступку. Ипак, наша пракса прихвата примјену полиграфа у преткривичном поступку, те резултате полиграфског испитивања користи као оријентационо-елиминациону индицију која усмјерава даљи рад оперативних радника у циљу прикупљања и потврђивања доказа.

Најчешће помињани аргументи против примјене резултата полиграфског испитивања као доказа у кривичном поступку, јесу: ограничење слобода испитиване особе (овдје се не ради о добровољном престанку испитиваног лица, јер је добровољност предуслов да се обави полиграфско испитивање, већ о претпоставци кривње ако лице одбије овакав начин испитивања), техника полиграфског испитивања и инструменти који региструју психофизиолошке реакције испитаника (треба имати на уму да су дијелови полиграфа и само полиграфско испитивање подложни сталним промјенама у смислу напретка у овој области), показатељи полиграфског испитивања нису довољно убједљиви и не одражавају дјеловање свих фактора који прате тестирање, постоји

могућност свјесног утицаја на испитаника, немогућност изграђивања прецизних критеријума за разликовање симптоматске слике невиних и кривих лица (и код невиних лица се могу појавити физиолошке рекације сличне реаговању кривца).

Основни приговор употреби полиграфа односи се на то да се њиме задире у интимну сферу осумњиченог, односно оптуженог, која би морала бити слободна од сваког утицаја извана, јер се на темељу несвјесних реакција испитаника добијају подаци које он не би хтио дати.

Због свега наведеног, већина теоретичара слаже се и одобрава селективну примјену полиграфског тестирања у кривичном поступку, истичући да суд своје мишљење о одлучним чињеницама мора донијети независно од полиграфског испитивања те да мишљење о кривници осумњиченог, односно оптуженог, добијено помоћу полиграфа, није још поуздано и да као такво не може бити употребљено као доказ у кривичном поступку.

3. Посљедице употребе недозвољених доказних средстава

Члан 10 став 2 предвиђа посљедице употребе правно неваљаних доказа у смислу да се судска одлука не може заснивати на доказима прибављеним на законом забрањен начин, тачније кршењем основних људских права и слобода и повредама ЗКП РС.

Међутим, у теорији кривичног процесног права расправља се и о посљедицама употребе доказа прибављених из незаконитих доказа. Наше законодавство у овом случају заступа сљедеће мишљење: изведени доказ није незаконит сам за себе, али он је незаконит јер је прибављен из изворног доказа који је настао на незаконит начин (плод отроване воћке, engl. Fruit of the poisonous tree doctrine). Критериј за оцјену законитости доказа је изворни доказ.

У хрватском законодавству, класификација незаконитих доказа као трећу своју групу предвиђа доказе за које се сазнало помоћу других незаконитих доказа. Ријеч је о изведеном доказу који је прибављен на законит начин, али се за тај доказ сазнало из неког другог – изворног доказа прибављеног на незаконит начин. У овом случају прихваћено је сљедеће законско рјешење: „...други докази за које се из њих сазнало односе се на сложени доказ, који чине: а) изворни доказ прибављен на незаконит начин и б) изведени доказ који опет може бити прибављен на законит или незаконит начин.“ Као и у нашем законодавству, тако и у хрватском, критериј за оцјену законитости доказа увијек је изворни доказ. И њихова теорија и пракса позивају се на „теорију плодова отроване воћке“, према којој су незаконити не само докази који су

прибављени на незаконит начин него и они за које се из њих сазнало тзв. изведени, деривативни докази.

Тај израз први пут је употрејебио судија Федералног Врховног суда САД Франкфуртер у процедури Нардоне против САД из 1939. год. У енглеском се процесном праву говори о искључивању из доказног материјала било којег „неправичног доказа“, под којим се разумије такав доказ који би „за правичност у поступању имао тако негативан учинак да га не треба прихватити“. Такво издвајање може извршити судија, што значи да је то препуштено његовој дискрециној одлуци. Дакле, у Енглеској не постоји законска забрана кориштења доказа који су „плодови отроване воћке“, већ је њихова употреба препуштена дискрециној оцјени судије (<http://www.pravo>).

Једно од питања о којем се у кривичнопроцесној теорији често полемише, јесте питање када се има узети да се за један доказ сазнало из другог, изворног и незаконитог доказа. Одговор на ово питање био би: у случају да је изведени доказ, посматран сам за себе, прибављен на законит начин, он ће бити искључен као темељ судске одлуке ако је изворни незаконит доказ једини искључиви извор сазнања за њега. У противном, када је изворни незаконит доказ само један од извора сазнања за изведени доказ, а други су извори ваљани, законити докази, тада изведени доказ неће само због тога бити незаконит. У овом случају за изведени доказ се сазнало из других ваљаних доказних извора. То се схватање назива „доктрина независног извора“.

Поред ове, постоје и друге теорије које заступају иста или слична схватања, али све оне само дјелимично рјешавају постављени проблем. Стога, акценат се преноси на праксу која мора створити јасне критерије за одговор на питање о поријеклу изведеног доказа.

Примјер из праксе – Законитост доказа – члан 218. став 10. у вези са ставом 8. истог члана Закона о кривичном поступку Републике Српске

Закључак суда да су изјаве оптужених изнуђене физичким злостављањем и да због тога не могу бити основ судске одлуке у смислу одредбе члана 218. став 10. а у вези са ставом 8. истог члана ЗКП, не може се заснивати само на околностима да су код оптужених приликом саслушања и након саслушања пред овлашћеним службеним лицем били видљиви трагови тјелесних повреда, јер за такву оцјену потребно је разјаснити околности повређивања, како би се на поуздан начин утврдило да ли су те повреде резултат физичке силе примијењене према оптуженим након лишавања слободе, у циљу изнуђивања исказа.

Из образложења: Правноснажним рјешењем првостепеног суда одлучено је да се у поступку могу користити као докази обавјештења – изјаве које су оптужени дали пред овлашћеним радницима станице јавне

безбједности (које су претходно биле издвојене из списка предмета). Међутим, те изјаве нису кориштене, јер су, према разлозима датим у обавјештењу пресуде, изнуђене физичким злостављањем оптужених, што је у супротности са одредбом члана 218. став 8. ЗКП, усљед чега се на њима, према одредби члана 218. став 10. ЗКП, не може заснивати судска пресуда. Такав закључак побијања пресуде темељи се на исказима свједока Т.Д. и Ј.Р., из којих произилази да су оптужени приликом напуштања зграде полиције након саслушања имали видљиве повреде главе, те на исказу свједока Љ.В., који је потврдио да су оптужени видљиве повреде имали у вријеме салушања пред овлашћеним радницима полиције.

Правилан је приступ првостепеног суда са аспекта оцјене прихватљивости као доказа ових обавјештења са изјавама оптужених, јер за њихову валидност, законитост прибављања представља нужан услов, без кога такви не могу бити основ на коме ће се пресуда темељити ни под претпоставком истинитости њиховог садржаја, а из одредбе члана 218. став 8. ЗКП јасно произилази да је незаконито прибављена изјава или признање оптужених до којих се дошло примјеном силе, пријетње или других сличних средстава, па се према ставу 10. истог члана на таквом доказу не може заснивати судска одлука. Међутим, начин на који је побијана пресуда разријешила ово спорно питање од одлучног значаја не може се прихватити као исправан, на што жалбе тужиоца и оштећених са разлогом указују, јер закључак те пресуде, по коме су изјаве оптужених дате пред овлашћеним службеним лицем изнуђене физичким злостављањем, нема упориште у проведеним доказима.

Чињенице да су код оптужених критичног догађаја били присутни видљиви трагови повреда не представљају довољну основу за закључак да је према оптуженима примијењена сила ради изнуђивања исказа. За правилно утврђење те чињенице нужно је разјаснити околности повређивања и у том смислу утврдити узрок повреда, како би се на поуздан начин одговорило на питање да ли те повреде потичу из периода који је претходио лишавању слободе оптужених од стране полиције или су резултат физичке силе примијењене након лишавања слободе у циљу изнуђивања исказа.

Ово из разлога што кориштење одређеног степена силе од стране полиције може бити неизбежно када је у питању отпор хапшењу, покушај бјекства или напад на полицијског службеника, а која сила по облику и интензитету мора бити пропорционална природи и озбиљности отпора и пријетње. У конкретном случају, побијана пресуда, код утврђивања ове чињенице од одлучног значаја за оцјену законитости доказа, није имала такав методолошки приступ, па је тиме и закључак те пресуде о изнуђености исказа озбиљно доведен у сумњу.

Како се ради о доказима који су по садржају од важности за разјашњење чињеница од одлучног значаја са аспекта правне оцјене радњи оптуженог Л.С. критичног догађаја и са аспекта оцјене учествовања Р.О. у извршењу дјела, то је питање законитости прибављања ових обавјештења – изјава и могућност њиховог кориштења као доказа од посебног значаја за пресуђење, па с обзиром на то да побијана пресуда ово важно питање није на поуздан начин расвијетлила, то је чињенична основа пресуде усљед тога мањкава (Симовић и Тајић, 2007: 361).

(Рјешење Врховног суда Републике Српске, број: Кж-31/03, од 23. 12. 2003. год.)

Примјер из праксе – Правно неваљани докази (члан 10. ЗКП РС)

У поступку рјешавања по жалби браниоца осумњиченог, изјављеној на рјешење о продужењу притвора, другостепени суд није овлаштен цијенити приговор жалбе којим се у смислу одредбе члана 10. ЗКП оспорава законитост исказа осумњиченог, датог пред овлашћеним службеним лицем и окружним тужиоцем. Ово због тога што се ради о приговору таквог карактера који може бити истицан након потврђивања оптужнице као претходни приговор на оптужницу, на главном претресу и у жалби на пресуду (Симовић и Тајић, 2007:353).

(Рјешење Врховног суда Републике Српске, број Кж-143/03, од 3. 12. 2003. године)

4. Закључна разматрања

Забрана утемељења судских одлука на незаконитим доказима један је од општих елемената стожерног начела кривичног процесног права – начела правичног поступка. Теорија кривичног процесног права разликује појам незаконитих доказа од појма доказа прибављеног на недозвољен начин. Претпоставка је да је појам незаконитог доказа шири од појма доказа прибављеног на недозвољени начин. С обзиром на то да је сваки од забрањених начина прибављања доказа истовремено и повреда одредаба кривичног поступка, може се закључити да су сви докази прибављени на забрањени начин уједно и незаконити докази, при чему сви незаконити докази не морају бити прибављени на незаконит начин.

Такође, произилази да се на доказима прибављеним на недозвоље начин не може утемељити судска одлука или због тога што неке забрањене начине закон изричито наводи или зато што је ријеч о повредама одредаба кривичног поступка. Питање које се поставља кроз овај рад јесте: одређује ли законска дефиниција намјерно или случајно

сувише уско и недоречено појам правно неваљаних доказа , остављајући тако отвореним нека теоријска и практична питања, те могућност изигравања забране утемељења судске пресуде на оваквим доказима?

Важно је истаћи да се практична вриједост описане теорије плодова отроване воћке очитује у одузимању сврхе противправног дјеловања органа кривичног поступка, што је важан корак на путу ширег остварења начела правичности кривичног поступка.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Крстић, Остоја, 1989, *Заблуде и истина о детектору лажи*, Београд, Научна књига;
- [2] Кузмановић, Рајко, Дмичић, Миле, 2002, *Уставно право*, Бања Лука, ВШУП;
- [3] Симовић, Миодраг, *Кривично процесно право – увод и општи дио*, Бихаћ;
- [4] Симовић, Миодраг, *Кривично процесно право*, Бања Лука, Факултет за безбједност и заштиту;
- [5] Симовић, Миодраг, Тајић, Хасо, *Збирка судских одлука из кривично-правне материје*, Сарајево, Привредна штампа;
- [6] Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, Службени гласник, бр. 48/05;
- [7] Закон о кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник, бр. 50/03;
- [8] http://www.pravo.hr/_download/repository/22Caric.pdf;
- [9] <http://www.psihoterapija.co.yu/lobotomija.html>.

Dragana Vujic, spec.

Police College

Banja Luka

**UNALLOWABLE EVIDENCE AND THE
CONSEQUENCES OF THEIR USAGE IN THE
REPUBLIC OF SRPSKA CRIMINAL PROCEDURE**

Abstract: The concept of unallowable evidence, which cause many theoretical discussions and disputes, as well as the complexity of these issues, fall into one of the serious issues of criminal procedure law. The reason for this is in the dual purpose and goal of the criminal proceeding. Contemporary criminal procedure tries to balance between two opposite tendencies – the first one is functionality of punishment and the second one is the protection of citizens' guaranteed rights. These tendencies are most dramatically interfered in the notion of unallowable evidence, whose practical implementation sets complex issues before the judges in a criminal procedure. New and more complete solutions of the unallowable evidence issues should be left to the future amendments of the Criminal procedure Law, which will be based on practical experience and doctrinal propositions.

Key words: evidence, unallowable evidence, criminal procedure, obtaining evidence for a criminal evidence, criminal law

Владо Врањеш, дипл. правник за безбједност и криминалистику

Одјељење за крим. технику и ПДЗ, СКП ЦЈБ Добој
vladovranjes82@yahoo.com

НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ СА КОЈИМА СЕ СУСРЕЋУ ПОЛИЦИЈСКИ СЛУЖБЕНИЦИ ПРИЛИКОМ ВРШЕЊА ПРЕТРЕСА КАО РАДЊЕ ДОКАЗИВАЊА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

***Резиме:** Претресање стана, других објеката, покретних ствари и лица је радња доказивања која је регулисана одредбама Закона о кривичном поступку Републике Српске. Ово је мјера којом се задире у основна људска права, и због тога је дефинисано да се може извршити по наредби надлежног суда, а само у изузетним ситуацијама и без наредбе. Приликом провођења ове радње, неопходно је да се полицијски службеници децидирано придржавају законских прописа, како би докази прикупљени на овај начин били валидни на суду, односно да не дође до повреда одредаба кривичног поступка. Иако је закон прецизно дефинисао начин поступања, а криминалистичкотактичка правила вршење претреса, потребно је нагласити да је сваки претрес друкчији, и да се на терену појављују многе специфичности које налажу доношење хитних и квалитетних одлука, ради законитог и успјешног провођења ове радње доказивања. Овдје ћемо се осврнути на неке специфичности које се појављују приликом претресања стана, других објеката, покретних ствари и лица.*

***Кључне ријечи:** претресање, наредба, записник, свједок, предмети, извјештај*

Увод

Претресање је радња доказивања која се предузима у циљу обезбјеђивања материјалних доказа за покретање и успјешно вођење кривичног поступка, као и ради хватања извршилаца кривичних дјела за

којима се трага. Предмети су најбројнији материјални докази који се траже претресањем. Осим предмета, претресањем се траже трагови, лешеви, као и дијелови леша. Од лица, траже се извршиоци кривичних дјела који се скривају или се налазе у бјекству, као и нестала лица. С обзиром на то да спада у кривично-процесне радње, претресање се предузима по писменој и образложеној наредби надлежног суда, а на основу Закона о кривичном поступку, а само када то закон изричито дозвољава може се извршити и без наредбе суда. Претресање врше овлашћена службена лица, односно полицијски службеници.¹ Ова радња је веома обимна и сложена, а треба да буде оправдана с криминалистичког аспекта, да буде ефикасна и да пружи очекиване резултате, а поред тога, треба да буду поштована процесна правила као и права грађана.

Без обзира на то што за сваки појединачни случај није могуће дати и конкретна упутства, могуће је указати на општа криминалистичкотактичка правила која се морају поштовати приликом претресања, као што су: правовременост претресања, тајност припремања и опрезност предузимања, изненадност претресања и темељито и упорно вршење претресања. Објекти претресања су: стан и друге просторије, превозна средства, слободан простор и лица.²

1. Правни основ за вршење претреса

Претресање стана, просторија и лица је радња доказивања која је дозвољена само на начин прописан у Закону о кривичном поступку Републике Српске (Сл. гласник РС, број 50/03) који је на снази од 1. јула 2003. године, а након неколико измјена и допуна, утврђен је нови пречишћени текст Закона (Сл. гласник РС, број 100/09).³ Овим Законом прецизирано је да се претресање стана, просторија и лица може предузети само када има довољно основа за сумњу да се код њих налазе учинилац, саучесник, трагови кривичног дјела или предмети важни за поступак.

Претресање се врши на основу наредбе коју издаје суд на приједлог тужиоца или на приједлог овлашћених службених лица која су добила овлашћење од тужиоца. Захтјев за издавање наредбе може се поднијети у писменој или усменој форми. Ако судија за претходни поступак установи да је захтјев за издавање наредбе за претрес оправдан, може одобрити

¹ Закон о кривичном поступку Републике Српске (Службени гласник РС, број 50/03 и 100/09)

² Кривокапић, В. – Жарковић, М. *Криминалистичка тактика*, ВШУП Земун, 1996, Стр. 140

³ www.narodnaskupstinars.net, сајт посјећен дана 2. 2. 2010.

захтјев и издати наредбу за претрес. Наредба за претресање се издаје у форми која је прописана Законом. Наредба за претресање мора се извршити најкасније 15 дана од издавања наредбе, након чега се без одлагања мора вратити суду.⁴ Приликом извршења наредбе обавезно је да претресу присуствују два пунољетна свједока. О сваком претресању стана, просторије и лица саставиће се записник који потписује лице код којег или на којем се претрес врши, и лица чија је присутност обавезна. Након привременог одузимања предмета на основу наредбе за претресање, издаће се потврда у којој ће бити наведени одузети предмети. Након одузимања предмета, овлашћено службено лице мора, без одлагања, вратити суду наредбу и предати предмете и списак одузетих предмета.

2. Криминалистичкотактичка правила приликом вршења претреса

Криминалистичка тактика је детаљно разрадила правила у односу на мјесто, начин и вријеме претресања. Мјесто претресања треба да буде унапријед одређено на основу прикупљених обавјештења и других оперативних података. Треба познавати својства лица код којег се врши претресање, као што су образовање, навике и склоности. Сам тренутак претресања је од изузетног значаја, а најповољнији тренутак је онај у којем се лице или предмет налази на претпостављеном мјесту које је одређено као мјесто претресања. Прибор и опрема који се користе приликом претресања морају бити намјенски прилагођени, јер је сваки претрес различит.

Претресање тјелесних шупљина лица врше медицински стручњаци уз асистенцију и присуство полиције и свједока. Поред законских, постоје и искуствене норме којих се мора придржавати, као што су тајност, опрезност, планирање и припрема. Просторије, ствари и лица се детаљно претресају, при чему до изражаја долази начело темељитости и упорности. Претрес врше најмање два овлашћена службена лица – најчешће су то радници криминалистичке полиције, док обезбјеђење мјеста вршења претреса врше најмање два полицајца. Претрес се врши у времену од 6.00 до 21.00 час, осим ако је наредбом одређено да се може вршити у било које вријеме.⁵

⁴ *Закон о кривичном поступку БиХ* (Службени гласник БиХ, број 03/03)

⁵ *Симоновић, Б. Криминалистика*, Правни факултет Крагујевац, 2004, стр. 145

3. Неке специфичности с којима се сусрећу полицијски службеници приликом вршења претреса

Закон о кривичном поступку налаже да претресу по писменој наредби суда обавезно присуствују два пунољетна свједока. Међутим, понекад постоје потешкоће приликом обезбјеђења свједока. Ове потешкоће су највише изражене приликом вршења претреса у ноћним и раним јутарњим часовима, као и приликом претреса у мањим руралним срединама, код лица која су у тим срединама позната као насилници. Такође, проблеми се појављују и када се врши претрес који је временски дуготрајан (некада претрес траје и по дванаест часова и дуже, нпр. претрес великих ауто-отпада и сл.), када може бити тешко пронаћи свједоке који су у могућности да присуствују претресу који траје дужи временски период. Надаље, за свједоке не треба узимати лица која су у родбинском, пријатељском или подређеном односу са лицем код кога се врши претрес, јер се од њих тешко може очекивати објективност. За свједоке се бирају лица која су писмена и која могу без већих потешкоћа да препознају и опишу предмете који се пронађу приликом претреса. За свједока се не смије узети лице које је под утицајем алкохола или других опојних супстанци. У просторији која се претреса, неопходно је да присуствују оба свједока, како би били упознати са сваким предметом који је пронађен и привремено одузет⁶. Због свега наведеног, може се закључити да је приликом планирања претреса неопходно утврдити начин на који ће свједоци бити обезбјеђени, како би претрес могао започети без непотребног одуговлачења, и тећи несметано.

У посљедње вријеме повећан је и број претреса моторних возила. Многи случајеви показују да се предмети у моторним возилима скривају на мјестима до којих се може доћи једино расклапањем и скидањем појединих дијелова возила, за шта полицијски службеници који претрес врше углавном нису обучени нити технички опремљени. Да би се избјегла непотребна оштећења, нарочито на скупоцјеним моторним возилима која се претресају, што би могло проузроковати већу материјалну штету, неопходно је приликом планирања претреса предвидјети лице које је обучено за расклапање дијелова возила. Ради квалитетног вршења претреса доњег дијела возила, могуће је возило премјестити до мјеста на којем се налази аутомеханичарска дизалица или канал и ту наставити с претресом.

Уколико се претрес возила врши у циљу проналаска биолошких трагова, поред осталих трагова који се изузимају, врши се изузимање

⁶ www.legalis.hr, сајт посјећен дана 3. 2. 2010.

пресвлака са сједишта, ако постоје, ради проналаска микро-трагова, узимање бриса са волана, мјењача и прекидача за паљење свјетала, због евентуалног проналаска материјала који носи ДНК профил.

Евидентиран је и појавни облик кривичних дјела крађе стоке, чији превоз се углавном врши путничким и лаким теретним возилима, те је у случају проналаска таквих возила потребно пронаћи и изузети трагове длака који потичу од стоке, ради компарације са траговима длака који се евентуално пронађу на лицу мјеста приликом вршења увиђаја.

У наредби за претресање стана и других просторија углавном је одређено да се претресају и сва лица која се у стану или возилу затекну. По уласку полицијских службеника у стан, прво треба претрести сва лица, јер уколико се то не учини одмах, таква лица могу на погодан начин искористити непажњу полицијских службеника и одбацити или уништити предмете који се траже. Такође, наведена лица могу посједовати уз себе ватрено оружје или друго опасно средство којим би у одређеном моменту могла угрозити животе полицијских службеника.

Када је неопходно прије почетка претреса лишити слободе лице код којег се претрес врши, уколико је ријеч о опасним криминалцима, лишавање слободе се врши употребом службених лисица, а руке се везују у положај иза леђа. Међутим, често је потребно током претреса вршити одвезивање лица, ради потписивања пријема наредбе за претрес и потврде о привременом одузимању предмета, или приликом захтјева лица да користи тоалет. У оваквим случајевима неопходне су посебне мјере опреза, јер лице лишено слободе може покушати бјекство или напад на полицијске службенике.

Прије почетка претреса лице се позива да добровољно преда предмете који се доводе у везу са кривичним дјелом. Уколико се лице изјасни да жели добровољно да преда оружје и друга минско-експлозивна средства, ни у ком случају му се не смије дозволити да та средства само узима у руке, већ само да покаже гдје се предмет налази, ради преузимања од стране полицијског службеника како би се избјегла ситуација у којој би животи полицијских службеника могли бити угрожени. Након проналаска оружја, потребно је одвојити муницију и оквир од оружја, провјерити да ли се метак налази у цијеви и уколико се налази извадити га, а тек након тога приступити паковању оружја.

Предмете за које се претпоставља да на себи садрже трагове биолошког поријекла (крв, сперма и сл.) обавезно паковати у папирну амбалажу, а ако су приликом проналаска мокри или влажни, потребно је обезбиједити њихово сушење према правилима криминалистичке технике.

Уколико се у стану у којем се има извршити претрес, затекну и мала дјеца, те стара, изнемогла и непокретна лица, просторија у којој су

затечени се ставља под визуелну контролу полицијског службеника, те се врши претресање свих других просторија, а након завршетка, та лица се пребацују у неку од просторија гдје је претрес завршен и врши се претресање просторије у којој су затечена.

Чест је случај да лица у чијим објектима (куће, виле и сл.) претрес треба бити извршен, а претпоставља се да се у објекту налазе предмети који се могу брзо и лако уништити (спаљивањем, бацањем у wc шољу и сл.), у дворишту куће држе пуштене опасне псе. У оваквим случајевима потребно је детаљно испланирати начин поступања, да би ова радња доказивања могла бити успјешно проведена. Такође, уколико су улазна врата у објектат блиндирана, потребно је одредити најповољнији начин и тренутак да би се могло ући у објектат и извршити претрес.

Законом је одређено да се уз извјештај о извршеном претресу суду доставе и сви предмети који су приликом претреса пронађени и привремено одузети, а иста одредба је углавном наведена и у наредби за претресање.

Међутим, у одређеним случајевима судови немају капацитет да похране одређене предмете, као што су моторна возила и минско-експлозивна средства, тако да се моторна возила углавном похрањују код полицијског органа који је вршио претрес, а минско-експлозивна средства се предају војним органима или органима цивилне заштите ради уништавања. Најбоље рјешење би било да суд наредбом истовремено одреди и мјесто гдје ће бити депоновани евентуално пронађени горе наведени предмети. Специфична ситуација појављује се приликом претреса ауто-отпада, на којима се пронађе велики број возила или дијелова возила за које се сумња да су отуђени или да су на њима кривотворене идентификационе ознаке. Није препоручљиво да се поједини предмети (шасије возила, мотори и сл.) похране код лица од кога се процесно одузимају, из разлога што на истима могу бити уништени докази, већ је потребно приликом планирања претреса предвидјети начин утовара и превоза евентуално пронађених предмета, као и мјесто на којем ће они бити депоновани.

За претресе ауто-отпада неопходно је прибавити наредбу надлежног суда, док вршење тзв. прегледа као оперативно-тактичке мјере и радње, која се врши без наредбе суда, може бити процесно оспоравано, поготово уколико се приликом прегледа пронађу и привремено одузму одређени предмети. Битно је напоменути да приликом претреса ауто-отпада и ауто-сервиса треба обратити пажњу на проналажење нумератора који служе за прекуцавање идентификационих ознака на возилима, а који се у већини случајева налазе на скривеним мјестима у објекту у којем се врши претрес.

Посебне мјере опреза полицијски службеници треба да примјењују када се врши претрес код лица за које је познато да је уживалац опојних дрога, да се не би десило да полицијски службеник евентуалном повредом на иглу наркоманске шприце оболи од неких заразних болести које могу бити и неизљечиве. Када се приликом претреса пронађу засађене стабљике индијске конопље, врши се бројање и мјерење висине стабљика, што је правилније од мјерења саме масе, јер приликом сушења ове стабљике долази до губљења на тежини, па ће се на овај начин избјећи евентуалне недоумице. Уколико се пронађе материја у неком другом облику која асоцира на опојну дрогу, врши се мјерење тежине дигиталном вагом у присуству свједока, након чега се тежина записнички констатује. Такође, у одређеним случајевима, извршиће се вагање и у случају проналаска злата и другог вриједног накита, уз детаљно описивање пронађених предмета. Треба обратити пажњу и на чињеницу да извршиоци кривичних дјела приликом превоза опојних дрога могу користити и начин да се у возилу поред њих налазе мања дјеча, којом приликом рачунају на сентименталност полицијских службеника у смислу невршења детаљног претреса.

Приликом претреса могуће је пронаћи и велике количине разних алата, јер је велика заступљеност кривичних дјела крађе и тешке крађе којима се прибављају алати као што су моторне пиле, бушилице, брусилце и сл.

Када се такви предмети пронађу, а сопственик не посједује документацију о поријеклу, они се привремено одузимају, а кроз оперативни рад се покушава доћи до информација о поријеклу поменутих предмета. Уколико се пронађе акцизна роба без поријекла, потребно је обавијестити тржишну инспекцију, која ће предузети мјере и радње из своје надлежности. И у овом случају неопходно је строго поштовање законских одредаба.

Последњих година вишеструко је повећан број претреса приликом којих је потребно пронаћи и привремено одузети мобилне телефоне, СИМ картице, као и кориштене ваучере за допуну мобилних телефона. Приликом привременог одузимања мобилног телефона, неопходно је записнички констатовати серијски (ИМЕИ) број телефона, претплатнички број и ознаке које је могуће визуелно прочитати на СИМ картици. Серијски (ИМЕИ) број телефона се углавном налази испод батерије, а уколико је телефон укључен, могуће га је прочитати и укуцавањем ознака *#06#. Са кориштених ваучера за допуну мобилних телефона потребно је констатовати серијски број ваучера.

Уколико се приликом претреса пронађу посмртни остаци за које се претпоставља да су људског поријекла, исти се преносе у обдукционе центре ради прегледа и утврђивања да ли су људског поријекла, те

уколико јесу, од стране медицинских стручњака врши се узорковање материјала ради вршења ДНК анализе.

Приликом претреса који је у вези са кривичним дјелима привредног криминалитета могуће је пронаћи обимну документацију коју је потребно привремено одузети, што ствара одређене потешкоће, јер је у великом броју ситуација немогуће записником и потврдом описати сваки акт појединачно. Ако попис предмета и документације није могућ, предмети и документација ће се ставити у омот и запечатити.⁷ Сличан случај је и приликом привременог одузимања великог броја CD и DVD дискова са различитим садржајем, када се препоручује аналогно поступање. Када се привремено одузима кућиште рачунара, или лаптоп, потребно је записником и фотографијом констатовати све идентификационе ознаке на њима, као и евентуална оштећења, те наведене предмете паковати у чврсту амбалажу да би се избјегла оштећења приликом транспорта.

4. Закључак

Претресање стана, других просторија, објеката и лица је радња коју проводе полицијски службеници у циљу проналаска трагова и предмета који су у вези са конкретним кривичним дјелом. Ова радња је једна од најзначајнијих и најзаступљенијих радњи које се користе приликом расвјетљавања кривичних дјела. Да би резултат био успјешан, неопходна је квалитетна припрема и извршење, што подразумијева посједовање поузданих информација, професионално и мотивисано људство, као и потребне уређаје и опрему. Неопходно је строго поштовање законских одредаба, које су у случају претресања врло прецизне.

Такође, криминалистичка тактика, као дио криминалистике, развила је методе које треба употребити приликом претресања. Ове методе су како емпиријске, тако и искуствене. Због брзог развоја информационих технологија, саобраћајних средстава и других савремених уређаја и опреме коју користе извршиоци кривичних дјела, неопходно је пратити та кретања и сходно томе проналазити и нове методе ради успјешног провођења како ове радње, тако и сузбијања криминалитета у целини.

Иако је у криминалистичкој литератури претрес као радња детаљно описан, велики број аутора се слаже у мишљењу да је сваки претрес специфичан и да је немогуће предвидјети сваку ситуацију, те стога

⁷ Симовић, М. *Коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске*, Бања Лука, 2005, стр. 206.

приликом извршења долази до изражаја знање и искуство криминалиста који проводе ове радње. Пошто сам као криминалистички техничар учествовао у великом броју претреса, а у вези с различитим кривичним дјелима која су најчешће заступљена на нашим просторима, од којих су велики број била тешка и сложена кривична дјела, у овом раду сам, на основу искуства, изнио неке специфичности на које треба обратити пажњу приликом извршења ове радње доказивања, како би криминалистички циљ претреса био остварен, процесне одредбе у потпуности испоштоване, а ризик по животе и здравље полицијских службеника који раде на пословима извршења био сведен на најмању могућу мјеру.

5. Литература:

- [1] Бошковић, М. – Јовичић, Д.: *Криминалистичка методика*, ВШУП Бања Лука, 2002.
- [2] Кривокапић, В. – Жарковић, М. *Криминалистичка тактика*, ВШУП Земун, 1996.
- [3] Симовић, М., *Практични коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске*, ВШУП Бања Лука, 2005.
- [4] Симоновић, Б. *Криминалистика*, Правни факултет Крагујевац, 2004.
- [5] Шкондрић, В. *Полицијска тактика*, ВШУП Бања Лука, 2003,
- [6] *Закон о кривичном поступку БиХ* (Службени гласник БиХ, број 03/03)
- [7] *Закон о кривичном поступку Републике Српске* (Службени гласник РС, број 50/03 и 100/09)
- [8] www.legalis.hr, сајт посјећен дана 3. 2. 2010.
- [9] www.narodnaskupstinars.net, сајт посјећен дана 2. 2. 2010.
- [10] www.mup.vladars.net, сајт посјећен дана 4. 2. 2010.

Vlado Vranjes

**SPECIFICITIES ENCOUNTERED BY POLICE
OFFICERS AT CONDUCTING SEARCH AS AN
ACTION FOR OBTAINING EVIDENCE IN A
CRIMINAL PROCEEDING**

Abstract: A search of dwelling, other premises, personal property and persons is an action of obtaining evidence regulated by the provisions of the Republic of Srpska Criminal Procedure Law. This is the measure that affects the basic human rights, and therefore it is regulated to be enforceable by the order of a competent court, and without order only in exceptional situations. While carrying out this action, it is necessary for police officers to comply precisely with legal regulations, in order for evidence collected in this way to be valid in court, that is, that criminal procedure provisions are not violated. Although search was clearly defined by the law, and a process of its conducting by the criminal tactics related rules, it is necessary to emphasize that each search is different in its nature, and field work produces many specificities that require making urgent and high-quality decisions in order to have lawful and successful implementation of this action for obtaining evidence. Here we will have a brief overview of the specificities appearing during the search of dwelling, other premises, personal property and persons.

Key words: trial, warrant, record, witness, subject, report.

Гојко Павловић¹, дипл. правник – мастер

Проф. др Душко Вејновић²
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

**ДРУШТВЕНИ АМБИЈЕНТ ПРИВАТНОГ
СЕКТОРА БЕЗБЈЕДНОСТИ СА ТЕЖИШТЕМ НА
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ**

Резиме: Друштвени амбијент безбједности као основне људске потребе, безбједности људи као врховног закона, али и повећане угрожености уопште, од научне мисли тражи да свестраније изучи све аспекте приватног сектора безбједности који је квантитативно у порасту, а квалитет је још увијек упитан. У раду се са теоријског аспекта обрађују основни појмови везани за приватни сектор безбједности. Најприје се дефинише појам приватног сектора безбједности, затим се указује на његов историјски развој, те на основне карактеристике. Надаље, у раду се, статистички, приказује актуелно стање приватног сектора безбједности у Републици Српској.

Кључне ријечи: безбједност, сигурност, приватизација безбједности, приватни сектор безбједности.

1. Уводна разматрања

У посљедњих неколико година, догађања на свјетској сцени су у први план избацила нови феномен, познат под називом приватизација безбједности.³ Повећање безбједносних потреба, које увећавају трошкове

¹ Аутор је сарадник за безбједносну групу предмета и секретар Катедре безбједносно-полицијских наука на Високој школи унутрашњих послова у Бањој Луци.

² Аутор је наставник за предмете: Социологију, Дефендологију, Полицијску етику, културу и комуникацију и шеф Катедре безбједносно-полицијских наука на Високој школи унутрашњих послова у Бањој Луци.

³ Види шире: Schreier, Fred; Caparini, Marina: *Privatising security: law, practice and governance of private military and security companies*, Geneva, 2005, p.1.

јавног сектора безбједности и тиме оптерећују буџет државе, утицало је на пребацивање дијела услуга у сферу приватног сектора безбједности као допуне јавном сектору.⁴ Питер Сингер, један од познатијих аутора који изучавају ову тематику, као главне факторе приватизације безбједности наводи⁵: тзв. *outsourcing* услуга приватном сектору⁶ и завршетак хладног рата⁷.

Ово су узроци који су довели до приватизације у развијеним земљама, док је главни подстицај приватизацији безбједности у постсоцијалистичким државама била неефикасност државе у обављању њених основних функција, односно њена немогућност да ефикасно одговори на савремене изазове, ризике и пријетње.⁸

Дакле, приватизацијом безбједносних функција, приватни сектор безбједности је добио улогу која је традиционално припадала државним органима безбједности. Спектар субјеката приватног сектора безбједности⁹ је јако широк и он обухвата заштиту свега оног што није обухваћено заштитом коју пружа јавна безбједност – полиција, односно други одговарајући државни органи.

2. Појам приватне безбједности

Коришћење појма безбједности у различитим областима живота и рада, знатно отежава и његово једнозначно дефинисање. Управо због тога смо и суочени са егзистирањем релативно великог броја дефиниција безбједности, од којих су неке и дијаметрално различите. Према истраживањима, у опцији се налази 21 дефиниција која има, прије свега, теоријску вриједност, а 56 дефиниција чија суштина тражи додатна

⁴ Упореди: Richards, Anna; Smith, Henry: *Addressing the role of private security companies within security sector reform programmes*, Saferworld, London, 2007, p. 3–5.

⁵ Singer, Peter: *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*, Cornell University Press, 2003. Према: Милошевић, Марко: *Методолошки оквир истраживања приватног сектора безбједности у Србији*, у: *Приватне безбједносне компаније у Србији – пријатељ или претња?*, Београд, 2008, стр. 16.

⁶ Термин *outsourcing* могао би бити преведен као плаћање приватној компанији за обављање посла који је уобичајено у надлежности државне институције.

⁷ Када су велике армије, карактеристичне за дотадашње услове, свеле своје снаге на ефективан ниво прилагођен новонасталим околностима, вишак војног, полицијског и обавјештајног особља посао је потражио у нарастајућем приватном сектору безбједности.

⁸ О појмовном одређењу савремених изазова, ризика и пријетњи види шире, у: Бајагић, Младен: *Основи безбједности*, Београд, 2007, стр. 127–134.

⁹ Види шире: Даничић, Милан; Павловић, Гојко: *Приватне војне и приватне безбједносне компаније као чиниоци приватног сектора безбједности*, Часопис МУП, *Безбједност Полиција Грађани*, број 1/09, стр. 35–48.

појашњења или чак њихово потпуно игнорисање.¹⁰ Дефиниције безбједности обично су скројене по мјери специфичности времена и мјеста у коме се расправља о безбједности, или личних виђења аутора, односно безбједност означава различите ствари за различите људе у различито вријеме.¹¹

Дезинтеграција биполарног политичког окружења и процес глобализације и међузависности који се брзо ширио, нарочито после завршетка хладног рата, водио је промјенама које су имале снажан утицај на начин размишљања и психологију државника и доносилаца одлука од највишег до најнижег нивоа државне и међународне хијерархијске структуре. Ове промјене су мотивисале теоретичаре безбједносних студија да појам безбједности знатно прошире од традиционалног фокуса, односно државноцентричног схватања безбједности ка новом глобалном транснационалном фокусу, гдје се безбједност схвата као комплексно питање које је нужно повезано с утицајем човјека на промјене у глобалном окружењу и утицај глобалних промјена на његово понашање.¹² Дакле, ширење истраживачког поља безбједности подразумијева и ширење садржаја појма безбједности у свим правцима изван националне државе: нагоре – према међународним институцијама, надоле – према регионалним или локалним владама и бочно (и лијево и десно) према невладиним организацијама, јавном мнијењу и медијима и апстрактним снагама природе или тржишту.¹³

Додатну конфузију ствара и чињеница да су у српском језику у употреби два израза, *безбједност* и *сигурност*, која се равномјено употребљавају, мада нису синоними.¹⁴ Истражујући ову проблематику, група аутора констатује да се безбједност више веже за државу, њене институције, неке правно-политичке категорије, дакле нешто што искључује осјећајност, одређене психичке или унутрашње пориве, својствене прије свега човјеку као живом бићу. С друге стране, сигурност сматрају нечим што је ближе човјеку као појединцу или дијелу неке мање заједнице или друштвене групе.¹⁵

¹⁰ Ракић, Миле: *Безбедносна превентива*, Београд, 2006, стр. 27.

¹¹ Бајагић, Младен, *op.cit.*, стр. 8.

¹² Vejnović, Duško; Lalić, Velibor: Community Policing in a Changing World – Case Study of Bosnia and Herzegovina, *Police Practice & Research, An International Journal*, Vol., No.4, Routledge, Taylor& Francis Group, September 2005, pp. 363–373.

¹³ Rothschild, Emma: *What is Security?*, *Daedalus*, Vol. 124, No. 3, 1995, p.53–107. Према: Башић, Нецад; Stoett, Peter: *Сигурносне студије у транзицији*, Бихаћ, 2003, стр.152.

¹⁴ Маслеша, Рамо: *Теорије и системи сигурности*, Сарајево, 2001, стр. 3–4. Према: Ракић, Миле; Вејновић, Душко: *Систем безбједности и друштвено окружење*, Бања Лука, 2006, стр. 112.

¹⁵ Остојић, Момир: *Научни проблем теоријске дефиниције безбедности као основе за дефинисање приватне безбедности*, у: *Приватна безбедност – стање и перспективе*, Зборник радова, Нови Сад, 2008, стр. 183.

При томе је ријеч *безбједност*¹⁶ старословенског поријекла и значи одсуство зла, биједи и несреће (безопасност),¹⁷ док *сигурност*¹⁸ потиче од латинске ријечи *securitas*, која има нешто шире значење, и поред безопасности, тј. безбједности, овај израз означава и извјесност, поуздање па чак и лакомисленост.¹⁹ У теорији се наводи да се овај проблем јавља усљед различите употребе појмова *safety* и *security* у страниј литератури, те њиховог превођења на српски језик.²⁰ Исти аутор на основу спроведене анализе ова два појма закључује да примјена различитих термина за појам безбједности, у енглеском језику не би требало да доводи до девалвације јединственог појма и схватања безбједности у српском језику и увођења нових термина, те да је неправилно увођење у српску науку појма сигурности као замјене за појам *safety*.²¹ Не упуштајући се у даљу анализу напријед наведених појмова, овдје ћемо само констатовати да је потребно да однос ових појмова постане предмет неких даљњих безбједносних истраживања.

Највећи број теорија безбједност везује за улогу државе и хипотетички уговор као добровољни пристанак којим појединци-грађани уступају држави дио својих природних права да би преко ње обезбиједили своје потребе у погледу личне и имовинске безбједности.²² Дакле, с обзиром на то да још увијек не постоји универзална теоријска дефиниција појма безбједности која би се могла примијенити у свим областима, немогуће је извести ни јединствену дефиницију појма приватне безбједности која би задовољила све потребе.

С обзиром на заштићена добра и вриједности, области и изворе угрожавања, разликују се врсте безбједности, па тако имамо: личну безбједност; јавну безбједност; државну безбједност; безбједност саобраћаја; безбједност објеката; безбједност простора; безбједност

¹⁶ Ријеч безбједност потиче од префикса *без* (непостојање, одсуство) и ријечи *биједа* (велико сиромаштво, положај који изазива презир, невоља, несрећа, зло) и представља стање онога који је заштићен од опасности, осигуран, сигуран, безопасан. Према: Центар за цивилно војне односе: *Појмовник безбедносне културе*, Београд, 2009, стр. 14.

¹⁷ Даничић, Милан: *Обезбеђење лица и имовине предузећа у Републици Српској*, Бања Лука, 2005, стр. 32.

¹⁸ Ријеч сигурност потиче од латинске именице *sēcūrītas, ātis f.* (мир духа, безбрижност, сигурност, безопасност) и придјева *sēcūrus* (без бриге, безбрижан, без бојазни, који се не боји никакве опасности). Према: Центар за цивилно војне односе: *Појмовник безбедносне културе*, Београд, 2009, стр. 14.

¹⁹ Димитријевић, Војин: *Појам безбедности у међународним односима*, Београд, 1973, стр. 7. Према: Бајагић, Младен, *op. cit.*, стр. 13.

²⁰ Види шире: Остојић, Момир, *op. cit.*, стр. 181–201.

²¹ *Ibid.*, стр. 188.

²² Марковић, Слободан: *Приватна безбедност – људска потреба и корпоративни интерес*, у: *Приватна безбедност – стање и перспективе*, Зборник радова, Нови Сад, 2008, стр. 129.

података и др.²³ Ако се пође од тога, са сигурношћу се може закључити да приватна безбједност представља један од подсистема у систему безбједности уопште. Приватна безбједност садржи основне контуре, али и специфичности у односу на систем безбједности у цјелини. У суштини, то је подсистем система јавне и државне безбједности, који у себе укључује поједине елементе и једног и другог система.²⁴

Сам термин приватне безбједности може имати двојако значење. Може означавати пружање услуга безбједности које врше компаније у приватном власништву или саме те услуге, односно послове безбједности који се врше на захтјев приватних лица или организација у приватном власништву. Међутим, није искључена могућност да поједини државни органи ангажују приватну компанију за пружање одређених безбједносних услуга, те се на тај начин и сам појам проширује.

Дефиниција приватне безбједности коју су предложили Даничић и Стајић гласи: *приватна безбједност је планска и организована самостална или заједничка дјелатност и функција појединца, организација, приватних или професионалних агенција, усмјерених на сопствену заштиту или заштиту других, као и заштиту одговарајућих лица, простора, објеката, пословања или дјелатности, а који нису покривени ексклузивном заштитом државних органа.*²⁵

У најширем смислу, појам приватна безбједност могао би да значи све безбједносне дјелатности које не обављају држава и њени органи.²⁶ Док би, аналогно томе, приватни сектор безбједности обухватао приватне компаније које пружају услуге безбједности и/или производе намијењене безбједности.

3. Историјски развој приватне безбједности

Аристотел је у својој *Политици* написао да се до ваљаног увида у ствари, било да се оне односе на државу или нешто друго, може доћи

²³ Ђорђевић, Обрен: *Безбедност*, у: *Лексикон безбедности*, Београд, 1986, стр. 25; Бошковић, Мило: *Безбедност*, у: *Криминолошки речник*, Нови Сад, 1999, стр. 31.

²⁴ Даничић, Милан, *op. cit.*, стр. 14.

²⁵ Даничић, Милан; Стајић, Љубомир: *Приватна безбједност*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2008, стр. 14; Упореди и дефиницију коју је предложио Кржалић, која гласи: *Приватна безбједност је грана безбједности која организованим самосталним или заједничким систематским и планским дјеловањем путем појединца, организација, приватних или професионалних компанија, осигурава личну заштиту или заштиту других, као и заштиту одговарајућих високопозиционираних личности, простора, пословања, а који нису у надлежности државних органа*. Према: Кржалић, Армин: *Стање приватне сигурности у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2009, стр. 10.

²⁶ Остојић, Момир, *op. cit.*, стр. 197.

само ако се прати њихов развој од самог почетка.²⁷ Супротно устаљеном мишљењу, приватна безбједност није феномен модерног доба. Проучавања историје људског друштва сугеришу нам закључак да су питања безбједности живота и имовине међу најстаријим проблемима с којима се човјек суочавао и настојао да их ријеши.²⁸

Први забиљежени податак о заштити личности оставили су Сумерци, у периоду око 4500. године п. н. е. Били су то притајени стражари, скривени у прилазним ходницима до владаревих одаја, који су прегледали сваког посјетиоца. У старом Египту постојала је фараонова гарда, а у Вавилонском царству и државама старе Грчке наилази се, по први пут, на термин тјелохранитељ и тјелесна стража. Александар Македонски имао је почасну тјелесну стражу коју су чинили припадници аристократије, а у Римском царству организоване су посебне јединице са називом гарда императора, односно преторијанска гарда.²⁹ Тако је Цицерон 61. године п. н. е. имао 300 тјелохранитеља који су га чували од политичких противника.³⁰

Најраније манифестације приватне безбједности у данашњем смислу налазимо у Француској и Енглеској, а нешто касније и у САД.³¹ Вид ангажовања огледао се у одговорности по принципу ротације међу самим грађанима за ноћну безбједност града. У периоду између 1830-их и краја 1890-их, савремена приватна безбједност је доживјела своје почетке. Бивши робијаш, *Eugene-Francois Vidocq* 1832. године оснива у Паризу „Друштво за привредна обавјештења“; била је то, вјероватно, прва приватна детективска канцеларија у Европи, док је у Америци 1850. године *Allan Pinkerton*³² основао у Чикагу прву приватну америчку

²⁷ Аристотел: *Политика*, Загреб, 1988, стр. 2.

²⁸ Давидовић, Душан: *Алтернативни чиниоци безбедности (Приватни полисинг)*, Београд, 2006, стр. 3.

²⁹ Види шире: Милосављевић, Богољуб: *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 2007, стр. 61–68; Упореди и: Татјана Симић: *Историјски аспекти настанка и улоге телохранитеља, с акцентом на историјат Србије*, у: *Приватна безбедност – стање и перспективе*, Зборник радова, Нови Сад, 2008, стр. 392–419.

³⁰ Милосављевић, Богољуб, *op. cit.*, стр. 67.

³¹ О историјском развоју приватног сектора безбједности у Америци, види шире у: Isaacs, Larry; Harrison, Daniel: *Corporate Warriors: Changing Forms of Private Armed Forces in America*, American Sociological Association Meetings, Philadelphia, August 2005, p. 6–15.

³² Алан Пинкертон, рођен у Шкотској, емигрирао је у САД након што је његов отац, полицајац, умро кад је Алан био мали дјечак. Хиљаду осамсто педесете, након што је четири године провео као замјеник шерифа у округу Кејн, у Илиноису, Пинкертон је именован замеником у округу Кук (у Чикагу). Касније је постао специјални агент Поште САД, а затим први и једини полицијски детектив Чикага. Потом је напустио полицију да би основао приватну детективску агенцију, специјализовану за пружање истражитељских услуга и услуга обезбјеђивања за жељезнице и индустријске организације. Пинкертонова репутација врхунског детектива му је донијела општеномудри угод. За вријеме Грађанског рата, Пинкертонова агенција и њени

детективску канцеларију под називом „*Pinkerton National Detective Agency*“, односно прву безбједносну компанију у држави са циљем гоњења злочинаца, обезбјеђивања безбједности на путевима и организовања других безбједносних функција. Занимљиво је да је Пинкертон као пословни знак одабрао „око“, испод кога је било написано „*We never sleep*” – „*Ми никада не спавамо*“. Од Пинкертоновог времена се приватни детектив у Америци зове „*The private eye*” – „*Приватно око*“.³³ Ношен истим мотивима, *Edwin Holmes* је основао прву компанију за производњу противпровалничких аларма (1858), претечу данашње мултимилионске индустрије безбједносних аларма. *Washington P. Brink* је означен као оснивач камионског доставног сервиса (1859), у циљу заштите својине и исплате доходака, који се касније развио у Бринкову оклопну аутомобилску компанију за безбједан пренос новца и драгоцености.³⁴ Године 1909, *Vilijem Džej Berns Ink.* основали су приватну детективску агенцију и постали истражни огранак Америчке банкарске асоцијације. Компаније Пинкертон, Бринкс и Бернс су наставиле да послују до данас.³⁵

Први и Други свјетски рат показали су повећану потребу за приватном безбједношћу и условили драматичан пораст сектора приватне безбједности. Као последица Другог свјетског рата и реалности да полиција не може да се суочи са порастом криминала и да заштити приватну имовину, настала су два програма индустријске безбједности, и то као самостална служба при индустријским корпорацијама и као агенцијски посао професионалних организација. Оба ова програма су довела до експанзије приватног сектора безбједности.³⁶

Истраживања указују на то да је у периоду између два свјетска рата код нас (углавном у Београду) основано и/или дјеловало десетак приватних компанија које су пружале услуге безбједности. Њихова дјелатност се испољавала у двије кључне области сектора приватне безбједности, и то као обезбјеђење лица, имовине и пословања предузећа и других правних лица и као детективска дјелатност. Најприје је 1922. године у Београду основана компанија „*Миктон*“, као установа приватне полиције. Након тога, у априлу 1924. године, такође у Београду, основан

агенти су пружали Сјеверу услуге прикупљања обавјештајних података и контрашпијунаже и такође пружали личну заштиту председнику Линколну. Након Грађанског рата, Пинкертон се вратио приватним послодавцима, и због релативно малог броја јавних агенција за спровођење закона, у спречи с ограничењима надлежности, његова агенција је била једина с истински националним способностима. Према: Давидовић, Душан, *op. cit.*, стр. 10–11.

³³ Види шире: Gerteis, Walter: *Детективи у животу и романима*, Загреб, 1961, стр. 171.

³⁴ Даничић, Милан; Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 14.

³⁵ Давидовић, Душан, *op. cit.*, стр. 11.

³⁶ Даничић, Милан; Стајић, Љубомир, *op. cit.*, стр. 15.

је „Полицијско-детективски биро Безбједност“, чије је оснивач био Живојин Симоновић, бивши полицијски чиновник. Сљедећа је основана установа која је носила назив „Кредит-информ, трговачки обавјештајни и инкасо завод“, чији је оснивач био Миодраг Марковић; затим, „Завод Хермес“, чији је власник био извјесни Кобиљо, те фирма „Безбједност – Завод за чување станова и просторија“ у Београду, основана 1934. године од стране Антона Песека, привредника и политичара из Словеније.³⁷

До средине седамдесетих година прошлог вијека најбоље расположиве статистике су показивале да је преко 500.000 људи било запослено у приватном сектору безбједности и да је овај број превазилазио број оних запослених у званичној полицији. До 1985. године, број особа ангажованих у приватном сектору безбједности се процјењује на 700.000 – премашујући број оних у јавном сектору за бар 100.000.³⁸ Један од података који говоре у прилог овоме јесте процјена конфедерације европских безбједносних сервиса (CoESS) да је 1999. године у овом сектору било запослено више од 500.000 хиљада особа у преко 10.000 компанија само у земљама чланицама Европске уније.³⁹ Истраживања из 2004. године показују да је број запослених у многим државама чланицама давно изједначен са бројем припадника полиције, док у неким државама и премашује тај број. Према неким подацима, у државама ЕУ на 500 становника у просјеку постоји један радник компаније за приватно обезбјеђење.⁴⁰ Док је студија урађена 2005. године од стране невладине организације *Saferworld* из Велике Британије, у сарадњи са локалним цивилним организацијама, процијенила да на подручју региона Југоисточне Европе у приватном сектору безбједности ради око 200.000 радника.⁴¹ Претпоставља се да се број радника до данас повећао у складу са трендом приватизације безбједносних услуга.

4. Карактеристике приватног сектора безбједности

За приватни сектор безбједности се може рећи да је настао трансформисањем класичног модела заштитне функције државе. Функција, сложеност послова и задатака овог сектора, огледају се кроз

³⁷ Детаљније о овим компанијама и њиховим дјелатностима види у: Талијан, Момчило: *Прве установе приватне безбедности (полиције) у Србији*, у: *Приватна безбедност – стање и перспективе*, Зборник радова, Нови Сад, 2008, стр. 40–62.

³⁸ Давидовић, Душан, *op. cit.*, стр. 12.

³⁹ Кржалић, Армин: *Приватна сигурност*, Сарајево, 2007, стр. 17–18.

⁴⁰ Panoramic Overview of Security Industry in the 25 Member States of the European Union, *CoESS and UNI-Europa*, 2004, Chapter Conclusions, p. 1. Доступно на: www.coess.org

⁴¹ Page, Michael; Rynn, Simon; Taylor, Zack; Wood, David: *SALW and Private Security Companies in South Eastern Europe: A cause or effect of insecurity?*, Belgrade, 2005.

мноштво карактеристика, од којих су неке иманентне само њему. Карактеристике приватног сектора безбједности су да је то⁴²:

- 1) Сектор који карактерише мноштво подуговора;
- 2) Конкурентан сектор. Конкуренција у овом сектору је веома оштра. Уговори за пружање безбједносних услуга се најчешће склапају по систему најповољније (читај најјефтиније) понуде, прије него по систему најбоље понуде, односно оне понуде која гарантује висок квалитет услуга, добре радне услове, те усклађеност с колективним уговорима, важећим законима, дужностима и одговорностима према клијентима. Нелојална конкуренција, аматеризам у раду, илегална пракса и др., квари слику приватног сектора безбједности и има негативан утицај на њега;
- 3) Флексибилан сектор. Приватни сектор безбједности пружа услуге 24 часа дневно и седам дана у седмици, и у стању је да одговори на различите захтјеве клијената. Оваква врста флексибилности се огледа на различите начине, нпр. у броју радника – што је повезано са способношћу компаније да упосли онолико радника колико захтијевају различите ситуације за које је она одговорна. Затим, флексибилно радно вријеме, односно нестандартне норме радног времена, мисли се на сталну приправност, прековремени и ноћни рад, рад викендом и др. Флексибилност у могућностима обављања задатака које морају спровести радници. Наиме, они морају бити способни у сваком тренутку да се прилагоде потребама компаније и клијената у циљу да испуне њихове различите и непредвидиве захтјеве. Компаније се све више ослањају на раднике који показују иницијативу у том смислу;
- 4) Сектор који је још увијек потцијењен. Приватне компаније које пружају безбједносне услуге помажу у томе да јавна мјеста буду још сигурнија и доприносе стварању безбједнијег друштва у цјелини, тако да се јавне и приватне слободе и права могу уживати без ограничења. Међутим, овај допринос није увијек у потпуности примијетан. Ово потцијењивање приватног сектора безбједности се рефлектује у извјесној мјери као игнорисање и недостатак признања за рад који обављају ове компаније и њихово особље, а што може имати негативне импликације на слику о цјелокупном сектору. Да би овај сектор добио признање које заслужује, потребне су иницијативе које ће повећати свијест о улози коју приватни сектор безбједности има у друштву, те пројекти који ће побољшати слику о њему.

⁴² ULB,UNI-Europa and CoESS: *Preventing occupational hazards in the private security sector (manned guarding and surveillance services)*, Bruxelles, 2004, p. 12–13.

5. Неки аспекти стања приватне безбједности у Републици Српској

Познато је да је у различитим временским периодима развоја нашег друштва сектор приватне безбједности био регулисан одговарајућим законским и подзаконским актима, који су, у извјесном обиму, директно или индиректно уређивали његову организацију и дјелатност. Међутим, у одређеним временским периодима није било прописа који су уређивали ову проблематику, што је нарочито било карактеристично за период после 1951. године, када је престала са радом индустријска милиција ФНРЈ. Почетком седамдесетих година прошлога вијека у свим републикама бивше СФРЈ, па тако и у БиХ⁴³, донијети су закони о основама друштвене самозаштите.⁴⁴ Одговарајуће одредбе ових закона односиле су се и на регулисање организације, дјелатности и овлашћења службе обезбјеђења у предузећима, у систему самозаштите, узимајући, прије свега, у обзир превентивну дјелатност. У том периоду је систем обезбјеђења функционисао у складу са системом друштвене самозаштите⁴⁵ и био је регулисан одговарајућим законом, мада не у потпуности, јер су се законски прописи углавном односили на физичку и техничку заштиту и представљали су правни основ предузећа за доношење општег акта којим се ближе уређују физичка и техничка заштита објеката и друге имовине.⁴⁶

⁴³ Види: Vejnović, Duško; Lalić, Velibor; Šikman, Mile: *Private Security in Bosnia and Herzegovina*, in: Dilip Das and Gary Corder (ed.): *Urbanization, Policing, and Security: Global Perspectives*, Routledge, December 2009, pp. 389–402.

⁴⁴ Види: Јаворовић, Божидар; Шећковић, Јелисав: *Коментар закона о основама друштвене самозаштите*, Народне новине, Загреб, 1987; Савезни секретаријат за народну одбрану: *Стратегија опћенародне одбране и друштвене самозаштите СФРЈ*, Центар оружаних снага за стратегијска истраживања и студије Маршал Тито, Београд, 1987.

⁴⁵ Самозаштита је, према одредбама члана 5. овог Закона, поред осталог, усмјерена на непосредну заштиту (друштвене) имовине од: противправног присвајања и оштећења објеката и имовине, несавјесног вршења функција и несавјесног пословања, повреда пословног морала и добрих пословних обичаја, као и од нелојалне конкуренције, корупције, субверзивних дјеловања и повреда унутрашњег реда, од тероризма, елементарних непогода и др.

⁴⁶ Закон је прописивао правни и политички оквир за организовање и спровођење заштите (друштвене) имовине у предузећима (компанијама), безбједносно дјеловање локалне заједнице и сваког појединачног грађанина као субјекта јавне безбједности. Овим Законом, поред прописаног начина заштите (друштвене) имовине и пословања компанија, били су регулисани и односи између државног органа јавне безбједности (полиције) и безбједносног организовања у компанијама које се одвијало у следећа три нивоа: стручна унутрашња контрола, самоуправни радничка контрола и физичко-техничко и противпожарно обезбјеђење. Питања овлашћења служби обезбјеђења у компанијама за примјену средстава силе, сарадње са државним органима безбједности и услова за вршење службе непосредног физичког обезбјеђења, такође је било уређено одредбама Закона. Начин и врсту наоружања радника физичко-техничког обезбјеђења

У међувремену су престали да важе ови закони, као и сам систем друштвене самозаштите који је на њима почивао, али су усљед политичких збивања и својинске трансформације значајно нарасле потребе за ефикасним и дјелотворним сектором приватне безбједности. Тако је, крајем XX и почетком XXI вијека у свим земљама бивше СФРЈ улиједило доношење закона, а на основу њих и одговарајућих подзаконских аката, који су регулисали приватни сектор безбједности и његове дјелатности, као што је био случај и у Републици Српској.⁴⁷

Дакле, сектор приватне безбједности у Републици Српској⁴⁸ формалноправно је успостављен 2002. године, усвајањем закона и правилника на основу њега. Највећи дио услуга у приватном сектору безбједности односи се на обезбјеђење лица и имовине, које се спроводи физичким или техничким обезбјеђењем, трансфер новца и других вриједности, док је удио детективских услуга на тржишту минималан. Огроман дио приватног сектора безбједности је усмјерен на комерцијалне или службене установе: кључни послодавци се налазе у банкарском сектору, индустрији производње, сектору малопродаје, међународним НВО и локалним амбасадама.

Приватни сектор безбједности се, такође, ангажује на обезбјеђењу спортских и културних манифестација у РС, у кафићима, ноћним клубовима. Због индустријске базе клијената, приватни сектор

споразумно су прописивали Републички секретаријат за привреду и Републички секретаријат за унутрашње послове; такође, лица која врше службу физичко-техничког обезбјеђења морала су бити посебно обучена за ношење и употребу оружја. За неизвршавање законом утврђених обавеза биле су предвиђене строге казне за појединце, компаније и одговорна лица у њима. Овај Закон унеколико је реновиран 1986.г., када је донијет Закон о систему друштвене самозаштите, који је, поред осталих, донио и новину да послове физичко-техничког обезбјеђења (друштвене) имовине могу да обављају и предузећа (компаније) која су регистрована за ту дјелатност. Види шире: Јаворовић, Божидар; Шећковић, Јелисав, *op. cit.*, стр. 45–77; Упореди и: Давидовић, Душан, *op. cit.*, стр. 21.

⁴⁷ Закон о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективној дјелатности, Службени гласник Републике Српске, број 50/02, 92/05 и 91/06.

⁴⁸ Република Српска, по Дејтонском мировном споразуму, јесте један од два ентитета Босне и Херцеговине. Простире се на 49% територије БиХ, односно 24.617 км², на којима живи око 1.439.673 становника. Види шире: Републички завод за статистику: *Република Српска у бројкама*, 2008. Доступно на: <http://www.rzs.rs.ba/Publikacije>.

безбједности је прије свега активан у већим градовима и урбаним дијеловима Републике Српске.⁴⁹

Законом су утврђени стандарди за оснивање приватних безбједносних компанија. У складу са овим стандардима од 2002. године па до јула 2009. године на подручју Републике Српске основано је и дјелује 37 приватних безбједносних компанија.⁵⁰

Подручје Центра јавне безбједности Бања Лука је подручје на којем је регистрован највећи број приватних компанија у Републици Српској. До јула 2009. године на подручју ЦЈБ Бања Лука регистровано је 15 приватних безбједносних компанија и једна приватна детективска агенција, које имају одобрење за рад. Компаније се углавном баве пружањем послова физичке и техничке заштите. Центар јавне безбједности је за потребе припадника приватног сектора безбједности издао 628 легитимација. Међутим, за 146 лица је враћена и поништена легитимација. До враћања и поништавања легитимације углавном је дошло због мијењања послодавца. На основу ових података, можемо рећи да на овом подручју сектор приватне безбједности запошљава 482 припадника.

Центар јавне безбједности Добој је издао 8 одобрења за рад приватним безбједносним компанијама. Треба истаћи да двије компаније имају сједиште на подручју Теслића, једна на подручју Добоја, док су преостале компаније подружнице приватних безбједносних компанија које имају сједиште ван подручја Центра јавне безбједности Добој. На овом подручју у сектору приватне безбједности запослено је 106 припадника.

Када је у питању стање приватног сектора безбједности на подручју ЦЈБ Бијељина, можемо рећи да је он у полету и да га чини пет приватних безбједносних компанија. Ове компаније су уредно прибавиле одобрења за обављање послова обезбјеђења лица и имовине од стране Центра јавне безбједности Бијељина, а тренутно у овом сектору ради 82 припадника.

Приватна безбједност на подручју ЦЈБ Источно Сарајево организована је у четири приватне безбједносне компаније, које су у складу са законом прибавиле сагласност за рад од стране Центра. Од четири приватне безбједносне компаније, три су пословне јединице, док једна компанија има своје сједиште на овом подручју. Данас на овом подручју имамо 119 сертификованих радника који раде за приватне безбједносне компаније.

⁴⁹ Page, Michael; Rynn, Simon; Taylor, Zack; Wood, David: *SALW and Private Security Companies in South Eastern Europe: A Cause or Effect of Insecurity?*, Second edition, SEESAC, Belgrade, August 2005.

⁵⁰ Према: Кржалић, Армин, *op. cit.*, стр. 54–64.

Приватни сектор безбједности на подручју ЦЈБ Требиње чине четири приватне безбједносне компаније, које су сконцентрисане у сједишту подручја, односно у Требињу. Те компаније су пословнице, са сједиштем ван овог подручја. То значи да све четири компаније дјелују као пословне јединице. На овом подручју сертификоване су 54 особе које се баве пословима приватне безбједности.

Да закључимо, у складу са законском регулативом, центри јавне безбједности су до јула 2009. године издали 1.031 легитимацију, од чега су 843 важеће. С обзиром на ову чињеницу, може се констатовати да на подручју Републике Српске на 1.724 грађана долази један припадник приватног сектора безбједности.

Gojko Pavlović, Master of science

Police College

Banja Luka

Duško Vejnović, PhD

Police College

Banja Luka

**PRIVATE SECURITY SECTOR SOCIAL
ENVIRONMENT WITH FOCUS ON REPUBLIC OF
SRPSKA**

Abstract: Social environment of a security as a basic human need, of a people security as the supreme law, but generally looking of increased vulnerability as well, asks the scholars to study as comprehensively as possible all the aspects of private security sector, which is being quantitatively increased, but qualitatively still questionable. The paper discusses the basic concepts of private security sector from the theoretical-related aspects. The notion of the private security sector, its historical development and basic characteristics has been presented at the beginning. Furthermore, the paper statistically shows the current situation of private security sector in the Republic of Srpska.

Key words: security, safety, security privatization, private security sector.

Др Горан Милошевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мр Драган Цветковић

ПУ за Град Београд

КУЛТУРА КОНФЛИКАТА

Резиме: Није случајно да су успешни организациони системи у свету познати по снажној организационој култури. Разлог томе није ни финансијски капитал, ни јефтина радна снага, нити се ради о технологији, нити су у питању јефтине сировине или енергија. Суштина јесте у специфичном начину размишљања и понашања свих запослених, у односу надређених и подређених, у стилу руковођења, у мотивацији и систему награђивања, у начину доношења одлука. Заправо, суштина је у организационој култури. Друштвени конфликти су стална појава и због тога се и развој друштва остварује кроз непрекидан процес стварања и превладавања конфликта. Људски живот се не може одвијати без конфликта. Конфликте треба што пре и што ефикасније разрешити.

На крају, значај организационе и националне културе као фактора који опредељујуће утичу на став према конфликтима а тиме и могућност њихове појаве, као и избор стратегије разрешавања конфликта, намеће потребу менаџменту организација да приликом управљања конфликтима у организацијама узме у обзир и организациону и националну културу.

Кључне речи: организациона култура, друштвени конфликти, конфликти у организацијама, менаџмент организације, разрешавања конфликта.

Увод

Истраживање културе и конфликта у организацијама, као обавезног дела сваке организације, може допринети лакшем разумевању проблема (као што су конфликти, структура моћи, стратегије, стил лидера итд.) са којима се сусрећу запослени и који се рефлектују на све области управљања организацијом. Уколико се организационом културом и конфликтима ефикасно управља, то нам може значајно помоћи при решавању поменутих проблема.

До сада су истраживања организационе културе углавном била фокусирана на културу саму по себи, с тим да је мало пажње посвећивано релацијама културе и осталих компоненти организације и менаџмента. Врло је мало до сада било истраживања која би осветлила веома важну област интересовања савременог менаџмента: двосмерни утицај између организационе културе са једне и конфликта са друге стране.

Организациона култура делује као ефикасан систем социјалне контроле понашања запослених, као веома моћан координациони механизам. Насупрот томе, култура може бити главна препрека у погледу покретања неопходних, важних организационих промена, те је међу организацијама која су доживеле пропаст, такође, немали број оних које су имале снажну културу. Из тих разлога се сама по себи наметнула потреба управљања културом организације која је прерасла у императив успешности у области управљања организацијама.

Друштвени конфликти представљају једну од основних друштвених појава и како историјску тако и актуелну константу људске заједнице. Друштвени конфликти, као комплексне појаве, настају услед различитих потреба, економских, класних, расних, верских, националних, политичких, социопсихолошких и других противречности, интереса и циљева. Конфликти су нужна последица функционисања било које организације, јер као што је речено, не постоји бесконфликтно стање. Конфликти међу људима су нормална појава и нису увек знак да је група лоше организована. Конфликти се јављају пре или касније, а увек тамо где постоји било каква интеракција међу људима који деле ограничена средства и ресурсе за рад. Последице конфликта, било да су позитивне или негативне, зависе како од њиховог узрока, тако и од начина на који се њима управља и на који су разрешавани.¹

¹ Milašinović, S., (2009). *Mogućnosti razrešavanja unutardržavnih konflikata – Iskustva Zapadnog Balkana*, Review of International problems, Vol. LXI, No.1–2/2009. Belgrade, 2009. pp.163–164;

Конфликти у организацијама су врста друштвених конфликта који имају различите узроке, а за последицу могу имати опадање продуктивности, нарушавање карактера међуљудских односа у организацији, и др.

Чињеница да је овај однос у литератури веома мало обрађиван, као и да анализи утицаја организационе културе на појединачне области менаџмента конфликтима није посвећена довољна пажња, чини ову тему посебно интересантном.

Текст који следи има за циљ, пре свега, да укаже на чињеницу да би проблематика разматрања сложености односа културе и конфликта у организацијама могла бити од есенцијалне важности за креирање компетентног и конкурентног менаџмента у функцији хомогенизације, оздрављења и развитка организације.²

1. Организациона култура – појам, извори и њене карактеристике

Феномен организационе културе је обележио последњу деценију организационе теорије и истиче се као кључни фактор успешности сваке организације. Овај феномен објашњава “унутрашњи“ живот организације заснован на вредносном систему и нормама понашања њених чланова. Организациона култура се испољава у заједничком духу и начину мишљења чланова организације.

Прва сазнања и дефиниције о култури потичу из антропологије, где је овај појам познат већ више од сто година. Антрополози га дефинишу као сет способности и навика које човек стиче током живота у одређеној заједници, што подразумева веровања, знања, етику, закон и сл. Ако се укључи чињеница да је свака организација један вид друштвене заједнице, из тога јасно произилази да и организација има своју културу, свој систем норми, правила и веровања. Речју, свака организација има свој начин живота, који је чини јединственом и по коме се разликује од осталих организација.

Под појмом организациона култура подразумева се "систем претпоставки, вредности, веровања и норми понашања, које су чланови једне организације развили и усвојили кроз заједничко искуство, а који су манифестовани кроз симболе и који усмеравају њихово мишљење и

² Израз "организација" у овом раду биће коришћен у значењу складно, осмишљено и рационално повезана група људи који делују на основу одређеног плана и поделе послова ради постизања неког циља, нпр. управне организације (полицијске), институти, заводи, привредна друштва и др., односно користиће се као институционални феномен. Док ће се израз "организовање" користити као феномен устројства (уређивање, устројавање, стварање).

понашање".³ Другим речима, организациона култура је оквир који усмерава свакодневно понашање и одлучивање запослених и води њихове активности ка остваривању циљева организације.

Као што не постоје две истоветне личности, тако не постоје ни две истоветне организационе културе, јер је култура спецификум сваке организације посебно, будући да је настала из заједничког искуства чланова организације у дужем периоду. Организациона култура је нематеријална сила која може да има далекосежне последице по организације. Она може утицати на функционисање организације и позитивно и негативно, у зависности од тога да ли она одговара ситуацији у којој се налази организација или не.

У литератури се наводи да постоје три основна извора организационе културе:⁴

1. Национална култура
2. Грана индустрије
3. Личност оснивача или лидера организације

Крајњи ефекат дејства сва три извора организационе културе јесте да културе у свим организацијама у једној националној заједници садрже у већој или мањој мери извесне претпоставке, вредности и веровања која потичу из националне културе те заједнице

Национална култура је први извор организационе културе. Она представља ментално програмирање: образац мишљења, осећања и деловања које свака особа стекне у детињству и затим примењује кроз читав живот.⁵ У ствари, национална култура је систем претпоставки, вредности и норми које деле припадници једне националне заједнице а које утичу на мишљење и понашање свих припадника те културе.

Национална култура представља важан фактор који одређује профил културе у организацијама које функционишу у њеним оквирима. Утицај националне на организациону културу се остварује преко запослених у организацији.⁶ Сви запослени су истовремено и припадници исте националне културе, који уласком у организацију уносе одређене претпоставке, вредности, веровања и норми које су им дубоко усађене још од раног детињства. Оне се уграђују у организациону културу и чине њен базични слој, на који се затим надограђују остали елементи.

³ Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић, Б., (2006): *Организација*, ЕФ, Београд, стр. 397

⁴ Brown, A.,(1995): *Organizational Culture*, Pitman Publishing, London, p. 41

⁵ Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић, Б., исто, стр. 110

⁶ Greenberg, Varon., (1998): *Понашање и организација*, Желнид, Београд, стр. 494–501

Белгијски истраживач Geert Hofstede и његови сарадници су дефинисали четири основне димензије по основу којих је могуће разликовати националне културе. Димензије националне културе представљају основне претпоставке које деле чланове једне националне заједнице у погледу кључних питања са којима је свако друштво суочено.

Резултати Хофстедових истраживања су указали да се националне културе могу разликовати на основу следеће четири димензије: Дистанца моћи, Избегавање неизвесности, Индивидуализам – колективизам и „Мушке“ – „женске“ вредности.

Грана индустрије односно карактеристике привредног сектора, бизниса у којем се организације налазе и функционишу, представља други важан извор организационе културе. Организације које се налазе у истој привредној грани раде у сличним условима и сусрећу се са сличним проблемима, тако да у својим културама имају сличне претпоставке, вредности и веровања.

Привредни сектор у коме организација обавља своју делатност односно функцију, утиче на формирање његове културе преко следећих карактеристика: технологије, стопе раста привредне гране, тржишта. Ставови, веровања, вредности или етичке норме које са собом доносе припадници доминантног образовног профила у тој грани, такође, профилишу организациону културу у одређеној привредној грани.

Лидер или оснивач организације може снажно да утиче на обликовање културе у организацији, и то на два начина. Први начин је решавањем проблема који настају у процесу екстерне адаптације и интерне интеграције и резултирају у претпоставкама, веровањима, вредностима и нормама као садржај културе у организацији. Други начин на који лидер или оснивач утиче на културу организације јесте директно обликовање свести својих подређених-пратилаца. Утицај оснивача или пак доминантног лидера може се уочити ако се погледа историја развоја организације. Наиме, велике и познате организације почеле су као мале породичне фирме и њихов оснивач је био тај који је персонификовао процес обликовања културе. Међутим, уколико организација нема оснивача, онда се у тим случајевима као утемељивач културе појављује доминантан лидер у историји организације. Оснивачи или доминантни лидери су често темпераментне личности са јако израженом визијом организације којој се тежи.

Организациона култура настаје кроз процес стварања заједничких претпоставки, веровања, вредности, норми и симбола и њиховог прихватања од свих или већине запослених. По аутору Е. Шајну (Schein,

Е.), организациона култура настаје у процесу групног решавања проблема са којима се суочавају чланови организације.

Организациона култура је појам ужи од културе и манифестује се, уместо у друштву и његовим институцијама у целини, у микросоцијалном окружењу, тј. у организацији. Основне карактеристике организационе културе су: стиче се (нема генетско, односно биолошко порекло); дељива је (култура није специфичност појединца; она се дели и меша између чланова организације); трансгенерацијска је (преноси се са генерације на генерацију); симболичка је (заснива се на људској карактеристици презентовања једне ствари уз помоћ других); адаптивна је (заснива се на способности људи да се прилагођавају средини и догађајима)⁷.

Култура је обавезан елеменат сваке организације, с тим да је код неких веома јасно изражена, те се у том случају сматра да та организација има јаку културу. Јачину културе неке организације првенствено изражава степен прихваћености културних вредности и норми организације од стране њених чланова, а то прихватање се одвија помоћу различитих процеса идентификација, од којих је најуспешнији процес социјализације. У организационом контексту, социјализација значи да појединац постепено прихвата вредносни систем организације као део сопствене вредносне хијерархије и она почиње већ у фази селекције и пријема нових радника где се, заправо, кандидати упознају са вредностима и нормама организације, тј. начином живота и рада у њој. Рецимо, у западним индустријским нацијама, социјализацији у организацији се придаје велики значај и она се остварује било директним методама утицаја, као што су: тренинг, образовање, стручно усавршавање, или индиректним методама утицаја на запослене, као што су: селекција, привлачење кадрова итд.

2. Друштвени конфликти – појам, значај и њихова подела

Друштвени конфликти су стари колико и човечанство и представљају изразито сложен и вишезначан феномен. Конфликти су једна од најупечатљивијих карактеристика историје људскога рода и практично су најтрајнија константа људске заједнице.

Када се говори о друштвеним конфликтима, неопходно је истаћи да се човек као друштвено биће остварује у сарадњи и конфликтима са другим појединцима и социјалним групама у окружењу. Прогрес и живот друштва базира се не само на сагласности и компромисима већ и на

⁷ Петковић, М., (2008): *Организационо понашање*, ЕФ, Београд, стр. 55

сукобима између друштвених група као и између делова у структури друштва. Будући да је поредак друштвене заједнице утемељен на конфликтима, произилази да је друштвени живот производ друштвених конфликта. Из наведеног је јасно да је тешко дати дефиницију друштвеног конфликта која би била потпуна и која би изразила оно што је његова суштина.

У литератури постоји велики број различитих одређења и тумачења друштвеног конфликта. Настојећи да обухвате и поједноставе сва та питања, поједини истраживачи под конфликтом подразумевају разноврсне појаве. У покушају да се обухвате и поједноставе различита одређења социјалних сукоба, може се рећи да су то: *стања социјалних интеракција, отворених антагонизама, са конфронтацијом и борбом као основним усмерењима; они су конститутивни елемент сваког друштвеног система и чине основу сваке његове прогредирајуће и пожељне динамике.*⁸ Основни садржај и суштину овако одређеног социјалног сукоба чине унутаргрупне и међугрупне борбе за остваривање међусобно опречних интереса, вредности и ограничених, али битних ресурса.

У теорији постоје многобројне поделе друштвених конфликти које имају у виду природу, функцију, интензитет, носиоце, средства која се користе, последице, начине разрешавања, окончавања итд. Критеријуми за класификацију друштвених конфликта су веома различити, што је условљено теоријском и методолошком оријентацијом појединих аутора. Најчешће коришћени критеријуми у подели друштвених конфликта су:

- према врсти социјалних група односно учесника у конфликту;
- према последицама које конфликти имају на дати политички систем (системски и умерен);
- према чињеници да ли је конфликт средство за остваривање интереса и циљева страна у сукобу, или је конфликт циљ по себи (реалистички и нереалистички);
- према природи и поводима за његово јављање, средствима која се користе,
- према интензитету, последицама и начинима којима се конфликти регулишу или разрешавају.

Осим поменутог, конфликти се класификују, према одређеним специфичностима, и на доминантне и латентне, насилне и ненасилне, институционализоване и неконтролисане, регионалне и глобалне, идеолошке, економске конфликти, конфликти између култура и цивилизација, модернизма и традиционализма, регионализма и

⁸ Милашиновић, С., Кешетовић, Ж., (2009): *Кризни менаџмент*, КПА, Београд

унитаризма, потом на оне који се могу разрешавати и оне који су перманентни и неразрешиви у датим друштвеним околностима и слично.

У погледу субјеката, односно непосредних учесника у конфликту, најчешћа подела је на: интраперсоналне и интерперсоналне, унутаргрупне и међугрупне, унутардржавне и међудржавне, односно сукобе на индивидуалном, групном и међународном плану. Слична је подела и на класне, националне, политичке, радне, расне и верске конфликте.

3. Конфликти у организацијама као врста друштвених конфликата

Људски живот, укључујући и процес рада, праћен је разноврсним и бројним конфликтима. Већ је напоменуто да ти конфликти могу бити економске, политичке, идеолошке, расне, породичне и радне природе. Оквир у коме конфликт може настати у организацијама јесте пре свега постојање два или више субјеката чији су интереси или циљеви инкомпатибилни. Средства, као што су новац, посао, престиж, моћ нису неограничена, те њихов недостатак увек изазива блокаду у понашању. Зато се и каже да су различити субјекти у опозицији. Као резултат једног истраживања дошло се до податка да око 20% свог времена менаџмент организације троши на разрешавање конфликта у организацији.⁹

Конфликти у организацијама се могу дефинисати као врста друштвених конфликата који у организацијама настају спонтано, онда када се угрожава материјални и социјални статус групе односно појединаца. Конфликтну ситуацију представља стање у коме постоји сукоб интереса двеју или више индивидуа односно друштвених група. Такво стање настаје онда када индивидуа или група тежи остварењу одређеног циља, а истовремено се друга индивидуа, односно група супротставља томе. Оно неминовно води ка конфликтној ситуацији.¹⁰ У том случају се формирају не само супротстављени ставови, већ се буде и емоције, као што су стид, гнев, презир, страх, негодовање и сл. Дакле, конфликти у организацијама се изражавају кроз одређене супротности које постоје међу људима у организацијама, у току обављања процеса рада. Међутим, свако неслагање, супротстављање мишљења не треба да се третира као конфликт.

Примера ради, поједини људи из руководећег тима једне организације могу имати различита мишљења о одређеним питањима пословне политике, а да ипак раде заједнички и сложено. Несугласности у мишљењима и ставовима не морају обавезно да доведу до настанка

⁹ Greenberg, Baron., (1998): *Ponašanje u organizacijama*, Želnid, Beograd, p. 389–390

¹⁰ Керановић, С.,(2002): *Конфликти на раду*, стручни часопис Заједнице ЈПТТ 10–12/ 02

конфликта. Социолози чак сматрају да су конфликти пожељни уколико су у правом смислу производ живота и рада. То не значи да конфликте треба подстицати и стварати. Напротив, штетне и деструктивне конфликте треба идентификовати и разрешавати, јер је без тога незамислив успешан и ефикасан рад индивидуа, друштвених група и колектива као целине. Уколико сарадња представља један крај континуума који описује како појединци и групе раде заједно у организацијама, конфликти се, свакако, налазе на његовом супротном крају.

Циљеви организација могу се постићи само залагањем свих запослених. Међутим, у пракси веома често можемо приметити да, уместо међусобног помагања, појединци и групе у организацијама раде једни против других и претварају организацију у место свађе, нетрпељивости, сукоба и отворених конфликта. Извори односно узроци организационих конфликта су разноврсни и бројни. Многи аутори на различите начине класификују ове изворе. Неке од подела су на субјективне и објективне, на макро и микро, организационе и интерперсоналне, односно узроке који су везани за међуљудске односе и слично

Конфликти одигравају веома битну улогу у нашем животу. Да нема конфликта не би било ни живота, сазревања ни одрастања. Постоје конфликти који показују да смо нормална особа. То су оне ситуације када се особа одваја, постаје аутономна и штити свој идентитет тако што каже НЕ, ја нисам као ти, ја сам неко други, ја не мислим као ти и сл. Реч која описује конфликт на најједноставнији и најпрактичнији начина је реч СУКОБ.¹¹ Под тим се подразумева сукоб унутар једне групе (конфликт у групи), сукоб између два човека (интерперсонални конфликти) и унутар једне особе (интраперсонални конфликти)¹². Конфликти су веома важна друштвена појава. Њихов велики утицај на понашање како у организацијама тако и у друштву, школи, породици навео је многе истраживаче и менаџере да већу пажњу посвете овом питању.

О карактеру конфликта постоје различита мишљења, која се у суштини могу сврстати у две велике групе: позитиван и негативан став према конфликтима.

Традиционалан став према конфликтима је негативан. Према овом ставу конфликти се посматрају као априори негативна појава, коју треба избегавати, јер представља одступање од нормалног стања. Они манифестују неправилности у раду сваке организације. У бити овог схватања је, дакле, деструктиван карактер конфликта о коме се говори када конфликт доводи до трајних последица за групу и појединце. Значи,

¹¹ Мандић Т. (2003) *Комуникологија-психологија комуникације*, Клио, Београд

уколико су конфликти изазвани тежњом или настојањем појединца или неких група да наметну своје личне интересе групи, или освоје позицију или власт, они су штетна односно дисфункционална појава.¹²

У оваквим ситуацијама запослени у организацији су изложени високом нивоу стреса, а њихов одговор може бити и повлачење из комплетне ситуације. Незадовољство запослених може се манифестовати психички (као апатија или незаинтересованост) или физички (као умор, апстенизам или преокрет). Традиционалан став о конфликтима налази свој извор у националној култури. Готово у свакој култури постоји мање или више изражена одбојност према конфликтима и људима који су конфликтне природе. Национална култура преко три основне институције, породице, цркве и школе, утиче на став људи о конфликтима. С обзиром на то да ни у једној од три наведене институције конфликти нису пожељна појава, нормално је да људи са собом у организацију уносе априори негативан став о конфликтима. Овакав став налази своје место у теоријама истраживача међуљудских односа чији је зачетник Е. Мауо. Њихова схватања о конфликтима могу се сумирати на следећи начин:¹³

- Конфликт је непожељан и није неизбежан.
- Конфликт настаје из блокаде комуникације и недостатка разумевања поверења и отворености међу људима.
- Средина игра главну улогу у обликовању организационог понашања; стога се елементи средине могу мењати у циљу смањења агресивности или такмичења.
- Човек је у суштини добар и није склон конфликтима.

Насупрот наведеном, јавља се плуларистичко гледиште које има позитиван став о конфликтима, а карактерише га следеће:

- Конфликт је позитиван, треба га поспешивати и као такав је неизбежан.
- Конфликт проистиче из »борбе« за добра којих има превише, и у мањој мери из агресивне људске природе и компететивних инстинката.
- Улога средине у настајању конфликта је прецењена
- Човека, ако и није у суштини лош, покрећу егоистички, агресивни и такмичарски инстинкти

Конфликти, значи, произилазе из чињенице да људи раде заједно и међусобно деле ограничене ресурсе. По овом, позитивном схватању,

¹² Greenberg, Baron., (1998): *Ponašanje u organizacijama*, Želnid, Beograd, p. 389–394

¹³ Петковић, В.(1997): *Социологија рада*, Економски факултет, Београд, стр.171–172

конфликти су природна, нормална и законита појава без које се не може замислити функционисање једне организације. Уколико су изазвани постојећим лошим стањем а воде промени и развоју организације, дефинишу се као функционални и пожељни. Присталице позитивног става о конфликтима гледају на њих као на изазов, нешто што је интригантно и интересантно. Сматрају да они могу да спрече стагнацију, користе их за даљи напредак и развој организације, доводе до уочавања проблема и подстичу нова решења.

Конфликти омогућавају да у организацијама у којима постоји стална тензија између супротстављених снага дођу до изражаја разлике које постоје и да се стари односи замене новим, бољим. Позитиван приступ конфликтима води промени, иновацији и развоју. Обезбеђујући менаџменту информације о активностима у организацији, конфликти могу да укажу на неопходност и место корективних акција.

С обзиром на све што је до сада речено, иако реч конфликт у свакодневном говору има негативну конотацију, можемо разликовати позитивне и негативне ефекте конфликта у организацији.

Негативни ефекти конфликта су да они нарушавају нормално функционисање предузећа, наглашавају емоције уместо разума приликом одлучивања, скрећу пажњу са организационих на персоналне циљеве, изазивају више људских реакција са изразито негативним ефектима, као што су стрес, фрустрације и сл.

Позитивни ефекти конфликта се огледају у њиховом стимулисању на критичку анализу, у мотивисању људи, прочишћавању интерне средине и отклањању скривених сукоба, као и стимулисању сарадње (кохезије) унутар групе.

Из претходног се може видети да постоје два различита става према конфликтима; према једном конфликти су априори нешто лоше и треба их избегавати, а према другом ставу конфликти су неизбежни. У том смислу може се констатовати да организације, као ни други системи, не могу функционисати без конфликта.

4. Утицај културе на конфликте у организацијама

Организациона култура врши утицај на конфликте преко прихваћених ставова о конфликтима, изворима и врстама које су најчешће заступљене и преко усвојених стратегија разрешавања конфликта, с једне стране. С друге стране, међутим, конфликти се могу представити као пета димензија за разликовање култура (ако се имају у виду четири Хофстадеове димензије).

Основна обележја преко којих организациона култура врши утицај на конфликте су прихваћене вредности, ставови, норме понашања односно садржај, структура у смислу да ли поједине културе подржавају парадигму диференцијације а самим тим и могућност појаве супкултура, њена снага, избор стратегије промена и др. Истовремено национална култура на конфликте у организацијама врши утицај преко четири димензије, а то су: избегавање неизвесности и ризика, дистанца моћи, индивидуализам/колективизам и маскулинизам/феминизам.

Детерминисањем обележја организационе културе која утичу на могућност појаве конфликта и начина на који се тај утицај остварује у организацијама, омогућује се анализа утицаја појединих типова организационе и националне културе на конфликте у смислу одређивања могућности њихове појаве.

Организациона култура представља један од извора конфликта. С обзиром на то да различите организационе културе имају различите вредности, ставове, навике и норме понашања, нормално је да, након контакта више различитих култура, дође до конфликта. То се дешава услед неразумевања основних културних вредности особа или група са којима се ступа у интеракцију. Разлике се појављују као резултат различитости у пословном жаргону, интерпретацији и решавању проблема са којима се суочава организација, темпу развика, једностраном или обостраном прецењивању, неразумевању интереса, мотива и др. Будући да њихова пракса зависи од навика, ставова, перцепција, јасно је зашто се, услед судара различитих стилова управљања који припадају различитим организационим и националним културама, јављају конфликти.

Један од најчешћих извора конфликта везан за организациону и националну културу јесте феномен мултикултурализма који постаје све израженији последњих деценија, и то посебно са развојем мултикултурних/националних компанија. Најважнија питања мултикултурализма која утичу на појаву конфликта у организацијама, јесу питање раса и етничких мањина и разлике у половима. Да би степен конфликтности био смањен, неопходно је благовремено уочити овај феномен, преиспитати свој став према њему и адекватно њиме управљати. При процесу управљања културном различитошћу неопходно је узети у обзир све сфере активности, а то су: 1) одлуке у вези са различитошћу, 2) култура организације, 3) хетерогеност раса/националности, 4) културне разлике, 5) систем управљања људским ресурсима, 6) проблеми образовања и 7) укључење жена.¹⁴

¹⁴ Stoner, J., Friman E., Gilbert, D.(1997: *Menadžment*, Желнид, Београд, стр. 155–176

Бројни су примери конфликта услед феномена мултикултурализма и они терете готово све организације и нације. Ретко се где могу пронаћи организације, институције или веће групе људи са потпуно једнообразним културним системом. Класичан пример јесу конфликти између управљачких тимова у мултинационалној организацији.

Организациона култура на могућност појаве конфликта утиче и преко своје снаге. По правилу, јаке организационе културе представљају одличан механизам координације и такозване социјалне контроле, те самим тим умањују могућност појаве конфликта. Наравно, као што је већ речено, уколико је култура јака у неадекватној ситуацији, конфликти могу да се јаве због промена које су неопходне, у виду, на пример, конфликта између људи који пружају отпор променама и запослених који су за промене.

Конкретно, конфликт може настати између лидера и неколицине људи око њега, који своју позицију и моћ заснивају на традиционалном (старом) начину размишљања и запослених, који увиђају неопходност промена у организацији.¹⁵

На појаву конфликта у организационим културама може утицати и оријентисаност ка појединим културним парадигмама. Уколико организација фаворизује парадигму диференцијације, ствара се основ за егзистирање више различитих супкултура¹⁶ у једној организацији. Уколико су супкултуре вертикално постављене, конфликти се јављају између менаџера и радника по више различитих питања. Извори конфликта у овом случају могу бити: организационе нејасноће односно двосмисленост у погледу одговорности и надлежности, висока диференцијација моћи, разлике у систему награђивања или неповерење.

Хоризонтално постављене супкултуре у организацији проузрокују конфликте између запослених који обављају различите пословне функције услед различитих афинитета, проблема са којима се сусрећу током рада, различитих нивоа образовања, метода рада и др.

Најчешћи извори конфликта су конкуренција око ограничених ресурса, разлике у систему награђивања, грешке у комуницирању итд. Везано за однос супкултуре према доминантној култури, конфликти су

¹⁵ Радосављевић, Ј., (2000): *Организациона култура као фактор решавања конфликта*, магистрат, Економски факултет, Београд, стр. 124

¹⁶ Супкултуре, у најширем смислу, представљају сегмент укупне културе неког друштва, који се од ове разликује (у већој или мањој мери али не и апсолутно) према потребама, вредностима, нормама, циљевима, веровањима, стандардима комуникације, језику, понашању, знању, па често и укупном стилу живота оних који том културном сегменту припадају. Опширније у Јевтовић, М., Милашиновић, С., (2006): *Социјалнопатолошке појаве*, Полицијска академија Београд.

најизраженији у контракултури, што је и логично, с обзиром на то да су основне вредности, ставови и норме понашања овакве супкултуре у супротности са истим елементима доминантне. Нешто мање основа за развој конфликта има у оквиру ортогоналне, док подржавајућа супкултура у принципу не представља погодно тло за њихов развој.¹⁷

Уколико до промена организационе културе мора доћи, што се често дешава услед турбулентности фактора окружења, сам процес и избор стратегије промене доводи до великог броја конфликтних ситуација. Оне могу, а превасходно и настају, због тога што процес промене организационе културе захтева измену старих вредности, норми, ставова и увођење и легитимизацију нових интерпретативних шема. Запослени се у таквим ситуацијама могу наћи у „шизоидном“ стању које повећава њихову осетљивост, чини их збуњеним и отвара могућност за стварање различитих стресних ситуација. Људи тада често нису у стању да потпуно реално расуђују, те се и по том основу ствара могућност појаве конфликта. Када се има у виду избор стратегије спровођења промена, стратегија индоктринације и стратегија когнитивне дисонанце подложне су конфликтима. С друге стране, стратегија замене, без обзира на то што представља најрадикалнији метод спровођења промена организационе културе, умањује могућност за појаву конфликта, јер се запослени који не одговарају новом културном обрасцу једноставно искључују из организације.

5. Управљање конфликтима

Имајући у виду чињеницу да је конфликт међу људима незаобилазан део живота, важно је да, када конфликт настане, знамо да управљамо њиме на ефектан начин. На бази нових истраживања, данас се уважавају следеће претпоставке о конфликтима:

- Конфликти су неизбежни
- Конфликти су условљени структурним факторима
- Конфликти су интегрални део промена
- Минимални ниво конфликта је оптималан

Култура се посматра као мрежа веровања, норми и вредности које омогућавају индивидуама (члановима културе) да на различите начине дају значење свом или туђем понашању. Примењивање очекивања и значења која одговарају једној култури на неку другу културу доводи до несугласица и неразумевања разних врста.

¹⁷ Јанићијевић, Н., (1995): *Управљање људским ресурсима*, Пословна школа, Подгорица

Културне разлике су уочене врло рано. Човек одраста у једном културном контексту, и од раног детињства ствара и учи одређена веровања, норме и ставове који му омогућавају да разуме поједине ситуације и ступа у интеракцију са другим људима. Особе које живе у релативно (културно) хомогеним срединама, често верују да елементе њихове културе сви деле, те у контакту са различитим културама могу доживети шок. Корени културне различитости налазе се изван организације, али углавном су организације те које се суочавају са конфликтима насталим због ширег социјалног контекста. Културни интерфејс је дефинисан као међузависност организационих задатака и културних разлика из ширег контекста између релативно сличних страна које деле исти организациони контекст.¹⁸

Културни интерфејс може настати на више начина. На пример, он може настати када у контакт дођу две потпуно независне културе, или када у оквиру једне културе постоји више различитих претпоставки о погодности појединих улога, или када више супкултура дођу у контакт.

Конфликт, који неминовно настаје у културном интерфејсу може да проузрокује бројне проблеме. Различите културне претпоставке резултирају неразумеванем и комуникационим проблемима, што може довести до такозваног "културног шока". Генерално гледано, у случају када има превише конфликта у културном интерфејсу се јавља стање које се означава као културна поларизација а проузрокује личне предрасуде, погоршање комуникације и борбу између културних представника¹⁹. Премало конфликта може да проузрокује или културну хомогенизацију у којој се разлике игноришу и потискују да "рањива" питања не би изашла на површину, или културну изолацију у којој се представници појединих култура једноставно повлаче из интеракције.

Продуктиван ниво конфликта између културних представника доводи или до стратегије мултикултурног решења проблема, у којој изучавање културних различитости доводи до подједнаких користи за обе стране, или до мултикултурног преговарања, које користи мало агресивније тактике у циљу прављења уступака и постизања компромиса између страна са конфликтним интересима.

Култура израста из тежње да се реше проблеми са којима се човек суочава живећи у једном друштву, а културне одлике могу бити базиране на великом броју фактора као што су, на пример, историја претходних културних контаката, доступност хране, терена, и др. Културни интерфејс

¹⁸ Brown, A., (1995): *Organizational culture*, Pitman, London, p. 36–38

¹⁹ Радосављевић, Ј., (2000): *Организациона култура као фактор решавања конфликта*, магистарски рад, Економски факултет, Београд, стр. 145

у организацији је под утицајем историје ширег контекста као и претходних догађаја у организацији.

Културни интерфејс је дефинисан и организован слободно, без чвршћих граница, до момента јављања озбиљних проблема у организацији. Људи више воле да ступају у интеракцију унутар једне, него између више култура. Због тога је културни интерфејс врло слабо дефинисан до тренутка када је неопходна експлицитна мобилизација страна и тачно дефинисање њиховог поља интеракције. Преорганизован културни интерфејс има затворене границе и чврсту интерну регулацију, а проузрокује проблеме као што су повлачење и хомогенизација. У том контексту наводи се да преслабо организован интерфејс има сувише отворене границе као и слабу унутрашњу регулацију, а доводи или до превише конфликта или до повлачења и културне изолације. Чињеница је да превише конфликта намеће потребу за интервенције које би умањиле културну поларизацију и конфронтирање, док премало конфликта захтева повећање конфликта ради смањења културне изолације или хомогенизације. Те интервенције утичу на измену понашања, измену перцепција, преформулисање основних сила, у циљу управљања конфликтима.

Веома је битно рећи да је културни интерфејс под великим утицајем искуства индивидуа или група из ширег окружења. Као последица наведеног догађаја из окружења драматично утичу на догађаје у културном интерфејсу, без обзира на то што саме организације често нису ни свесне релевантности тих догађаја. Треба поменути да културне разлике у основи, мада не очигледно, ипак обликују социјални идентитет страна и индивидуа у интерфејсу.

Због тога неки предмети у културном интерфејсу имају, симболички, много јаче значење него што је њихов стварни значај, а представници често нису спремни на тако јаке емотивне реакције. Културне разлике су често периферне у организацијама и на њих се обраћа пажња тек након што изазову толико велике проблеме који битно могу да утичу на функционисање организације. Коначно, углавном се кроз целу организацију врши дисперзија културних разлика, тако да оне проузрокују стварање “самозваних представника релативно неорганизованих културних страна у неформално дефинисаном културном интерфејсу”.²⁰

На крају, може се извући закључак да анализа међусобног утицаја културе и конфликта у организацијама зависи од великог броја фактора. У суштини, ако поштујемо савремени став о конфликтима, можемо констатовати да су конфликти неизбежни у било ком типу културе;

²⁰ Исто, стр. 154

ниједан конфликт није априори користан или штетан (зависи од тога како и зашто је настао и како се њиме управља), а најчешће настаје комбинацијом већег броја фактора истовремено.

6. Закључна разматрања

Организациона култура може имати позитиван и негативан утицај у организационим системима. Она може бити „невидљиви кључ успеха“ али и „неуспеха“, у зависности од тога да ли култура одговара ситуацији у којој се организације налазе. Значај концепта организационе културе се огледа, пре свега, у томе што запосленима пружа осећај идентитета и јача мотивацију, затим представља врло ефикасан систем контроле и координације запослених. Сходно томе, разумевање организационе културе и могућности њених промена, представља један од битних елемената процеса управљања организацијама у савременим условима пословања и функционисања

Имајући у виду неизбежност конфликта, менаџмент има задатак да, уместо да елиминира конфликте, ефикасно управља таквим процесима. То значи да менаџмент организације мора имати на уму да конфликт нужно прати функционисање сваке организације и да није априори штетан. Потребно је да се зна узрок конфликта, какав је њихов карактер и какве су последице по организацију и појединце. Да конфликт не би измакао контроли, такође треба комбиновати више наведених стратегија за разрешавање конфликта. Суштина је у ствари у одржавању конфликта на оптималном нивоу, до момента док не постану деструктивни.

Дакле, организациона и национална култура – фактор који опредељује утиче на став према конфликтима, на могућност њихове појаве, као и избор стратегије разрешавања конфликта, намеће потребу менаџерима да приликом управљања конфликтима у организацијама, обавезно узму у обзир и културу.

7. Литература

- [1] Brown, A. (1995) *Organizational Culture*, Pitman, London
- [2] Греенберг, Ј., Барон, Р. (1998) *Понашање у организацијама*, Желнид, Београд
- [3] Јанићијевић, Н. (1995) *Управљање људским ресурсима*, Пословна школа, Подгорица
- [4] Јанићијевић, Н. (1997) *Организациона култура*, Уликсес, Нови Сад

- [5] Јевтовић, М., Милашиновић, С. (2006) Социјалнопатолошке појаве, Полицијска академија, Београд
- [6] Керановић, С. (2002) Конфликт на раду, стручни часопис Заједнице ЈПТТ 10-12/02
- [7] Мандић, Т., (2003): Комуникологија-психологија комуникације, Клио, Београд,
- [8] Milašinović, S., (2009). *Mogućnosti razrešavanja unutardržavnih konflikata – Iskustva Zapadnog balkana*, Review of International problems, Vol. LXI, No.1-2/2009. Belgrade, 2009
- [9] Милашиновић, С. (2007) Основи теорије конфликта, Факултет за безбедност, Београд
- [10] Милашиновић, С., Кешетовић, Ж. (2009) Кризни менаџмент, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
- [11] Петковић, М. (2008) Организационо понашање, Економски факултет, Београд
- [12] Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић, Б. (2006) Организација – теорије, дизајн, понашање, промене, Економски факултет, Београд
- [13] Петковић, В. (1997) Социологија рада, Економски факултет, Београд
- [14] Петковић, В. (2000) Управљање конфликтима. Директор, часопис за менаџере, Београд
- [15] Радосављевић, Ј. (2000) Организациона култура као фактор решавања конфликта, магистарски рад, Економски факултет, Београд
- [16] Schein, E. (1985) *How Culture Forms*, San Francisco
- [17] Стонер, Ј., Фриман Е., Гилберт, Д. (1997) Менаџмент, Желнид, Београд
- [18] Hofstede, G. (1997) *Cultures and Organizations, Software of the Mind*, Mc Graw-Hill

Goran Milošević, PhD

Dragan Cvetković, MA

Culture of conflict

Abstract: It is not a coincidence that successful world organizational systems are known for their strong organizational culture. The reason for that is neither financial capital, nor cheap labor force, nor technology, nor cheap raw material nor energy. The essence is in a specific way of thinking and behavior of all employees, in the relation between superiors and subordinates, in the style of management, in the motivation and reward system, in the manner of decision-making. In fact, the essence is in the organizational culture. Social conflicts are a constant phenomenon and that is why the society development is realized through a continuous process of creation and the prevalence of conflicts. Human life can not be non - confrontational. Occurred conflicts should be as soon and efficiently as possible resolved.

Finally, the importance of organizational and national culture as a decisive factor, influencing the attitude towards the conflicts and thus the possibility of their occurrence, as well as the selection of a strategy for resolving conflicts, imposes the need for organizations' management, when managing a conflict in organizations, to take into account the organizational and national culture.

Key words: organizational culture, social conflicts, conflicts in organizations, organization management, conflict resolution.

Предраг Крајновић
Специјална јединица полиције
Бања Лука
E-mail: predkraj@gmail.com

**МЕТОДА ЗОНСКЕ ОДБРАНЕ У ОТКРИВАЊУ
ТЕРОРИСТИЧКОГ НАДЗИРАЊА ВЕОМА
ВАЖНИХ ЛИЧНОСТИ**

***Резиме:** Безбједносна процјена представља први и основни корак у планирању безбједносних мјера и постављању организационе структуре која треба да спроведе прописане безбједносне мјере и поступке. Безбједносна процјена треба да одговори на слиједећа питања: (1) Који су главни безбједносни ризици¹ и пријетње² заједници или појединцу који је предмет заштите? (2) Каква је природа конкретних безбједносних ризика и пријетњи и како би се оне могле испољити у процјењиваном временском периоду? (3) Ко су носиоци безбједносног угрожавања, ко су њихови савезници а ко противници? (4) Какве су политичке, кадровске, организационе, техничко-технолошке и финансијске могућности да се супротставимо угрожавању? Безбједносна процјена се утврђује у облику писаног документа и она је саставни дио плана обезбјеђења; она приказује постојеће стање безбједности, прогнозира будуће догађаје и прецизира задатке за отклањање узрока, методе супротстављања односно спречавања да дође до атентата.*

***Кључне ријечи:** Елементи процјене ризика, "зонска одбрана", Анализа руте, Детекција терористичког надзирања, Препознавање терористичког напада.*

¹ Калкулисана прогноза могуће штете, односно, у негативном случају губитка или опасности. Бити под ризиком значи бити субјекат неког процеса или опасности. Оно што је заједничко свим дефиницијама ризика је неизвјесност и губитак. Када ризик постоји, морају постојати бар два могућа исхода. Најмање један од могућих исхода мора да буде непожељан.

² Појмом "пријетње" дефинишемо интерактивни скуп ситуационих обиљежја и процеса (детерминанти, компоненти и чинилаца) који непосредно угрожавају безбједност.

Увод

Чињенице о глобалним терористичким активностима у протеклих 30 година говоре нам да терористичке операције постају све смртоносније, односно да за последицу имају много мртвих. Такође, уочљива трансформација стратегије и тактике терориста има за резултат повећан број бомбашких (самоубилачких) напада, оружаних напада, атентата, отмица и сличних дјеловања терориста. Дејства терориста су условно подијељена на двије групе, припремне (неоружане) и извршне (приоритетно оружане). Ова дејства су у уској вези, јер је незамисливо извршити оружани напад уколико претходно није одрађена неоружана (ненасилна) активност. Стога је неопходно успоставити успјешан систем у откривању и спречавању терористичких операција, тј. јачати и осавременити снаге и средства за борбу против тероризма.

По свим досадашњим искуствима наших и страних служби обезбјеђења дошло се до закључка да је штићена личност³ најрањивија у покрету, било пјешке било превозним средством. Овај закључак се изводи из чињенице да терористи непосредним осматрањем могу уочити предности и мане обезбјеђења, што код штићених објеката у којима борави штићена личност често није могуће (непознавање техничких препрека, броја људу у објекту, распореда просторија, мјеста где се тренутно налази штићена личност у објекту, могућности да се безбједно напусти објекат након напада). Могући начини напада терориста на одређену штићену личност док је у покрету су вишеструки (коришћење саобраћајне гужве; нападачи користе мотоцикле као превозно средство при доласку и одласку са мјеста атентата; нападачи су маскирани на траси кретања као радници, продавци на улици, полицајци, и сл.).

Открити и спријечити терористички напад на штићену личност представља сложен, опасан и веома захтјеван посао. Његова сложеност се огледа не само у низу мјера, прије свега дефанзивних, које треба предузети, него представља и велику опасност по човјеково највеће добро, а то је његов живот. Штићена личност, а када то кажемо онда првенствено мислимо на политичара, не представља само једну људску јединку него је та особа дио државног апарата, тј. државне институције, и уколико дође до њеног угрожавања (убиства), може веома лако да дође до тога да се пољуља цјелокупни државни апарат. Све мјере заштите које

³ Веома важне личности (VIP – very important person) су сва она лица која у одређеном времену, односно на одређеном мјесту имају, или треба да имају (пратњу) једног пратиоца или јединице за физичко техничку заштиту, или се ради о лицима на које је планиран, покушан или извршен напад од стране нападача (терориста).

се предузимају према одређеним личностима морају да буду потпуне, стручне и благовремено предузете, како од надлежних безбједносних служби (војних и полицијских) тако и од других субјеката.

1. Концепт зонске одбране у откривању обавјештајног рада терориста

Околности и обавјештајни подаци често налажу потребу распоређивања тима за заштиту (реакцију) како би се омогућила додатна сигурност за лица и објекте у неком подручју. У том правцу, веома је важно да тим за заштиту може препознати и осујетити терористички напад, а како би то могао, он мора познавати методе терористичког надгледања, а то су: фиксна, покретна надгледања, надгледања уз употребу високотехничких достигнућа, комбинована и прогресивна надгледања.

Фиксно надгледање подразумијева да се тим за надгледање налази у стању мировања и надгледа активности одређеног субјекта или локације. Мјеста која се користе укључују празне зграде, станове или куће које се налазе преко пута субјекта, киоске, клупе у парковима, а субјекти су углавном плаћени доушници и слично. Број мјеста која се могу користити ограничен је само маштом.

Покретним надгледањем субјекат се прати пјешнице или у возилу. Тимови за надгледање могу користити било који тип, модел и број возила. Покретно надгледање може бити тако једноставно да се своди на једну особу која некога прати пјешнице, или тако сложено да се користи 10 возила различитих произвођача или модела, те да се одвија током неколико година, с прекидима, тако да субјект не би схватио да је предмет праћења.

Захваљујући данашњим технолошким предностима, надгледање уз употребу високотехничких достигнућа може подразумијевати разне облике надгледања. Постоји бројна опрема која се може користити за прислушкивање разговора, снимање покрета, надгледање компјутерског типкања, и слично.

За комбиновано надгледање користе се методе фиксног, покретног надгледања, те високотехнолошко надгледање – када је то потребно и изводиво.

Прогресивно надгледање укључује осматрање субјекта на његовим рутама у надовезујућим сегментима током дужег временског периода, када вријеме није пресудни фактор за операцију, док је сигурност операције од највише важности. Да би се на овај начин утврдиле руте и вријеме кретања субјекта, тим терориста за надгледање ће надзирати

кретање од тачке "А" до тачке "Б" једног дана, затим ће се кретање од тачке "Б" до тачке "Ц" надzirати другог дана, и тако даље. Овај поступак изискује много времена и рада, али вријеме је на страни терориста.

Узимајући у обзир наведено, може се констатовати да је понекад тим за заштиту недовољан да би се адекватно "покрила" свака особа или објекат. У таквој ситуацији, дјелотворна метода за брзо осигуравање додатне дозе сигурности јесте метода позната под именом "зонска одбрана". Концепт зонске одбране подразумијева, у првом кораку, одржавање обуке за све субјекте (који се можда налазе под терористичким надзирањем), супружнике, старију дјецу и објашњавање на шта треба пазити, како реаговати и како пријавити сумњиве активности. Пријављивање сумњивих активности је жила куцавица концепта "зонске одбране". У прилог томе говори примјер генерала Wilsona Cooneya (у Италији), чија је супруга открила терористичко надзирање само дан прије него што је отет генерал Dozier. Госпођа Cooney је тако сама спријечила отмицу генерала Cooneya, што је и потврђено испитивањем терориста укључених у Dozierovu отмицу. Поента зонске одбране јесте постићи да свако пази, односно настоји уочити одређене појаве и особе које нису уобичајене или очито не припадају мјестима на којима су уочене. Терористи се најчешће оријентишу на мање заштићену мету.

Анализа пријашњих података и други обавјештајни извори ће показати да ли је опасност првенствено усмјерена на објекте или на лица. Уколико опасност пријети особама, први задатак је одредити ко има највиши потенцијални ризик. Пошто је могуће да ће попис потенцијалних мета бити прилично дугачак, није вјероватно да ће бити довољно ресурса за обезбјеђење сваке особе, па је нужно примјенити метод смањења пописа. Како би се из читавог низа одредило највјероватније лице које би било мета терористичког напада, потребно је направити преглед обавјештајних података, односно потребно је урадити такозвану "матрицу безбједносног ризика". Сва лица која су на списку потенцијалне опасности треба да испуне Упитник о личној безбједности, који садржи: обавјештајни извјештај, дужности, рутину, профил лица, безбједност радног мјеста и мјеста становања, безбједност доступних рута. Компаративном анализом резултата анкетирања сваке особе која је обухваћена упитником можемо установити које особе изгледају најризичније, а то подразумијева да је нужно одмах обавијестити оне за које су резултати показали да су у највећој опасности. Они ће морати прилагодити свој распоред и навике на начин који ће смањити ризик, и код таквих случајева неопходно је вршити откривање терористичког надгледања.

2. Матрица безбједносног ризика – Образац за појединце

Матрица безбједносног ризика је квантитативна анализа 10 безбједносних елемената који помажу тимовима за заштиту при одређивању потенцијалне терористичке или криминалне пријетње веома важним личностима. Матрица користи кумулативни принцип бодовања елемената везаних за потенцијал напада на појединца.

Задатак, односно сврха Програма безбједносног ризика је:

- Идентификација оних лица која су вјероватно изложена највећем ризику од терористичке или криминалне активности;
- Повећање безбједносне свијести анализираних лица проналажењем мјеста гдје је потребно побољшање;
- Помоћ тиму за заштиту при концентрисању његових активности на заштити лица изложених највећем ризику;
- Да буде темељ за личне програме безбједности;
- Омогућава аналитичком тиму прикупљање података за свеобухватни информативни састанак.

3. Методологија

Процес почиње Упитником о личној безбједности који се бави дневном рутином, путним навикама и безбједношћу, коришћеним путевима и анализом радног мјеста. Сврха упитника јесте да аналитичком тиму осигура информације потребне за рангирање појединаца по интензитету потенцијалне опасности. То омогућава тиму идентификовање појединаца који могу сами унаприједити властиту безбједносну позицију и оних којима ће бити потребна асистенција тима за заштиту.

По испуњавању упитника, тим бодује и рангира појединце на основу табеле Матрице безбједносног ризика (табела 1). Табела се састоји из 10 категорија: обавјештајни извјештаји, дужности, рутина, профил лица, анализа неизбјежних тачака, анализа руте, безбједност мјеста становања, безбједност радног мјеста, лична безбједност, свијест о безбједности. Бодовање се темељи на 9-бодовном систему, у којем је 9 највећи ризик, а 1 представља најмањи ризик. При бодовању појединаца, тим ће користити слиједеће ресурсе:

- Упитник;
- Информације лица које врши лично (непосредно) обезбјеђење;

- Личне разговоре са функционерима, њиховим породицама и другим релевантним изворима;

Након бодовања и рангирања лица обухваћених матрицом, тим за заштиту ће обавијестити сва лица укључена у матрицу о резултатима. На састанку ће се разговарати о томе како терористичко или криминално надгледање изгледа, на који начин реаговати и пријавити када се посумња у надгледање.

4. Категорије (елементи процјене)

1. Обавјештајни извјештај: опште или специфичне информације добијене од вањских обавјештајних извора.

Вриједности

9 – Специфичне провјерене или потврђене информације о пријетњи на лично име или пријетњама функцији;

7 – Специфичне информације о пријетњи на лично име или пријетњама функцији су примљене, али не и потврђене;

5 – Општа пријетња дипломатији, снагама безбједности или пословној Заједници;

3 – Општа пријетња држављанима ове земље у иностранству;

1 – Пријетње држављанима ове земље нису познате.

2. Дужности: фактори нечијег посла (посао који обавља) који га сврставају челничку, оперативну или критичну позицију контроле или утицаја над активностима; може бити стварна или симболична.

Вриједности

9 – Позиције у службама безбједности, спровођењу закона или челничке (политичке) позиције које имају директног утицаја над терористичким, криминалним или дисидентским активностима;

7 – Личности које обављају функције за које се чини да имају утицаја или учинка на локално становништво, његову безбједност, добробит, економску или друштвену позицију;

5 – Личности чији посао налаже чести контакт са локалним становништвом или их чини често доступним локалним или трећим држављанима;

3 – Личности чији посао налаже повремено контакт са локалним становништвом или их чини повремено доступним локалним или трећим држављанима;

1 – Личности чији посао налаже ријетке контакте са локалним становништвом и чији послови обичном посматрачу изгледају уобичајено.

3. Рутина: Дневна или предвидљива активност појединца. Активности као што су путовање од мјеста становања на радно мјеста и обрнуто, одређене друштвене активности, састанци или друге врсте кретања које се надгледањем може пратити.

Вриједности

9 – Личности које су увијек прецизне у времену путовања од мјеста становања ка радном мјесту и обрнуто, не варирају руту кретања и редовно учествују у планираним активностима.

7 – Личности које се често држе наведених шаблона, али обављају своје активности у 15–30-минутном распону. Ови појединци повремено мијењају своју руту кретања и рјеђе учествују у догађајима који подразумевају да ће бити на одређеном мјесту у одређено вријеме.

5 – Личности које повремено поштују наведене шаблоне, али обављају своје активности у 30–45-минутном распону. Ови појединци често мијењају своју руту кретања и повремено учествују у догађајима који подразумевају да ће бити на одређеном мјесту у одређено вријеме.

3 – Личности које ријетко поштују наведене шаблоне, али обављају своје активности у 45–60-минутном распону. Ови појединци често мијењају своју руту кретања и ријетко учествују у догађајима који подразумевају да ће бити на одређеном мјесту у одређено вријеме.

1 – Личности које су дефинитивно непредвидљиве у својим активностима.

4. Профил лица: Комбинација дужности, вањских активности, личних појављивања или дјеловања и медијска изложеност појединца, што узрокује да личност привуче пажњу локалне (уже и шире) заједнице.

Вриједности

9 – Позиција високе експонираности у војно-полицијским, дипломатским, пословним, политичким активностима. Лака препознатљивост "високог" владиног, пословног, политичког службеника. Физичке особине не дозвољавају појединцу уклапање у локалну заједницу. Веома активно подржава владину политику.

7 – Појединац чије физичке особине и дјеловање не допуштају уклапање у локалну популацију. Не говори други језик. У великој мјери путује по земљи и има значајно мјесто у влади.

5 – Личност препознатљиве припадности појавом, понашањем и навикама. Често у контакту са владиним службеницима, али не јавно повезан с владом и политиком коју влада промовише.

3 – Личност чије особине и понашање могу бити приписани некој другој нацији. Ријетко у контакту са владиним службеницима.

1 – Они појединци који се могу потпуно уклопити у своју околину; изгледају, говоре и понашају се као и локално становништво. Нису повезани са политиком владе.

5. Анализа неизбјежних тачака: Технички гледано, неизбјежна тачка је дио руте који није могуће варирати. Руте око радног мјеста, мјеста становања и других мјеста гдје се рута не може мијењати.

Вриједности

9 – Мјесто с природном контролом која омогућава тиму за надгледање или напад заклон или скровиште на неограничено вријеме, без могућности откривања, као и могућу руту за бијег.

7 – Мјесто које омогућава заклон тиму за надгледање или напад најмање један сат, уз ограничену природну контролу и добру руту за бијег.

5 – Мјесто које омогућава заклон тиму за надгледање или напад 30 минута, захтијева умјетну контролу и можда има добру руту за бијег.

3 – Мјесто које омогућава заклон тиму за надгледање или напад 15 минута, захтијева умјетну контролу у великој мјери и можда има лошу руту за бијег.

1 – Нападач нема логичног мјеста за задржавање било у циљу надгледања или распоређивања пред напад, нема разумних начина контроле или руте за бијег.

6. Анализа руте: Цесте коју је могуће користити за путовање од мјеста становања до радног мјеста и обрнуто или других локација које личност често посјећује.

Вриједности

9 – Између мјеста становања и радног мјеста (или друге често посјећиване локације) постоји само једна, с једном линијом, заобилазна или на други начин лоша цеста. Рута је погодна за добре надзорне тачке и мјеста за напад.

7 – Између мјеста становања и радног мјеста (или друге често посјећиване локације) постоји неколико не нарочито пожељних рута. Рута је погодна за добре надзорне тачке и мјеста за напад.

5 – Има више начина уласка и изласка од мјеста становања, али има само једна главна рута до радног мјеста. Руте у близини радног мјеста су погодне за надгледање и мјеста за напад.

3 – Има више начина уласка и изласка од мјеста становања, али има само једна главна рута до радног мјеста. Руте у близини радног мјеста су

погодне за надгледање и мјеста за напад, али контрола мете може бити отежана.

1 – Има више начина уласка и изласка од мјеста становања. Постоји више него једна главна рута до радног мјеста и натраг. Руте су можда погодне за надгледање, али контрола кретања мете би била готово немогућа.

7. Безбједност мјеста становања: Ова категорија обухвата конструкцију зграде (куће), ствари које станари користе, а које имају утицај на безбједност зграде (куће), профил претходних станара (уколико их је било), паркинг и побољшања физичке заштите и препоруке дате при формалним безбједносним прегледима.

Вриједности

9 – Тренутни станар га користи као стамбени простор у којем је личност прије њега сврстана у категорију високог ризика. Мјесто становања нема много безбједносних побољшања и једва испуњава стандарде. Нема неуличног начина паркирања. Неки од оних који пружају помоћ у кући имају неограничени приступ и смију понијети кључеве од куће са собом, ван куће.

7 – Преглед стана-куће је започет, али није завршен. Од препорука за побољшање безбједности, реализовано је око 25%. Неулични паркинг је ограничен. Неки од оних који пружају помоћ у кући имају неограничени приступ, али није им допуштено да понесу кључеве од куће са собом, ван куће.

5 – Преглед стана-куће је започет, али није завршен. Од препорука за побољшање безбједности, реализовано је око 50%. Неулични паркинг је могућ и користи се. Стан-кућа има прозоре и/или балконе који гледају на главну улицу, дајући добар преглед сусједства. Кућна помоћ је под надзором и они који је врше немају приступ кључевима куће. На вањским габаритима мјеста становања постоји знак упозорења – ограничен приступ.

3 – Безбједносни преглед стана-куће је обављен. Од препорука за побољшање безбједности, реализовано је око 75%. Неулични паркинг је могућ и користи се. Стан-кућа има прозоре и/или балконе који гледају на три стране, дајући добар преглед сусједства. Кућне помоћи нема. На вањским габаритима мјеста становања постоји систем контроле приступа.

1 – Безбједносни преглед стана-куће је обављен. Од препорука за побољшање безбједности, реализовано је око 100%. Мјесто становања има могућност за готово 360° у радијусу прегледа окружења. Личност има добре односе с окружењем. На вањским габаритима мјеста

станавања постоји систем контроле приступа 24 часа дневно. У кући нема послуге.

8. Безбједност радног мјеста: Свеукупно безбједоносно окружење радног мјеста, укључујући локацију зграде, конструкцију, контролу паркирања, контролу приступа, безбједносна побољшања, могућности јединице за обезбјеђење објекта.

Вриједности

9 – Зграда је конструкције која не одговара стандардима, нема контроле паркирања, јавни приступ је могућ и нема безбједносних побољшања. Зграда нема јединицу за обезбјеђење објекта, а налази се у потпуном окружењу пословних и сл. зграда.

7 – Конструкција зграде испуњава минималне стандарде, а ту је и контролисани паркинг за неке од важних службеника. Има дјеломичан приступ јавности у службене сврхе, изведена су минимална побољшања. Присутни су ненаоружани чувари, а објекат је окружен мјешавином пословних и владиних зграда.

5 – Конструкција зграде испуњава основне стандарде безбједности, а ту је и контролисани паркинг за већину важних службеника. Приступ је дозвољен локалној популацији само након провјера. Зграда је обезбијеђена видео-надзором. Присутни су ненаоружани чувари, а објекат је окружен мјешавином пословних и владиних зграда које су провјерене.

3 – Зграда има добру конструкцију, с одређеним побољшањима. Све особље пролази кроз контролисани улаз, а објекат односно мјесто је обезбијеђено професионалном јединицом за обезбјеђење објеката.

1 – Конструкција зграде испуњава највише стандарде безбједности. Паркирање близу зграде није допуштено, возила која улазе се провјеравају на издвојеном мјесту. Постоји строга контрола приступа и кретања. Страним лицима приступ није допуштен, а објекат односно мјесто је обезбијеђено добро наоружаном професионалном јединицом за обезбјеђење објеката.

9. Лична безбједност: Лична безбједност се односи на обученост, примјену опреме и направа доступних појединцу и његово практиковање добрих безбједносних навика.

Вриједности

9 – Личност није имала безбједносну обуку, уопштено практикује безбједносно лоше навике. Има редовне друштвене контакте у окружењу, с малим или никаквим знањем о људима који је окружују. Не користи лична заштитна средства или блиндирано возило. Само у ријетким приликама ради ПДЗ преглед возила.

7 – Има степен обучености из безбједности и/или ватреног оружја, али обично нема добре безбједносне навике. Повремено има друштвене контакте у окружењу, а уколико јој се сугерише, носиће оружје или панцирни прслук. Понекад ради ПДЗ преглед возила.

5 – Личност има доста добре безбједносне навике, обично врши ПДЗ преглед и уопштено је свјесна својих рутинских навика и окружења. Личност је имала безбједносни курс и нешто обуке с кратким оружјем.

3 – Личност има доста добре безбједносне навике, обично врши ПДЗ преглед, повремено путује у блиндираном возилу и уопштено је свјесна својих рутинских навика и окружења. Личност је имала безбједносни курс и редовну обуку с кратким оружјем и носи оружје. Повремено носи панцирни прслук.

1 – Личност увијек врши ПДЗ преглед због могућих подметнутих бомби. Путује у блиндираном возилу с обученим тјелохранитељима. Веома је обучена у руковању оружјем. Користи панцирне прслукe и друге заштитне направе. Добро је обучена у одбрамбеној вожњи и користи софистицирану комуникацијску опрему.

10. Свијест о безбједности: Брига за личну и породичну безбједност.

Вриједности

9 – Не показује бригу за личну безбједност, или безбједност других, иако је пријетња значајна.

7 – Није нарочито забринута за личну безбједност или безбједност других, иако нерадо, прихвата препоруке.

5 – Понешто се брине о личној безбједности и безбједности породице, и уколико нису превише захтјевне, спроводи препоруке.

3 – Личност је заинтересована за личну и породичну безбједност и вољно слиједи упуте.

1 – Личност је заинтересована за личну и породичну безбједност, активно тражи савјет и спроводи препоруке што је прије могуће.

Примјер: Преглед резултата Матрице безбједносног ризика

Кориштене вриједности (бодовање) као и наведене функције (личности) су произвољно одређени и користе се искључиво као примјер приказивања начина бодовања и рангирања лица обухваћених матрицом (табела 1).

Табела 1: Матрица безбједносног ризика

Редни број	ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЈЕНЕ	Амбасадор	Предсједник владе	Предсједник народне скупштине	Министар УП-а	Савјетник премијера	Предсједник Републике
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Обавјештајни извјештај	5	6	6	7	5	5
2.	Дужности	6	7	5	9	4	8
3.	Рутина	4	8	4	5	9	8
4.	Профил лица	7	9	9	6	2	8
5.	Анализа неизбјежних тачака	7	8	7	9	4	4
6.	Анализа руте	3	2	2	3	5	3
7.	Безбједност мјеста становања	9	6	7	4	8	4
8.	Безбједност радног мјеста	2	1	1	1	1	1
9.	Лична безбједност	7	8	4	4	9	3
10.	Свијест о безбједности	6	7	4	5	8	4
11.	Укупан број бодова	56	61	49	53	55	48
12.	Поредак угрожености	2	1	5	4	3	6

Извор: (обрада аутора)

Циљ који треба постићи Матрицом безбједносног ризика:

- 1) Открити које лице је према расположивим информацијама највише (мисли се на лица обухваћена Матрицом).
- 2) Видјети који су то елементи код лица обухваћених Матрицом безбједносног ризика који представљају највећи степен угрожавања њихове безбједности и утицати на то да се они смање или у потпуности отклоне.

Поента операције се своди на откривање терористичког надгледања, откривање надгледања као подршка заштити или чиста

заштита и дестимулација напада. Зонска одбрана се може користити у сваком случају. Ако је очекивани напад усмјерен на специфичну особу, онда подаци из упитника могу помоћи у смањивању терена. Уколико пријетња није усмјерена ни на кога посебно, онда зонска одбрана помаже у одређивању ко или шта је под надгледањем терориста.

Видљиве промјене профила сигурности потенцијално угрожених објеката могу подстакнути терористе на извођење додатног надгледања и одгађање планираног напада. Исти савјет је примјењив на потенцијално угрожене особе. Колико је год могуће мијењати вријеме путовања и руте, а уколико је могуће и возила! Било шта што може допринијети да терориста понавља неке дијелове надгледања, даје угроженом додатну прилику за откривање непријатељске заинтересованости. Један од највреднијих дијелова концепта зонске одбране јесте дестимулација терористичког напада, односно она помаже у распоређивању видљивих снага безбједности на права мјеста, за кратко вријеме.

Видљива безбједност би требала бити само врх леденог бријега; уз ову безбједност жртва може имати три друга прстена безбједности која терористичком елементу нису видљива и очита. Први прстен безбједности, уједно и најдјелотворнији, јесте анализа руте. То су активности преиспитивања рута којима се путује уз усмјеравање на потенцијална мјеста напада. Мјесто напада мора испуњавати три основна захтјева: прво, мора постојати начин контролисања кретања жртве, друго, мјесто напада мора бити такво да омогућава заклон и тимовима за надгледање прије напада и нападачком тиму на дан напада, треће, мора постојати рута за бијег. Када су једном на рути рутинског путовања та потенцијална мјеста напада пронађена, створен је темељ за слиједећи прстен безбједности, а то је детекција надгледања. За вријеме путовања кроз потенцијална мјеста напада, било каква сумњива активност, као што су покварена возила, заустављени аутомобили, контрола пјешака, мора подстакнути повећану пажњу у вези са заштитом лица, а то упућује на трећи прстен безбједности – препознавање напада.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Мијалковски, М.: *Тероризам*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004;
- [2] Antiterrorism assistance program, *Lesson 5-Terrorists Methods of Operation*, VIP Protection, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [3] Шикман, М.: *Тероризам – актуелни и могући облици*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2006;

- [4] Рађеновић, Р.: *Безбедност личности и објеката*, аутор, Београд, 2003. година;
- [5] Antiterrorism assistance program, *Lesson 37-Protection Detail Planning*, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [6] Antiterrorism assistance program, *Lesson 9-Protective Security Formations*, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [7] Antiterrorism assistance program, *Lesson 11-Motorcade Operations*, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [8] Antiterrorism assistance program, *Lesson 34-Protective Intelligence*, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [9] Antiterrorism assistance program, International training incorporated, *Establishing a Surveillance Detection Program*, ITIH#11, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D. 1998;
- [10] Antiterrorism assistance program, *Lesson 30-Surveillance Detection and Countermeasures*, Version 1.00, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D., 2003;
- [11] Antiterrorism assistance program, International training incorporated, *A Zone Defense Method of Detecting Terrorist Surveillance*, ITIH#29, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D. 1998;
- [12] Antiterrorism assistance program, International training incorporated, *Security Threat Matrix Program for Individuals*, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D. 1998;
- [13] Antiterrorism assistance program, International training incorporated, *Surveillance Detection*, ITIH#27, U.S. Diplomatic Security Service, S.A.D. 1998.

Predrag Krajnović
Special Police Unit
Banja Luka
E-mail: predkraj@gmail.com

**ZONE DEFENSE METHOD IN DETECTION OF
TERRORIST SURVEILLANCE OF VIPs**

Abstract: Security assessment is the first and basic step in planning security measures and setting up an organizational structure that need to carry out the prescribed security measures and procedures. Security assessment should answer the following questions: (1) What are the main security risks and threats to the community or an individual that is declared as the subject of protection? (2) What is the nature of specific security risks and threats and in which way could they be manifested in the estimated period? (3) Who are the holders of security threats, who are their allies and who are the opponents? (4) What are our political, personnel, organizational, technical, technological and financial possibilities for opposing these threats? Security assessment is determined in the form of a written document and it is structural part of the Security plan. It shows the current security situation, predicts future events in the security domain and specifies tasks for elimination of the causes, as well as methods of opposing and preventing the assassination to occur.

Key words: Risk assessment elements, "zone defense", route analysis, detection of terrorist surveillance, terrorist attacks recognition.

Др Зоран Кековић
Факултет безбедности Београд

Др Дане Субошић
Полицијска академија Београд

Раденко Васиљевић
МУП РС, СЈБ Фоча

**ОДЛУКА О РАДНОМ ВРЕМЕНУ КАО ОДГОВОР
НА РИЗИКЕ У РАДУ УГОСТИТЕЉСКИХ
ОБЈЕКТАТА**

***Резиме:** Угоститељска дјелатност и њен развој са собом носи одређене користи. Те користи се, између осталог, огледају у остваривању профита, запошљавању радника, пружању услуга, плаћању пореза и такси надлежним органима. Сами угоститељски објекти су мјеста гдје се поред услуга смјештаја, пића и хране, многи људи окупљају ради неког вида забаве или ужитка. Готово да је незамисливо модерно друштво без угоститељске дјелатности и угоститељских објеката. Велики број путовања у дане викенда (петком и суботом) има за примарни циљ забаву. Одласци и боравци у угоститељским објектима постали су дио културе и обичаја нашег народа. Међутим, угоститељски објекти су постали и мјеста у којима се често дешавају разни деликти. Власници и запослени у угоститељским објектима не придржавају се прописаног почетка и завршетка радног времена. Због тога грађани који живе у близини угоститељских објеката немају свој мир и спокој загарантован уставом и законима. Ризици присутни у угоститељским објектима често доводе до напетости и поремећаја односа између грађана и угоститеља. Ови ризици се могу умањити само уколико постоји активна улога локалне заједнице и њених представника у доношењу и спровођењу правних аката који регулишу рад у овој области. Доношењем ефикасних одлука о радном времену угоститељских објеката и њиховом*

доследном примјеном, локална заједница ствара услове за безбједно окружење.

Кључне ријечи: *Одлука о радном времену у угоститељским објектима, непридржавање прописаног почетка и завршетка радног времена у угоститељским објектима.*

Увод

"Рад полиције у заједници" подразумијева интеракцију полиције и локалне заједнице. У времену подруштвљавања сектора безбједности, локална заједница има више права и већу одговорност за стање безбједности. Од квалитета подзаконских рјешења која локалне скупштине доносе и прописују, те њихове примјене, умногоме зависи стање безбједности на простору локалне заједнице. У току анализе једног броја одлука (општинских подзаконских аката) скупштина градова и скупштина општина које се односе на прописивање почетка и завршетка радног времена у области угоститељства, увидјели смо неспорну везу између ових аката, њиховог не/спровођења и поремећаја. Ови поремећаји се огледају у појединачним и групним инцидентима. Одлука о радном времену у угоститељским објектима је подзаконски акт који је у директној вези са Правилником о разврставању, минималним техничким условима и категоризацији угоститељских објеката. Неспровођење ових подзаконских аката и неуважавање ризика који могу проистећи из неефикасних подзаконских рјешења могу довести до кризне ситуације. Зато је од изузетног значаја да локална заједница приликом израде оваквих аката мора консултовати и уважавати ставове и мишљења бројних заинтересованих фактора. Локална заједница мора идентификовати ризике и одабрати оптималну стратегију за елиминисање ризика или њихово свођење на прихватљив ниво. На овај начин, поред права које јој је дато законима, она преузима и велику обавезу. Ова обавеза произилази из различитих захтјева и потреба појединаца и група који често имају и различите интересе. Локална заједница доношењем подзаконских аката који регулишу и прописују радно вријеме у области угоститељства, великим дијелом преузима одговорност за стање безбједности, односно, преузима обавезу да створи услове за безбједно окружење лишено поремећаја. Такође, на овај начин локална заједница преузима обавезу стварања услова за задовољење различитих захтјева заинтересованих субјеката о којима ћемо касније говорити. Ово није нова улога за локалну заједницу. Чињеница је да су локалне заједнице у периоду постојања СФРЈ доносиле одлуке о јавном реду и миру којима су регулисани и прописивани одређени прекршаји ЈРиМ који нису били обухваћени законима. И данас у појединим

локалним заједницама постоје овакве одлуке. Мишљења смо да су одлуке о радном времену угоститељских објеката у директној вези са бројним поремећајима, те да су често, уколико су неефикасне, узрок поремећаја и могући извор криза. Непоштовање прописаног почетка и завршетка радног времена, узнемиравање грађана буком, алкохолна пића (алкохол), неиспуњење минимума прописаних техничких услова за угоститељске објекте су ризици који су најизраженији у раду угоститељских објеката. Постоје бројна истраживања која показују да су ови ризици у интеракцији. Често постају ноћна мора за грађане који су настањени у непосредној близини наведених објеката. Циљ овог рада је да се објасни ризик непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена у угоститељским објектима. Објашњење овог деликта огледа се у користи коју локалне заједнице, угоститељи и запослени у службама безбједности, као и сви заинтересовани за идентификоване ризике, могу имати од бољег разумијевања његовог значаја и опасности.

1. Непридржавање прописаног почетка и завршетка радног времена као ризик у раду угоститељских објеката

Поред правних лица, угоститељском дјелатношћу се најчешће баве предузетници (физичка лица). Да би се предузетник као физичко лице почео бавити одређеном дјелатношћу, у овом случају угоститељством, потребно је да изврши регистрацију у регистру предузетника који се води код надлежног органа локалне заједнице. Да би се уписао у наведени регистар, потребно је да надлежном одјељењу поднесе захтјев за издавање рјешења којим се одобрава рад угоститељског објекта. Такође, овим рјешењем се одређује предмет пословања (нпр. точење алкохолних и безалкохолних пића, припремање и услуживање топлих и хладних напитака, извођење музичких садржаја). У рјешењу се одређује и тип угоститељског објекта и наводи се пословно сједиште угоститеља. Угоститељ својом изјавом под материјалном и кривичном одговорношћу гарантује испуњење минимума техничких услова прописаних у Правилнику о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката. Након овога, надлежно одјељење формира Комисију за испитивање минимума техничких услова која излази на терен и на лицу мјеста непосредно провјерава и констатује да ли предузетник испуњава услове из наведеног правилника. Комисија, с тим у вези, сачињава записник који доставља руководиоцу Одјељења за привредну дјелатност. Да би угоститељ обављао дјелатност, потребно је да му надлежно одјељење донесе рјешење у складу са Законом о општем управном поступку и важећом одлуком о радном времену, која јасно прописује **почетак и завршетак радног времена**. Радно вријеме за

угоститељске објекте је различито и зависно је од типа угоститељског објекта. Сам тип угоститељског објекта је у вези са Правилником о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката који прописује минимум техничких услова за одређене типове и категорије угоститељских објеката. Постоји јасна међузависност између Одлуке о радном времену у области угоститељства (подзаконски акт који доноси скупштина локалне заједнице) и Правилника о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката (који доноси надлежно министарство). У Закону о занатско-предузетничкој дјелатности у поглављу “Казнене одредбе“ каже се: “новчаном казном у износу од 1.500 КМ до 5.000 КМ казниће се за прекршај предузетник који се не придржава прописаног почетка и завршетка радног времена.

1.1. Прекршај непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена у угоститељским објектима

а) Објект прекршаја непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена у угоститељским објектима или заштитни објект, у овом случају је јавни поредак. Изведен из појма правни поредак, јавни поредак, као његов подсистем и елемент појма, представља скуп правних норми којима су регулисана основна права и слободе грађана, као интерес заједнице на очувању и заштити основних друштвених вриједности које су утврђене највишим правним актом, уставом (Бошковић, 2006).

б) *Субјекти прекршаја* непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена, односно починилац прекршаја, може да буде у овом случају физичко лице, одговорно лице у правном лицу и правно лице. Правно лице које се бави угоститељством је за прекршај одговорно по принципу објективне одговорности, док је код физичких лица за прекршај основни принцип субјективна одговорност. У овом случају непоштовања почетка и завршетка прописаног радног времена, најчешће је починилац или субјект прекршаја предузетник, дакле, физичко лице. Поред физичког лица, често се као субјект прекршаја појављује правни субјект који обавља и дјелатност угоститељства. Прекршаје и казне за правна лица предвиђа и прописује Закон о угоститељству. Врло је битно нагласити да у Републици Српској два различита закона предвиђају казне за различите субјекте, односно починиоце прекршаја. Због овога, потребно је да се у Одлуци о радном времену у области угоститељства, трговине и занатства пропишу казнене одредбе, али и мјере надзора, како би се дало право тржишној инспекцији или најчешће комуналној полицији да контролише наведене привредне субјекте, односно у овом случају, субјекте прекршаја. Наравно, доносилац подзаконског акта мора водити рачуна да прописане новчане казне буду у складу са Законом о

прекршајима, који прецизира у ком распону се мора кретати доносилац Одлуке приликом одређивања новчаних казни. Логично је, а и сам Закон о прекршајима јасно предвиђа строже казне за правна лица и одговорна лица у правном лицу за извршиоце прекршаја почињених непоштовањем прописаног почетка и завршетка радног времена.

в) Друштвена опасност, односно друштвена штетност прекршаја непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена није битно својство појма овог прекршаја. Прекршаји су блажи облици правне преступности од кривичних дјела. Ипак је њихов значај велики, самим тим што су прекршајним прописима и санкцијама заштићене многобројне области и вриједности знатно ширег опсега него што је то случај с кривичним дјелима (Бошковић, 2006). Посебно је битно нагласити штетност ове врсте прекршаја, али не као појединачног деликта већ као прекршаја чија бројност, односно фреквенција, неминовно узрокује друге бројне прекршаје, а најчешће прекршаје из области јавног реда и мира, Закона о основама безбједности саобраћаја, али неријетко и чињење кривичних дјела и конфликта између појединаца и група. Посебна опасност (друштвена штетност) ове врсте прекршаја, дакле, произилази из њихове бројности, односно високе фреквенције. Бројност прекршаја, односно учесталост чињења прекршаја има значајан утицај на укупно стање безбједности. Управо, учесталост и бројност прекршаја је један од елемената који најчешће доводи до субјективног осјећања несигурности грађана. Због великог броја прекршаја с којима се сусрећу све земље бивше СФРЈ, па и Србија, последњих година приступило се изналажењу нових законских рјешења која би омогућила брже окончање прекршајног поступка, а окривљеним да имају право жалбе, односно подношења захтјева за судско одлучивање. Такозваним мандатним прекршајним поступком до сада се није давала могућност жалбе. У току 2006. године пред судовима у Републици Српској на рјешавање прекршаја свих врста чекало је 120 хиљада захтјева за покретање прекршајног поступка. Из наведеног броја је јасно колики утицај на стање безбједности имају прекршаји и њихова бројност. Све ово врло лако се може неповољно одразити на свеукупно стање безбједности. Дакле, овај прекршај не спада у прекршаје из области јавног реда и мира, али његова бројност може изазвати штетне посљедице по друштво својим негативним утицајем на безбједност, те самим тим може бити потенцијални генератор поремећаја .

г) Радња прекршаја непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена може да буде извршена радњом чињења (комисивни прекршај) и радњом нечињења, односно пропуштањем дужности (омисивни прекршај). То значи да прекршаји по природи својих норми (прохибитивних-зобрањујућих и императивних-

наређујућих) одређују и могуће облике радње извршења прекршаја. (Бошковић, 2006). Напријед смо навели да се овај прекршај чини непридржавањем прописаног почетка и завршетка радног времена. Дакле, прекршај је почињен радњом непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена. Угоститељ који горе наведеном радњом почини прекршај, потенцијално доводи у опасност јавни поредак и ствара услове за настајање конфликта.

д) Основно правило је да је *вријеме извршења прекршаја* оно вријеме када је извршилац предузео радњу прекршаја или пропустио дужну радњу чиме је прекршај настао. Код прекршаја је ирелевантно када је наступила последица прекршаја. Једино вриједносно мјерило је вријеме извршења или пропуштања радње код прекршаја.

Када је у питању вријеме извршења прекршаја почињеног непоштовањем почетка и завршетка радног времена, јасно је да је вријеме извршења везано за почетак, односно прецизно прописан завршетак радног времена. Само вријеме извршења прекршаја је значајно и због важења закона како би се јасно дефинисало који је закон био важећи у вријеме извршења прекршаја. Сходно томе, вријеме прекршаја дређује и који ће се закон примјењивати на починиоца прекршаја. Вријеме извршења прекршаја је значајно и због јасног одређивања старосне доби извршиоца у вријеме извршења прекршаја. Познато је да Закон о прекршајима познаје категорију лица старости до 14 година (дјеца), од 14 до 16 (млађи малолетници), од 16 до 18 (малолетници). Вријеме извршења прекршаја има своје значење и због института застарјелости.

У пракси се показало да су прекршаји који се чине непридржавањем прописаног почетка радног времена потпуно незначајни са аспекта утицаја на безбједност. Најчешће прописани почетак радног времена је 06.00 или 07.00 часова, а за одређену врсту угоститељских објеката (за дискотеке, ноћне клубове, ноћне барове и диско барове) прописује се почетак радног времена за 18.00 часова. То је временски период када врло мали број лица конзумира алкохол и иначе борави у угоститељским објектима. Самим тим не постоји могућност озбиљнијег кршења јавног поретка. Ове чињенице су везане за обичаје који указују на то да врло мали број лица у раним јутарњим часовима одлази у угоститељске објекте и конзумира алкохол. Опште је познато да је ово период активног рада и период када највећи број лица остварује право на доходак, односно ради. У овом периоду престаје вријеме тзв. ноћног одмора (од 22.00 до 06.00 часова) прописаног Законом о јавном реду и миру. Дакле, у овом периоду престаје вријеме ноћног одмора, а још увијек није наступио тзв. период поподневног одмора (од 15.00 до 17.00 часова), те је смањена и могућност узнемиравања грађана. У

практичном смислу, потпуно је небитно вријеме чињења прекршаја непридржавања прописаног почетка радног времена, али у формалноправном смислу дефинисано је и прецизирано, те би се могло рећи да је вријеме чињења овог прекршаја у тренутку када је лице (физичко или правно) било дужно да започне прописано радно вријеме, а то није учинило.

Много је значајније вријеме чињења овог прекршаја непридржавањем прописаног завршетка радног времена. То су најчешће касни ноћни сати (23.00 или 24.00 часа), или рани јутарњи сати (02.00 или 03.00 часа). Ово је период када се посебно у угоститељским објектима задржавају или бораве лица која су конзумирала алкохолна пића. Управо због могућих прекршаја (апстрактна опасност) наметнута је обавеза придржавања завршетка радног времена, односно прописана је казна за непридржавање завршетка радног времена. Посебно је битно истаћи чињеницу да се конзумирањем алкохола (што се најчешће чини у угоститељским објектима) лица која користе угоститељске услуге често доводе у неку од фаза алкохолизованог стања.

Угоститељи најчешће чине прекршаје непридржавања прописаног завршетка радног времена мотивисани остваривањем зараде, односно добити, пружањем угоститељских услуга. Овај мотив добити је најчешће разлог чињења ових прекршаја, с тим да се мора направити јасна разлика у односу на противправно стицање добити у смислу неких других деликата. Неријетко, лица којима угоститељи служе алкохолна пића онемогућавају престанак рада у прописано вријеме, на начин да им упућују пријетње и увреде, те код угоститеља стварају осјећај физичке угрожености, због чега угоститељи чине ове прекршаје. Мора се навести да је ово случај који се среће у пракси, али, уистину, много рјеђе. Врло је битно за само вријеме извршења прекршаја непридржавања прописаног завршетка радног времена то што је престанак радног времена, као и само радно вријеме угоститељског објекта, везано за период који Закон о јавном реду и миру Републике Српске третира као ноћни одмор (од 22.00 до 06.00 часова). Управо у периоду ноћног одмора најчешће су анонимне пријаве грађана полицији у којима се указује да се послије прописаног завршетка радног времена у угоститељским објектима чине и прекршаји јавног реда и мира узнемиравања грађана буком. Бројни су и разноврсни деликти који су у директној вези са извршењем прекршаја непридржавања прописаног завршетка радног времена. Зато је посебно значајно да сама Одлука, као подзаконски акт, буде ефикасна, а да би била ефикасна мора бити свеобухватна и мора дати одговор на бројна питања, удовољити бројним захтјевима, те помирити супротне ставове. У супротном, засигурно ће доћи до конфликтних ситуација.

ђ) За *последице прекршаја* непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена не морају се доказивати да су у вези с неким узроком, тј. узрочном везом. Она се претпоставља, јер је за постојање прекршаја довољна радња и најчешће апстрактна опасност (Бошковић, 2006). Ово значи да свако непоштовање прописаног почетка и завршетка радног времена не мора имати увијек за последицу неки други деликт, али значи да су створени предуслови и да постоји могућност да може доћи до последице оваквим чињењем прекршаја. Дакле, последице ове врсте прекршаја могу битно утицати и довести до нарушавања јавног реда и мира и других деликата. Такође, непридржавање прописаног завршетка радног времена доводи до апстрактне опасности у којој бројни ризици (бука, услуживање алкохола очигледно пијаним лицима, возња под дејством алкохола...) врло лако могу довести до бројних поремећаја.

2. Одговор на ризик прекршаја непридржавање прописаног почетка и завршетка радног времена у угоститељским објектима

Врло је тешко представити одговоре који би у потпуности могли задовољити и обезбиједити адекватан одговор на објашњени ризик. Ипак, када сагледамо све чињенице и објашњења, одговоре на ризик које смо ми објаснили, можемо свести на комбиновање превентивних и репресивних мјера. Ове активности могу нас довести до остварења пројектованог циља локалне заједнице (окружење лишено свих облика угрожавања). Те активности би се могле свести на двије, по нама најзначајније, а то су:

- Доношење ефикасних подзаконских рјешења и
- Доследно спровођење ових подзаконских рјешења.

У овом дијелу рада желимо представити како би се заинтересовани актери на нивоу локалне заједнице требали ангажовати приликом тражења одговора на идентификоване ризике. Акцент одговора ће бити на креирању ефикасног подзаконског рјешења које, уз доследно спровођење, представља одговор на наведене ризике.

2.1. Одлука о радном времену угоститељских објеката као мјера локалне заједнице у превенцији ризика

Сви општи правни акти, односно формални извори права, поредани су на хијерархијској лествици према правној снази. На врху стоји устав као највиши правни акт државе, затим слиједе закони, потом долазе општи подзаконски акти, а у нижим хијерархијским редовима су акти друштвених организација и обичајно право (ово последње као супсидијарни извор права (Вукадиновић, 2007). За локалну заједницу

врло су важне одлуке скупштина општина и скупштина градова којима се регулиште радно вријеме у области угоститељства. Из права и обавезе овог највишег тијела локалне самоуправе произилази несумњива одговорност за стање безбједности. Уколико су одлуке као подзаконска рјешења ефикасна и свеобухватна, те уколико уважавају начело законитости, онда она као таква стварају довољно простора надлежним одјељењима и контролним органима да постигну потпуни ред у овој области. Лоша рјешења, односно одлуке које су неефикасне, мањкаве и које у својој заповијести (диспозицији) не прецизирају права и обавезе, могу довести до непоштовања и неспровођења појединачних рјешења која доноси надлежно одјељење у складу са наведеним одлукама.

Непоштовање Одлуке, односно појединачних рјешења, могу довести до конфликтних ситуација између друштвених група и појединаца, односно могу бити разлог бројних поремећаја на релацији:

1. надлежно одјељење локалне заједнице – удружење занатлија (предузетника),
2. контролни орган (тржишна инспекција, комунална полиција) – угоститељи,
3. полиција – контролни орган,
4. локална заједница – удружења грађана,
5. полиција – грађани,
6. полиција – угоститељи,
7. угоститељи – грађани .

2.2. Заинтересовани субјекти

Да би овај подзаконски акт био прави одговор на ризике у раду угоститељских објеката, он мора уважавати ставове већег броја актера. Сам назив Одлука о радном времену у области угоститељства, јасно говори да би приједлог и сама Одлука морали да уважавају захтјев угоститеља. Најчешће предузетници, али неријетко и други облици привредних субјеката, заинтересовани су за ову одлуку. Ови привредни субјекти основани су, првенствено, ради стицања добити, те је за њих, поред локације, односно мјеста објекта у којем обављају дјелатност, од несумњивог значаја и вријеме у којем то чине. Такође, ови субјекти запошљавају раднике и тиме је неспорна друштвена корист од наведених, јер плаћају порезе и таксе надлежним локалним и државним органима, те пружају услуге на тржишту, чиме омогућавају задовољење одређених потреба људи, зависно од дјелатности. Дакле, друштво, па у склопу друштва и локална заједница, има вишеструку корист од ових привредних субјеката, те самим тим у овом случају предлагач би морао

да консултује, прими к знању и уважи захтјеве наведених субјеката. Све чешће се у јавности говори о потребама друштвеног живота и квалитета друштвеног живота човјека уопште, а посебно младог човјека. Предлагач мора водити рачуна о овим потребама. Мора наћи начина како да задовољи ове потребе, односно да захтјеве младих уважи и угради у ову одлуку. Млади своје захтјеве и потребе испољавају и предлагачу презентују преко својих удружења. Посебну пажњу предлагач мора водити о томе да нађе мјеру у уважавању ових захтјева. Чест је случај да се, водећи рачуна о потребама друштвеног, културног и забавног живота, занемарује чињеница да је Уставом као и Законом о јавном реду и миру загарантован мир и спокој грађана, а посебно у периоду од 15.00 до 17.00 часова, тзв. поподневни одмор, и у периоду од 22.00 до 06.00 часова, тзв. ноћни одмор. Управо ове чињенице намећу обавезу консултовања грађана, а посебно етажних власника у чијим се стамбено-пословним објектима или објектима колективног становања налазе угоститељски објекти, чије се вријеме дјелатности регулише овом одлуком. Неопходно је консултовати грађане којима би ова одлука гарантовала задовољење разних потреба, зависно од врсте дјелатности објекта, али и мир и спокој који је гарантован горе наведеним правним актима. Приликом доношења одлуке, односно њеног предлагања, предлагач би морао консултовати орган надлежан за надзор (тржишну инспекцију или комуналну полицију), од којег би предлагач у сваком случају могао добити корисне инструкције, конструктивне приједлоге и слично. Ови приједлози би се свакако односили на уграђивање казних одредби и мјера надзора. Дакле, јасно би било прецизирано ко је обавезан да врши надзор и ко је овлаштен да покреће поступке пред надлежним судовима против оних који крше прописе. Врло значајно је да предлагач консултује и уважи ставове и приједлоге запослених у административној служби локалне заједнице. Разлози су јасни. Одјељења за привредну дјелатност су дужна да у управном поступку на захтјев угоститеља доносе рјешења о обављању угоститељске дјелатности. Најчешће ово одјељење има овлаштење и могућност да покреће поступак скраћења радног времена за оне привредне субјекте који учестало крше прописани почетак и завршетак радног времена. На овај начин и надлежно одјељење јединице локалне самоуправе врши контролу и надзор поштовања Одлуке и тиме доприноси квалитету пружања услуга и поштовања и остваривања законом загарантованих права. С обзиром на то да од квалитета угоститељске и трговинске понуде неријетко зависи и квалитет туристичке понуде једног града или општине, логично је да предлагач мора да уважава захтјев и мишљења представника туристичке организације са простора јединице локалне самоуправе. Наравно, немогуће је говорити о свим заинтересованим субјектима који су напријед наведени а не споменути орган унутрашњих послова

територијално надлежан за простор локалне заједнице која доноси Одлуку. Од квалитета Одлуке умногоме зависе односи напријед наведених заинтересованих фактора. Уколико Одлука буде мањкава и не задовољи и не помири често дијаметрално супротне ставове и захтјеве, онда она овако неефикасна може довести, а најчешће у пракси и доводи, до нарушавања јавног реда и мира. Она одлука која буде донесена на законит начин и која буде успјела да у највишој могућој мјери задовољи захтјеве заинтересованих актера, уз досљедно спровођење, биће одличан одговор на ризик који смо објаснили. Закон о локалној самоуправи Републике Србије прописује да је општина одговорна да се преко својих органа, у складу са уставом и законом (између осталог), стара о развоју и унапређењу угоститељства, занатства и трговине, **уређује радно вријеме**, мјеста на којим се могу обављати одређене дјелатности и друге услове за њихов рад. У поглављу органи јединице локалне самоуправе предвиђено је да скупштине општине, у складу са уставом и законом, прописују радно вријеме угоститељских, трговинских и занатских објеката.¹ Основу за доношење Одлуке о радном времену у области угоститељства, као општег подзаконског акта у Републици Српској, налазимо у три закона, и то:

- Закону о занатско-предузетничкој дјелатности ("Сл. гласник Републике Српске", број: 16/02, 39/03, 97/04, 72/07.),
- Закону о локалној самоуправи ("Сл. гласник Републике Српске", број: 101/04),
- Закону о угоститељству ("Сл. гласник Републике Српске", број: 63/07).

Законом о занатско-предузетничког дјелатности Републике Српске прецизно је дефинисано да је **непридржавање прописаног почетка и завршетка радног времена ПРЕКРШАЈ**.

2.3. Улога предлагача у креирању Одлуке о радном времену угоститељских објеката

Несумњив значај приликом доношења овог општег подзаконског акта (одговора на ризик) има предлагач. Лоша подзаконска рјешења која предлагач предложи а Скупштина усвоји и донесе, може бити, и врло често у пракси јесте, узрок чињења прекршаја нарушавањем јавног реда и мира и бројних других деликата.

Ефикасним рјешењем стварају се предуслови и гарантују индивидуалне слободе, људска права и правна сигурност грађана. Добрим под/законским рјешењем стварају се услови за задовољење

¹ Закон о локалној самоуправи, Службени гласник Републике Србије, бр. 9/02.

потреба свих заинтересовани, и оних који то нису, а тиче их се овај подзаконски акт. Из свега наведеног може се извући закључак да предлагач мора врло често задовољити бројне захтјеве. Прије свега, мора водити рачуна да је његов приједлог законит, а након тога да у највећој могућој мјери уважава захтјеве заинтересованих субјеката, а наравно, мора да буде предложен и донесен у законитој процедури.

Лоша подзаконска рјешења која предлагач предложи а локална скупштина усвоји и донесе, могу бити и врло често у пракси јесу, узрок поремећаја. У хрестоматији Превенција кризе (Кековић, Кешетовић 2006) наводе се законске измјене као спољашњи извори кризе. Томе је потребно додати да и неефикасна подзаконска рјешења могу довести до поремећаја. Неспровођење истих може довести и до кризне ситуације. Под поремећајима бисмо навели сукобе мањих друштвених група, односно нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, али и могућност да се из непоштовања одлуке дође до поремећаја неког другог облика.

Градоначелници, начелници општина, начелници одјељења у локалној заједници, као и одборници у локалним скупштинама би, у ствари, требали бити предлагачи и креатори Одлуке о радном времену у угоститељским објектима. Они морају имати прецизне статистичке податке о фреквенцији непоштовања прописаног почетка и завршетка радног времена у претходном периоду. Од фреквенције овог прекршаја највише зависи какав ће одговор на ризике у раду угоститељских објеката бити дат у Одлуци о радном времену.

Постоји неколико рјешења која су на располагању предлагачу у креирању одговора на објашњене ризике, а то су сљедећи одговори:

I Уколико статистички подаци указују на то да је учесталост прекршаја непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена на нивоу локалне заједнице **ниска**, онда ће предлагач у једном члану Одлуке јасно прецизирати и прописати само тачно вријеме почетка и завршетка радног времена за угоститељске објекте по врсти.² Уз тачно

² Одлука о одређивању радног времена угоститељским објектима на подручју града Бање Луке, Службени гласник града Бање Луке, бр. 23/06, од 03.11.2006.г. чл.3. "Угоститељски објекти намијењени за смјештај гостију, објекти за припрему хране (кетеринг) и угоститељски објекти за исхрану и пиће у објектима жељезничке и аутобуске станице, могу радити у времену од 00.00 до 24.00 часа. За остале угоститељске објекте на подручју града Бање Луке, утврђује се слиједеће радно вријеме: Ресторани, угоститељски објекти за исхрану и пиће и угоститељски објекти за пиће:

- од 07.00 до 23.00 часа, радним данима,
- од 07.00 до 24.00 часа, викендом (петак и субота).
- Диско-барови, диско-клубови (дискотеке), барови и ноћни барови:
- од 19.00 до 02. 00 часа, радним данима,
- од 19.00 до 03.00 часа, викендом (петак и субота)"

назначен тзв. љетни и зимски период ово би био адекватан одговор на ниску фреквенцију непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена. Подразумијева се да су државни и вјерски празници дани када је радно вријеме неограничено.

II Ако статистички подаци указују на то да је учесталост прекршаја непридржавања прописаног почетка и завршетка **средња**, одговор ће бити такав да ће се поред наведених заповијести, угоститељима оставити одређени простор толеранције који би им омогућио да након прописаног завршетка радног времена у периоду од 15 минута испразне објекат.³

III Тамо гдје је учесталост наведених прекршаја **висока**, у Одлуци, као подзаконском акту, потребно је наметнути обавезу власницима угоститељских објеката, или одговорним лицима, да буду присутни у угоститељском објекту на почетку и завршетку радног времена и испразне објекат⁴.

Ниска учесталост прекршаја не значи и одсуство посљедица до којих може доћи усљед непридржавања одлуке о радном времену у угоститељским објектима. Заправо, посљедице могу бити такве да доводе до тежих посљедица по јавни ред и мир, безбједност саобраћаја итд., што значи да би у таквим случајевима, у зависности од карактеристика локалне заједнице, и мјере одговора на ризике биле усмјерене на стриктно поштовање прописа.

3. Закључак

У друштву је увријежено мишљење да локална заједница има мало утицаја на систем безбједности, у овом случају на превенцију поремећаја и катастрофа. Многи сматрају да једину (или највећу) одговорност у том систему имају органи безбједности.

³ Одлука о одређивању радног времена угоститељским објектима на подручју града Бање Луке, Службени гласник града Бања Луке, бр. 23/06, од 03.11.2006.г. чл. 10. "У угоститељским објектима који пружају услуге исхране и пића, "вријеме толеранције", односно вријеме конзумације услуге пружене при крају радног времена прописаног овом одлуком износи 15 минута".

⁴ Одлука о времену угоститељских објеката и објеката за приређивање игара за забаву и игара на срећу, службени лист Града Новог Сада, бр. 7/2008, чл. 13. "Одговорно лице за угоститељски објекат у оквиру правног лица, предузетник или лице које они писаним путем овласне, морају да буду присутни у објекту на почетку и на крају радног времена. Наведена лица су дужна да у року од 30 минута од времена које је одредбама одлуке о радном времену утврђено као вријеме завршетка радног времена ослободе угоститељски објекат од лица која нису запослена у њему. Уколико се након истека предвиђеног рока у објекту затекну лица која нису запослена у њему, сматра се да објекат ради дуже од утврђеног радног времена".

У овом раду смо на неки начин покушали да "разбијемо" то увријезано мишљење о систему безбједности и одговорностима које поједини органи имају у том систему. Полазећи од чињенице да полиција има обавезу према локалној заједници у којој дјелује у смислу стварања безбједног окружења, сматрамо да и локална заједница, кроз управљање ризицима у том систему, има одређене обавезе. Ове обавезе расту сразмјерно с повећањем овлаштења које локалне заједнице добијају у тренутку подруштвљавања система безбједности. Сматрамо да је добар начин да локална заједница, односно њени органи, утичу на стање безбједности, доношење и досљедно спровођење одређених подзаконских аката из своје надлежности, чијом би се примјеном олакшао рад полиције, а могућност избијања поремећаја и конфликта умногост смањила.

Доношење подзаконских аката и њихово спровођење на нивоу локалне заједнице повјерено је локалним скупштинама градова или општина и надлежним одјељењима локалних заједница. Ефикасна подзаконска рјешења и њихова досљедна и правилна примјена су обавеза локалне заједнице. Уколико локална заједница донесе ефикасна рјешења и благовремено и у потпуности их спроводи, то ће сигурно имати утицаја на стање безбједности. У овом раду акценат смо ставили на непридржавање прописаног почетка и завршетка радног времена као ризик који се најчешће среће у раду угоститељских објеката. Сматрамо да је наведени ризик у узрочно-посљедичној вези са бројним деликтима. Чињењем овог прекршаја, стварају се услови за настанак других деликата. Можда се значај овог прекршаја најбоље огледа у узречици угоститеља коју смо забиљежили приликом интервјуа које смо са њима водили, а она гласи: **"Што ближе зори, долазе све гори"**. Наведени прекршај, уколико се на вријеме не идентификује, не анализира, не процијени и не елиминише, може постати ноћна мора за грађане који су настањени у близини угоститељских објеката. Уколико локална заједница пронађе ефикасне одговоре на наведени ризик, значајно ће допринијети побољшању укупног стања безбједности. У овај текст није ушло разматрање разних стратегија које се на нивоу локалне заједнице примјењују у сузбијању криминалитета и других друштвено опасних појава: стратегија нулте толеранције, стратегија ограничене неинтервенције, полицирање уз пристанак локалне заједнице итд.

Ове и друге стратегије сигурно могу наћи своју примјену у третирању ризика непридржавања прописаног почетка и завршетка радног времена и дјелимично су садржане у мјерама које су у односу на посматрану појаву разматране у овом раду.

4. ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Бошковић, М. (2006), Привредно казнено право. Нови Сад: Правни факултет.
- [2] Вукадиновић, Г. (2007), Опште учење о праву. Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије.
- [3] Кековић, З., Кешетовић, Ж. (2006), Кризни менаџмент. Београд: Факултет безбедности.
- [4] Закон о унутрашњим пословима ("Службени гласник Р.Српске", број: 48/03).
- [5] Закон о локалној самоуправи Р. Српске ("Службени гласник Р.Српске", број: 101/04).
- [6] Закон о прекршајима ("Службени гласник Р.Српске", број: 34/06).
- [7] Закон о локалној самоуправи Р. Србије ("Службени гласник Р.Србије", број: 9/02).
- [8] Закон о занатско-предузетничкој дјелатности Р. Српске ("Службени гласник Р.Српске", број: 16/02, 39/03, 97/04, 72/07).
- [9] Правилник о разврставању и категоризацији угоститељских објеката ("Службени гласник Р.Српске", број: 13/05.).
- [10] Упутство о доношењу Одлуке о радном времену ("Службени гласник Р.Српске", број: 38/05).
- [11] Одлука о одређивању радног времена угоститељским објектима на подручју Града Бање Луке ("Службени гласник Града Бање Луке", број: 23/06).
- [12] Одлука о радном времену угоститељских објеката и објеката за приређивање игара за забаву и игара на срећу ("Службени лист Града Новог Сада", број: 7/08).
- [13] Кековић, З., Вујић, Д. (2002), часопис Безбедност. Београд: МУП

Zoran Keković PhD
Belgrade Faculty of Security

Dane Subošić PhD
Police Academy-Belgrade

Radenko Vasiljević
RS MoI, PSS Foča

**DECISION ON WORKING HOURS AS A RESPONSE
TO RISKS IN THE WORK OF CATERING
FACILITIES**

Abstract: Catering activity and its development bring along certain benefits. These benefits, among others, are reflected in making profits, employment of workers, provision of services and paying taxes to the competent authorities. The catering facilities are the places which, besides accommodation and meals, offer entertainment and pleasure. It is hard to imagine modern society without catering work and facilities. The entertainment is the the first reason for people to go to weekend trips (on Fridays and Saturdays). Going out and staying at a catering facility have become a part of culture and customs of our nation. However, catering facilities have also become places where criminal offenses are committed. Catering facilities' owners and employees do not obey the working hours. This implies that citizens living nearby the catering facilities do not have their peace guaranteed by the constitution and law. Risks present in catering facilities often lead to tension and disturbance of relations between citizens and caterers. These risks can be reduced only if there is an active role of local community and its representatives in enactment and implementation of legal acts regulating the work in this field. Making effective decisions about working hours of catering facilities and their strict implementation, local community creates conditions for safe environment.

Key words: Decision on working hours of catering facilities, disobedience of working hours in catering facilities.

Др Срђан Милашиновић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Др Љубиша Деспотовић

Факултет за културу и медије, Београд

Др Желимир Кешетовић

Факултет безбедности, Београд

ЗАПАДНИ БАЛКАН И ПОСТДЕЈТОНСКА ЕПОХА – РЕНЕСАНСА АУТОРИТАРНОСТИ У XXI ВЕКУ

***Резиме:** Насупрот лаичком мишљењу, ауторитарност и из ње изникле диктатуре и тоталитарни режими су недовољно институционализоване односно децизионистичке форме власти и владавине. Јављање тих недемократских форми владавине није условљено само социјалном нестабилношћу и бедом доминантног дела становништва једне државе, већ много пре недовољном институционализацијом и деинституционализацијом власти, која је са своје стране израз стања у којем најмоћније групе узурпирају богатство и власт. Те друштвене околности рађају феномен паралелне власти, легалне власти слабе државе и једне “дивље” власти, паралелне у односу на легалну и од ње веома моћније. А управо та и таква власт чине основу и претпоставку настанка цезаристичких и тоталитарних режима.*

Модерна историја западнобалканских народа и непреврелих нација тога простора парадигматичан је пример мањка институционализације политичке моћи као власти. Последица тог стања били су током минулог века ауторитарност, етнички и параверски конфликти који су резултирали злочинима учињеним у име нације и вероисповести. Питања институционализације и легитимности власти на тим просторима као и могућност појаве нових ауторитарних и прототалитарних режима данас, деценију и по након Дејтонског споразума, изнова су

актуелни. Разлог више је и то што је Дејтонским споразумом појачана линија етничког раздвајања Босне и донета одлука о политичком протекторату који намеће некохерентно устројство, будући да је оно истовремено јединствено и засновано на подели.

Кључне речи: ауторитаризам, неототалитаризам, неолиберализам, империјализам, терор.

1. Полазне претпоставке

Дејтонски споразум као правни акт којим је окончан вишегодишњи балкански етноцид у савременој литератури је добио статус парадигме. Он је постао синоним за спречавање етничко-верских сукоба али и настанка нових концентрационих логора, милитантно десничарски настројених вођа и идеологија, као и успостављање ауторитарних, тиранских па и тоталитарних уређења и држава, барем када је реч о европском културном и цивилизацијском кругу. О његовим непосредним ефектима када је реч о просторима за које је и намењен, мишљења су подељена. Она се крећу од оних којим се тврди да је Споразум нацивео своју сврху, да је зацементирао етничко-верску подељеност која угрожава прогрес земље, легитимисао освајања територија путем милитантног национализма, ратних и других злочина, па до оних који сматрају да је "хисторијски" и да је довољно то што је обуставио геноцидни рат, омогућио повратак избеглих и унутрашњу стабилност Босне и Херцеговине. Но, правило је да се објективан суд о великим друштвеним догађајима и променама огледа, између осталог, и у кристализацији теоријских питања и одговора који се односе на њихова суштинска обележја. Али, кроз историју се потврдило и правило да велики и важни догађаји ретко имају један узрок и једно образложење. Њихово тумачење зависи од идејне усмерености теоретичара, али и од односа моћи хегемоних друштвених група, односно укупних друштвених (националних и међународних) околности у којима се тумаче. Отуда одговори не могу "трчати" испред питања. Најслабији су одговори који су производ оног стања духа у коме је "све јасно". (Видојевић, 1999) Површна јасноћа одговора увек је повезана са заменом знања и спознаје неком врстом вере или предубеђења.

Полазна претпоставка овог рада јесте да је главни извор невоља свих западнобалканских народа, чији је парадигматичан пример Босна и Херцеговина с краја минулог века, исти: недостатак "историјског времена" за аутентичан друштвено-економски развој и уређивање међусобних односа. Вековна страна доминација спречавала је настанак домаћих елита које би биле у стању да удруже западнобалканске народе у

правцу грађанског друштва, независности, националног, социјалног и привредног развоја. Те околности детерминисале су стварање зачараног круга живота народа између страних интервенција и перманентних међунационалних, међуверских, економских и социјалних криза које периодично кулминирају у терор, међусобно убијање и улогоравање припадника друге нације или вероисповести.

Континуитет тих односа био је међуетнички рат са елементима међуверског рата који је првом половином деведесетих година XX века резултирао стотинама хиљада убијених и са више од милион прогнаних у Босни и Херцеговини. "У првој половини деведесетих година велики број становника са територије бивше Југославије, посебно Босне и Херцеговине, био је принуђен да напусти своје пребивалиште и тражи уточиште негде другде. Према подацима Високог комесаријата УН за избеглице (УНХЦР), почетком 1996. године преко 2,6 милиона људи, само грађана бивше југословенске Републике Босне и Херцеговине, живело је ван својих кућа. Интерно расељених лица (ИДПс) на територији те Републике било је 1.282.257, у другим државама насталим на тлу претходне Југославије 661.473, а у државама ван бивше Југославије још 697.198. лица." Од тог боја "највећи број је примила СР Југославија (око 450.000). Следе Хрватска, Словенија и Македонија. Од европских земаља, највише избеглица из БИХ је примила СР Немачка (330.000). Следе Шведска, Холандија, Аустрија, Норвешка, Данска, Швајцарска. Велики егзодус је био и из Републике Хрватске, августа 1995. Наиме, Република Хрватска је агресијом ("Бљесак" и "Олуја") на новоосновану Републику Српску Крајину протерала готово све Србе из Крајине. Од укупно 200.000. Срба, колико их је било пре хрватске агресије, остало их је око 5.000. Иначе, процене показују да је, пре наведених хрватских војних операција, од 1991. до 1995. године из Хрватске избегло између 300 и 400 хиљада Срба". (В. Гречић, 1998)

Дакле, тај сукоб великим делом је последица ауторитарних и прототалитарних идеологија, политика, режима и њихових милитантних и националистички настројених квазиелита, националних и локалних вођа тирана. На тај начин је на просторима Босне и непосредног окружења тог времена стваран феномен снажне десничарске харизматске власти са елементима непотизма, политичке демагогије, апсолутне контроле медија и агенција силе (војске и полиције), плебисцитарне легитимности режима и владавине декретима без писаног трага. А иза квазидемократске плебисцитарне легитимности режима, како је то друштвена наука давно утврдила, увек је стајала гола сила и терор усмерен према поданицима или према спољашњем државном или националном окружењу. То су, у својој најдубљој суштини, били прототалитарни режими и покушаји стварања неког новог, балканског Lebensraum-а. Из такве друштвене и духовне климе формирала се

ауторитарно-тоталитарна свест друштвене већине, социјална бесперспективност, психологија нихилизма и сведозвољености, где је сила заменила право, и то тако да већа сила има веће право. (Видојевић, 1997) Тим и сличним процесима дошло се до својеврсног парадокса, како истиче С. Хантингтон, да се у десет година након завршетка хладног рата на просторима Европе речи "сукоб", "терор" и "геноцид" чују далеко чешће него у четрдесет година хладног рата. (Хантингтон, 1996)

Отуда се као сасвим логично намеће питање више од петнаест година након Дејтонског споразума, да ли у европском културном кругу постоје или могу настати социокултурни и политички предуслови за ревитализацију неототалитарних режима и система власти који би могли подстаћи нека нова балканска искуства зла, насиља и терора с краја минулог века.

Свесни чињенице да сваки потврдан одговор на постављено питање или наговештај говора о неототалитаризму који настаје не само на светској периферији (пре свега религиозни тоталитаризам), него и у "центру", представља катастрофобичан дискурс, покушаћемо да интерпретирамо и другачије мишљење. Но, то преиспитивање није могуће ако се остављају неупитним основе и темељи на којима се уздиже светска пирамида моћи западне цивилизације, чијем корпусу припадају и некадашње европске, пре свих балканске реал-социјалистичке земље ако не у културном онда бар у територијалном смислу. Такође треба имати у виду и чињеницу да се диктатуре рађају и из слабих држава, »држава лешина« које имају само контуре државности, каква је некада била СФРЈ.

2. "Закон џунгле" – тоталитаризам као политички феномен полупериферних друштава

Тоталитаризам као екстремна форма диктатуре има своју дуготрајну генезу (од Платона до данашњих облика државног апсолутизма, неоцезаризма, деценионизма и ауторитарног презденцијализма), своје различите степене и облике испољавања: од масовних погрома (расних, верских, политичких), физичких ликвидација политичких неистомишљеника и њиховог утамничења; до оних суптилнијих, попут онемогућавања интелектуалног и политичког деловања, социјалне и политичке дискриминације и политичког уобличавања јавног мњења посредством информационих и комуникационих технологија. Наравно, он се осим у својим класичним, световним (идеолошко-политичким) облицима, јављао током историје, исто колико и данас, и у форми религиозног тоталитаризма. Истовремено, феномен тоталитаризма је у органској вези и са идејама месијанства усмереним ка преобликовању света према унапред задатој

слици у коју су укомпоновани мотиви чежње за моћи, доминацијом, али и профитом, тржиштем и сировинама. На широј социјалној равни, реч је о колективном фанатизму који закономерно руши или у најмању руку производи дегенерацију моралних и правних основа и друштва. На нивоу ужих група и појединаца он буди и подстиче ирационалне и злочиначке импулсе, уназађујући их и враћајући их на раније стадије моралног и интелектуалног развитка, истовремено потирући хуманистичке тековине историје и цивилизације. Отуда се тоталитаризам разилази не само са демократијом, већ и са језуитским и макијавелистичким схватањима и људском природом уопште.

Данас је широко укорењено мишљење да је победом либералне демократије, крахом комунистичке идеологије и нестанком европског модела реалсоцијализма време тоталитаризма у потпуности нестало са историјског хоризонта. С друге стране, постоје и мишљења да су таква уверења неоснована, јер се један број високоразвијених западних држава као и неке постреалсоцијалистичке земље сусрећу са могућношћу настанка тоталитаризма у нешто другачијој форми од оног "класичног". То отуда што се у савременој друштвеној теорији често губи из вида да тоталитаризам, као структурно условљена политичко-културна и социопсихолошка појава, није стање, већ перманентна историјска могућност која проистиче из логике либералног капитализма и модерне, као једна од њених могућих резултанти; као и то да су носиоци тоталитаризма, форме његовог испољавања, као и количина терора и жртава историјски променљиве категорије.

Зато је неопходно указати на историјско-онтолошке претпоставке, односно суштину, корене, основне елементе и структуру тоталитарног феномена и државе, како би се могле сагледати реалне могућности за његов настанак у неким развијеним државама као и неким од држава које су припадале тзв. социјалистичком појасу на прелазу двеју епоха. Тим пре уколико се узме у обзир историјски неспорна чињеница да је почетком XX века свет био у знаку колонијалног империјализма који је изнедрио фашизам и нацизам. Дакле, историјска и стварна веза између логике капитала, акумулације, профита, војне индустрије умрежене са масовном бедом доминантног дела становништва пријемчивог (логиком свог социоекономског положаја и перспективе) на радикалне идеологије и, с друге стране, империјализма, била је више него очигледна почетком и средином минулог века. Како сматра Х. Маркузе (1968), либерализам из себе ствара тотално-ауторитарну државу, као њено властито довршавање на вишем ступњу развитка; односно, тоталитарна диктатура је, кажу К. Фридрих и З. Бжежински (1956), логичан наставак модерног индустријског друштва, често називаног капитализам. У сваком случају, тоталитаризам у његовој класичној варијанти – легитимни је производ једног од развојних токова модернизације.

Та очигледност је данас забрињавајућа, утолико пре што су присутни радикални ставови појединих званичника светске политике попут Роберта Купера, личног саветника за спољње послове премијера Велике Британије Т. Блера, који је изазвао оштре расправе својим размишљањем о стварању "новог империјалног либерализма". Навешћемо неке идеје поменутог аутора: "Западни свет треба да се навикне да користи два аршина. Између себе треба да поступамо по закону и у оквиру отвореног кооперативног система безбедности. Али када се ради о државама које се налазе изван постмодерног европског континента, треба да се вратимо оштријим методама претходних раздобља: сили, превентивним нападима, лукавству, укратко, свему оном што је потребно да бисмо се бавили онима који још живе у доба рата свакога против свих, где је хаос правило а рат начин живота као у XIX веку. Ми између себе поштујемо закон. Али када делујемо у џунгли, морамо да прихватимо закон џунгле. Зато, иако су речи империја и империјализам у Европи озлоглашени термини, могућност, ако не чак и потреба за колонизацијом, једнако је снажна као што је била у XIX веку. Нама је потребан нови облик империјализма, прихватљив са становишта људских права и космополитских вредности, империјализам који има за циљ, као сваки империјализам, да уведе ред и организацију. Као некада Рим, Запад ће становницима империје наметнути неке од својих закона, дати им мало новца и изградити мало путева".¹

Водећи геостратег данашњице З. Бжежински у својој студији *Велика шаховска табла* (1999) на суптилан начин се супротставља оваквим идејама и пише да данас нема основе говорити о неком америчком империјализму као могућој претпоставци за настанак тоталитарног феномена. Америчко вођство, пише Бжежински, засновано је на позитивним примерима, пре свега на привлачности америчког стила живота, протестантском духу и етици у Веберовском смислу, демократији и достигнућима високе технологије. Отуда произилази да је реч о добровољном прихватању начела и политике "преостале и усамљене империје" када је реч о другим државама и народима. Али, када врши анализу америчке хегемоније на прелазу двеју епоха, З. Бжежински на прво место у хијерархији надмоћи ставља њену војну надмоћ.

Полазећи од историјских чињеница и претпоставки настанка тоталитаризма, као сасвим логично намеће се питање: зашто је војна надмоћ, брига за њу и непрестано увећавање војног буџета у првом плану, ако је реч о стабилном, примамљивом и добровољном прихватању америчких принципа и стандарда (од политике до културе) као узора од

¹ Аутор је ставове објавио под насловом *The Liberal Imperialism* у *The London Observer* 7.4. 2002

стране остатака света. Постаје и недовољно јасно зашто се од стране америчке елите моћи унапред пројектују и умножавају спољнополитички непријатељи именовани "осовинама зла" или изводе војне интервенције широм неразвијеног дела света (од Вијетнама, до оне најновије у Ираку), или с друге стране, посредством тзв. меких облика моћи ствара појас нових колонија. Да ли можда одговор не лежи у констатацији "да запад није освојио свет надмоћношћу својих вредности или религиозних уверења, него својом супериорношћу у примени организованог насиља" (Хантингтон, 1996) или можда у радовима теоретичара америчког федерализма и у исти мах критичара америчког друштва де Токвила, који је пре више од једног века писао да "љубав према новцу, било као главни или додатни мотив, лежи у основи свега што Американци чине, а то води различитим страстима које разарају друштво". (Токвил, 1990)

У светлу те матрице мишљења, данас се чују забрињавајуће констатације аналитичара који сматрају да "ако је хладни рат био обележен неким облицима извесности и стабилности, актуелни међународни поредак одликује велика нестабилност, чак и хаос". (Rosenau, 2002)

3. Дефицити цивилности и демократске културе – реална претња новог тоталитаризма западнобалканских заједница

Полазећи од одредница тоталитаризма које су дали класици теоријске мисли, може се поставити питање да ли се данас у неким од земаља које су припадале кругу реал-социјалистичких држава, пре свега оних са простора некадашње Југославије, може десити тоталитаризам у форми неког новог болшевизма или расно-националног погрома. То питање се може поставити кроз призму две чињенице, прве, да је тоталитаризам обновљив и променљив (како по форми тако и садржају) друштвено-политички, структурни, социјалнопсихолошки и културни феномен; и друге, што распадом реалсоцијализма у неким од тих земаља на фону радикалног неолиберализма настају регресивни политички, социоструктурни, економски и колективнопсихолошки процеси као плодно тле за настанак модерне форме тоталитарног друштва.

Велики број некадашњих реалсоцијалистичких земаља се успешно трансформисао из ауторитарно-болшевичког режима у систем грађанског друштва и тржишне привреде (Словачка, Мађарска, Пољска, Словенија). Међутим, у извесном броју реалсоцијалистичких земаља након 1989. године, посебно оних на просторима западног Балкана (Босна и Херцеговина као парадигма), десили су се инверзни и дубоко регресивни процеси, од политике и економије до друштвеног положаја и социјалне перспективе доминантног дела становништва. Они се очитују,

читавим током деведесетих година, кроз стварање неоаутократских држава, које карактерише спој пиратске и ауторитарне власти и дубоко подељеног и антагонистичког политичког плурализма. Њихов најопштији заједнички именитељ је ауторитарност према поданицима (без обзира на уставом утврђена начела грађанског друштва) и вазалан однос према центрима светске моћи. Реч је о носиоцима власти који немају додирних тачака са традиционалном лествицом вредности нити са етичким принципима, како сматрају истраживачи (Видојевић, 1999).

У тим земљама трансформација друшва и државе била је током минуле деценије сконцентрисана не на усвајању грађанских начела и модерне правне државе, већ на пљачкашкој приватизацији и популистичкој демагогији, која је често увијена у форме десничарских идеологија, екстремног национализма и верске нетолеранције. Усвајање тржишних принципа и грађанског друштва спровођено је на такође револуционаран начин "одозго", посредством политичких и правних одлука, "декретима", односно путем нормативне принуде без обзира на социјалне последице у виду стално нарастајуће беде. (Видојевић, 1999) То увелико подсећа на волунтаризам комунистичких партија и њихових вођа од пре пола века, с тим што је данас тај волунтаризам без елемената терора и жртава у виду људских живота.

Актери транзиције и приватизације су, у највећем свом делу, некадашњи комунистички функционери. Заправо, дошло је трансформације комунистичке номенклатуре у нову владајућу (политичку и привредну) (квази)елиту, која се првенствено руководила својим материјалним интересима и интересима одржања власти. Реч је о стварању нових "ганга" који, да парадокс буде већи, у времену глобализације стварају своје "право", приватне државе, војске и паравојске, пароксијализујући и рефеудализујући и друштво и државу. Како истичу истраживачи транзиције, од готово 100 транзиционих земаља, само их је релативно мали број на путу да постану успешне функционалне демократије. Многе су ушле у сиву зону, неке имају само фасаду демократије и псеудодемократију, а све заједно су оптерећене синдромом неефикасног и неодговорног плурализма (Charothers, 2002). Дакле, доминирајући положај заузеле су некопетентне структуре власти и за активности неспособне политичке партије (Осипов, 1995), без јасних стратешких или идеолошких оријентација. Јер, само у том светлу, светлу мафијашке приватизације деценијама акумулираног друштвеног богатства се може разумети и објаснити феномен "комунистичког конвертитства" и парадокс да бивши комунистички функционери постају најагилнији поборници апсолутно слободног неолибералног тржишта, експлоатације и екстремних социјалних неједнакости, сиромаштва и

беде.² Отуда су то и поред снажних црта аутократизма, слабе, хаотичне државе, које су неспособне да обављају своје основне функције. Реч је заправо о друштвима и државама које су у знаку перманентно регресивних социјалних, политичких, привредних, етичких, колективнопсихолошких и укупних цивилизацијских токова. Оне само наизглед делују стабилно, јер су услед корупције и тешког материјалног стања агенција силе (војске) и социјалне контроле (судства, полиција – јавних и тајних), као и пропадајућег средњег и интелектуалног слоја, дугорочније гледано склоне или самоуништењу или неком облику диктатуре и тираније.

Моделима "корупционашке власти" (подробно описане и у извештају Светске банке за 2002–2004. годину) су у њиховој политичкој димензији иманентне агресивност деснице и екстремност левице, идеолошка нетолерантност и политичка зависност, а таква власт никада није била, нити може постати модерна и демократска држава. Те и њима сличне структуре власти (потпомогнуте – давањем легитимитета – тзв. салонском десничарском интелигенцијом и деловима нетолерантног свештенства) произвеле су у некадашњем СССР-у и западнобалканском културно-политичком кругу "суверенизацију" тј. рефеудализацију својих земаља, нарастање националшовинизма, међуконфесионалних напетости, антагонизме и сукобе високог и екстремног интензитета чији су деривати терор и људски животи. Патологизација, варваризација и тоталитаризација друштвено-политичких процеса била је најочигледнија на просторима Босне и Херцеговине, производећи великим делом крваве међунационалне и међуконфесионалне конфликте током 90-их година XX века, концентрационе логоре, терор и злочине као њихов неизбежни резултат.

Дакле, имајући у виду: рунирану и неефикасну привреду у форми капитализма периферије, висок степен унутардруштвене конфликтности услед оштро поларизоване социјалне структуре (на екстра-богате и лумпенизоване), која је уоквирена ауторитарном влашћу елита скривеном иза квазидемократских форми, и ако се узме при том у обзир присуство радикалних идеологија (националистичких, националшовинистичких, верских) које пропагирају цезаристичко-бонапартистички настројени лидери и њихове партије, поставља се, као сасвим логично, питање могућности њихове ретоталитаризације. То питање се мора поставити посебно уколико се има у виду да је дубока друштвено-економска криза, висока унутрашња конфликтност, ауторитарни политички поредак, нарастајућа беда и екстремно радикалне

² У Русији је 2001. године 34% становништва живело испод прага сиромаштва; у Албанији 30%; Македонији 24%; Босни 35; СЦГ 30%. Freedom Hous. *Nations in Transition*, <http://freedomhouse.org/2008/>

идеологије у форми националистичке или верскошовинистичке реторике у којој централни значај има насиље усмерено према другој нацији, вероисповести или култури, родно тло, социоструктурна и колективнопсихолошка претпоставка сваког класичног тоталитаризма. То питање постаје актуелно посебно данас, у условима у којима и даље постоји контрола ауторитарне власти над медијима којима се може лако манипулисати и контролисати јавно мњење, а контрола је један од стубова тоталитаризма. Отуда су могућности теоријског промишљања везане за ренесансу тоталитаризма или барем неке од његових форми у појединим европским земљама у транзицији врло реалне.

4. Феноменологија неолибералног тоталитаризма – профит, моћ и доминација

Са становишта теоријске анализе нису само поједине од западнобалканских земаља подложне настанку неке од форми постмодерног тоталитарног феномена. Узимајући у обзир актуелну политику (унутрашњу и међународну) моћних држава, аналитичари износе тврдњу да се и у неким високоразвијеним земаљама јављају сви елементи тоталитаризма, посебно у САД. (Влајки, 1999)

Иако се из радова класика о тоталитаризму могу уочити неке његове константе (страх, етатизација привреде, контролисано политичко понашање, идеолошки монопол од стране једне партије и терор), данас се посредством њих тешко могу идентификовати друштвени процеси који се могу једним делом окарактерисати и као тоталитарни. Разлози су у томе што се: прво, из њих не види да либерализам може да се дегенерише у тоталитаризам; друго, у њиховој листи одредница тоталитаризма нема његове спољнополитичке димензије битне за распознавање савременог тоталитаризма који има планетарни домашај; треће, њихови критеријуми не омогућују сагледавање чињенице да се унутар светског система репродукције капитализма, као стално новог колонијализма и империјализма налази готово тотална моћ владања људским животима ради те репродукције, моћ која није само глад за профитом, него и начин (зло)употребе људских енергија за потребе све више милитаризованог капитала.

Овome треба додати и то да се у тумачењу тоталитаризма од стране класика полази од одређених социоструктурних услова (свеопшта економска криза, друштвена дезинтеграција повезана са идеологијом насиља ултрадесничарских, расистичких, верскошовинистичких, националистичких или револуционарно-класних покрета) и не узима се у обзир чињеница да тоталитаризам може настати и у обиљу исто колико и у беди. У анализама се запоставља и то да тоталитаризам није само

друштвено-политички већ и духовни феномен колективне агресивности, која се рађа како из сиромаштва, декласираности и беде, тако и отуђености, "бекства од слободе" и бесмисла масовног друштва.

Да би се потврдила или искључила хипотеза о могућности настанка тоталитаризма у постмодерној епохи, неопходно је његова суштинска обележја допунити и прилагодити другачијим политичким и уопште друштвеним оквирима савременог периода. У супротном, био би то поступак грубог механичког детерминизма, лишен свих објективних и рационалних садржаја. У том смислу неопходно је сагледати: а) да ли конкретан систем или политички режим омогућава појаву радикалних алтернатива самом себи, на унутрашњем и планетарном нивоу; б) какав је положај и функција армије и полиције у политичком и свакодневном животу, као и то, каква је улога војно-индустријског комплекса у националној и глобалној привреди као и у доношењу битних политичких одлука; ц) колико се уважавају суверенитет, равноправност и људска права у међународним односима; д) у којој мери спољну политику једне или више држава карактерише насиље и терор, као и то колико ту политику карактерише перманентно произвођење "програмираних" спољњих непријатеља; е) у којој мери су медији зависни од уског круга политичке елите и да ли је заступљен процес униформизације политичке свести који се спроводи посредством савремених медија. (Видојевић, 2005)

Без сагледавања и примене тих критеријума, тоталитаризам данашњег времена није могуће препознати. Без њих измиче из поља анализе свеобухватност потчињавања моћи државе, не само на унутардруштвеном, него и на глобалном нивоу, а потчињавање таквој моћи јесте суштина тоталитаризма. Разлике међу његовим облицима односе се на модалитет тог потчињавања, врсту и количину насиља чији су они израз, интериоризацију насиља или његову грубу спољашњу примену.

5. "Грандиозна држава" – неолиберални тоталитаризам између култа насиља и тероризма

Почетком трећег миленијума тоталитарне тенденције су, у првом реду, условљене значајем војноиндустријског комплекса у политичком и економском систему појединих високоразвијених земаља.³ Готово да

³ Повезаност крупног капитала, политике и врхова војне структуре је обележје САД, али и других високоразвијених земаља, нпр. Јапана, где је војна индустрија постала водећа привредна грана. Почетком XXI века Британија је годишње трошила за производњу оружја близу 20 милијарди \$; Француска 19; Немачка 10 милијарди \$. <http://usinfo.state.gov/journals/ijpe/0302/2005>

нема привредне гране која донекле не зависи од војних програма и инвестиција које се мере стотинама милијарди долара годишње. Зато владе морају водити рачуна о задовољавању интереса војноиндустријског комплекса, макар и изазивањем и вођењем ратова, јер "велике силе и даље ће унапређивати и развијати нова оружја, па задржавање технолошке предности над њима остаје битном преокупацијом америчке националне политике". (Бжежински, 2004) С друге стране, то условљава стварање чврсте спреге између војне бирократије, врхова крупног капитала, моћних медијских кућа и научних институција. На тај начин војна индустрија, насиље унутарсистемско и оно окренуто ван, и бизнис постају логичан и нераздвојив сегмент посмодерног друштва.⁴

Амерички социолог Р. Милс описао је ту тенденцију у савременом друштву још пре пола века, а она је изузетно актуелна и данас: Господари рата стекли су одлучујући политички значај, а војна структура је сада знатни део политичке структуре. Привидна перманентна војна претња погодује војним круговима и контроли над људима, материјалом, новцем и влашћу. Практично све политичке и економске акције сада се оцењују у смислу војне дефиниције реалности. Виши господари рата докопали су се чврстих позиција у елити савремене власти. Од три врсте кругова који чине елиту моћи данас, војни је добио највећи део колача, иако су се и корпоративни кругови ушанчили у јавним круговима одлучивања. (Милс, 1998).

Тоталитарне тенденције на почетку XXI века битно су другачије од оних које су чиниле суштинска обележја класичних тоталитаризама. Новост је у другачијим основама на којима настају, као и формама у којима се манифестују. Та претпоставка може се сагледати кроз следеће:

- Тоталитаризми прве половине XX века били су антилиберално усмерени, јер су негирали основна начела либерализма као филозофије слободе. Савремене тоталитарне тенденције настају једним делом на основама доктрине и идеологије неолиберализма, наступајући у име борбе за слободу, демократију, људска права и слободно тржиште. Наметањем своје концепције слободе, правила, институција, потрошње и уопште културе, као универзалног модела, потиру се не само основе просветитељске мисли и либерализма, већ и слобода и демократија у супстанцијалном и етичком смислу. У том смислу је оправдана тврдња да "ништа није опасније од царстава која бране своје сопствене интересе

⁴ О томе говори раст војног буџета САД од 379 милијарди \$ у 2003. на 450 милијарди у 2004, о чему аналитичари кажу: војни буџет Беле куће је план за америчку гарнизонску државу, наоружану до зуба, земљу која је у непрекидном стању рата у једном или другом подручју света. Без значајног војног супарника, влада САД ипак намерава да потроши више од *милијарде долара дневно* на војну машинерију. (Patrick, M.: *Milijarde za rat i represiju: Bushov budžet za garnizonsku državu*, www.wsws.com/2005)

замишљајући да тако чине услугу човечанству". (Хобсбаум, 2003) Одатле проистиче да је свако наметање, па и наметање слободе, не само њена негација већ и форма поробљавања, без обзира на то да ли се при томе присила и терор појављује као "радикално зло", како га је одредила Х. Арент (1998). При том, испољавајући снажну црту искључивости не само према другачијим схватањима слободе и једнакости, већ и у настојању на преобликовању света на принципима глобалног тржишта, свести и културе, идеологија неолиберализма изражава сва обележја тоталитарне идеологије.

- Једнопартијски систем власти и немогућност појаве било какве алтернативе таквом систему битно је обележје класичних тоталитарних режима. У развијеним државама либералног типа, парламентарна демократија је темељна одредница система. Међутим, од зачетака либерализма постојале су напетости између слободе појединца – власника и начела слободе и једнакости за све. Неолиберализам се данас првенствено сматра широко подржаном економском доктрином, док се политички либерализам сматра само средством њене реализације; или се пак неолиберализам бескомпромисно опредељује за економске слободе у односу на које се политичке слободе посматрају тек као нужна последица. (Бобио, 1995). Готово по правилу, цикличне економске кризе и рецесије, као израз инхерентне противуречности акумулације капитала, имале су тенденцију да се "разрешавају" изазивањем криза и конфликта у неразвијеном делу света и учествовањем у њима, или вођењем отворених ратова против других држава. То је, с друге стране, јачало тенденцију да се на унутрашњем плану демократска процедура доношења одлука повлачи односно своди на узак круг елите власти. У савременим условима та правила надопуњена су и монополизацијом управљачких елита на тумачења "правила демократије". Либерал и демократа А. Токвил је још пре два века истицао да о власти не треба судити по томе да ли је она у рукама многих или неколицине, већ по томе колико је њој допуштено да чини. "Свемоћ ми се чини сама по себи лошом и опасном. Кад, дакле, видим да се право и могућност да се све чини признаје било којој сили, звала се она народ или краљ, демократија или аристократија, деловала она у монархији или републици, кажем: ту је клица тираније." (Токвил, 1990)

- Један од најважнијих критеријума који неки режим власти дефинише као тоталитаран је централистичко управљање и контрола економије посредством бирократске координације (Фридрих, Бжежински 1956). Уважавајући ту чињеницу, можемо констатовати да се корени могућих тоталитарних тенденција у политичкој пракси појединих западних држава налазе у корпоративној организацији привреде и њеној органској повезаности са државом. У складу с тим могући тоталитаризам

развијене информатичке цивилизације проистиче највећим делом из његове високотехнолошке базе. Јер, "тоталитаран не значи само терористичку организацију друштва, него и нетерористичку економско-технолошку координацију која делује посредством манипулирања потребама, додељујући интересе. Не погодује тоталитаризму само одређена форма владавине или начела партије већ, такође, одређени систем производње или расподеле који не искључује плурализам партија, новинских листова, сила протутеже и сл." (Маркузе, 1968) У глобалној стратегији развијених држава, мултинационале компаније као и разне међународне економско-финансијске институције имају незаменљиву улогу. Оне се данас појављују као основни координатори интереса међународног и све више виртуелног капитала и често служе као полуге којима се посредно контролишу привреде других земаља.

Концепт "минималне" државе, како у доба либералног капитализма XIX века тако и данас, много је више чинио идеолошку категорију либералне доктрине него реалан поредак односа, а што је Ф. Нојман убедљиво показао у анализи те државе.⁵ Органска веза државе и привреде проистиче из чињенице да мултинационалне корпорације, поред економске имају и несумњиву политичку моћ, која се увећавала упоредо са ширењем моћи империјалне државе. С друге стране, економски раст моћних корпорација утиче директно на моћ државе која је најважнији инструмент владајуће економско-војне и политичке елите. Оне су, дакле, један од најважнијих извора моћи државе и у XXI веку. Захваљујући природи односа са мултинационалним компанијама, на мондијализованом светском тржишту капиталистичка држава је данас толико ојачала и проширила своје функције да се веома удаљила од својих полазних и начелних либералних основа.

- Слом комунистичке идеологије произвео је новине у темељним обележјима тоталитаризма, пре свега у перцепцији непријатеља и форми терора. Постојање непријатеља, спољашњег или унутрашњег, био је неопходан елемент класичног тоталитаризма. У тим режимима фигура непријатеља била је системски произвођена и ситуирана у другој раси, нацији или вероисповести. Данас у појединим високоразвијеним државама, услед недостатка једног великог непријатеља (нпр. комунизма), системски се производе мали и средњи непријатељи расути широм неразвијеног дела света – од Балкана до Блиског истока. При томе, није реч о томе да те државе немају велики број стварних

⁵ Либерална држава била је увек јака и моћна када су то захтевале политичка и социјална ситуација и грађански интереси. Она је водила ратове и сузбијала штрајкове, своје интересе штитила јаким флотами, бранила и проширивала границе јаким војскама, док је полицијом уводила 'ред и поредак'. Нојман, Ф.: *Ауторитарна и демократска држава*, Напријед, Загреб, 1974

непријатеља, о чему најбоље сведоче брутални терористички акти у САД 2001. године; реч је много пре о потреби постојања унутарсистемске фигуре непријатеља. У ту сврху негује се и производи култ насиља, од масовне забаве и видео игара у којима је преовлађујућа тема убијање, до масовне производње, усавршавања и продаје најубитачнијег оружја. На тај начин агресивност постаје значајан аспект колективне свести. Унутар система, у смислу његове саморепродукције, то има вишеструке функције: од обезбеђивања веће запослености, високих профита и унутрашње социјалне хомогенизације посредством идеологије безбедности, до стварања воље за доминацијом или барем контролом светских процеса. Са своје стране, то ствара друштвене околности и простор за појаву десничарских покрета, неонацистичких, националшовинистичких и расистичких група и партија, које данас јачају у развијеним западним државама.

Терор као структурни и суштински елемент тоталитаризма који спроводи полиција (тајна и јавна), у постмодерном друштву неупоредиво је подношљивији од оног који је спровођен у класичним тоталитарним режимима. Квалитативна измена у спровођењу терора јесте његов помак од непосредно физичког ка информационом. То не значи да физички терор или претња њиме није присутна, он (терор) је само модификован кроз рад обавештајних служби и моћних сателитских шпијунских мрежа (попут ЕШАЛОНА или МЕМЕХ-а), којима се може прислушкивати свака комуникација, e-mail или телекс у свету. Након бруталног злочина над америчким грађанима 2001. године, клаустрофобичне па и тоталитарне претензије су вишеструко мултипликоване. О томе говори и пројект Пентагона који се спроводи под шифром *Total Information Awareness*, за који Џон Л. Петерсен, председник Арлингтон института каже: Биће мање приватности, али више безбедности, моћи ћемо да предвидимо будућност захваљујући међусобној повезаности свих информација које се односе на вас. Сутра ћемо знати све о вама.⁶ Овакве тенденције изазивају забринутост јавности и доводе до потребе за редефинисањем традиционалне перцепције односа између слобода грађана и власти. Ту забринутост дели и З. Бжежински, истичући да би темељна промена у односу грађанских слобода и националне безбедности, посебно у споју с јединственим америчким технолошким могућностима, могла Америку потпуно претворити у изолован, наглашено безбедносно оријентисан и ксенофобичан хибрид демократије и аутократије са свим обележјима државе – касарне. (Бжежински, 2004)

⁶ Замисао је да се прикупи око 40 страница података о сваком становнику планете. Централизујући и обрађујући све личне податке – плаћање кредитним картицама, телефонске позиве, посете веб-сајтова, полицијске досијее, полисе осигурања, лекарске картоне – Пентагон рачуна да ће моћи комплетно да обележи и контролише сваког појединца. *El Pais*, 4. 7. 2002

6. Уместо закључка

Разликовање моћи и власти у веберовском смислу је од изузетне важности за природу модерне државе, јер "претпоставља да је власт битан аспект моћи, али и да је власт институционализована, легална и легитимна политичка моћ. То подразумева државу као рационалан апарат власти и постојање ефикасних форми контроле власти". (Видојевић, 1997) Но, и након негативних искустава, ауторитарности и диктатура које су обележиле историју западнобалканских народа и држава током минулог века, данас је очит мањак институционализације политичке моћи као власти. Власт је у већини тих држава мало подложна законима које доноси, док је демократска контрола власти декларативна и једва да постоји у стварном смислу. Делом то произилази из актуелне трансформације (транзиције) тих друштава, историје и традиције обележене »ауторитарним синдромом«, а у највећој мери је последица потребе политичких елита да се влада мимо контроле, »дивље«, и да се на тај начин остварује тајна политичка моћ као претпоставка сваке диктатуре и тоталитарног устројства.

Отуда се сасвим логично намеће питање: да ли постоје могућности поновног јављања неке форме тоталитарних тенденција више од деценије након Дејтонског споразума и балканског искуства које је ушло у теорију као синтагма ретоталитаризујућих реинкарнација модерног зла израженог у лику политике насиља, терора и етничко-верских сатирања. Одговор зависи од идејне усмерености оних који то питање тумаче, али и од спознаје узрока и последица не само Аушвица већ и потоњих босанских искустава.

Данас постојање и снажење ултрадесничарских партија и покрета, као супстанцијалне основе сваке диктатуре и тоталитаризма у неким земљама у транзицији као и у високоразвијеним западним државама има своју емпиријску потврду. Стопе расне нетолерантности су значајно порасле након 1989, тако да неки аутори говоре о "поновном повампирењу расизма на тлу Европе" (Наба, 2002). Када је реч о развијеним западним државама, расизам утемељен на биолошким теоријама као јавни дискурс више није интелектуално ни политички одржив. Уместо њега јавља се расизам заснован на културалним разликама.⁷ Расистичка организација Кју Клуks Клан, иако званично забрањена у САД, и данас је активна у хајкама против "обојених" и

⁷ Давид Голдберг сматра да у последњих 20 година културална концепција расе полако надјачава све остале. Постала је парадигматска. Goldberg, D. T.: *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Blachwell, Oxford, 1993

Јевреја. У Британији јача Нова десница, а у Француској Лепенова ултраконзервативна десница осваја више од једне трећине гласова током минуле деценије. Ситуација је слична у Италији, где ултрадесничарска МСИ партија, у Белгији Фламански блок, Швајцарској Ауто партија осваја готово 10% гласова. Према немачким службеним проценама, у земљи делује 6.200 милитантних и 42.100 организованих екстремних десничара, док је у бившем ДДР-у око 42% младих прихватило паролау "Немачка Немцима, странци ван", а око 30% их мисли да странце треба насилно избацити. (Kowalsky, 1994). Ови и слични покрети далеко су од тога да дају печат целокупном западноевропском систему, али управо на таквој социопсихолошкој и идеолошкој основи рађају се друштвене силе по духу милитантне и пракси тоталитарне.

Намера овог рада јесте то да се назре свака будућа и могућа опасност, јер расна политика и тоталитаризам представљају кулминацију једног дугог процеса од VIII века до данас. Из општег угла гледано, та политика, очито, ни данас није у потпуности ишчезла. Они који су је преживели у Другом светском рату и који се из последњег босанско-херцеговачког рата свега сећају, немају право да се још једном преваре и да сматрају безазленим оно што може завршити терором, злочинима и катастрофом. И премда се стално надамо да учимо из историје, уједно осећамо страх да из ње не можемо ништа научити; и да бисмо у новим условима могли поновити исту грешку. Стога се мора учити и из заблуда, а у њих спада и она да се гледа и чека, иако би се можда нешто дало учинити.

7. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арент, Х., *Извори тоталитаризма*, Београд, 1998
- [2] Арон, Р., *Демократија и тоталитаризам*, Нови Сад, 1997
- [3] Бобио, Н., *Либерализам и демократија*, Београд, 1995
- [4] Vzezinski З. *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, Политичка култура, Загреб, 2004, CID, Подгорица, 2004; *Велика шаховска табла*, CID, Подгорица, 1999
- [5] Charothers, T. *The End of the Transition Paradigma*, *Jurnal of Democracy*, V.13, no. 1/2002
- [6] Деспотовић, Љ., Јевтовић, З., *Геополитика и медији*, Култура полиса, Графомаркетинг, Нови Сад, 2010
- [7] Хобсбаум, Е., *Куда иде америчка империја*, *Le Monde Diplomatique*, 6/2003

- [8] Huntington, S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Shuster, New York, 1996; *The Lonely Superpower*, in: *Foreign Affairs*, Vol.78 no.2, 1999
- [9] Kowalsky, W. *Rechtsextremismus - Einführung und Forschungsbilanz*. Opladen Westdeutscher Verlag 1994
- [10] Маркузе, Х., *Човек једне димензије*, Сарајево, 1968
- [11] Milašinović, S. *Neoliberalizam i neototalitarizam*, *Science - Security - Police, Jurnal of Academy of Criminalistic and Police Studies – Belgrade*, Vol. IX. No. 2-3/2005.
- [12] Milašinović, S., Kešetović, Ž., *Mogućnosti razrešavanja unutardržavnih konflikata – Iskustva Zapadnog Balkana*, *Review of International problems*, Vol. LXI, No.1-2/2009. Belgrade, 2009.
- [13] Милашиновић, С. Кешетовић, Ж., *Медијско друштво, рат и тероризам*, Зборник радова са пројекта "Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета – IV", Министарство науке и заштите животне средине, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
- [14] Милашиновић, С. Кешетовић, Ж., *Кризни менаџмент*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009
- [15] Милс, Р., *Елита власти*, Плато, Београд, 1998
- [16] Modood, T. *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*, PSI, London, 1997
- [17] Nye, J. *Soft Power*. - In: *Foreign Policy*, No. 80 (Fall 1990)
- [18] Осипов, Г.В., *Социјално-политичка ситуација у Русији*, ФПН, Београд, 1995
- [19] Popper, R. K.: *The Open Society and Its Enemies*, Volume I. Princeton, New Jersey, 1971
- [20] Rosenau, J. N., *Ominous Tensions in a Globalizing World*. - In: *Conference on International Relations*, Middle East Technological University, Ankara, Turkey, July, 2002
- [21] Токвил, А. *О демократији у Америци*, Нови Сад, 1990
- [22] Видојевић, З. *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005;
- [23] Видојевић, З. *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, ИДН, Београд, 1999
- [24] Vljajki, E. *The New Totalitarian Society*, Legas, New York, Ottawa, Toronto, 1999
- [25] Гречић, В. *Повратак избеглица и расељених лица у светлу Дејтонског споразума*, у зборнику *Избеглице*, Београд, ФПН, 1998.

Srdjan Milasinovic, PhD
Crime-police Academy, Belgrade

Ljubisa Despotovic, PhD
Faculty of Culture and Media, Belgrade

Zelimir Kesetovic, PhD
Faculty of Security, Belgrade

**WEST BALKANS AND POST-DAYTON ERE
AUTHORITARIANISM RENAISSANCE IN XXI
CENTURY**

Abstract: Despite a layman's opinion, the authoritarianism, with its dictatorial and totalitarian regimes, is not enough institutionalised form of government. It is not just that these undemocratic forms of government are conditioned by social instability and the poverty of the large part of population, but more likely by insufficient institutionalisation and deinstitutionalisation of government, last both reflecting the situation when power and fortune are usurped by the most powerful groups. These social circumstances produce the phenomenon of parallel government, where we have a legal government of a weak country on one side, and a "wild", more powerful government on the other side. The last one is the basis for genesis of Caesarean and totalitarian regimes.

Modern history of West Balkans nations is a paradigmatic example of insufficient institutionalisation of political power. This situation's consequences during the past century were that we had authoritarianism, as well as ethnical and religious conflicts which resulted in crimes committed in the name of nation and religion. Nowadays, a decade and a half after Dayton Treaty, the issues of institutionalisation and legitimacy of the government in this territory and the possibility for new authoritarian and pro-totalitarian regimes, are being current again. The reason more for this is that Dayton Treaty emphasised the line of ethnical division of Bosnia and lead to a decision on

Др Срђан Милашиновић; Др Љубиша Деспотовић; Др Желимир Кешетовић

political protectorate that again imposed incoherent structure, the last being unique but based on division.

Key words: authoritarianism, neototalitarianism, neoliberalism, imperialism, terror.

Доц. др Милан Гужвица
Управа за полицијско образовање
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

мр Мирослав Миљуш
Управа за полицијско образовање
Висока школа унутрашњих послова
Бања Лука

ПРЕДИКЦИЈА УДАРАЦА РУКОМ НА ОСНОВУ ТЕСТОВА ЗА ПРОЦЈЕНУ ПРЕЦИЗНОСТИ

***Резиме:** У раду је испитивана веза између тестова за процјену прецизности и нивоа усвојености удараца рукама. Истраживање је вршено на узорку од 76 студената прве године Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци. Укупна едукација трајала је седам часова, након чега је експертском оцјеном утврђен ниво усвојености удараца челом песнице и њихова комбинација. Узорак варијабли су чинила четири теста за процјену прецизности и варијабла за процјену нивоа извођења технике удараца челом песнице, коју су чиниле двије технике (ои-цуки и гјаку-цуки). Процјена нивоа усвојености удараца руком вршена је на основу модела спецификације извођења удараца руком. Одговарајућом статистичком процедуром добијени су подаци на основу којих је, њиховом анализом, утврђено да не постоји повезаност зависне варијабле са удруженим независним варијаблама. Зато се, с обзиром на добијене резултате, предлаже да се у сличним истраживањима, која ће имати за циљ да укажу да је прецизност веома значајна за учење и усавршавање технике удараца, одаберу или формирају специфични тестови који би већим дијелом дефинисали структуру техника из програма Специјалног физичког образовања. Мисли се да би специфични тестови за процјену прецизности били од помоћи не само за економичност у учењу и усавршавању, већ и помоћ при селекцији будућих студената ВШУП-а.*

Кључне ријечи: Специјално физичко образовање/
прецизност/ударци.

УВОД

Извођење било ког кретања, па тако и извођење моторичких програма из Специјалног физичког образовања, као што су ударци, најчешће посматрамо у зависности од варијабли задатака и варијабли извођења. Када кретање посматрамо као задатак, онда се мисли на трајање, жеље или инструкције да покрет буде изведен одређеном брзином, тачношћу, да се изведе за одређено вријеме, на одређеној дужини, дефинисаном трајекторијом и сл. Када је пак у питању извођење, тада се мисли на механичке услове извођења, дужину покрета, трајање покрета, брзину извођења, спољашње оптерећење и др. Наравно, излазна моторичка манифестација условљена је ефикасношћу функционисања кортикалних и субкортикалних зона централног нервног система, као и механизмима за енергетску регулацију и регулацију кретања. Наиме, кретање не треба посматрати само преко вањске форме кретања, већ и преко других, унутрашњих компонената као што су тоничне и енергетске компоненте. Зато је и нас у овом раду интересовало да ли, и у каквој је вези прецизност (као један од примарних фактора моторичких способности) са квалитетом извођења ударца челом песнице. Ово због тога што су квалитет и ефикасност ударца руком најчешће посматрани и истраживани преко других примарних фактора моторичких способности као што су: снага, брзина, координација, флексибилност и равнотежа, док је прецизност најчешће била запостављена.

ПРЕЦИЗНОСТ

Извођење покрета и кретања у спортским вјештинама, па тако и у Специјалном физичком образовању (у даљем тексту СФО), одвија се при великим брзинама и завршава у одређеном положају појединог сегмента тијела или цијелог тијела, било у отвореном или затвореном кинетичком ланцу. За ефикасност покрета или кретања (посебно када су у питању ударци), поред испољености велике силе и брзине, од великог је значаја и њихова прецизност.

Прецизност најчешће дефинишемо као способност тачног извођења неких моторичких задатака. У питању је способност нервног система да контролише фину интермускуларну и интрамускуларну координацију, да усклади мишићне контракције, како у питању међусобног садејства у неком покрету, тако и у питању способности дозирања контракције

сваког појединог мишића. Иако је прецизност генетски предодређена (коэффициент урођености износи око 0,80), ипак је њено увећање могуће постићи континуираним вјежбањем и понављањем дате кретње. То се постиже већ познатим принципом поступности вјежбања, од лакшег ка тежем, односно понављањем кретања у једноставнијим, а затим у сложенијим условима.

За потребе овога рада прецизност се неће посматрати с биомеханичког и физиолошког аспекта, већ само с аспекта њеног практичног значаја. Говориће се о њеном значају у смислу ефикасности извођења специфичних моторичких програма, односно стварања повољних услова за извођење одређених, специфичних техника (кретања, блокова, удараца, чишћења, кошења, бацања, полуга и притисака) из програма СФО-а.

Када говоримо о ставовима и кретању, о њиховом практичном значају, онда морамо рећи да је за ефикасну примјену техника одбрана и напада веома важно обезбиједити оптималне анатомско-биомеханичке услове за испољавање мишићних сила у смислу одржавања стабилности (равнотеже) и покретљивости. Испуњењем ових захтјева и техничком оспособљеношћу могуће је одржавање оптималне дистанце, избегавање противничког напада и ефикасно извођење контранапада. Да би кретање заиста било ефикасно, потребне су и одговарајуће способности које ће обезбиједити правовремено, брзо и прецизно кретање у смислу успостављања повољног положаја у односу на „противника“ и успостављање оптималне дистанце с циљем остваривања контакта преко одговарајућих преферентних техника (у нашем случају удараца).

Када су у питању ударци, за које се мисли да су доминантне технике у систему борилачких вјештина, прецизност контакта с циљем је од изузетног значаја. Ефикасност удараца зависи од трајања покрета, прецизности и правовремености у условима најбржих терминалних покрета. Уколико се ударац изводи у веома кратком времену (иницијалним импулсом), могућност његове грешке, у смислу тачности, готово је безначајна. Према Илићу, 1999, Шмит и Фитс сматрају да би с повећањем интензитета силе (што за последицу има повећање брзине) тачност покрета требало да се смањује. Ово би требало да важи до око 70% максималне силе, док би за њено даље повећање (од 70% до 100%) требало да важи обрнуто. Дакле, пораст силе не производи већу грешку у прецизности, већ је смањује. Према истом, покрети који се изводе умјереном брзином имају и највећи степен варијабилитета. Уважавајући ово, намеће се закључак да, у циљу тачности извођења, ударце треба изводити максималном брзином. Зато је ефикасност ударца, поред правовремености, снаге и брзине, условљена и његовом прецизношћу. Значај прецизности посебно долази до изражаја у ситуацијама када је

„противник“ снажнији. Тада прецизна усмјереност ударца у неку од виталних тачака може бити од пресудног значаја, не само за личну безбједност, већ и за обезбјеђење услова ради успостављања контроле над „противником“.

УДАРЦИ РУКОМ

Ударац руком је терминални покрет (задат је почетни и крајњи положај покрета), који се изводи највећом могућом брзином. То је проста структура чији моторни програм подразумијева групу симултаних и сукцесивних команди да започну, а потом и заврше покрет. Ударац се изводи иницијалним импулсом силе, као једна иницијална балистичка фаза, коју прати фаза реакције базирана на тренутној брзини и положају. Први дио покрета се врши путем контроле иницијалног импулса, а касније секвенце покрета се изводе узастопним корекцијама. Ударац руком се врши покретањем према циљу нервним импулсом који се преноси на мишиће опружача руке. Претпоставља се да се прва половина покрета врши у облику акумулисане интегрисане ексцитације мишића, а друга половина трајања покрета је испланирана и рука се креће по инерцији према циљу. Даља је претпоставка да постоје разлике у силама које покрећу руку према циљу, као и разлике у времену током којег се ове силе развијају. Такође је претпоставка: да би се прешао дужи пут, потребна је и већа сила. С повећањем интензитета силе (што за посљедицу има повећање брзине сегмента), прецизност и тачност покрета се повећава (Шмит, према Д. Илићу, 1999). То значи да већа сила инерције у зглобу и одговарајућих мишићних сила, повећава максималну брзину, што – поред још неких фактора, детерминише квалитет удараца руком. Наиме, ефикасност удараца је детерминисана снагом, брзином, прецизношћу и правовременошћу. Наравно, велика испољеност снаге постиже се када су и сила и брзина релативно велике. Тако је за покретање тијела веће масе и дужине екстремитета, потребна и већа мишићна сила. Јасно је, дакле, да брзинска и експлозивна снага детерминишу успех у експлозивним активностима као што су ударци. На овом мјесту могуће је закључити да је за извођење технике удараца руком веома важна снага опружача руку. Даље, за извођење техника удараца веома је значајна унутармишићна и међумишићна координација, како би се рационално користила енергија и укључио само онај број моторних јединица потребних за извођење моторног програма. Такође, за правовременост, брзину и прецизност покрета потребно је усклађивање рада моторних јединица свих мишића према захтјеву кретања у коме учествују. Интрамускуларна и интермускуларна координација претпоставља, уз оптималну активност нервног система у активацији

расположивих моторних јединица мишића агониста и синергиста, и истовремену релаксацију антагониста који би ометали извођење покрета. Извођењем брзих и снажних покрета (одлика квалитета удараца) долази до истовремене контракције агониста и антагониста који код оваквих покрета утичу на повећање заштите и стабилности зглобова, повећава се координација, тачност брзог кретања уз способност крајњег кочења, те заштита самих агониста код експлозивних и брзих контракција. Дакле, лако је закључити да способност координације без сумње заузима најважније мјесто у смислу моторичког понашања. Зато је и за очекивање да ће већи ниво координације имати позитиван утицај на извођење удараца. Брзина је, такође, један од основних чинилаца од којих зависи квалитет извођења не само основних елемената технике, већ и сложених моторичких програма. Тако брзина поједначних покрета омогућава брзо извођење удараца, док је фреквенција покрета значајна код извођења комбинација елемената технике.

1. ПРОБЛЕМ, ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања је усмјерен према проучавању ефекта посматраних тестова за процјену прецизности на квалитет извођења удараца челом песнице.

Предмет истраживања односи се на утврђивање веза између нивоа усвојености технике удараца челом песнице уз искорак истоимене ноге и посматраних тестова за процјену прецизности код студената Високе школе унутрашњих послова из Бање Луке.

Циљ истраживања јесте добијање података о ефектима одабраних тестова за процјену прецизности у извођењу удараца челом песнице.

2. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

X0 Извођење удараца челом песнице неће бити у статистички значајној вези са тестовима за процјену прецизности.

X1 Посматрани тестови за процјену прецизности ће имати статистички значајан ефекат за ниво извођења удараца челом песнице.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

3.1. УЗОРАК ИСПИТАНИКА

Узорак испитаника су сачињавали студенти 1. године Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци (Н = 76), старости између 19 и 21 године. Сви испитаници су били клинички здрави, без видљивих тјелесних недостатака или морфолошких аберација. Студенти који су имали ранија знања компатибилна с ударцима из каратеа, овим истраживањем нису били обухваћени.

3.2. УЗОРАК ВАРИЈАБЛИ И НАЧИН ПРОЦЈЕНЕ

Варијабле су подијељене у два субузорка: варијабле за процјену нивоа усвојености елемената технике и варијабле за процјену прецизности.

Процјена **критеријумске** варијабле УДАРЦИ, провјеравана је преко слиједећих техника: ои-цуки и гјаку-цуки, док су **предикторске** варијабле процјењиване преко четири стандардизована и провјерена теста за процјену прецизности, и то: МПЦДУС (циљање дугим штапом); МПЦКРС (циљање кратким штапом); МПГХЦР (гађање хоризонталног циља руком) и МПГВЦН (гађање вертикалног циља ногом). Процјена нивоа извођења техника удараца руком вршена је преко слиједећих елемената: биомеханичких принципа, коректности става и гарда, прецизности, брзине и снаге.

Укупна едукација основних техника удараца руком трајала је 7 часова, од чега је на ставове утрошен 1 час, на кретање – 2 и ударце руком – 4 (1Пп+3В) часа. На крају обуке, експертском оцјеном три испитивача, утврђен је достигнути ниво успјешности извођења поменутих техника. Провјера нивоа усвојености технике удараца вршила се у послијеподневним часовима од 15 до 18 часова. Вршена је у сали за борење прекривеној татами струњачама. Камера је била постављена тако да је могла "ухватити" најбитније фазе извођења. Приликом процјене елемената технике који су се изводили без партнера, испитаници су били бочно окренути према камери. Све технике су извођене по три пута из борбеног става и из средњег гарда, при чему су испитаници били бочно окренути у односу на испитиваче.

3.3. ОБРАДА ПОДАТАКА

Статистичка обрада података урађена је на персоналном рачунару Pentium IV, уз коришћење апликационог статистичког програма СПСС (верзија 10,00). Подаци добијени истраживањем обрађени су компаративном статистичком процедуром, при чему је утврђивање веза између промјенљиве величине, односно утврђивање просјечних промјена зависне варијабле изазване удруженим независним варијаблама вршено регресионом анализом.

4. ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА СА ДИСКУСИЈОМ

У Табели 1 приказани су резултати дескриптивне анализе експертских оцјена посматраних варијабли. Из табеле је видљиво да су студенти показали релативно низак ниво квалитета извођења удараца, што је донекле и разумљиво с обзиром на вријеме обучавања које је било релативно кратко. Оно што је такође занимљиво јесте да су добијене релативно ниске вриједности стандардне девијације (**0,9999**), које указују на нормалну дистрибуцију резултата, односно на постојање малих разлика у квалитету извођења техника између испитаника. Ово вјероватно због тога што су сви испитаници били подвргнути тестовима моторичких способности, како би могли уписати студиј, тако да је и постигнута одређена уједначеност међу њима. Када су у питању варијабле које процјењују прецизност, из табеле је видљиво да је стандардна девијација код испитаника нешто већа, и указује на веће разлике међу испитаницима. Узме ли се у обзир чињеница да је прецизност генетски предодређена, као и с обзиром на конативне разлике међу испитаницима, које у већој или мањој мјери узрокују и различита расположења испитаника, што опет, позитивно или негативно утиче на прецизност, овакви резултати су и очекивани.

Табела 1: Дескриптивна статистика за варијабле УДАРЦИ; МПЦУДС; МПЦКРС; МПГХЦР и МПГВЦН

	M	SD	N
UDARCI	6.5132	.9999	76
MPCUDS	64.6316	2.6120	76
MPCKRS	65.7500	2.4610	76
MPGHCR	25.9342	3.9878	76
MPGVCN	13.0263	3.1664	76

У Табели 2 приказане су вриједности Пирсоновог коефицијента корелације који указује на јачину (степен) корелационе везе. Овом приликом посматраће се само нумеричка (не)сагласност између критеријумске и предикторских варијабли. Корелационе везе се крећу од позитивних, па до негативних вриједности. Добијене вриједности крећу се од -1,61 до 0,025, и указују на одсуство било какве сагласности између критеријумске и предикторских варијабли.

Табела 2: Пирсонови коефицијенти корелације за варијаблу УДАРЦИ

		UDARCI	MPCUDS	MPCKRS	MPGHCN	MPGVCN
Pirsonova korelacija	UDARCI	1.000	-.161	-.137	.025	-.152

С којим степеном вјероватноће је могуће користити добијени регресиони модел за предикцију зависне варијабле, видљиво је из Табеле 3. У табели су садржане слиједеће информације: коефицијент мултипле корелације, чија је вриједност ($P = 0,236$) ниска и указује на веома ниску сагласност зависне варијабле са независним варијаблама. Ипак, будући да коефицијент мултипле корелације може бити посљедица различитих узрока, није могуће донијети прави закључак о његовој статистичкој значајности. Даље, коефицијент вишеструке детерминације, чија је вриједност $P^2 = 0,056$, показује да се свега 5,6% укупног варијабилитета зависно промјенљиве (УДАРЦИ) може објаснити утицајем удружених независних варијабли, док је преосталих **94,4%** варијабилитета под утицајем неидентификованих фактора. С обзиром на то да добијена вриједност коефицијента вишеструке детерминације не прелази вриједност $P^2 = 0,5$, могуће је закључити да не постоји статистички значајна повезаност зависне варијабле са удруженим независним варијаблама. Како би се отклонили евентуални недостаци коефицијента мултипле детерминације, вршена је његова корекција. Том приликом добијена је веома мала негативна вриједност коригованог коефицијента мултипле детерминације ($P^2A = -0,003$), те закључак да не постоји статистички значајна повезаност удружених варијабли са зависном варијаблом остаје исти. Стандардна грешка регресије (као апсолутна мјера необјашњеног варијабилитета) износи **0,9986**, не упућује на

репрезентативност модела и није подобна за предвиђање повезаности на основу независно промјенљивих.

Табела 3: Параметри мултипле регресије за варијаблу УДАРЦИ

Model	R	R ²	korigovani kvadrat	Std. greška	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.236	.056	.003	.9986	.056	1.049	4	71	.388	1.366

Даљом статистичком процедуром (анализом варијансе мултипле регресије), добијене су вриједности (Табела 4) мултипле регресионе везе, одакле се види да су вриједности објашњеног (регресионог) варијабилитета мање од вриједности необјашњеног (резидуалног). Вриједност Φ -теста износи **1.049**, а остварени ниво значајности ($n = 0.388$) показује да између објашњеног и необјашњеног дијела укупне варијансе мултипле регресије не постоји статистички значајна веза. Дакле, могуће је закључити да је информација коју је пружио коефицијент вишеструке детерминације (P^2) потврђена, тј. да не постоји сигнификантност регресионе везе, чиме је нулта хипотеза X_0 и потврђена.

Табела 4: Значајност мултипле регресионе везе за варијабле УДАРЦИ, МПГВЦН, МПЦКРС, МПГХЦР и МПЦУДС

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	4.185	4	1.046	1.049	.388
	Residual	70.802	71	.997		
	Total	74.987	75			

С обзиром на чињеницу да је прецизност генетски предодређена, да је варијабилног карактера и да зависи од тренутног расположења онога ко ударац изводи, веома је тешко на основу стандардизованих тестова са сигурношћу утврдити њен утицај на квалитет извођења удараца челом песнице. Ипак, трагањем за објашњењем ове појаве дошло се до закључка да је то дјеломично могуће преко фактора који у највећој мјери детерминишу ударац челом песнице. Ти фактори (Гужвица, 2008), јесу

брзинска снага опружача руку, тјелесна димензионалност, координација цијелог тијела, брзинска и експлозивна снага опружача ногу, брзина фреквенције покрета руку, брзина фреквенције покрета ногу, затим спретност руку и брзина ногу. Будући да се ударац руком врши нервним импулсом у облику акумулисане интегрисане ексцитације мишића, те вјероватно, због постојања разлике у силама које покрећу руку, интермускуларном и интрамускуларном координацијом, долази до повећања интензитета силе, па тако и до повећања брзине сегмента. Повећањем брзине смањује се, или потпуно елиминише, одређени тремор (дрхтај) актуелног сегмента (руке), а ударац поприма карактеристике балистичке кретње, тако да су и одступања од заданог правца и трајекторије готово искључена. С обзиром на то да је брзина у обрнутој пропорцији са снагом, сила која је потребна за одржавање правца и трајекторије кретања сегмента тијела (руке) је сведена на минимум, чиме су створени услови за повећану прецизност и тачност покрета. Нажалост, реално је претпоставити, ако се има у виду релативно низак ниво усвојености удараца челом песнице, да испитаници нису удовољили у потпуности поменутиим захтјевима који детерминишу ударац челом песнице, па да је то један од узрока овако добијених резултата. Наиме, низак ниво усвојености техника подразумијева велику ирадијацију моторних неурона, који иницирају укључивање оних моторних јединица које дјелују као ометајући фактор при извођењу техника удараца. Посљедица овога јесте неекономично, неусклађено, грчевито и непрецизно кретање. Слиједећи разлог непрецизности извођења удараца је конативног карактера. Наиме, за вријеме тестирања квалитета удараца примијећена је код испитаника становита узбуђеност, стрес, што је вјероватно негативно утицало на прецизност удараца, као једног од фактора који детерминише његову ефикасност.

Како би се пронашла снажнија предикција критеријумске варијабле на основу тестова прецизности, предлаже се да се у сличним истраживањима, која ће имати за циљ да покажу да је прецизност један од значајних фактора квалитета удараца челом песнице, формирају специфични тестови. Претпоставља се да би специфични тестови за процјену прецизности били од помоћи не само за економичност у учењу и усавршавању, већ и при селекцији будућих студената Високе школе унутрашњих послова, па и такмичара у карате спорту.

5. ЗАКЉУЧАК

У раду је истраживан ефекат тестова прецизности на квалитет извођења удараца челом песнице. Истраживање је организовано на узорку од 76 испитаника (студенти 1. године Високе школе из Бање

Луке), који нису имали ранија знања компатибилна са ударцима из каратеа.

Узорак варијабли су чинила четири теста за процјену прецизности и варијабла за процјену квалитета извођења удараца челом песнице, која је процењивана преко нивоа усвојености удараца: ои-цуки и гјаку-цуки.

Након завршене обуке која је трајала свега 7 часова, експертском оцјеном тројице испитивача утврђен је квалитет извођења удараца челом песнице.

Након одговарајуће статистичке процедуре добијени су подаци на основу којих је, њиховом анализом, утврђено да не постоји повезаност зависне варијабле са удруженим независним варијаблама, чиме је и хипотеза H_0 потврђена.

Објашњење ових резултата пронађено је, прије свега, у спецификацији удараца руком, односно у компонентама које ударац детерминишу, затим у ограниченом времену обуке и у конативним способностима испитаника.

Резултати овога рада указују на потребу даљег истраживања како би се указало на значај прецизности, као једног од примарних фактора који детерминишу ефикасност удараца.

6. ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Гужвица, М., 2008, Латентне моторичке структуре значајне за извођење удараца челом песнице, Безбједност, полиција, грађани, Бања Лука, 1/08.
- [2] Илић, Д 1999, Моторна контрола и учење брзих покрета, Београд.
- [3] Јовановић, С., 1992, Карате 1 теоријска полазишта, Нови Сад.

Assistant professor, Milan Gužvica, PhD
Police College, Banja Luka

Miroslav Miljuš, MA
Police College, Banja Luka

**PREDICTION OF HAND STRIKES BASED ON
PRECISION EVALUATION TESTS**

Abstract: This study explores the link between evaluation tests for hand strikes precision and the level of hand strikes acquisition. 76 first-year-students of the Banja Luka Police College were subjected to this research. Their training consisted of seven classes, upon which the level of hammer fist strike acquisition and their combination were evaluated. The sample of variables consisted of four precision evaluation tests and a variable for evaluation of acquisition of hammer fist strike technique, the last consisting of two techniques (tsuki and oi-tsuki-gjaku). The evaluation of level of hand strike acquisition was performed based on the model of specification of hand strike performance. Appropriate statistical procedure provided the data, which, when analyzed, established that there is no connection between dependent variables and joined independent variables. Therefore, considering the obtained results, it is suggested that in similar studies, whose aim will be to point out that the precision is very important for acquiring and refining of strikes technique, are chosen or formed specific tests that would, mainly, define the structure of techniques from the Special physical education curriculum. It is believed that specific precision evaluation tests would be helpful not only for cost-effective learning and training, but also for easier selection of future Police College students.

Key words: Special physical education, precision, strikes.

Мр Дарко Паспаљ

Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука

**ПРОЦЈЕНА ИЗДРЖЉИВОСТИ У СНАЗИ
СТУДЕНАТА ВИСОКЕ ШКОЛЕ УНУТРАШЊИХ
ПОСЛОВА**

***Резиме:** У овом раду је спроведено истраживање на узорку од 178 студената Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци, старосне доби између 18 и 23 године, са циљем утврђивања разлика у резултатима постигнутим на тестовима за процјену издржљивости у снази руку, трупа и ногу. Добијени подаци нису показали статистички значајне разлике између група испитаника, иако се то очекивало с обзиром на природни прираштај ове способности. Ову појаву могуће је објаснити, прије свега, дисконтинуитетом у наставном процесу специјалног физичког образовања, условима рада, ограниченим временом едукације, али и недовољно развијеном свјешћу студената о потреби самосталног вјежбања.*

***Кључне ријечи:** студенти, тестови, издржљивост у снази.*

УВОД

Полиција је најзначајнији носилац послова безбједности, у чијем дјелокругу су одређени послови који се односе на безбједност државе и њених грађана, при чему јој је дато овлашћење да непосредно примјењује средства силе при провођењу полицијских послова и радњи. Примјена основних активности Специјалног физичког образовања (у даљем тексту СФО) у свакодневним радним ситуацијама није нимало једноставна, ситуације су често пуне неизвјесности, поготово када се у потпуности не знају намјере противника, а од овлаштених службених лица (у даљем тексту ОСЛ) се тражи да што брже рјешавају настали проблем. Физичка снага је најчешће експлоатисано средство силе (обухвата употребу различитих техника захвата, бацања, удараца, полуга и њима сличних поступака и радњи на тијелу другог лица), чија ефикасност примјене зависи од могућности појединца да изведе адекватно кретање

одговарајуће трајекторије, брзине, усклађености, прецизности и снаге у различитим временским и просторним условима, ради успостављања потпуне контроле над лицима према којима се примјењује. Снага стоји у основи сваког свјесног и контролисаног кретања код извођења техника СФО-а, што се може закључити и из њене основне дефиниције, гдје се снага третира као својство човјека да савлада спољашњи отпор или да му се супротстави помоћу мишићног напрезања. Из тог разлога потребно је снагу, као моторичку способност, истраживати и посветити јој доста пажње, како би се правилно и циљано дјеловало на њен адекватан развој. У овом раду истраживана је издржљивост у снази код студената прве, друге и треће године Високе школе унутрашњих послова. Под појмом издржљивости у снази подразумијева се способност да се одређена сила реализује у интервалу од 2 минута и више. За процјену издржљивости у снази у овом истраживању кориштен је принцип рада када је дефинисан задатак а вјежба се изводи док се усљед замора не престане с датим радом.

1. ПРЕДМЕТ, ПРОБЛЕМ, ЦИЉ И ЗАДАТАК ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања у овом раду била је издржљивост у снази руку, трупа и ногу. Оправданост овог истраживања лежи у заступљености снаге као једне од доминантних моторичких способности код извођења техника из програма СФО-а у рјешавању проблемских ситуација различитих нивоа сложености. **Проблем** рада је процјена издржљивости у снази руку, трупа и ногу код студената прве, друге и треће године Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци. С обзиром на третирану проблематику, **циљ** истраживања је био утврђивање постојања разлика у резултатима које су постигли испитаници на тестовима за процјену издржљивости у снази руку, трупа и ногу. У складу са предвиђеним циљем истраживања, основни **задатак** је био извршити тестирање испитаника одговарајућим тестовима за процјену моторичке способности издржљивости у снази руку, трупа и ногу.

У односу на овако дефинисан предмет, проблем и циљ, постављена је сљедећа **хипотеза**:

X1 – између резултата тестова за процјену моторичке способности издржљивости у снази руку, трупа и ногу очекују се статистички значајне разлике између група испитаника.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У раду су коришћене методе теоријске анализе, које су послужиле за изучавање и објашњење моторичке способности издржљивости у снази и за избор одговарајућих валидних тестова за процјену издржљивости у снази руку, трупа и ногу. Коришћена литература помогла је и при избору ове теме истраживања и при упознавању са досадашњим истраживањима која су дала смјернице самом раду. Експериментална метода је коришћена приликом извођења тестирања испитаника у тестовима за процјену моторичке способности издржљивости у снази руку, трупа и ногу. Поред ове двије методе, коришћена је и дескриптивна метода, која је имала за циљ да опише и објасни везу и односе између добијених резултата. Такође су коришћене и истраживачке методе и њима одговарајући инструменти: тестови за тестирање издржљивости у снази руку, трупа и ногу.

2.1. Узорак испитаника

Узорак испитаника је чинило 178 студената, мушког пола, Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци, распоређених у три групе, односно три различите године студија (прва година 67 студената, друга година 53 студента и трећа година 58 студената), узраста од 18 до 23 године, без видљивих тјелесних недостатака или морфолошких аберација, уписаних на редовне студије у школској 2006/07. години.

2.2. Узорак варијабли

За процјену моторичке способности издржљивости у снази руку, трупа и ногу, били су примијењени сљедећи тестови, који су валидни и провјерени у низу досадашњих истраживања: потисак са равне клупе (benc press) – МРАБПТ, подизање трупа с теретом – МРЦДТТ и получучњеви с теретом – МРЛПЦТ. Због рационализације простора, у овом раду није дат опис примијењених тестова (детаљније у раду Метикош Д., Хофман Е., Прот Ф., Пинтар Ж., и Ореб Г., (1989), „Мјерење базичних моторичких способности спорташа“, Факултет за Физичку културу, Загреб).

2.3. Методе обраде података

Статистичка обрада података урађена је на персоналном рачунару Пентијум IV, уз коришћење апликационог статистичког

програма SPSS (верзија 16,00). Да би се формирали ваљани закључци, израчунато је следеће:

Основни дескриптивни параметри манифестних базично моторичких варијабли:

1. аритметичка средина,
2. варијациона ширина (Max – Min),
3. стандардна девијација,
4. мјере асиметричности (Skewness и Kurtosis),
5. затим параметријска статистика:
6. тестирање разлике аритметичких средина великих независних узорака
7. (T – тест),
8. анализа варијансе са једним фактором (АНОВА – тест).

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У табели 1 приказани су дескриптивни параметри резултата постигнутих у сва три теста за процјену издржљивости у снази за све три групе испитаника. Приказане су вриједности аритметичке средине, стандардне девијације, опсега резултата (разлике између максималног и минималног резултата), те дискриминативни параметри, односно вриједности степена нагнутости (skewness) и вриједности степена закривљености (kurtosis).

Табела 1. Дескриптивни параметри примијењених варијабли

Групе испитаника	Варијабле	Број испитаника	Опсег		Средња вриједност	Стандардна девијација	Нагнутост кривуље	Закривљеност кривуље
			Мин	Макс				
I година	МРАБПТ	67	13	78	38,55	15,46	,698	-,028
	МРЦДТТ	67	10	50	28,15	7,64	,345	,393
	МРЛПЦТ	67	9	54	24,28	8,93	,983	,936
II година	МРАБПТ	53	16	100	42,68	21,19	,967	,283
	МРЦДТТ	53	10	61	26,45	10,06	1,342	2,841
	МРЛПЦТ	53	1	60	21,49	10,63	1,232	3,223
III година	МРАБПТ	58	11	97	45,55	19,09	,854	,587
	МРЦДТТ	58	10	50	25,38	8,07	,784	,664
	МРЛПЦТ	58	2	51	21,52	9,35	,828	1,748

Из анализе резултата остварених у тесту **потисак са равне клупе**, примјећујемо да је код студената прве године забиљежен најмањи опсег између минималног и максималног резултата, најмања просјечна вриједност остварених резултата и најмање одступање резултата од просјечне вриједности, код студената друге године забиљежен је најбољи максимални резултат и највеће одступање резултата од просјечне вриједности, док је код студената треће године забиљежен највећи опсег између минималног и максималног резултата и највећа просјечна вриједност остварених резултата. Из анализе резултата остварених у тесту **подизање трупа с теретом**, примјећујемо да је код студената прве године забиљежена највећа просјечна вриједност остварених резултата и најмање одступање од просјечне вриједности, код студената друге године највећи опсег између минималног и максималног резултата и највеће одступање од просјечне вриједности остварених резултата, док је код студената треће године забиљежена најмања просјечна вриједност остварених резултата. Из анализе резултата остварених у тесту **получучњеви с теретом**, примјећујемо да је код студената прве године забиљежена највећа просјечна вриједност остварених резултата и најмање одступање резултата од просјечне вриједности, код студената друге године највећи опсег између минималног и максималног резултата (најмањи и највећи остварени резултат) као и највеће одступање резултата од просјечне вриједности, док је код студената треће године остварен најмањи минимални и максимални резултат.

На основу цјелокупне анализе резултата примијењених тестова примијењено је да највећи опсег у сва три теста имају студенти друге године, што упућује на то да су резултати доста неуједначени а група најмање хомогена, нешто нижи опсег је код студената треће године чији резултати су више уједначени, а најнижи опсег забиљежен је код студената прве године који представљају доста уједначену групу. Претходну анализу удопуњује и вриједност стандардне девијације, која показује да су студенти друге године у сва три теста показали највеће распршење резултата, што је највјероватније последица максималних резултата које је остварио један испитаник у сва три теста. Анализирањем вриједности степена нагнутости (skewness) и степена закривљености (kurtosis) може се закључити да је код већине тестова асиметрија позитивна а дистрибуција ниска и спљоштена.

ТЕСТИРАЊЕ РАЗЛИКА АРИТМЕТИЧКИХ СРЕДИНА ВЕЛИКИХ НЕЗАВИСНИХ УЗОРАКА, Т – тест

Након изношења резултата дескриптивне и дисперзионе анализе, наставља се с првом параметријском анализом, тестирањем разлика аритметичких средина великих независних узорака, односно Т – тестом, који је био коришћен за провјеру постављене H_1 хипотезе. Анализа се спроводи на такав начин да се међусобно упоређују двије аритметичке средине и на основу добијених резултата износе закључци да ли постоји разлика између тих група. У овом истраживању коришћене су три аритметичке средине и упоређиване су међусобно (свака група са сваком). Резултати Т – теста показују да код примијењених тестова између студената прве и друге године не постоји статистички значајна разлика аритметичких средина, осим код теста потисак са равне клупе. Резултати такође показују да се аритметичке средине између посматраних група прве и треће године и друге и треће године статистички значајно не разликују у сва три примијењена теста, на основу чега је могуће одбацити H_1 хипотезу о постојању статистички значајне разлике између посматраних група испитаника.

Табела 2. Тестирање разлика аритметичких средина – Т – тест

Разлика између група	Тестови	Тест о једнакости варијанси		Тест о једнакости аритметичких средина		
		Ф – тест	Остварени ниво значајности	Т – тест	Број степени слободе	Остварени ниво значајности Т – теста (двосмјерни)
I – II година	МРАБПТ	5.938	.016	-1.23	118	.220
	МРЦДТТ	1.213	.273	1.05	118	.296
	МРЛПЦТ	.036	.850	1.56	118	.120
I – III година	МРАБПТ	1.641	.203	-2.26	123	.025
	МРЦДТТ	.519	.473	1.96	123	.051
	МРЛПЦТ	.056	.813	1.69	123	.093
II – III година	МРАБПТ	1.033	.312	-.751	109	.454
	МРЦДТТ	.266	.607	.623	109	.535
	МРЛПЦТ	.126	.723	-.014	109	.989

АНАЛИЗА ВАРИЈАНСЕ СА ЈЕДНИМ ФАКТОРОМ (АНОВА – тест)

У наредном кораку кориштена је статистичка процедура за истовремено тестирање значајности разлика више аритметичких средина (АНОВА – тест), којом приликом су обрађене вриједности резултата све три групе испитаника заједно, како би се испитала постављена хипотеза. Вриједности сигнификантности за тест потисак са равне клупе – МРАБПТ 0.107, за тест подизање трупа с теретом – МРЦДТТ 0.191 и за тест получучњеви с теретом – МРЛПЦТ 0.176, јесу веће од граничне вриједности 0.05, чиме је потврђено да се групе међусобно статистички значајно не разликују у резултатима оствареним на тестовима за процјену издржљивости снаге руку, трупа и ногу, чиме су потврђени резултати добијени Т – тестом (на основу којих је одбачена H_1 хипотеза о очекивању разлика између група испитаника). Ако се има у виду

чињеница да је истраживање проведено у љетном семестру, те да ипак постоје одређене разлике средњих вриједности остварених резултата између студената прве, друге и треће године у сва три теста, које се нису показале као статистички значајне, добијени резултати се могу оправдати дисконтинуитетом (настава се изводи у другом, трећем и петом семестру) у наставном процесу специјалног физичког образовања, условима рада (немогућност вјежбања и усавршавања због недостатка одговарајућег простора), ограниченим временом едукације (настава се изводи кроз један семестар), примјеном исте методологије рада, али, и недовољно развијеном свијешћу студената о потреби самосталног вјежбања (у току школовања са студентима се у склопу редовних и ваннаставних активности не ради на унапређењу моторичких способности, већ је то препуштено студентима на индивидуалан рад, а провјера ових способности се врши кроз задовољење критеријума у склопу предиспитних обавеза остварених након самовољног приступања студената процесу провјере моторичких способности).

Табела 3. АНОВА за сва три теста

Тестови	Извор варијабилитета	Сума квадрата одступања	Број степени слободе	Средњи квадрат	Ф – тест	Остварени ниво значајности
МРАБПТ	Између група	1551.861	2	775.931	2.267	.107
	Унутар група	59888.459	175	342.220		
	Укупно	61440.320	177			
МРЦДТТ	Између група	244.818	2	122.409	1.671	.191
	Унутар група	12823.295	175	73.276		
	Укупно	13068.112	177			
МРЛПЦТ	Између група	322.705	2	161.352	1.753	.176
	Унутар група	16109.340	175	92.053		
	Укупно	16432.045	177			

4. ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада је био да се, примјеном одређених статистичких процедура на добијене нумеричке вриједности тестова за процјену моторичких способности дође до одређених статистички значајних података, на основу којих можемо потврдити одређене законитости. Конкретно, у овом раду, помоћу валидних тестова за процјену издржљивости у снази руку, тупа и ногу, вршено је утврђивање разлике остварених резултата између студената прве, друге и треће године Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци. На основу претходно постављеног циља, односно хипотезе истраживања, можемо формулисати сљедећи закључак: Анализа је вршена уз примјену Т – теста за утврђивање разлика аритметичких средина великих независних узорака и уз примјену АНОВА теста анализе варијансе са једним фактором, којом приликом је утврђено да се аритметичке средине између посматраних група студената прве, друге и треће године статистички значајно не разликују у сва три примијењена теста, на основу чега је могуће одбацивати H_1 хипотезу о постојању статистички значајне разлике између посматраних група испитаника. С обзиром на чињеницу да радници полиције своје свакодневне послове и задатке обављају у непознатим и непредвидивим ситуацијама са често непознатим исходом, намеће се потреба за увођењем перманентног и стручног вјежбања с циљем подизања радних способности на виши ниво, како би они адекватно и професионално могли одговорити задацима постављеним у склопу потреба службе, рјешавањем проблема у заједници, и тиме задобили поштовање и повјерење свих њених грађана. Из тог разлога, а на основу резултата добијених овим истраживањем, намеће се потреба ангажмана студената кроз разне ваннаставне активности како би се превазишао дисконтинуитет у настави и утицало на развој свијести о потреби индивидуалног вјежбања са циљем побољшања наведене способности. Наравно, како би ово било могуће, неопходно је студентима створити услове за усавршавање и увјежбавање моторичких програма значајних за обављање професионалних дужности и обавеза. Добијени резултати омогућују и даљу примјену у истраживању и праћењу моторичких способности, односно касније упоређивање и праћење исте моторичке способности истим тестовима.

5. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Јаковљевић В., Бошњак Г., (2006), Процјена експлозивне снаге атлетичара у три атлетске гране, Гласник факултета физичког васпитања и спорта број 2, стр. 59–66, Бања Лука.
- [2] Јовановић С., Милошевић М., Мудрић Р., Арлов Д., (1995), Неке методолошке смернице за дијагностику и прогностику у Специјалном физичком образовању, Безбедност, стр. 81–91, Београд
- [3] Метикош Д., Хофман Е., Прот Ф., Пинтар Ж., Ореб Г., (1989), Мјерење базичних моторичких димензија спорташа, Факултет за Физичку културу, Загреб.
- [4] Милошевић М., Зулић М., Божић С., (2001), Специјално физичко образовање, ВШУП, Београд.
- [5] Перић, Д., (1996), Статистичке апликације у истраживањима физичке културе, Београд.

Darko Paspalj, MA
Police College, Banja Luka

**EVALUATION OF STRENGTH ENDURANCE OF
POLICE COLLEGE STUDENTS**

Abstract: This work presents the survey conducted on 178 students of the Banja Luka Police College, aged between 18 and 23, with the aim of determining the differences in the results achieved in evaluation tests for endurance of arms, trunk and legs strength. Data obtained did not show statistically significant differences between groups of respondents, since this was reasonable to expect, given the natural growth of these abilities. This phenomenon can be explained primarily by discontinuity in the process of special physical education, working conditions, limited time of training, as well as by the students' insufficiently developed awareness on the need for their independent exercising.

Key words: students, tests, strength endurance.

